SOUDOBÉ DĚJINY

4/2000

ÚSD

Předplatné na ročník VII (2000), tj. 4 čísla:

180,– Kč (včetně poštovného) pro jednotlivce,
210,– Kč (včetně poštovného) pro instituce.
Pro vysokoškolské studenty v České a Slovenské republice při odběru prostřednictvím fakultního ústavu, semináře nebo katedry činí celoroční předplatné 100,– Kč (včetně poštovného) s podmínkou minimálního odběru 5 výtisku od každého čísla ročníku VII (2000).

Předplatné pro zahraničí:
45 US dolarů (včetně poštovného) pro jednotlivce,
60 US dolarů (včetně poštovného) pro instituce.
Letecký příplatek činí celoročně 26 US dolarů.

Cena 48,– Kč za jedno číslo.

Objednávky přijímá:
Ústav pro soudobé dějiny AV ČR,
Vlašská 9, Praha 1 – Malá Strana, PSČ 118 40,
tel.: (02) 575 31 122
(02) 575 33 036
fax: (02) 575 31 121
E-mail: sodejiny@usd.cas.cz

Soudobé dějiny (ISSN 1210–7050)

Vydává Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR
v nakladatelství Doplněk jednou za čtvrt roku.
Obálka Alena Nievaldová.
Resumé přeložil Derek Paton.
Vycházejí za podpory Grantové agentury ČR a Nadace Konráda Adenauera.
Časopis Soudobé dějiny byl registrován Ministerstvem kultury ČR
dne 16. 4. 1993 pod číslem MK ČR 6475.
© Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR 2000

SOUDOBÉ DĚJINY

VII / 4

ÚSTAV PRO SOUDOBÉ DĚJINY AV ČR

Z POVĚŘENÍ ÚSTAVU PRO SOUDOBÉ DĚJINY
SPOLU S REDAKČNÍM KRUHEM ŘÍDÍ

Oldřich Tůma

REDAKČNÍ KRUH:

Milan Drápala (vedoucí redaktor), Drahomír Jančík, Stanislav Kokoška, Jan Měchýř, Derek Paton, František Svátek, Oldřich Tůma

REDAKČNÍ RADA:

Karel Bartošek, Paříž
Marie-Elizabeth Ducreux, Paříž
Ladislav Hejdánek, Praha
Peter Heumos, Mnichov
Jozef Jablonický, Bratislava
Jan Janák, Brno
Karel Kaplan, Praha
Ivan Kamenec, Bratislava
Zdeněk Kárník, Praha
Jan Křen, Praha
Václav Kural, Praha
Robert Kvaček, Praha
Jaroslav Marek, Brno
Antoine Marès, Paříž
Vojtěch Mencl, Praha
Alena Nosková, Praha
Milan Otáhal, Praha
Vilém Prečan, Praha
Jacques Rupnik, Paříž
Oldřich Sládek, Praha
Zdeněk Sládek, Praha
Jan Stříbrný, Praha
Zdeněk L. Suda, Pittsburgh
Jiří Vančura, Praha
Zdeněk Vašíček, Paříž
Václav Vaško, Praha
Zbyněk A. Zeman, Oxford
Jozef Žatkuliak, Bratislava

REDAKCE:

Ela Nauschová

Autoři čísla

Alexej Kusák (1929)
Absolvent Karlovy univerzity (novinářství a čeština), postgraduálně studoval estetiku a dějiny umění. Do roku 1968 redaktor různých kulturních časopisů, od roku 1969 vědecký pracovník univerzit v Mnichově a Saarbrückenu, externí spolupracovník Rádia Svobodná Evropa a kurátor galerií v Düsseldorfu a Hamburku. V poslední době vydal knihu *Kultura a politika v Československu 1945–1956* (Praha 1998).

Hans Lemberg (1933)
Emeritní profesor východoevropských dějin na Philippsově univerzitě v Marburku, významně se podílí na činnosti marburského Herderova institutu. Od roku 1997 předseda německé sekce Česko-německé komise historiků. Zabývá se dějinami vztahů mezi Němci a východoevropskými národy a historií českých zemí a Československa v 19. a 20. století. K poctě jeho 65. narozenin vyšel sborník *Porozumění: Češi – Němci – východní Evropa* (Praha 1999), sestavený z jeho studií.

Jan Měchýř (1930)
Docent Ústavu hospodářských a sociálních dějin Filozofické fakulty UK. Zaměřuje se na dějiny Československa od konce druhé světové války. Naposled publikoval knihu o pádu komunistického režimu v ČSSR *Velký převrat či snad revoluce sametová?* (Praha 1999).

Jan Pelikán (1959)
Odborný asistent Ústavu světových dějin Filozofické fakulty UK. Specializuje se na moderní dějiny Balkánu, především jihoslovanského prostoru. Je spoluautorem *Dějin jihoslovanských zemí* (Praha 1998) a autorem práce *Národnostní otázka ve Svazové republice Jugoslávie: Geneze – vývoj – perspektivy* (Praha 1997).

Jiří Pernes (1948)
Vědecký pracovník Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, kde se zabývá především studiem otázek krize komunistického systému v Československu v letech 1953–1957. Autor prací z českých a evropských dějin 19. a 20. století, například *Habsburkové bez trůnu* (Praha 1995), *Až na dno zrady: Emanuel Moravec* (Praha 1997).

Michal Reiman (1930)
Emeritní profesor politologie a moderních východoevropských dějin na Svobodné univerzitě v Berlíně, nyní působí v Institutu mezinárodních studií Fakulty sociálních věd UK. Specialista v oboru světových dějin a dějin Sovětského svazu. Naposled publikoval práci *O komunistickém totalitarismu a o tom, co s ním souvisí* (Praha 2000).

Geoffrey Swain (1950)
Profesor historie na Západoanglické univerzitě v Bristolu. Hlavní oblastí jeho zájmu je Rusko a východní Evropa, ruská revoluce a sovětsko-jugoslávské vztahy za 2. světové války. Nyní pracuje na dějinách Litvy v období 1945–1947. Mezi jeho poslední publikace patří *Eastern Europe since 1945* (1992; druhé vydání 1998) a *The Origins of the Russian Civil War* (1996).

Jiří Suk (1966)
Vědecký pracovník Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR. Vystudoval historii a archivnictví na Filozofické fakultě UK a nyní vede dokumentační oddělení ÚSD AV ČR. Zabývá se otázkami československého vývoje v letech 1969–1989.

Obsah

Michal Reiman — Poválečné konflikty a rivality na sovětské politické špici
Sovětské dějiny v nových dílech ruských autorů 547

Jiří Pernes — Československý rok 1956
K dějinám destalinizace v Československu 594

Recenze

Jiří Suk — Život Václava Havla v pětapadesáti vinětách zhotovených anglickým politologem Johnem Keanem . . . 619

Alexej Kusák — Devadesátá léta ve střední Evropě
Právo a kultura v České republice, na Slovensku a v Polsku . . 641

Jan Měchýř — Další zpráva o takzvaných Benešových dekretech 645

Jan Měchýř — Užitečná informace (nejen) o našich současných odborech . 647

Geoffrey Swain — Mohl být svět ušetřen komunismu?
Nová práce o alternativě, kterou znamenal konflikt legií s bolševiky v roce 1918 651

Horizont

Hans Lemberg Hranice a menšiny ve východni Evropě – geneze a korelace 654

Anotace 674

Bibliografie k soudobým dějinám

Články ze zahraničních (západních) odborných časopisů a sborníků vydaných v letech 1998–2000 686

Archiv soudobých dějin

Jan Pelikán Jugoslávie a okupace Československa v srpnu 1968
Pět dokumentů k srpnovým událostem 711

Resumé 751

Poválečné konflikty a rivality na sovětské politické špici

Sovětské dějiny v nových dílech ruských autorů

Michal Reiman

V Rusku se v posledních letech objevila řada děl obsahujících nově poznatky o poválečných dějinách a umožňujících nahlédnout do zákulisí sovětského politického vedení. Ačkoli vztahy uvnitř politické špičky tvoří pouze menší část jevů, které určovaly profil sovětského systému, mají přesto značnou důležitost pro pochopení jeho reality a vývojové dynamiky. Nové poznatky se dostávají na veřejnost různým způsobem: zčásti je přinášejí paměti předních politiků nebo vysoce postavených úředníků,[1] zčásti

1 MIKOJAN, Anastas Ivanovič: *Tak bylo: Razmyšlenija o minuvšem*. Moskva, Vargius 1999; CHRUŠČEV, Nikita Sergejevič: *Vospominanija: Izbrannyje fragmenty*. Moskva, Vargius 1997. Za Brežněva v moskevském Státním nakladatelství politické literatury vyšly dva svazky Mikojanových pamětí (1971 a 1974). Obsáhly události do roku 1924 a nevybočily z rámce tehdy obvyklých výkladů dějin KSSS. Třetí díl pamětí nebyl uvolněn pro tisk. Nový svazek Mikojanových pamětí je koncipován jako samostatné dílo. Jde zřejmě o text třetího dílu těchto pamětí, který vydavatel (S. Mikojan) doplnil a překomponoval do dnešní podoby. Text se vyznačuje značnou mírou autocenzury, kritičtější ráz má hlavně posledních zhruba sto stran šestisetstránkové knihy. Molotov nenapsal sice vlastní vzpomínky, nahrazuje je však obsažný svazek spisovatele Felixe Čujeva: *Sto sorok besed s Molotovym: Iz dněvnika F. Čujeva*. Moskva, Terra 1991. Důležité jsou vzpomínky Pavla Sudoplatova: *Razvedka i Kreml': Zapiski nězelatělnogo svidětělja*. Moskva, Too Geja 1996. Vyšly v několika verzích, které se od sebe liší titulem. Doplňuje je kniha jeho syna A. Sudoplatova: *Tajnaja žizň generala Sudoplatova*, 2 sv. Moskva, Sovremennik – Olma-Press 1998. Jde ovšem o vyprávění z „druhé ruky". Tendenční, a proto nespolehlivé jsou vzpomínky Sergo Beriji: *Moj otěc – Lavrentij Berija*. Moskva, Sovremennik 1994. Nejzávažnější problémy vznikají u vzpomínek Chruščova. Neměl jsem příležitost podrobněji excerpovat jejich čtyřsvazkové vydání, které v roce 1999 realizoval státníkův vnuk Nikita Chruščov. Chruščovovy vzpomínky vyšly v několika rozdílných verzích. Vedle původních *Khrushchev Remembers*, vydaných v roce 1970 Strobem Talbottem (Boston – Toronto, Litle, Brown a Co.), v USA v letech 1979 a 1981 vyšly péčí Valerije Čalidzeho (Chalidze Publications) dva útlé svazečky Chruščovových *Vospominanij* v ruštině. První z nich reprodukuje nekorigovaný magnetofonový záznam

práce historiků, ať už studie dílčích problémů nebo souhrnná líčení poválečného vývoje.[2] K nim přistupuje historizující publicistika, v níž převládají čtenářsky atraktivní životopisy a knihy věnované problematice bezpečnostních orgánů a politických represí.[3] Objevila se také řada dokumentárních publikací.[4] Většina těchto děl je zaměřena na střety uvnitř režimu. Výrazně jsou zastoupeny práce věnované poválečnému antisemitismu a roli Josifa V. Stalina v antisemitských kampaních.[5] Část literatury se inspiruje aktuální diskusí o roli, kterou na konci stalinské éry sehrál Lavrentij P. Berija jako osobnost usilující o změny. Pro veškerou zmíněnou literaturu je typické, že vnitropolitické dění sleduje prizmatem osobních nebo skupinových ambicí a zájmů příslušníků sovětské špičky, líčených izolovaně od věcných problémů společnosti. Není vždy zřejmá ani kompetence a pozice osob a skupin v mocenském a hospodářsko-správním systému; to platí nejenom pro hospodářství, jeho priority a směřování, ale dokonce i pro specifickou oblast bezpečnosti a represe.[6]

Chruščovova vyprávění a dokumentuje tím, jaké možnosti vydavatelům skýtá pouhá redakce Chruščovova textu. Po pádu SSSR se objevily dvě další verze Chruščovových vzpomínek: v první polovině 90. let je v několika ročnících na pokračování zveřejňoval časopis *Voprosy istorii* a v roce 1997 nakladatelství Vargius publikovalo jejich jednosvazkové vydání, které bylo vybaveno podtitulem *Izbrannyje fragmenty*. Všechny verze Chruščovových vzpomínek se navzájem liší jak stylisticky, tak i obsahově.

2 PICHOJA, Rudolf G.: *Sovetskij Sojuz: Istorija vlasti. 1945–1991*. Moskva, Rags 1998 (recenze Michala Reimana Dějiny moci v poválečném SSSR vyšla v *Soudobých dějinách*, roč. 5, č. 4 (1998), s. 555–561); *Istorija Rossii v novejšeje vremija: 1945–1999*. Aut. kol., ed. Alexandr B. Bezborodov. Moskva, Olimp Astrel 1999; AKSJUTIN, Ju. V. – PYŽIKOV, A. V.: *Poststalinskoje obščestvo: Problema liderstva i transformacija vlasti*. Moskva, Naučnaja kniga 1999; KOŽINOV, Vadim: *Rossija vek XX: 1939–1964. Opyt bespristrastnogo issledovanija*. Moskva, Algoritm 1999. Autor je literárním kritikem, kniha je však kritikou soudobé historiografie. ŽUKOV, Jurij N.: Borba za vlast' v rukovodstve v 1945–1952 gg. In: *Voprosy istorii*, č. 1 (1995), s. 23–39; NAUMOV, Vladimir P.: Byl-li zagovor Berii? Novyje dokumenty o sobytijach 1953 g. In: *Novaja i novejšaja istorija*, č. 5 (1998), s. 17–39.

3 MLEČIN, Leonid M.: *Predsedatěli KGB: Rassekrečennyje sud'by*. Moskva, Centrpoligraf 1999; KRASNOV, Valerij G.: *Neizvestnyj Žukov: Lavry i těrnii polkovodca. Dokumenty, mněnija, razmyšlenija*. Moskva, Olma-Press 2000; RUBIN, Nikolaj: *Lavrentij Berija: Mif i realnost'*. Moskva – Smolensk, Olimp – Rusič 1998; STOLJAROV, Kiril: *Golgofa: Dokumentalnaja povest'*. Moskva 1991; *Kto: Palači i žertvy*. Moskva 1997; ANTONOV OVSEJENKO, Anton: *Berija*. Moskva, Ast 1999. Publicistická produkce čerpá ze situace, kdy ruská veřejnost po desetiletí neměla příležitost nezkresleně poznat vlastní a světové dějiny. V dnešním Rusku historická publicistika předběhla v některých ohledech vlastní historickou tvorbu a někteří publicisté získali přitom přístup k důležitým pramenům. Využívají větší pohotovosti žánru, aby své poznatky zprostředkovali veřejnosti.

4 STARKOV, Boris: Sto dněj „ljubjanskogo maršala". In: *Istočnik*, č. 4 (1993), s. 82–90; KOKURIN, Alexandr I. – POŽAROV, Alexej I.: „Novyj kurs" L. P. Berii. In: *Istoričeskij archiv*, č. 4 (1996), s. 132–164; BERIJA, L. P.: Pisma iz tjuremnogo bunkera. In: *Istočnik*, č. 4 (1994), s. 3–14; *Berija 1953: Stěnogramma ijulskogo plenuma CK KPSS i drugije dokumenty*. Ed. Alexandr N. Jakovlev. Sest. V. Naumov, Ju. Sigačev. Moskva, MFD 1999.

5 KOSTYRČENKO, Gennadij V.: *V plenu u krasnogo faraona: Političeskije presledovanija jevrejev v SSSR v posledněje stalinskoje děsjatiletije. Dokumentalnoje issledovanije*. Moskva, Meždunarodnyje otnošenija 1994.

6 Výklady z předchozích desetiletí spojovaly např. oblast bezpečnosti výlučně s činností L. P. Berije,

Pojetí poválečných dějin SSSR v minulosti silně ovlivnily politické konstrukce, jejichž autorství nebo duchovní původ patří Nikitovi S. Chruščovovi. Ten byl zaujatým svědkem doby, který své subjektivní vidění světa často zaměňoval se skutečností a hrubě účelově zkresloval fakta a děje. Přitom role, kterou Chruščov získal v procesu destalinizace, propůjčila těmto výkladům zástupný význam: jejich šiřitelům nešlo tolik o pravdu nebo omyl jako o podporu antistalinismu, který pro ně ztělesňoval Chruščov; nestarali se proto příliš o historické reálie.[7] K tomu přistupovalo desetiletí trvající tendenční a pouze fragmentární zveřejňování autentických pramenů. Podstatný význam ruských publikací z posledních let spočívá v tom, že rozbíjejí ustálený obraz doby a umožňují kladení zcela nových otázek. Značná část těchto publikací ovšem jen reprodukuje pramenný materiál a jejich koncepční hodnota je prozatím malá. V následujícím výkladu proto nepůjde o souhrnnou recenzi novější ruské literatury, ale o určitý obraz dění na sovětské špičce, jak se jeví z nově publikovaných informací. Takto vytvořený obraz se v řadě bodů podstatně liší od obvyklých líčení této látky.

Mikojan o sovětském vedení před válkou a za války

Chtěl bych začít u některých detailů obsažených v Mikojanových vzpomínkách. Mikojan[8] je prvním ze sovětských pamětníků, který se zmiňuje o Stalinově reakci na Röhmovu aféru v roce 1934 v Německu. Stalin se prý k ní vícekrát vracel, byl fascinován Hitlerovou odvahou, s níž použil násilí ve vlastním prostředí. Prohlašoval: „Je chlapík, provedl to krásně. To chce umět." Mikojan byl Stalinovou reakcí pohoršen, nedovedl ji pochopit.[9]

Sovětské vedení nedůvěřovalo britské vládě ani tehdy, když se jejího předsednictví ujal Winston Churchill. Po Hessově letu do Skotska se obávalo, že se Británie dohodne s Německem na úkor SSSR. Později Sověty znervózňovaly zprávy, že se německá vojska soustřeďují u jejich hranic, přestože Stalin odhadoval začátek války až na rok 1943.[10] Tento odhad značně přibrzdil válečné přípravy, na nichž se navíc

---

dnes však většina autorů zjišťuje, že Berija neměl po roce 1945 na úseku vnitra a bezpečnosti operativní kompetence, nicméně z titulu náměstka předsedy vlády nad ním uskutečňoval dohled. Jeho vztah k ministrům státní bezpečnosti (Viktorovi S. Abakumovovi a Semjonovi D. Ignatěvovi) bývá líčen jako chladný, ne-li skrytě nepřátelský. Hlavní role při dohledu nad bezpečností patřila – vedle Stalina – příslušným tajemníkům ústředního výboru: Alexeji A. Kuzněcovovi, Georgiji M. Malenkovovi a zřejmě i Nikitovi S. Chruščovovi.

7 Ani v době Leonida I. Brežněva, kdy byl Chruščov jako historická osobnost zavržen, se interpretace poválečných dějin v zásadě nezměnila, neboť zásadní diskuse o palčivých historických otázkách byla zcela zastavena.

8 Zastával funkci náměstka předsedy Rady lidových komisařů a od září 1938 byl ministrem zahraničního obchodu.

9 MIKOJAN, A. I.: *Tak bylo*, s. 534.

10 *Tamtéž*, s. 382. V jiných čerstvě publikovaných pamětech Mikojan uvádí rok 1942. Viz KUMANĚV, G. A.: *Rjadom so Stalinym: Otkrovennyje svidětělstva. Vstreči, besedy, intěrvju, dokumenty*. Moskva, Bylina 1999, s. 29–32.

negativně projevily důsledky čistek, které zdecimovaly velitelský sbor Rudé armády a umožnily postup nekvalifikovaných a málo zkušených osob. Stalin dezorientoval část vedení země do té míry, že se například ústřední a leningradský tajemník VKS(b) Andrej A. Ždanov vypravil na dovolenou do Soči dva až tři dny před Hitlerovým útokem na SSSR.[11]

Začátek války vnesl do vztahů v sovětském politbyru nové prvky. Stalin německý vpád psychicky neunesl a propadl depresi. Přes naléhání členů užšího vedení odmítl promluvit k lidu, a tak byl tento úkol nucen převzít ministr zahraničí Vjačeslav M. Molotov. Když po týdnu bojů bylo zřejmé, že generální štáb nemá přehled o situaci, prohodil Stalin proslulou větu: „Lenin nám zanechal velké dědictví, a my jsme vše pros..li."[12] Tato deprese nahlodala Stalinovu autoritu. Politické iniciativy se chopil Molotov, podpořený Berijou[13] a Georgijem M. Malenkovem[14] – společně navrhli urychlené vytvoření Státního výboru obrany, který by soustředil ve svých rukou moc a zajistil vedení války.[15] K poradám přizvali další členy vedení přítomné v Moskvě. Uvažovalo se zřejmě o eventualitě nahradit Stalina jinou osobou. Předseda státní plánovací komise Nikolaj A. Voznesenskij údajně Molotova vyzval: „Veď nás Vjačeslave, půjdeme za tebou." Zúčastnění nepochybovali, že mu nabízí vedení státu.[16]

---

11 MIKOJAN, A. I.: *Tak bylo*, s. 381 n.

12 *Tamtéž*, s. 390; srv. CHRUŠČEV, Nikita Sergejevič: *Vospominanija: Izbrannyje fragmenty*, s. 239. Chruščov líčí tuto epizodu s odvoláním na vyprávění Beriji.

13 Berija byl v roce 1939 zvolen kandidátem politbyra a počátkem roku 1941 jmenován místopředsedou vlády. Státní bezpečnost se stala samostatným lidovým komisariátem (ministerstvem), jež převzal Vsevolod N. Merkulov. Po vypuknutí války byla opět sjednocena s komisariátem vnitra a k jejímu definitivnímu oddělení došlo až v roce 1943. Státní bezpečnost ovšem po tuto dobu řídil Merkulov. Berijovi zůstal lidový komisariát vnitra, který neměl kompetenci bezprostředně vyšetřovat trestnou činnost (podléhal mu ovšem GULAG), a obecný dohled nad bezpečnostními složkami. (MLEČIN, L. M.: *Predsedatěli KGB*, s. 333 – s odvoláním na V. P. Naumova: Byl-li zagovor Berii?) Do řízení důležitých bezpečnostních akcí (např. deportací řady národů za války nebo poprav politických odpůrců na jejím začátku) se Berija zapojoval sporadicky, zřejmě na Stalinův pokyn. Jako místopředseda vlády a později jako člen Státního výboru obrany převzal Berija odpovědnost za rozsáhlé úseky hospodářství, což výrazně ovlivnilo jeho působení.

14 Malenkov začínal kariéru ve Stalinově sekretariátu, odkud na konci 30. let postoupil do aparátu ÚV, kde mu Stalin svěřil „kádrovou práci". Postupně se dostával do dalších funkcí a do vrcholných orgánů strany. Stalin se Malenkova jako mocenské konkurence nikterak neobával, chtěl však zřejmě zabránit tomu, aby se vymkl jeho politickému vlivu.

15 O návrhu na založení Státního výboru obrany jednala podle Mikojana *původně čtveřice* – Molotov, Berija, Malenkov a člen *politbyra, před válkou dlouholetý komisař obrany Kliment Je.* Vorošilov. Čtveřice pověřila Beriju, aby tento návrh předložil Stalinovi (MIKOJAN, A. I.: *Tak bylo*, s. 391). Jiná Mikojanova verze hovoří o tom, že podnět vyšel od Beriji, který navrhl složení výboru a návrh předem projednal s Molotovem; další výklad je shodný se zde vyloženou verzí (KUMANĚV, G. A.: *Rjadom so Stalinym*, s. 29–32). Berija v dopise z vězení (*Berija 1953*) vykládá tuto epizodu jinak. Během rozhovoru se Stalinem Molotov a Berija prý dospěli k závěru, že Stalinův stav je špatný. Molotov prohlásil, že je třeba neprodleně jednat a vytvořit centrum obrany. Na Berijův návrh byl k rozhovoru přizván Malenkov a později se k nim přidali i další členové politbyra. (BERIJA, L. P.: Pisma iz tjuremnogo bunkera, s. 7.)

16 MIKOJAN, A. I.: *Tak bylo*, s. 390 n.

Tato epizoda neměla pomíjivý význam, neboť ukázala, že se Molotov může za jistých okolností stát alternativou Stalina. Doložila také vliv dvojice Berija a Malenkov. To vše nemohlo ujít Stalinovi. Když se členové vedení tehdy k němu dostavili, působil dojmem člověka, který se obává zatčení. Molotov však urazil situaci hrot, neboť nabídl Stalinovi, aby se ujal předsednictví navrhovaného výboru. Návrh na složení výboru přesto přednesl Berija, který oponoval Stalinově snaze o jeho rozšíření (šlo o přítomné Mikojana a Vozněsenského): „Nemůžeme být ve výboru všichni, někdo se musí věnovat vládě a plánovací komisi."[17]

Za války se ovšem tento konflikt nemohl rozvinout. Stalin byl vytížen válečnými operacemi a úkoly šéfa státu, který se účastnil mnoha mezinárodních jednání, včetně konferencí Velké trojky. Zaměstnáni svými útoky byli také ostatní členové vedení. Konflikty doutnaly pod povrchem. Mikojan se nikterak netajil svým rezervovaným vztahem k Molotovovi, který se údajně vyhýbal střetu se Stalinem; připustil však, že s Molotovem hovořil o Stalinových záporech. I když o Molotovově loajalitě vůči Stalinovi, jak soudí Mikojan, nebylo pochyb, Stalin si plně uvědomoval specifickou roli Molotova ve vedení, snažil se ho trvale kontrolovat a zabránit jeho samostatným kontaktům s ostatními příslušníky stranické špičky.[18]

Vzájemné sympatie a antipatie ovlivňovaly také vztahy mezi ostatními členy užšího vedení. Chruščov působil jako stranický tajemník Němci obsazené Ukrajiny na jihozápadní frontě, Ždanov zůstal v blokádou sevřeném Leningradě, a oba tudíž nemohli výrazněji zasahovat do mocenských poměrů v centru. Chruščov se cítil odstrčen, neorientoval se dobře v moskevských vztazích a zřejmě žárlil na postavení Malenkova a Beriji, jež podezíral z mocenských intrik.[19] Ždanov se podle Mikojana choval v Leningradě zbaběle a nadměrně konzumoval alkohol; po dobu blokády neopustil bunkr a praktickou činnost přenechal svému zástupci Alexeji A. Kuzněcovovi.[20] V mocenském centru se středem napětí stal Vozněsenskij, který záhy přesídlil s vládou do Kujbyševa. Mikojan se o něm zmiňuje jako o člověku schopném a vzdělaném, avšak nadmíru arogantním a nepokrytě šovinistickém. Stalin se prý o něm vyjádřil, že je ruským šovinistou ve zcela výjimečné míře: „Pokládá za palidi nejenom Gruzínce nebo Armény, ale dokonce i Ukrajince."[21] U neruských členů vedení to přirozeně budilo nevoli.

---

17 *Tamtéž*, s. 391. Bylo pouze příznačné, že Stalinovu snahu rozšířit výbor podpořil Vozněsenskij, neboť ho Stalin navrhoval za člena. Státní výbor obrany byl nakonec vytvořen 30.6.1941 ve složení Stalin, Molotov, Vorošilov, Malenkov, Berija. V únoru 1942 byl však doplněn, jak si to Stalin původně přál, o Mikojana, Vozněsenského a Kaganoviče. Epizoda neprospěla vztahům ve vedení; Berija údajně v roce 1949 v přítomnosti Stalina Vozněsenskému připomenul jeho tehdejší postoj.

18 *Tamtéž*, s. 536, 565, 581.

19 Postoj Chruščova dobře dokumentují jeho vzpomínky.

20 MIKOJAN, A. I.: *Tak bylo*, s. 562; MLEČIN, L. M.: *Predsedateli KGB*, s. 293 n.

21 MIKOJAN, A. I.: *Tak bylo*, s. 559. Vedoucí úřadu vlády Ja. Je. Čadajev charakterizoval Vozněsenského takto: „Mnozí lidoví komisaři ho neměli rádi pro jeho vznětlivou, příkrou povahu, pro urážky, které jim způsobil a které zraňovaly lidskou důstojnost." (KUMANĚV, G. A.: *Rjadom so Stalinym*, s. 427.)

Zajímavé jsou Mikojanovy poznámky o Berijově roli. Opakuje sice odsudky na jeho adresu, které byly typické pro Chruščovovu dobu, jeho vlastní popisy Berijovy činnosti vyznívají však příznivěji. Berijovy výkony v organizaci válečné výroby byly prý zcela mimořádné. Spolu s Malenkovem, dohlížejícím na výrobu letadel, kontroloval značnou část vojenské produkce a vytvořil si silné zázemí ve vojenskoprůmyslovém komplexu a u jeho představitelů.[22] Tyto výkony byly podle Mikojana důvodem, proč Berijovi byla svěřena funkce místopředsedy vlády pro ekonomické otázky a proč byl Stalinem pověřen zajistit atomový projekt.[23]

Armáda po válce a případ Malenkova

Zmiňuji se o těchto okolnostech, neboť umožňují lépe pochopit vztahy v sovětském vedení; ty se vyhrocovaly, tak jak míjelo válečné vypětí. Novější ruská literatura snesla četné důkazy, že se pro Stalina po válce klíčovým problémem stalo sebevědomí armády a jejího velitelského sboru.[24] Postoje armádního velení nebyly přitom pouze faktorem vnitřní politiky, neboť v důsledku jeho působení v orgánech spojenecké okupační správy v Německu se proměnily v závažný faktor politiky zahraniční. Konflikt měl přitom objektivní základnu, která se nezřídka opomíjí: skončení války vedlo k oslabení specifické role armády, začala její hromadná demobilizace, doprovázená demilitarizací podstatných sektorů hospodářství a vnitřního života SSSR vůbec. To se promítlo do postavení velitelského sboru, jeho kompetencí a početnosti, a bylo již samo o sobě zdrojem četných konfliktů a křivd.

Stalinovo znepokojení se týkalo zejména postavení maršála Georgije K. Žukova, který si získal popularitu vojevůdce a jako vysoký sovětský komisař v Německu disponoval značným mocenským vlivem. Jeho popularita v zemi a v armádě byla značná. Vztahy mezi Stalinem a Žukovem se přitom zhoršily již záhy po skončení války, což řada autorů připisovala činnosti bezpečnostních služeb, podléhajících Berijovi. Bezpečnostní složky v Německu však zastupoval Berijův náměstek Ivan A. Serov, pozdější šéf Chruščovovy KGB, a jeho vztahy s Žukovem byly dobré, snad dokonce přátelské. Konflikt mezi Stalinem a Žukovem se údajně vyostřil na podzim 1945, když Německo ze Stalinova pověření navštívil náčelník vojenské kontraroz-

---

22 Usnesením Státního výboru obrany byla Berijovi svěřena péče o výrobu zbraní a munice, minometů a tanků a kontrola činnosti tří ministerstev – naftového a uhelného průmyslu a dopravy. V roce 1944 byl jmenován zástupcem předsedy výboru a předsedou jeho operativního byra, které projednávalo všechny běžné záležitosti (*Berija 1953*, s. 407). Hlavní zásluha na výkonech sovětské ekonomiky za války se v literatuře zpravidla přisuzuje Vozněsenskému, který zajišťoval přemístění průmyslových podniků na východ; není bez zajímavosti, že v Mikojanově podání Vozněsenskij vystupuje spíše jako nepříliš úspěšný průmyslový manažer. V ocenění Vozněsenského se pamětníci značně rozcházejí.

23 MIKOJAN, A. I.: *Tak bylo*, s. 425. Shodně se o tom vyslovuje Molotov (viz *Sto sorok besed s Molotovym*, s. 338).

24 MIKOJAN, A. I.: *Tak bylo*, s. 552–558; PICHOJA, R. G.: *Sovetskij Sojuz*, s. 47–55; také *Istorija Rossii v novejšeje vremja*, s. 72 n; SUDOPLATOV, P.: *Razvedka i Kreml*, s. 366–370.

vědky a bezpečnosti SMERŠ (*Smerť špionam*) a pozdější ministr státní bezpečnosti Viktor S. Abakumov,[25] který měl zakročit proti rozkrádání německého majetku příslušníky generality. Aniž jednal s Žukovem, nařídil zatčení řady vysokých důstojníků, a tím vyvolal Žukovovu rozhněvanou reakci. Žukov přikázal zatčené neprodleně propustit a pohrozil Abakumovovi, že ho nechá eskortovat do Moskvy.[26] Tím se ovšem vzepřel příkazům Stalina, který za Abakumovem stál. Ze Stalinova hlediska se tak jeho sesazení stalo nezbytným. Uskutečnil je po svém – odvolal Žukova jako nového velitele pozemních sil do Moskvy a zde ho konfrontoval s obviněním ze „spiknutí", které vykonstruoval Abakumov a jeho podřízení. Žukova potom poslal jako velitele vojenského okruhu do Oděsy a později ho přemístil na vzdálený Ural. Podobný osud stihl i velitele vojenského námořnictva Nikolaje G. Kuzněcova. Represe dopadly na široký okruh generality a špiček vojenskoprůmyslového komplexu.[27]

Starší západní literatura pracovala svého času s verzí o mocenském střetávání Malenkova se Ždanovem, k němuž údajně docházelo po válce, když Stalin povolal Ždanova do Moskvy a dosadil ho do funkce úřadujícího tajemníka ÚV VKS(b), kterou dříve zastával Malenkov.[28] Tuto verzi, ačkoli má řadu interpretačních vad, převzala po roce 1991 také část ruských prací.[29] Ždanov se skutečně stal hlavní postavou ústředního stranického aparátu v Moskvě. Původně však zde neměl vlastní širší základnu, mocenské centrum se za války přesunulo na půdu vlády, která disponovala kompetentním výkonným aparátem, lépe vyjadřovala celonárodní ráz válečného úsilí a vyhovovala požadavkům nového, velmocenského postavení SSSR. Ve vládě měl velkou váhu Molotov. Úkoly a kompetence stranického aparátu byly značně redukovány; věnoval se ideologické a personální práci a stykům se zahraničními komunistickými stranami.

---

25 Serov prošel s Žukovem frontou a působil v sovětské okupační správě v Německu, podléhající Žukovovi; byl tak pro Stalina málo použitelný. Stalinovi jako ministrovi obrany podléhala však SMERŠ, jíž velel právě Abakumov. Vztahy Serova s Abakumovem byly ostře konfliktní (viz např. KRASNOV, V. G.: *Nězvestnyj Žukov*, s. 451–454).

26 KARPOV, Vladimir: *Maršal Žukov: Opala. Litěraturnaja mozaika*. Moskva, Veče 1994, s. 121 n.; ANTONOV-OVSEJENKO, A.: *Berija*, s. 347. Konflikt je různě datován. Antonov-Ovsejenko líčí epizodu podle sborníku *Maršal Žukov: Kakim my jego pomnim* (Moskva 1989). Reakcí na konflikt s Abakumovem byl zřejmě pokyn Žukova tvrdě trestat případy marodérství a zvůle vůči obyvatelstvu z 27.9.1945 (KRASNOV, V. G.: *Nězvestnyj Žukov*, s. 447 n.). K celému případu se váže tajná prohlídka uskutečněná počátkem roku 1948 na Stalinův pokyn na Žukovově chatě u Moskvy, při níž byl nalezen velký počet cenných předmětů uloupených v Německu. Ve vysvětlujícím dopise Ždanovovi z 12.1.1948 Žukov připouští, že větší část těchto předmětů používal ve svých služebních místnostech nebo doma, domníval se však, že jsou majetkem ministerstva vnitra. Část z nich byla osobním majetkem jeho samotného nebo jeho manželky (*tamtéž*, s. 467–478).

27 Obvinění se opírala o „výpovědi" zatčeného maršála letectva Alexandra A. Novikova. Seznam „spiklenců" čítal 75 lidí. Záležitost se projednávala na zasedání Nejvyšší vojenské rady, kde obvinění proti Žukovovi zpochybnili Ivan S. Koněv, Alexandr M. Vasilevskij, Konstantin K. Rokossovskij a Pavel S. Rybalko. Viz KARPOV, V.: *Maršal Žukov*, s. 123 n.; souhrnně PICHOJA, R. G.: *Sovetskij Sojuz*, s. 47–50.

28 Jde o knihy a statě řady západních historiků ze 70. a 80. let – W. O. McGraga, W. G. Wernera, G. D. Ra'anana, B. Bonwetsche, J. Harrise aj.

29 Viz *Istorija Rossii v novejšeje vremja*, s. 72; taktéž PICHOJA, R. G.: *Sovetskij Sojuz*, s. 58.

Zdrojem napětí v sovětském vedení nebyla proto ani tak rivalita Ždanova a Malenkova, i když ji zaznamenává řada autorů, jako spíše Stalinovy zásahy do postavení, vlivu a kompetencí příslušníků mocenské špičky. Stalin nebyl po válce zdráv, válečné nasazení ho stálo mnoho sil a jeho pracovní výkon viditelně klesal. Své postavení se snažil posílit za pomoci častých personálních změn, pěstováním osobních rivalit a obsazováním bezpečnostních orgánů lidmi, kteří na něm byli zcela závislí. Byl si vědom vlivu dvojspřeží Berija–Malenkov. I když nemohli bezprostředně nikterak ohrozit jeho mocenskou pozici, jejich zázemí ve vojenskoprůmyslovém komplexu, v části armádního velitelského sboru a v bezpečnostních aparátech znamenalo zřejmě pro Stalina komplikaci, která mu svazovala ruce.[30] Zneklidňovala ho zřejmě i autorita Molotova v zemi a v mocenských aparátech.[31] I tyto problémy měly ovšem širší pozadí.

Ukončení války změnilo soustavu státněpolitických priorit, vyžádalo si značné zásahy do struktury hospodářských a správních aparátů i do metod jejich práce, což způsobovalo rozporné a protichůdné efekty. Do popředí se dostala obnova hospodářského života, přemístění průmyslových kapacit zpět do západních částí Ruska, na Ukrajinu a do Běloruska, jakož i úkoly spjaté s přemísťováním ukořistěných výrobních kapacit z Německa a dalších zemí do SSSR. Uskutečňovala se konverze průmyslu, která měla umožnit zvýšení výroby pro civilní účely. Velké problémy vyvolávaly také obrovské ztráty na obydlích, výrobních zařízeních a infrastruktuře a devastace zemědělství, které nedokázalo zajistit výživu obyvatelstva osvobozených území.[32] Složitý úkol představoval návrat do civilního života milionů demobilizovaných vojáků a osob, které byly evakuovány za války do zázemí nebo odvlečeny Němci na nucené práce a nyní se navrátily zpět.

Nová situace výrazně zvyšovala váhu státních a správních orgánů, zejména v hospodářství, a přechodně oslabovala význam dříve preferovaných odvětví vojenskoprůmyslového komplexu. Uvnitř tohoto komplexu se přitom dostávala do popředí nová odvětví, jež zajišťovala velmocenské postavení SSSR v konfrontaci se Západem: vývoj a výroba atomových zbraní, raketové techniky, radiolokace.[33] Tyto změny sebou nesly další přerozdělování funkcí a kompetencí uvnitř vládnoucí elity a vyvolávaly četné rivality. Nevole panovala i v regionálních, republikových a oblastních orgánech, které

---

30 O vlivu tohoto dvojspřeží, a zejména Beriji, se zmiňuje Chruščov, který do Moskvy dojížděl z Kyjeva (CHRUŠČEV, N. S.: *Vospominanija*, s. 258–261). Berijův vliv údajně Stalina znepokojoval. (Viz také KOSTYRČENKO, G. V.: *V plenu u krasnogo faraona*, s. 70.) O vlivu Beriji a Malenkova se s respektem zmiňuje řada autorů, kteří tehdy působili ve vojenskoprůmyslovém komplexu.

31 Molotovovi nebylo ani šedesát, měl zkušenosti ze zahraniční politiky i rozsáhlé styky se zahraničními státníky a diplomaty. Stalin se podle Mikojana Molotovova vlivu obával (*Tak bylo*, s. 565). Molotov ovšem uváděl, že Stalin v době, kdy si těsně po válce pohrával s myšlenkou vlastního odchodu, prohlásil: „Ať pracuje Vjačeslav, je mladší." (Viz *Sto sorok besed s Molotovym*, s. 271.)

32 SSSR přitom vyvážel obilí do zemí své zájmové sféry, což se stalo zdrojem napětí a skrytých nepřátelství ve vedení. Viz CHRUŠČEV, N. S.: *Vospominanija*, s. 201–205.

33 Viz *Istorija Rossii v novejšeje vremja*, s. 39–44.

s relativně malými prostředky zvládaly mimořádně rozsáhlé, direktivně určované úkoly, a přitom byly denně konfrontovány s bídou obyvatelstva, jíž nemohly odpomoci. Zvlášť komplikovaná situace panovala na válkou těžce postižené Ukrajině, kde v řadě regionů destrukce zemědělství vyústila v hladomor. Ukrajina se svými tradičními centry hospodářského rozvoje (Donbas, Dněpropetrovsk, Charkov, Kyjev, Oděsa) hrála přitom enormní roli v plánech poválečné obnovy. K tomu všemu se družily vypjaté nacionální nálady a povstalecké hnutí na západě Ukrajiny.[34]

Stalin si tyto problémy alespoň zčásti uvědomoval a pokoušel se jim čelit opětným posílením role stranického aparátu, jehož kompetence v personální a bezpečnostní politice rozšiřoval. Počítal zřejmě s tím, že činnost stranických aparátů nahradí dřívější mobilizační působení válečného úsilí. Přemístění Ždanova do vedoucí funkce v Moskvě a poté přesunutí dalšího „leningradce" Alexeje Kuzněcova do funkce tajemníka ÚV VKS(b) mělo přitom zřejmě změnit mocenskou rovnováhu uvnitř politického vedení. V Moskvě vzniklo relativně silné seskupení „leningradců" (Ždanov, Voznesenskij, Kuzněcov a „ždanovista odjinud", předseda vlády RSFSR Michail I. Rodionov), kteří nebyli srostlí s mocenským centrem, jak se zformovalo za války. Toto seskupení vyjadřovalo nálady a ambice části středního stranického aparátu, jež se opíraly o to, že se úspěšně vyrovnal s náročnými hospodářskými a správními úkoly válečné doby. Bylo silně proniknuto ruskými nacionálními náladami, v nichž se zrcadlil poválečný nárok ruských mocenských a správních elit na prioritní postavení ve státě. V Moskvě tím vznikal stav skryté paralelnosti center moci.

Stalinův tlak směřoval původně hlavně proti dvojspřeží Malenkova a Beriji, čímž měl zřejmě současně vzniknout prostor pro zásahy v armádě. V prosinci 1945 byl Berija zproštěn funkce ministra vnitra a nahrazen Sergejem N. Kruglovem; krátce nato náčelník SMERŠ Abakumov vystřídal ve funkci ministra státní bezpečnosti Vsevoloda N. Merkulova, který patřil k okruhu Berijových spolupracovníků. Změna byla motivována potřebou přizpůsobit bezpečnostní složky potřebám mírové doby. Abakumov však neměl žádný samostatný politický vliv ani vlivnou politickou klientelu, a byl proto zcela odkázán na blahovůli Stalina, který úkoloval bezpečnost.[35]

Obětí Stalinových manévrů se záhy stal Malenkov. Úder přitom nesměřoval tolik proti němu osobně – Stalin dobře věděl, že Malenkov není jako politický činitel zcela samostatný – jako proti jeho spojenectví s Berijou, které tím mělo zčásti pozbýt svého

---

34 Chruščov, který zde působil jako stranický tajemník, nemohl rozsáhlé úkoly zvládnout. V roce 1947 byl proto na Ukrajinu jako nový stranický tajemník vyslán Lazar M. Kaganovič, zatímco Chruščov převzal roli ukrajinského ministerského předsedy. To posílilo Chruščovovu averzi proti moskevskému mocenskému centru a projevilo se i v jeho líčení role Kaganoviče, v němž nechybějí stopy antisemitismu. Kaganovič patřil mezi tvrdé stalinisty, po válce však působil spíše jako významný organizátor a manažer než jako politik.

35 MLEČIN, L. M.: *Predsedateli KGB*, s. 214, 274–280. Dmitrij Volkogonov uvádí výpověď náčelníka Stalinovy ochranky N. S. Vlasika, podle níž Stalin krátce po válce vyjádřil své pobouření nad Berijou, který prý nezajistil jakási bezpečnostní opatření, a zmínil se o svém pokynu odvolat Beriju z ministerstva vnitra (*Triumf i tragedija: Političeskij portret I. V. Stalina*, sv. 2. Moskva, Novosti 1989, s. 189). Po odvolání z ministerstva si ovšem Berija, jak už o tom byla zmínka, z funkce místopředsedy vlády udržel dohled nad bezpečnostními resorty.

vlivu ve vedení.[36] Zvláštním usnesením ze 4. května 1946 politbyro ÚV zbavilo Malenkova členství v sekretariátu ústředního výboru a toto rozhodnutí zdůvodnilo jeho zodpovědností za nešvary v leteckém průmyslu. Měl se provinit tím, že přihlížel, jak ministr Alexej I. Šachurin a velitel vojenského letectva maršál Alexandr A. Novikov nasazovali do boje nekvalitní a konstrukčně nehotové letouny. Šachurin a Novikov byli na Stalinův pokyn zatčeni a dlouhá léta vězněni, Novikov byl navíc dotlačen k denunciacím, které, jak již o tom byla zmínka, kompromitovaly Žukova.[37] K odstranění Malenkova tak došlo v přímé souvislosti se Stalinovým postupem proti velitelskému sboru armády a proti špičkám vojenskoprůmyslového komplexu, což sotva bylo náhodné.

Hlavní smysl Stalinova zásahu proti Malenkovovi nicméně spočíval především v tom, že uvolnil prostor pro činnost Ždanova a Kuzněcova v aparátu ÚV VKS(b).[38] Tlak proti velitelskému sboru armády zesílil. Do funkce ministra obrany byl po Stalinovi jmenován bezbarvý a servilní „maršál" Nikolaj A. Bulganin, který si jako předseda moskevského sovětu vybudoval kariéru za předválečných čistek. Vliv Malenkova ve vedení přechodně poklesl.[39]

Stalin a Molotov

Zmínil jsem se však o tom, že Stalinovi nešlo pouze o oslabení vlivu Malenkova a Beriji, ale především o podkopání pozice Molotova, jako jeho případného nástupce. Ve prospěch Molotova hovořila nejenom jeho osobní autorita a zkušenost, ale i ruský

---

36 Úder proti Malenkovovi měl podle Mikojana zasáhnout také Beriju a oslabit jeho vliv na personální a bezpečnostní otázky (*Tak bylo*, s. 564). Berija se zmiňuje, že byl zproštěn funkce na vnitru téměř současně s odvoláním Malenkova a že oba potom spolupracovali ve vládě (BERIJA, L. P.: Pisma iz tjuremnogo bunkera, s. 6). Berija se tehdy k Malenkovovi ostentativně hlásil (MIKOJAN, A. I.: *Tak bylo*, s. 566; SUDOPLATOV, P.: *Razvedka i Kreml*, s. 371; CHRUŠČEV, N. S.: *Vospominanija*, s. 259). Stalinův zásah proti Malenkovovi a Berijovi byl rozporný potud, že těsně před sesazením Malenkova byli oba zvoleni řádnými členy politbyra.

37 Zápletku podrobně popsal Kostyrčenko (*V plenu u krasnogo faraona*, s. 70–71). Provinění Malenkova spočívalo zřejmě v tom, že mlčel ke konstrukčnímu zjednodušení letounů, které politbyro (tj. Stalin) předtím zamítlo. Abakumov za svého vyšetřování v roce 1954 popřel, že by případ iniciovala SMERŠ nebo ministerstvo státní bezpečnosti. Zatčení se prý udála na přímý Stalinův pokyn. (STOLJAROV, K.: *Palači i žertvy*, s. 100 n.; MLEČIN, L. M.: *Predsedatěli KGB*, s. 305.)

38 Kuzněcov převzal personální záležitosti a po určitou dobu dohlížel na bezpečnost. O roli Kuzněcova viz PICHOJA, R. G.: *Sovetskij Sojuz*, s. 60. O jeho podílu na represích proti armádě viz *tamtéž*, s. 45; MIKOJAN, A. I.: *Tak bylo*, s. 564 n. Někteří pamětníci se zmiňují o původně přátelském vztahu Kuzněcova a Abakumova.

39 Někteří autoři – původcem tvrzení je Chruščov (*Vospominanija*, s. 259) – hovoří o „vyhnání" Malenkova do Střední Asie; pravdu však má zřejmě Mikojan, když tvrdí, že Malenkov byl přeřazen na méně významné místo v Radě ministrů (vládě) SSSR a nadále denně navštěvoval porady vedení. Podle Pichoji (*Sovetskij Sojuz*, s. 58) Malenkovovi byl již v květnu 1946 svěřen vládní výbor pro reaktivní techniku a 2.8.1946 role náměstka ministerského předsedy. Shodně o tom referuje Kostyrčenko (*V plenu u krasnogo faraona*, s. 71).

původ. Důvody pro útok proti Molotovovi Stalin hledal již bezprostředně po válce. Vinil ho z ústupnosti vůči západním spojencům, ač politiku poválečné spolupráce sám doporučil a Molotov nejevil žádné ambice formulovat vlastní politiku. Stalin se chytal nuancí. Ty nabývaly na důležitosti, tak jak se mu nedařilo realizovat své původní zahraničněpolitické záměry.[40] Do stejné kategorie patřilo zřejmě i vyzdvihování Ždanova, který byl politické veřejnosti prezentován jako odborník na mezinárodní vztahy. Systematický tlak na Molotova však zřejmě hatil Stalinův zdravotní stav.

O Stalinových poválečných nemocech víme prozatím málo; pravděpodobně šlo především o záchvaty mozkové mrtvice a o nemoce stáří. Lékařské záznamy jsou údajně neúplné a sporé, Stalinův stav byl přísně chráněným tajemstvím. Stalinovy dovolené na jihu byly nicméně od roku 1945 stále častější a delší a jeho pracovní výkonnost klesala.[41] Méně se objevoval ve své úřední pracovně, značná část jeho jednání, zejména porad se členy politbyra, se odbývala na „dače" v Kuncevu u Moskvy. Počátkem roku 1947 se sovětské vedení rozhodlo uspořádat řádný sjezd VKS(b), což neklamně svědčilo o tom, že se zvažuje obsazení vrcholných politických funkcí.

Zmíněná epizoda nebyla dosud v literatuře podrobněji popsána. Šlo v ní však bezpochyby o konstrukci sovětského vedení pro případ Stalinova odchodu. Nejednalo se přitom pouze o složité vztahy mezi seskupením kolem Ždanova a dvojspřežím Malenkova a Beriji, ale zejména o začlenění Molotova do nové sestavy a o úpravu vztahů mezi představiteli státní a stranické mašinerie. V přípravě sjezdu se angažovali Molotov a Ždanov a docházelo k ní v době, kdy se Stalinova účast na politickém dění vyznačovala znatelnými výkyvy. Molotovova autorita nebyla ve střední generaci podlomena; udržoval dobré vztahy s „leningradci" a měl nesporný respekt u Malenkova a Beriji.[42] Stalinův postoj k počinu jeho spolupracovníků, který snad původně podnítil, nebyl nicméně zdaleka vstřícný – sjezd, s jehož konáním se původně počítalo na konec roku 1947, se sešel teprve po pěti letech, v roce 1952.[43]

Konflikt se vyhrotil v podzimních měsících roku 1948. Příznačnou epizodu zachoval v paměti Mikojan. Vypravili se s Molotovem na jih, kde Stalin trávil dovolenou.

---

40 Mlečin (*Predsedatěli KGB*, s. 284) tvrdí, že se konflikt mezi Stalinem a Molotovem dostal do obrátek v roce 1945, když Molotov v době Stalinovy dovolené prohlásil zahraničním novinářům, že v SSSR dojde ke změnám a bude oslabena cenzura. Ve Spojených státech jeho prohlášení provázel komentář, že Stalin zestárl a je nemocný a že Molotov brzy převezme otěže vlády. To vyvolalo výbuch Stalinovy nevole; požadoval Molotovovo potrestání, zproštění členství v politbyru. Molotov sám se vyslovuje v tom smyslu, že Stalin se nikdy nechystal skutečně odstoupit (*Sto sorok besed s Molotovym*, s. 86).

41 Viz REIMAN, Michal: Stalin po válce (1945–1948). In: *Soudobé dějiny*, roč. 4, č. 1 (1997), s. 56 a pozn. 72. Molotov na přímou otázku Čujeva v roce 1972 odpověděl, že Stalin byl přepracovaný a že se jeho práceschopnost neustále zmenšovala. Toho se prý různě zneužívalo a leccos se mu „podstrkávalo" (*Sto sorok besed s Molotovym*, s. 271).

42 *Sto sorok besed s Molotovym*, s. 370, 433–435, 465 n., 474–476; MIKOJAN, A. I.: *Tak bylo*, s. 535, 565. Mikojan k tomu poznamenává: „Všichni chápali, že [Stalinův] nástupce bude Rus, a celkově byl Molotov evidentní postavou. Ale Stalinovi se to nelíbilo. Molotova se jaksi obával..." (s. 565).

43 Viz REIMAN, M.: Stalin po válce, s. 58. Usnesení o sjezdu bylo přijato v době, kdy byl Stalin v Moskvě a schůze vedení se konaly za jeho přítomnosti. Mohlo být vyvoláno opakujícími se Stalinovými úvahami o jeho odchodu na „odpočinek" a o možných „nástupcích" (viz dále).

Za večerního posezení u Stalina je však zaskočilo prohlášení Alexandra N. Poskrebyševa, vedoucího Stalinovy kanceláře: „Soudruhu Staline, zatímco Vy si zde na jihu klidně odpočíváte, Molotov a Mikojan spřádají v Moskvě proti Vám spiknutí." Mikojan prý vzkypěl, Molotov zbledl; Stalin prohlášení bagatelizoval, ač je bezpochyby sám inspiroval. Mikojan přitom dodal, že se s Molotovem za Stalinovy nepřítomnosti v Moskvě často stýkal. To budilo Poskrebyševovu nedůvěru a ten činil Mikojanovi narážky na Molotovovu neloajálnost vůči Stalinovi.[44]

Stalinova podezření se zřejmě během zmíněné návštěvy nerozptýlila, neboť se zjevně domníval, že není o dění plně informován, a seskupování „nástupnického" vedení vnímal jako hrozbu.[45] Situace z jeho hlediska vyžadovala řešení. Při svém setkání s členy vedení na kavkazském jezeře Rica příslušníkům starší generace řekl, že zestárli a potřebují nahradit; většině z nich bylo tehdy, jak poznamenal Mikojan, sotva padesát let. Stalin dodal, že vedoucí pracovníci mají být mladí, a nabídl jim jako svého eventuálního nástupce ve straně Alexeje Kuzněcova, kterému bylo dvaačtyřicet let. Tehdy pravděpodobně padlo i jméno Voznesenského jako nastávajícího předsedy vlády.[46] Znělo to jako vyhlášení války starší vůdcovské generaci, která se musela cítit ohrožena nejenom ve svém postavení, ale i na životě.

Stalinův záměr, jak se rýsoval z těchto výroků, byl ovšem riskantní nejen s ohledem na jeho bezprostřední dopad na vztahy ve vedení. Stalin se vyslovil pro odchod starší vůdcovské generace, aniž měl dobrý přehled o stranickém dorostu, o jeho schopnostech a možnostech. Čistka z třicátých let odplavila většinu funkcionářů, které Stalin znal osobně. Odstup stranické špice od střední úrovně aparátu se za války prohloubil – nekonaly se ani stranické konference, ani sjezdy, ani širší porady funkcionářů, a dokonce ani zasedání ÚV VKS(b). Trpěl tím především Stalin, který se setkával s relativně malým počtem osob. Ve svých personálních návrzích byl odkázán na ostatní členy vedení, kteří působili v hospodářském, správním a politickém aparátu. Stalinova snaha o výměnu starší stranické generace tak nabývala bizarní, chvílemi groteskní podoby. V roce 1947 navrhoval, aby každý člen stranické špičky připravil za sebe pět až šest případných nástupců.[47] Mikojan Stalinovu naléhání vyhověl tak, že mu nabídl své náměstky z ministerstva. Když se Stalin po

---

44 MIKOJAN, A. I.: *Tak bylo*, s. 535. Mikojan mylně uvádí jaro 1948.

45 Jurij Žukov v článku Borba za vlast' v rukovodstve SSSR v 1945–1952 gg. (*Voprosy istorii*, č. 1 (1995), s. 33) uvádí, že Stalin odňal na jaře 1948 Molotovovi řízení předsednictva vlády s poukazem, že se má věnovat zahraniční politice. Pichoja (*Sovetskij Sojuz*, s. 60) cituje usnesení Rady ministrů SSSR z 29.3.1948, které určilo, že vládě střídavě předsedají Malenkov a Voznesenskij. Podle Molotova (*Sto sorok besed s Molotovym*, s. 271) zasedáním kabinetu předsedal Voznesenskij a po něm Malenkov. O sobě Molotov tvrdí, že byl zaměstnán zahraničními záležitostmi a že nebyl ani prvním místopředsedou vlády.

46 PICHOJA, R. G.: *Sovetskij Sojuz*, s. 65; MIKOJAN, A. I.: *Tak bylo*, s. 565. Mlečin (*Predsedateli KGB*) líčí stejnou epizodu tak, že Stalin v přítomnosti Molotova, Malenkova a Beriji hovořil o Kuzněcovovi jako o svém eventuálním nástupci ve straně a o Voznesenském jako o nástupci ve vládě. Lze hledat souvislosti mezi touto epizodou a usnesením z března 1948 o spolupředsednictví Voznesenského a Malenkova ve vládě.

47 MIKOJAN, A. I.: *Tak bylo*, s. 527.

roce rozhodl sesadit Mikojana z jeho státní funkce, nahradil ho jeho náměstkem Michailem A. Menšikovem. Krátce nato Stalina, který měl rád banány, rozzlobila dodávka tohoto nezralého ovoce do SSSR, a tak Menšikova vyměnil za dalšího Mikojanova náměstka, Pavla N. Kumykina. Ten byl ze jmenování k smrti vyděšen, neboť na ministerskou funkci nestačil a obával se následků.[48]

Ve svém základním významu nebyla však právě popsaná situace nikterak úsměvná. Projevilo se to již záhy na případě „leningradců". Stalin, jak jsme viděli, povolal Ždanova a Kuzněcova do Moskvy, aby zlomil vliv armády a té části sovětské špičky, která za války obsadila moskevskou mocenskou centrálu. Avšak tím, že označil Vozněsenského a Kuzněcova za své nástupce, postavil proti nim nejenom příslušníky starší generace, ale zmobilizoval také odpor Malenkova a Beriji. Ždanov, kolem něhož se „leningradci" seskupovali, postrádal potřebné vůdcovské kvality a propadal stále více srdeční chorobě a údajně také alkoholu;[49] Vozněsenského pozice ve vládě nebyla nikterak silná, držela se hlavně díky proklamované Stalinově podpoře. Kuzněcov neměl dostatečné zkušenosti z působení v celostátních funkcích a nenacházel v moskevském mocenském centru ani dost osob, o něž by se mohl opřít; namísto toho pěstoval zvláštní vztahy k leningradské stranické organizaci. „Leningradci" se proto snažili najít způsob, jak posílit své pozice. Ždanov přišel na myšlenku vytvořit byro ÚV VKS(b) pro ruskou republiku (RSFSR), což zdůvodňoval nezajištěností ruských zájmů, a tento názor učinil předmětem diskuse v užším kruhu svých politických přátel.[50] Kuzněcov se pokoušel posílit pozice „leningradců" prostřednictvím personální politiky.[51] Tyto vágní plány a kroky nemohly ovšem kompenzovat slabost difuzního seskupení kolem Ždanova. Důsledky se začaly zřetelně projevovat

---

48 *Tamtéž*, s. 530–533.

49 PICHOJA, R. G.: *Sovetskij Sojuz*, s. 63 n.; MIKOJAN, A. I.: *Tak bylo*, s. 562–564; MLEČIN, L. M.: *Predsedatěli KGB*, s. 293 n., 310–314. Pichoja popisuje konflikt Stalina se Ždanovem na jaře a v létě 1948, v němž šlo o odiózního pěstitele obilovin Trofima D. Lysenka, kterého Stalin podporoval. Stalinova dcera Světlana Alilujevová zachovala z této doby scénku, jak se její otec rozkřikl na Ždanova. V novějších pracích se dokonce objevila verze, podle níž Ždanov nemusel zemřít. Diagnostička Lidija Timašuková zjistila totiž na jeho kardiogramu krátce před smrtí čerstvý infarkt. Ačkoli nález hlásila ordinujícím lékařům, způsob Ždanovovy léčby se nezměnil. O čtyři roky později se její nález stal základem pro konstrukci případu „lékařů-teroristů".

50 V literatuře se existence těchto plánů zpravidla zamlžuje. Avšak Chruščov uvádí, že ve svém posledním rozhovoru se Ždanovem, krátce před jeho smrtí, hovořili o záměru iniciovat vytvoření byra ÚV VKS(b) pro ruskou federaci. Ždanov přitom mluvil o „nerovnoprávném postavení" RSFSR a o nahrazování „ruských" orgánů orgány „svazovými" (*Vospominanija*, s. 218 n.). Chruščov líčí tuto epizodu se značnou sugestivitou, která svědčí o tom, že nepochybně sdílel Ždanovovy názory. Stejně smýšlel zřejmě i ministr obrany Bulganin, který byl na jaře 1949 odvolán z funkce. Plány na vytvoření „ruského byra" se připomínaly – a zúčastnění je nepopřeli – i během vyšetřování „leningradského případu". Viz DĚMIDOV, Viktor – KUTUZOV, Vladislav: *„Leningradskoje dělo": Poslednij udar. Dokumentalnaja povesť*. Leningrad, Lenizdat 1990, s. 70, 76 n.

51 Podle údajů citovaných v publikaci *„Leningradskoje dělo"* odešlo z Leningradu do důležitých funkcí v Moskvě a jinde na 800 lidí. Autoři uvádějí Pskov, Murmansk, Novgorod, Estonsko, Jaroslavl, Krym a Gorkij, v němž Ždanov působil před válkou. K „leningradcům" patřil také náčelník hlavní politické správy armády a loďstva Josif V. Šikin (s. 54 n.).

hned poté, co Stalin prosadil odstranění Molotova z řízení předsednictva vlády. Nemocný a demoralizovaný Ždanov, který krátce nato zemřel, na situaci zjevně nestačil. Stalin sice hovořil o Kuzněcovovi jako o svém možném stranickém nástupci, v praxi mu však nezbylo než sáhnout po zkušeném Malenkovovi a vrátit ho do klíčové pozice v aparátu ústředního výboru.[52] Postavení „leningradců" bylo podkopáno. Vztah Malenkova k nim nebyl po epizodě z jara 1946 nikterak přátelský a odchod Kuzněcova z aparátu ústředního výboru se stal pouze otázkou času.[53] Citelně se zhoršilo postavení Vozněsenského. Navenek byl sice nadále preferován, ztratil však dřívější zázemí v aparátu ÚV VKS(b) a ve vládě se proti němu stavěl Berija, jehož postavení se značně upevnilo.

„Leningradský případ"

Rozuzlení nastalo počátkem roku 1949. Stalinovi se podařilo zasadit Molotovovi další citelnou ránu; umožnila ji čerstvě rozjetá antisemitská kampaň proti „kosmopolitismu", která vyústila na podzim 1948 v rozpuštění Protifašistického židovského výboru. Jeho členové byli krátce nato zatčeni a mezi zatčenými se ocitla i Molotovova manželka – Polina S. Žemčužinová. Obvinění byla obskurní a vylhaná, Molotov však byl nucen vyklidit funkci ministra zahraničí, v níž ho vystřídal Andrej Ja. Vyšinskij, a spokojit se s rolí v zákulisí. Paralelně byl z ministerstva zahraničního obchodu, jak již o tom byla zmínka, odstraněn Anastas Mikojan.[54]

Nový útok na Molotova přispěl k rozuzlení otázky úřadujícího místopředsedy vlády. V podání Mikojana mělo podobu běžné, byť charakteristické epizody vládní činnosti. Plánovací metoda způsobovala, že průmyslová výroba počátkem každého hospodářského roku klesala. Stalina to rozčilovalo a Vozněsenskij se nabídl – příslušelo mu to jako předsedovi plánovací komise – že tento nešvar odstraní. Na začátku roku 1949, aniž vyčkal ověřených údajů, referoval Stalinovi, že svůj úkol splnil. Krátce nato mu ovšem došlo hlášení, že plán nebyl splněn (respektive údaje o jeho splnění byly zmanipulovány). Znamenalo to blamáž a Vozněsenskij si údajně informaci ponechal pro sebe. Obdržel ji však také Berija, který o ní referoval na nejbližší schůzce vedení.

---

52 Tento krok Stalin zřejmě dlouhodobě připravoval. Nemělo by ujít pozornosti, že na zasedání Informačního byra komunistických a dělnických stran v září 1947 tajemník ÚV VKS(b) Ždanov hovořil o mezinárodní situaci, kdežto náměstkovi předsedy vlády Malenkovovi byl svěřen referát o činnosti VKS(b).

53 Kuzněcov zřejmě sehrál značnou roli ve fabrikaci „případu" leteckého průmyslu. Shromáždil kompromitující materiál proti Malenkovovi a referoval o něm na schůzích aparátu ÚV VKS(b) (PICHOJA, R. G.: *Sovetskij Sojuz*, s. 65).

54 Někteří autoři tvrdí, že se postavení Molotova příliš nezměnilo, neboť spravoval zahraniční politiku z úřadu předsednictva vlády. To odporuje vyprávění samotného Molotova (*Sto sorok besed s Molotovym*, s. 370). Mlečin uvádí, že Molotov byl vystaven nebezpečí represe (*Predsedatěli KGB*, s. 285), Mikojan charakterizuje situaci Molotova jako pronásledování (*Tak bylo*, s. 581). Stalin kladl přitom Molotovovi za vinu, že podporoval návrh na vytvoření Židovské autonomní republiky na Krymu (*Sovetskaja Rossija*, 13.1.2000).

Stalin nařídil šetření – a Vozněsenskij byl promptně zbaven svých funkcí.[55] Chvíli se prý uvažovalo, co s ním; objevily se návrhy vyslat ho do stranické funkce do Střední Asie nebo dosadit jako univerzitního rektora v Tomsku. Stalin však rozhodl: „Bude nás znovu podvádět." Do státní plánovací komise byl vyslán zmocněnec ÚV VKS(b), který zjistil ztrátu značného počtu tajných dokumentů. Ztráta tajných dokumentů byla ze zákona trestná. Vozněsenskij byl vyloučen z ÚV VKS(b) a o něco později zatčen.[56]

Hry kolem Vozněsenského byly zřejmě rozbuškou, která uvedla do chodu pověstný „leningradský případ", o němž Chruščov (a po něm i obsáhlá ruská a zahraniční literatura) tvrdí, že byl vyvolán aktivitami Malenkova a Beriji. Oba dva se bezpochyby aktivně podíleli na vzniku situace, která vedla k odstranění Vozněsenského a Kuzněcova z jejich mocenských pozic. Fakta se přesto zdají být složitější a řada svědectví zpochybňuje Chruščovovu verzi.[57] „Leningradský případ" se projednával před stranickou špičkou.[58] Šlo však původně o stranická „provinění", o sesazení z vrcholných funkcí a o stranické tresty, nikoli o zatýkání, tím méně o popravy. Ty byly zdůvodněny až později na základě materiálů vyprodukovaných vyšetřujícími orgány. Postoj členů vedení, včetně Malenkova a Beriji, k této fázi „případu" byl však zřetelně rezervovanější. Vytvářel se totiž nebezpečný precedens, který se ve svých důsledcích mohl obrátit proti každému z nich.[59]

„Leningradský případ" stejně jako sesazení Molotova a Mikojana měl ovšem hlubší pozadí. Nešlo zřejmě pouze o úzce pojaté osobní a skupinové třenice. Měnovou reformou v prosinci 1947 začala nová etapa poválečného hospodářského vývoje v SSSR. Válečné škody nebyly sice odstraněny a život obyvatelstva zůstal velmi krušný, ekonomika se však stabilizovala a nabrala tempo. Její růst byl ovšem poznamenán sílícími vlivy Stalinovy velmocenské politiky. Stalinův zahraničněpoli-

---

55 MIKOJAN, A. I.: *Tak bylo*, s. 560 n.; Molotov se zmiňuje o vyprávění Beriji, jak spolu s Malenkovem přesvědčili Stalina, že se Vozněsenskij na funkci úřadujícího místopředsedy vlády nehodí. Datování a souvislosti jsou obtížně doložitelné. Publikace *„Leningradskoje dělo"* (s. 101–103) uvádí, že se zápletka kolem „případu Vozněsenskij" ve vládě odehrála mezi 15. a 20. únorem a že se tehdy hovořilo o „záměrném" snižování ukazatelů. Jednání ve vládě je přitom uváděno v souvislosti s projednáváním „leningradského případu" v politbyru. Odpovědnost se přisuzuje Malenkovovi. Srv. CHRUŠČEV, N. S.: *Vospominanija*, s. 259.

56 MIKOJAN, A. I.: *Tak bylo*, s. 561 n.; MLEČIN, L. M.: *Predsedateli KGB*, s. 297 n. Verze Mlečina a Mikojana se od sebe liší v detailech. Vozněsenskij byl zatčen v říjnu 1949 na základě souhlasu pléna ÚV VKS(b), získaného *per rollam* (PICHOJA, R. G.: *Sovetskij Sojuz*, s. 67).

57 Pochybnosti zřetelně vyslovuje Molotov (*Sto sorok besed s Molotovym*, s. 436 n.). Pichoja (*Sovetskij Sojuz*, s. 112) sděluje, že Berija den před svým zatčením v roce 1953 podnítil kroky, které by vedly k revizi „leningradského případu". Malenkov, jehož intenzivní účast na „leningradském případu" je nepopiratelná, se vytrvale bránil obvinění, že by byl jeho původcem. Chruščov přitom sám barvitě líčí scénu Malenkovova zděšení nad „leningradským případem" (*Vospominanija*, s. 220 n.).

58 Viz *„Leningradskoje dělo"*, s. 63–65. Usnesení politbyra v této záležitosti je datováno 15.2.1949 a jeho jednání se měli účastnit alespoň někteří akteři „leningradské skupiny". Podle Chruščova Vozněsenskij určitou dobu poté, co byl zbaven svých funkcí, byl ještě občas zván na Stalinovy obědy (*Vospominanija*, s. 223).

59 CHRUŠČEV, N. S.: *Vospominanija*, s. 226 n. Chruščov o tom hovoří zcela určitě: „To se mohlo stát každému z nás."

tický kurz se přitom výrazně změnil. Výsledky amerických prezidentských voleb na podzim 1948 prodloužily mandát Harryho Trumana a tím s konečnou platností pohřbily Stalinovy naděje na možnou politickou změnu v USA. Vyhrocené vztahy se Západem se staly perspektivou na dlouhou dobu.[60] Sovětský svaz a jeho blok se uzavřely okolnímu světu, což mělo za následek podstatnou redukci sovětské zahraničněpolitické agendy. Pro zajišťování této agendy Stalin již nepotřeboval makléře typu Molotova nebo Mikojana, mohl je tedy ze svého hlediska bezbolestně postrádat.

Závažný dopad měly i změny v ekonomice. Tempo těžkého a zbrojního průmyslu se opět prudce zvýšilo, rychle se rozjížděl vývoj atomových zbraní, raketové techniky, radiolokace a po přestávce, vyvolané událostmi v roce 1946, i leteckého průmyslu. Tento vývoj vyžadoval zcela enormní materiální a finanční náklady a soustavu mimořádných organizačních opatření. Byl vytvořen Gossnab (Státní výbor pro materiálně-technické zásobování), jehož úkolem bylo zajištění surovinové a energetické základny průmyslu a fungování dopravy. To zbavilo Státní plánovací komisi části jejích podstatných kompetencí a funkcí. Vznikal velký, přísně utajený sektor ekonomiky, zahrnující nejenom jednotlivé výrobní komplexy, ale i celá města ve vzdálených regionech SSSR, do nichž se stahovaly výrobní kapacity a množství kvalifikovaných pracovníků. Nový hospodářský sektor byl vyňat z obvyklé soustavy řízení a podřízen kompetenci zvláštních výborů, kontrolovaných Berijou a Malenkovem. Nová výstavba byla přitom doprovázena rozsáhlým nasazováním trestanecké práce; produkce podniků spravovaných ministerstvem vnitra dosahovala v roce 1949 až deseti procent celkové průmyslové výroby SSSR. Práce vězňů se široce uplatňovala na energetických stavbách, při výstavbě měst a dopravní sítě. Také část vysoce kvalifikovaných vědců a inženýrů, zejména v oborech raketové techniky, letectví a radiolokace, působila ve vězeňských laboratořích.[61] To vše přirozeně ovlivňovalo hospodářský a sociální život v jeho celku. Docházelo k militarizaci, případně remilitarizaci řady civilních zaměstnání. Venkov se prudce vylidňoval. Vláda zavedla značná omezení pohybu a stěhování osob (odchod z vesnice a stejně tak i přistěhování do města byly možné pouze na zvláštní povolení), tím však pouze prohlubovala obtíže nastoupeného vývoje.[62]

---

60 Pro objasnění změn ve Stalinově orientaci mají důležitý význam jeho výroky na ustavující schůzce RVHP dne 8.1.1949. Jsou z nich patrné naděje, že se Sovětům podaří ekonomickými prostředky dosáhnout oddělení Evropy od USA. (Viz KAPLAN, Karel: *Československo a RVHP 1949–1956*. Praha, ÚSD AV ČR 1995, s. 232–236). V sovětských představách měly však velkou váhu také obavy z eventuality válečného střetnutí. Na určitosti nabyly poté, co v roce 1950 propukla korejská válka. O těchto úvahách viz Záznam besedy s A. Čepičkou o poradě v Kremlu v lednu 1951. In: týž: *Mocní a bezmocní*. Toronto, Sixty-Eight Publishers 1989, s. 201 n. Zápis ze stejné porady pořízený rumunským ministrem obrany Bodnărașem publikoval také Vojtěch Mastný: Did NATO Winn the Cold War? Looking over the Wall. In: *Foreign Affairs*, roč. 78, č. 3 (May–June 1999), s. 176–189.

61 Šlo o vězně GULAGu a o válečné zajatce. Z Německa do SSSR byla násilně přesídlena řada kvalifikovaných odborníků ve špičkových oborech vojenské techniky, kteří zde zůstali desítky let, či dokonce natrvalo.

62 Podrobně viz *Istorija Rossii v novejšeje vremja*, s. 39–53.

Lze předpokládat, že nový vývoj neměl – i když motivy byly různé – neomezenou podporu členů sovětského vedení. Zdrojem znepokojení byl stav venkova a nerespektování jeho elementárních potřeb.[63] Události v roce 1953 ukázaly, že znepokojení ve střední stranické generaci vyvolával i rozsah represí a nucené a trestanecké práce, jejíž neproduktivnost a morální důsledky byly zřejmé.[64] Výhrady se sice pouze zřídka stávaly předmětem jednání vedoucích orgánů, v kuloárech však zřejmě hrály určitou roli. Vedení jako celek ovšem podporovalo Stalinovu snahu o vyrovnání vojenskotechnického náskoku USA.

Nastoupený ekonomický trend tlačil na řešení mocenských problémů. Vozněsenskij, jehož Stalin pověřil řízením vlády, se ocitl na okraji nového vývoje, který vynášel do popředí Beriju a Malenkova. Ti zřejmě usilovali, aby potřeby rostoucích odvětví vojenskoprůmyslového komplexu byly ztělesněny i změnou v řízení vlády, a proto vyvíjeli na Stalina tlak, aby odňal předsednictví ve vládě Vozněsenskému a předal je Malenkovovi.[65] Stalin tomuto tlaku nakonec vyhověl, a je docela možné, že výše popsaná epizoda s plněním plánu byla pouze závěrečným článkem děje, který ukončil předchozí vývoj. Jak je vidět, mocenské konflikty na sovětské špici odrážely širší zájmové rozpory a vyplývaly z vážných věcných problémů.

Chruščovova interpretace „leningradského případu", která měla za cíl kompromitovat Beriju a Malenkova, kamuflovala vlastní jádro tohoto „případu": pokus mobilizovat na podporu oslabených „leningradců" ruské cítění a regionální zájmy. Na to naráží již sám Chruščov, když reprodukuje svůj výše zmíněný rozhovor se Ždanovem, v němž šlo o „nezastoupenost" ruských zájmů a o potřebu vytvořit a vybavit kompetencemi ruské komunistické orgány.[66] Bylo to zřejmě bolavé téma, o němž se Stalin zdráhal otevřeně mluvit. Pozdější obvinění nicméně kladlo „leningradcům" za vinu konspiraci, jejímž cílem prý bylo odstranit „nadvládu Kavkazanů", přemístit sídlo ruské federativní republiky do Leningradu, a paralyzovat tak vliv moskevského mocenského centra.[67] Lze předpokládat, že Stalinovu podezíravost vybičovala skutečnost, že se plány na vytvoření ruských stranických orgánů spřádaly za „jeho zády" a obsahovaly z jeho pohledu výtku, že mocenské centrum, tj. Stalin, nerespektuje ruské zájmy.[68]

---

63 MIKOJAN, A. I.: *Tak bylo*, s. 518–522, 576.

64 Tyto skutečnosti se projevily v roce 1953 při obratu, který způsobila Stalinova smrt (viz dále).

65 Molotov hovoří o silné řevnivosti mezi Vozněsenským a Berijou, upozorňuje ovšem, že Vozněsenskému chyběl formát vůdce strany. Odděluje přitom politickou stránku „případu" od bezpečnostní: v bezpečnostních záležitostech se Stalin nedal ovlivnit. Za sebe (patřil mezi postižené) zdůrazňuje, že se Berija a Malenkov vůči němu chovali korektně (*Sto sorok besed s Molotovym*, s. 434–437).

66 CHRUŠČEV, N. S.: *Vospominanija*, s. 218 n.

67 Mikojan (*Tak bylo*, s. 567) interpretuje obsah sdělení určeného členům politbyra. Zajímavá je formulace, že „leningradci" počítali ve svých plánech s dobou po Stalinovi. Shodná obvinění obsahuje také referát Malenkova přednesený na zasedání leningradského městského a oblastního výboru strany 21.2.1949 (*„Leningradskoje dělo"*, s. 70). Tento moment zřejmě dokládá Stalinovy vážné zdravotní obtíže. Nelze vyloučit, že právě „odepsání" Stalina jako jednající osoby bylo jedním z důvodů jeho rozhořčení.

68 Nepřímo to potvrzuje i Molotov, když se domnívá, že šlo o pokus frakční domluvy za zády Stalina

Tak či onak se spolu s pádem Vozněsenského naplnil i osud Kuzněcova a dalších „leningradců". Bez Ždanova a Vozněsenského byli pro Stalina zbytečnou zátěží, která nemohla ovlivnit poměr sil ve vedení. Jejich působení ve funkcích vyvolalo u části příslušníků mocenského centra silnou averzi, neboť se jimi cítili ohroženi.[69] Formální záminkou pro zúčtování s „leningradci" se stal veletrh, na němž leningradské úřady v lednu 1949, údajně bez schválení z Moskvy (tj. Stalina), rozprodaly nadbytečné zásoby. Tuto „svévoli" měli ze svých funkcí umožnit Vozněsenskij, Kuzněcov a Rodionov. Stalina přitom zřejmě zvlášť znepokojila účast představitelů regionů a svazových republik na veletrhu, kterou – stejně jako Kuzněcovův vliv v Leningradě – posuzoval prizmatem „frakční činnosti". Do Leningradu se vypravil Malenkov a bylo zahájeno rozsáhlé šetření, které zjistilo četné nesrovnalosti.[70]

„Případ Kuzněcova" se původně vyvíjel shodně s „případem Vozněsenského"; zvažovalo se vyslat Kuzněcova do stranické funkce na Dálném východě. Případ se však rozrůstal. V srpnu 1949 byli Kuzněcov a další „leningradci" – zřejmě na Stalinův pokyn – zatčeni v budově ÚV VKS(b), když opouštěli pracovnu Malenkova. Jejich činnost byla bezpečností za pomoci vykonstruovaných obvinění uvedena do souvislosti s působením britské rozvědky. Obžalovaní byli týráni, hledaly se u nich důkazy o „zradě".[71] Zatýkání nabylo značného rozsahu. Odvoláno bylo i moskevské stranické vedení, jemuž se kladly za vinu pokusy kontrolovat členy vlády. Nápravu měl zjednat Chruščov, kterého Stalin povolal do Moskvy. „Případ" vyvrcholil v říjnu 1950, když Vozněsenskij, Kuzněcov, Rodionov a další byli v soudním procesu odsouzeni k trestu smrti a popraveni.[72]

(*Sto sorok besed s Molotovym*, s. 434). Publikace „*Leningradskoje dělo*" (s. 70) hovoří o denunciaci, která vyšla z kruhu kolem leningradského stranického tajemníka Pjotra S. Popkova a pro- zradila obsah diskusí, jež se zde vedly.

69 Molotov a Mikojan líčí shodně Kuzněcova jako sympatického, neambiciózního člověka (*Sto sorok besed s Molotovym*, s. 436; *Tak bylo*, s. 564 n.). Mikojan potvrzuje averzi proti Kuzněcovovi. Svým dohledem nad bezpečností si znepřátelil nejenom Beriju a Malenkova, ale i další vlivné funkcionáře (s. 564). Dokonce v úředních listinách Abakumova se našly jeho stížnosti na Kuzněcova (MLEČIN, L. M.: *Predsedatěli KGB*, s. 294).

70 Tato obvinění zazněla v projevu Malenkova v Leningradě 21.2.1949; tlumočil zde výsledky jednání politbyra z 15.2.1949, tj. názor Stalina (viz „*Leningradskoje dělo*", s. 70 n.). Narozdíl od Chruščova Molotov tvrdí, že Malenkov byl ve svém postupu zcela závislý na Stalinovi a nepodnikal nic o své újmě (*Sto sorok besed s Molotovym*, s. 435). Určitou roli hrálo anonymní obvinění, že vedení leningradské organizace VKS(b) zfalšovalo volby na městské stranické konferenci. Pichoja vyzdvihuje roli Malenkova a tím podporuje interpretaci Chruščova z 50. let (*Sovetskij Sojuz*, s. 66).

71 Pichoja (*tamtéž*, s. 66 n.) s odvoláním na výpověď jednoho z tehdejších vyšetřovatelů udává, že se jednoho výslechu účastnili Malenkov, Berija a Bulganin. Není ovšem zřejmé, kdy a v jakém kontextu byla tato výpověď učiněna.

72 *Tamtéž*, s. 70 n.; *Istorija Rossii v novejšeje vremja*, s. 74; CHRUŠČEV, N. S.: *Vospominanija*, s. 226 n. Situaci v Moskvě v prosinci 1949 šetřila komise, jejímiž členy byli Malenkov, Berija, Kaganovič a Suslov. Jmenování Chruščova do čela moskevské organizace VKS(b) lze pokládat za jeden z výsledků činnosti této komise.

Případ Abakumova

„Leningradský případ" uzavřel v SSSR první fázi přeskupování vnitropolitických sil po válce. Vliv klíčových postav „staré gardy", především Molotova a Mikojana, byl podlomen, Stalinovi se však nepodařilo přeskupit síly uvnitř střední funkcionářské generace a vytvořit nosnou základnu pro obnovu vedení. Vyhrocení studené války vyneslo do popředí ty, kdož ovládali mechanismus vojenskoprůmyslového komplexu. Stalinovy „námluvy" u „leningradců" zůstaly epizodou, která měla ze Stalinova hlediska řadu výrazně negativních důsledků, neboť aktivizovala latentní rozpory mezi mocenským centrem a ruskými regiony. Tyto rozpory nabyly značně na významu, neboť atmosféra v zemi se po válce změnila, sebevědomí Rusů, jak již bylo řečeno, stouplo a do politického a mocenského aparátu nastoupilo mnoho nových lidí, kteří měli za sebou kariéru v armádě; bezpečnostní zásahy a represe se za těchto okolností obtížně motivovaly. Chruščov pokládal za nutné zvlášť zdůraznit, že Stalin si nechal záležet na tom, aby represe proti „leningradcům" byla zastřena „širokou soudní procedurou" – vyšetřováním pod dohledem prokurátora a soudem, kde v přítomnosti „zástupců" veřejnosti byl veden výslech obžalovaných.[73]

Vnitropolitické napětí se Stalin snažil vybít zesílením antisemitských čistek v institucích hospodářství, vědy a kultury.[74] Vnějškově vypadaly jako reakce na selhání Stalinových plánů zakotvit svým vlivem v Izraeli,[75] které se řadilo k celkově nepříznivým výsledkům sovětské politiky prvních poválečných let při rozpadu protihitlerovské koalice a v atmosféře obav z nové války. Hledali se viníci neúspěchů a antisemitismus byl značně zakořeněn v ruské aparátnické vrstvě. Stalinovi zjevně vyhovovalo jeho protizápadní zaměření. K tomu přistupoval i Stalinův osobní antisemitismus, který ke konci jeho života znatelně zesílil a stával se z mocenského nástroje vlastní pohnutkou řady represivních akcí.[76] Antisemitské kampaně měly přitom aktuální vnitropolitický význam: potírání „kosmopolitismu" sloužilo viditelně k tomu, aby odstranilo komplexy z nenaplněných ruských očekávání, vybilo je v projevech protižidovské nenávisti a současně saturovalo část ruských elit tím, že jim umožňovalo ovládnout další pozice ve vědě, kultuře a hospodářství, které byly dosud pokládány za doménu Židů.

---

73 CHRUŠČEV, N. S.: *Vospominanija*, s. 226. V této proceduře nebylo nic, čím by se odlišovala od podobných postupů ve 30. letech, zajímavý je proto spíše fakt, že jí Chruščov přikládá význam.

74 Antisemitismus byl zneužit proti Molotovovi, mířil proti Vorošilovovi, který měl za manželku Židovku, a proti Kaganovičovi. Hesla proti „kavkazské nadvládě", připisovaná „leningradcům", směřovala proti Mikojanovi a Berijovi.

75 Jde o diplomatickou podporu Izraele v OSN i o rozsáhlou zbrojní a personální pomoc, v níž původně velkou roli hrálo také Československo.

76 Vjačeslav A. Malyšev, člen předsednictva ÚV KSSS v letech 1952–1953, zaznamenal tyto Stalinovy výroky z 1.12.1952: „Každý Žid je nacionalista, je to agent americké rozvědky. Židé-nacionalisté se domnívají, že jejich národ zachránily USA (tam se lze stát boháčem, buržoou atd.). Cítí se Američanům zavázáni..." Viz „Projd'ot děsjatok let, i eti vstreči ně vosstanoviš uže v pamjati." In: *Istočnik*, č. 5 (1997), s. 140 n.

Odstranění „leningradské skupiny" bylo ve své podstatě aktem destruktivním, nevyřešilo proto žádný ze základních mocenských problémů. Příslušníci „staré gardy" – Molotov, Mikojan, Vorošilov – ztratili sice na vlivu, zůstali však nadále členy mocenských center. Výrazně byli posíleni Malenkov a Berija, kteří zaujali naprosto dominující pozice ve vedení za Stalinem; těžili přitom nejenom z porážky „leningradců", ale i z oslabení „staré gardy". Tento stav trval po celý rok 1949 a zřejmě nepříznivě působil na postoje ruské politické elity, která, jak jsme viděli, údajně – podle interní verze politbyra – revoltovala proti „nadvládě Kavkazanů".[77] Chruščov má proto zřejmě pravdu, když tvrdí, že ho Stalin povolal v prosinci 1949 opět do Moskvy, aby tak vytvořil protiváhu vůči dvojici Malenkov–Berija.[78] Chruščov nicméně nepůsobil po svém příchodu do Moskvy jako jejich skutečná protiváha.[79] Obnovoval teprve své moskevské kontakty a léčil si sebevědomí, zraněné dlouhodobým pobytem mimo Moskvu. Zdaleka si nepočínal vždy moudře. Uvedl se utopickým návrhem na budování „agroměst" a slučování kolchozů, jehož přijetí by bývalo zcela zruinovalo už beztak zdevastované zemědělství SSSR. Bylo to přespříliš i pro dobu, která přála každé byrokratické fantazii. Stalinovi nezbylo než učinit Chruščovovy návrhy předmětem veřejné kritiky. Zvláštní komise ústředního výboru za předsednictví Malenkova dbala přitom na to, aby tato kritika nepřekročila únosnou mez. Epizoda nicméně ovlivnila Chruščovův vztah k Malenkovovi. Pamětníci (Molotov a Mikojan) sice soudí, že Malenkov, Berija a Chruščov vytvořili přátelskou „trojici", dokumentují však současně, že vztah Chruščova k oběma jmenovaným poznamenala skrytá rivalita a zraněná ješitnost.[80]

Zmíněný stav nemohl Stalina dlouhodobě uspokojit, jeho další kroky byly pouze otázkou času. A právě do této nejasné a nevykrystalizované situace vpadl v červenci 1951 „případ Abakumov": Abakumov byl odvolán z funkce ministra bezpečnosti a vzápětí zatčen. Následovalo postupné zatýkání značné části vedoucího personálu ministerstva. Novým ministrem bezpečnosti se stal pracovník stranického ústředí Semjon D. Ignatěv, který postrádal ve věcech práva a bezpečnosti jakoukoli kompetenci a scházel mu i vlastní politický vliv.[81] V části literatury se vyskytly domněnky, že patřil k okruhu osob kolem Malenkova nebo Chruščova. Výrazný vliv Malenkova na činnost bezpečnostních orgánů byl tehdy nesporný a Ignatěv patřil mezi Malenkovovy spolupracovníky v aparátu ústředního výboru. Jeho prvními náměstky se stali Sergej I. Ogolcov, zřejmě jako „Stalinův člověk", a Sergej A. Goglidze, který platil za příslušníka „Berijova klanu". Byl však ze své funkce záhy odvolán a vrátil

77 MIKOJAN, A. I.: *Tak bylo*, s. 567. Na jiném místě Mikojan píše, že „všichni chápali, že [Stalinův] nástupce bude Rus" (s. 565).

78 CHRUŠČEV, N. S.: *Vospominanija*, s. 261.

79 Vedle funkce tajemníka moskevské stranické organizace Chruščov vykonával i funkci tajemníka ÚV VKS(b) a není zřejmé, jaké pravomoce tím získal. Protože Malenkov tehdy působil také jako úřadující místopředseda vlády, nezdá se nereálnou úvaha, zda Chruščov nepřevzal od Malenkova část funkcí úřadujícího tajemníka ÚV VKS(b), včetně oblasti personální politiky a kontroly bezpečnosti. Viz např. KOŽINOV, V.: *Rossija vek XX*, s. 206–214.

80 *Sto sorok besed s Molotovym*, s. 323, 332, 365; MIKOJAN, A. I.: *Tak bylo*, s. 586.

81 PICHOJA, R. G.: *Sovetskij Sojuz*, s. 78–87; SUDOPLATOV, P.: *Razvedka i Kreml*, s. 384–389.

se do ní znovu teprve v listopadu 1952, nedlouho před Stalinovou smrtí. Není však zcela zřejmé, jakou roli v bezpečnostních záležitostech hrál Chruščov. Po Abakumovově zatčení přitom do aparátu bezpečnosti přišla nebo byla ušetřena čistky řada osob, které Chruščov znal ze svého působení na Ukrajině.[82]

Věcná podstata Abakumovova „případu" zůstávala dlouhou dobu nejasná, neboť chyběly věrohodné údaje.[83] Dnes je však zřejmé, že byl pečlivě promyšlen a připraven. Abakumov po válce rozpoutal represe proti generalitě a vedoucím činitelům vojenskoprůmyslového komplexu, za něho se rozběhly i represe proti židovským organizacím, byl „šetřen" „leningradský případ" a sovětské bezpečnostní orgány iniciovaly represe a politické procesy v zemích „lidové demokracie". Abakumovovo řízení bezpečnosti však zřejmě časem přestalo vyhovovat Stalinovi. I když se výslechy členů Židovského protifašistického výboru vyznačovaly brutalitou, vyšetřovatelé se drželi „formalit" a nebyli schopni vytvořit věrohodnou verzi případu.[84] Vyšetřování se protáhlo na měsíce. Shodné rysy mělo i vyšetřování „leningradského případu". Trvalo dlouho, než vznikla jeho bezpečnostní verze. O Stalinově rostoucí nedůvěře ve schopnost Abakumova řešit politické „případy" svědčila skutečnost, že v březnu 1950 inicioval vytvoření zvláštního vyšetřovacího vězení pro vysoké funkcionáře, které vyňal z kompetence státní bezpečnosti a převedl do správy ústředního aparátu VKS(b).[85] V tomto vězení byl po určitou dobu vězněn Kuzněcov a další obžalovaní

---

82 MLEČIN, L. M.: *Predsedateli KGB*, s. 328 n. Ignatěv byl do roku 1960 prvním tajemníkem baškirského oblastního výboru KSSS a v této funkci byl penzionován. Zemřel roku 1983. Goglidze byl odvolán z funkce v listopadu 1951, což naznačuje souvislost s „mingrelským případem", o němž viz dále. (ZALESSKIJ, Konstantin: *Imperija Stalina: Enciklopedičeskij slovar.* Moskva, Veče 2000, s. 112 a 341.) Náměstkem pro personální záležitosti se stal Alexej A. Jepišev, dříve stranický tajemník v Oděse a zastánce tvrdé antisemitské politiky. Do vedoucích pozic postoupili i straničtí funkcionáři z Ukrajiny (viz KOSTYRČENKO, G. V.: *V plenu u krasnogo faraona*, s. 143). V. Kožinov (*Rossija vek XX*, s. 204–215) shromáždil zajímavý materiál, který má doložit, že Chruščov získal dohled nad bezpečností. Shodná podezření vágně vyslovili i další autoři.

83 Chruščov vyobrazil Abakumova jako Berijova člověka, což po léta ovlivňovalo literaturu. Tuto verzi zpochybnila kniha spisovatele K. Stoljarova *Golgofa* a jeho dobře informovaná práce *Palači i žertvy*, zejména však vzpomínky P. A. Sudoplatova (*Razvedka i Kreml*).

84 STOLJAROV, K.: *Palači i žertvy*, s. 70–76. Stalinovu zuřivost údajně vyvolala epizoda, když jeden z předních funkcionářů ministerstva Michail T. Lichačev navštívil ve vězeňské cele nemocnou Žemčužinovou-Molotovovou. Stalin si tehdy povolal Abakumova a nadával mu do „zrádců", „prodejných mizerů" a „sluhů dvou pánů". Viz také NAUMOV, Vladimir P. (ed.): *Nepravednyj sud. Poslednij stalinskij rasstrel. Stěnogramma suděbnogo processa nad členami Jevrejskogo antifašistskogo komitěta*. Moskva, Nauka 1994, s. 7–9. Část sovětského vedení byla zřejmě vůči Stalinovým antisemitským akcím zdrženlivá.

85 Státní bezpečnost mohla zasahovat proti stranickým funkcionářům pouze se svolením Stalina (viz MLEČIN, L. M.: *Predsedateli KGB*, s. 292). Nelze proto vyloučit, že vytvoření „stranického vězení" bylo manévrem, který měl vyhovět této „zásadě". O vazbě a vyšetřování rozhodoval osobně Stalin, který pro zajištění jeho provozu využíval služeb Malenkova a tehdejšího předsedy stranické kontrolní komise Matveje F. Škirjatova. Vězení existovalo pouze relativně krátkou dobu. (PICHOJA, R. G.: *Sovetskij Sojuz*, s. 79–81; MLEČIN, L. M.: *Predsedateli KGB*, s. 297; RUBIN, N.: *Lavrentij Berija*, s. 308; dokumentaci přetiskuje BERIJA, S.: *Moj otěc – Lavrentij Berija*, s. 111–113.)

z „leningradského případu". Abakumovova nejistota v úřadě se tím pouze zvyšovala, pokoušel se přesvědčit o své loajalitě Beriju a Malenkova, kteří mu nebyli nikterak nakloněni. To sotva mohlo imponovat Stalinovi, který nesnesl v bezpečnosti dvojí loajalitu.[86]

Většina ruských autorů se dnes přidržuje verze, že Abakumov padl za oběť provokaci, kterou zorganizoval Malenkov a jeho aparát. Proti Abakumovovi bylo využito udání vyšetřovatele Michaila D. Rjumina, který Abakumova obvinil z maření vyšetřování „nepřátelské činnosti" Židů a z obohacování na úkor státu. Měl být sepsáno s pomocí Ignatěva, který zakrátko vystřídal Abakumova ve funkci ministra, a redigováno Malenkovovým pomocníkem Dmitrijem Suchanovem. Poté údajně dostal udání na stůl Stalin, který ustavil komisi, v níž vedle Malenkova zasedli Berija, Škirjatov a Ignatěv. Komise obvinění potvrdila, což zpečetilo osud Abakumova.[87]

Zmíněná verze vyvolává ovšem vážné pochybnosti. Vztah Stalina k Abakumovovi sice ochladl dlouho před jeho zatčením, na druhé straně se však nezdá pravděpodobné, že by se Malenkov za účasti několika svědků rozhodl podstoupit riziko manipulovat Stalina v záležitostech, v nichž šlo o vedení státní bezpečnosti. Celá epizoda získá však logiku, vyjdeme-li z předpokladu, že podnět k manipulování Rjuminova udání nevyšel od Malenkova, ale přímo od Stalina. Důvody k sepsání a následnému redigování Rjuminova dopisu se tím ozřejmí: „stranická komise", kterou Stalin ustavil, měla informovat republikové, krajské a oblastní výbory VKS(b) a příslušné služebny státní bezpečnosti o důvodech odstranění Abakumova – a o tomu potřebovala podklad, který by zdůvodnil příčiny šetření a jeho výsledky.[88]

Avšak ať již vznik „případu Abakumov" provázely jakékoli nejasnosti, jeho politický smysl byl naprosto zřejmý: měl dostat do čela bezpečnosti „správné lidi", „aktivizovat" ji, učinit z ní efektivní nástroj Stalinových záměrů. Stalina zřejmě rozčilovalo, že státní bezpečnost nedovedla razantně vystupňovat antisemitskou kampaň a umožnit její mocenské využití. Úder proto nesměřoval pouze proti Abakumovovi, ale proti státní bezpečnosti jako celku. Někteří historici (například Pichoja) hovoří dokonce o tom, že ministerstvo bylo „rozmetáno".[89] Jeho vedoucí personál – pokud nebyl zatčen – byl silně obměněn.[90] Do čela oboru vyšetřován byl postaven Rjumin, který zanedlouho povýšil na náměstka ministra. Vyznačoval se extrémním antisemitismem a krajní brutalitou ve vztahu k obžalovaným. „Pikantnost" jeho jmenování spočívala i v tom, že řídil vyšetřování svého dřívějšího šéfa Abakumova a jeho náměstků, kteří byli zatčeni na základě jeho vlastního udání.[91]

---

86 Šlo o údajnou snahu Abakumova vyhovět intervenci Beriji ve prospěch profesora Jakova G. Ettingera, který pečoval o jeho rodinu. Ettinger byl vězněn za okolností, které způsobily jeho smrt (MLEČIN, L. M.: *Predsedatěli KGB*, s. 302; RUBIN, N.: *Lavrentij Berija*, s. 302–307).

87 PICHOJA, R. G.: *Sovetskij Sojuz*, s. 82 n.; MLEČIN, L. M.: *Predsedatěli KGB*, s. 300 n.; v hrubých rysech shodně též SUDOPLATOV, P.: *Razvedka i Kreml*, s. 352–354.

88 PICHOJA, R. G.: *Sovetskij Sojuz*, s. 82 n.; MLEČIN, L. M.: *Predsedatěli KGB*, s. 302 n.

89 PICHOJA, R. G.: *Sovetskij Sojuz*, s. 78.

90 MLEČIN, L. M.: *Predsedatěli KGB*, s. 314, 317, 321. Stalin údajně povolával mladé vyšetřovatele na svou „daču", kde je osobně instruoval.

91 Vězeňské dopisy Abakumova adresované Berijovi líčí hrůzy vyšetřování a dokládají, že Rjumin

Z faktů zachycených v literatuře lze s jistou opatrností vyvodit, že „případ Abakumov" měl podporu části stranické špičky; Abakumovovi zřejmě kladli za vinu, že zapojil bezpečnost do vnitrostranických záležitostí.[92] Tato okolnost však nic nemění na skutečnosti, že sám zásah do státní bezpečnosti byl příčinou znatelného zhoršení její činnosti: vyšetřování opět, tak jako před válkou, ztrácelo ze zřetele své konkrétní podněty a cíle a zaměřovalo se na hledání neexistujících „nepřátel" a fiktivních skutkových podstat, svévolně konstruovalo rozsáhlá „spiknutí" umožňující represivní zásahy na různých stupních mocenské nebo společenské pyramidy, implikovalo nebezpečí obnovení všeobecných, masových čistek. Jako celek mělo toto vyšetřování nepokrytě antisemitské zaměření, postiženi však byli v hojném počtu také etničtí Rusové, kteří byli obviňováni ze spoluúčasti na „sionistických" aktivitách.[93] V médiích se zvedla vlna boje proti „kosmopolitismu" a „sionismu" a vyšetřovatelům bylo doporučeno, aby odložili „rukavičky" a používali násilí. Do činnosti bezpečnosti ze zákulisí aktivně zasahoval Stalin, který dokonce osobně formuloval otázky pro vyšetřovatele. Jako řídicí centrum židovských, „sionistických" aktivit provozující velkorysou špionáž ve prospěch zahraničí byl označen Židovský protifašistický výbor, jehož „protistátní činnost" bezpečnostní orgány s nevalným výsledkem vyšetřovaly již od podzimu 1948. Zkomírající vyšetřování se tak rozběhlo na plné obrátky. Vycházelo se z verze, že tento výbor propojoval činnost protistátních „sionistických skupin" v různých sektorech veřejného a státního života, včetně komunistické strany a orgánů státní bezpečnosti, a na různých stupních administrativní a mocenské pyramidy. Při vyšetřování padala stále nová jména představitelů veřejného a intelektuálního života, proti nimž nové vedení státní bezpečnosti (Ignatěv a Rjumin) usilovalo získat kompromitující materiály; v okruhu jeho pozornosti se objevili mimo jiné také Molotov a Kaganovič.[94]

Politická špička se přizpůsobovala Stalinovu tlaku. Velmi problematická byla zejména role Malenkova. Pamětníci sice uvádějí fakta, která mají svědčit, že osobně nebyl iniciátorem těchto zločinů, nechal si nicméně záležet na tom, aby Stalin nezačal pochybovat o tom, že je svědomitým vykonavatelem jeho pokynů. Mnoha současníky byl pokládán za aktivního antisemitu, jímž zřejmě nebyl. Nejasná zůstává také role Chruščova. Je jediným sovětským vůdcem, který měl zájem i příležitost „probrat" obsah archivů stalinské doby. Zatímco odmítavý vztah Chruščova k „leningradskému případu" je zřejmý, jeho vztah k antisemitským represím lze zjistit jen

---

předvedl Abakumovovi z arzenálu bezpečnosti leccos, co její bývalý šéf ze své vlastní činnosti neznal. (RUBIN, N.: *Lavrentij Berija*, s. 304 n.)

92 Důvodem byla účast Abakumova na fabrikování případů kompromitujících Malenkova a později Molotova, jakož i „čištění" bezpečnosti od lidí, které sem přivedl Berija. Po Stalinově smrti ani Berija a Malenkov, ani Chruščov nepodnikli žádný pokus přehodnotit tento „případ", ač měl – bez ohledu na roli Abakumova – vykonstruovanou povahu. Abakumov byl v prosinci 1954 v neveřejném soudním procesu odsouzen k trestu smrti a popraven.

93 Například Abakumov a jeho ruští spolupracovníci byli spojováni se „sionistickou" „podvratnou" a „teroristickou" činností.

94 *Něpravednyj sud*, s. 9 n.

obtížně.[95] Příslušníci politické špičky jako celek si nicméně postupně uvědomovali nebezpečí pramenící z nové eskalace násilí. Působily čerstvé vzpomínky na příběh „leningradského případu". K pocitu ohrožení přispěl tehdy také čerstvý takzvaný mingrelský případ v Gruzii.

Vznikl na podzim 1951 a podnět k němu původně zavdala obvinění z korupce vznesená proti vysokým stranickým funkcionářům; ti údajně vytvořili mingrelskou „nacionalistickou" skupinu (Mingrelové tvoří národnost v západní Gruzii). Za hlavu skupiny byl označen tehdejší tajemník ÚV KS Gruzie Michail T. Baramija, zatčeno bylo na padesát vysokých funkcionářů; pro zasvěcené nebylo přitom žádným tajemstvím, že šlo o osoby, které v Gruzii platily za opory Berijova vlivu. Vyšetřování inicioval sám Stalin za svého pobytu v Gruzii v září 1951. Obvinění z korupce byla pouhou zástěrkou, která měla zdůvodnit rozsáhlou čistku v aparátech strany i orgánech státní moci.[96] Stalin později z Moskvy osobně korespondoval o této záležitosti s gruzínským ministrem státní bezpečnosti Nikolajem M. Ruchadzem a dalšími funkcionáři. Vyšetřování usměrňoval od počátku tak, aby byly získány důkazy o propojení „mingrelské skupiny" se zahraničím, s gruzínskou emigrací a cizími rozvědkami.[97] Vyšetřovalo se bezprostředně i proti Berijovi, kterého Stalin v úzkém kruhu „přátelsky" oslovoval jako „velkého Mingrela", a proti příslušníkům Berijovy rodiny.[98]

Z publikovaných údajů není prozatím zřejmé, jak dalekosáhlé cíle Stalin v „mingrelském případě" sledoval. „Případ" sám však výmluvně potvrzoval Stalinovu snahu oslabit Berijovu pozici.[99] Ani tato aféra se ovšem nevyvíjela podle Stalinových představ. Zatčení houževnatě vzdorovali obviněním. Nedařilo se získat kompromitující materiál proti Berijovi. Nepomohlo ani vyslání „posil", bezpečnostních pracovníků z Moskvy, ani zostření vyšetřovacích metod. Zvláštní usnesení ÚV VKS(b) z 27. března 1952 sice konstatovalo, že „mingrelská nacionalistická skupina" kolem

---

95 V jeho pamětech chybí zřetelná distance vůči tehdejším antisemitským represím. Původní Berijovo ostré odmítnutí antisemitských „případů" bylo za Chruščova zředěno a potlačeno. Pozdější Chruščovovy postoje jako hlavy SSSR nebyly prosty antisemitismu a ideologem jeho doby se nakonec stal Michail A. Suslov, který byl jedním z hlavních organizátorů antisemitských kampaní za Stalina.

96 Viz *Berija 1953*, s. 31–39; STOLJAROV, K.: *Palači i žertvy*, s. 164–174.

97 SUDOPLATOV, P.: *Razvedka i Kreml*, s. 376–378; RUBIN, N.: *Lavrentij Berija*, s. 309–314; MLEČIN, L. M.: *Predsedatěli KGB*, s. 332 n.

98 Mlečin (*Predsedatěli KGB*, s. 332) s odvoláním na V. P. Naumova uvádí, že jméno Berija se v materiálech státní bezpečnosti vyskytovalo v souvislosti s vyšetřováním „mingrelského případu" a pozdějšího „případu lékařů". Berija byl šifrovaně označován jako „osobnost nacionalistického zaměření", která se „chystá svrhnout sovětskou moc". „Mingrelský případ" s „případem Abakumova" spojovalo jméno M. Rjumina, který aktivně zasáhl do počáteční fáze vyšetřování v Gruzii (STOLJAROV, K.: *Palači i žertvy*, s. 183–185).

99 *Istorija Rossii v novejšeje vremja*, s. 74. Podle Pichoji (*Sovetskij Sojuz*, s. 74) bylo v listopadu 951 přijato zvláštní usnesení ÚV VKS(b) o „mingrelské skupině" a v prosinci 1951 usnesení vlády SSSR, na jehož základě se z Gruzie vystěhovávaly „nepřátelské živly". Bylo zatčeno 37 stranických a státních funkcionářů a na 10 000 lidí vystěhováno do Kazachstánu. Stalin se údajně ještě 20.2.1953, těsně před svou smrtí, o Berijovi vyjádřil: „Nemám rád Beriju, neumí vybírat kádry a snaží se všude rozestavit své lidi." (STOLJAROV, K.: *Palači i žertvy*, s. 78.)

Baramiji chtěla odtrhnout Gruzii od SSSR, a vytýkalo gruzínským komunistům a bezpečnosti nedostatek bdělosti, vyšetřování se však ani potom nepohnulo příliš z místa. Za Beriju se v Moskvě stavěl Malenkov, který mu oplácel jeho podporu z roku 1946.[100] V červnu 1952 byl nakonec odvolán z funkce Ruchadze, který vyšetřování jako ministr bezpečnosti řídil, a krátce na to byl zatčen. Případ se táhl do ztracena a bezprostředně po Stalinově smrti byli účastníci „mingrelského spiknutí" díky Berijovi propuštěni na svobodu.[101]

Postupem doby se stávalo zřejmým, že ani radikální změny na ministerstvu státní bezpečnosti nepřinesly Stalinovi očekávané výsledky. Mechanismy předválečného teroru se nedaly krátkodobě obnovit. Proces proti Židovskému protifašistickému výboru se konal od května do července 1952. Usnesením politbyra bylo soudní kolegium zavázáno, aby uznalo obžalované vinnými ve smyslu žaloby a odsoudilo je – až na jednoho – k trestu smrti. Vyšetřovatelům se nicméně nepodařilo prokázat existenci „židovského spikleneckého centra" v SSSR, jeho působení ve státním a stranickém aparátu anebo jeho závažnou špionážní činnost. Chyběla dokumentace, obžalovaní se bránili smyslu a obsahu žaloby. Státní bezpečnost měla obtíže s experty. Výhrady interně přednesl i předseda soudu A. Čepcov.[102] I když soudní tribunál vynesl požadované rozsudky, výsledky procesu byly ze Stalinova hlediska hubené; nemohly zdůvodnit žádné významnější změny ve veřejném nebo státním životě, ve struktuře nebo fungování orgánů státní moci a vládnoucí strany.

Tyto obtíže antisemitské kampaně a aktivit státní bezpečnosti v SSSR nutí také k zamyšlení nad některými aspekty tehdejšího působení sovětských bezpečnostních služeb v zemích „lidové demokracie", a zvláště při vyšetřování „případu Rudolfa Slánského" v Československu. Masivní zásahy sovětských instruktorů do přípravy procesu se Slánským zjistily již v šedesátých letech tehdejší rehabilitační komise ÚV KSČ.[103] Fakta publikovaná v dnešním Rusku však naznačují další souvislosti. Když Stalin v červenci 1951 nabádal Klementa Gottwalda k opatrnosti ve vztahu k obviněním proti Slánskému a Bedřichu Geminderovi,[104] činil tak ve chvíli, kdy byl v Moskvě zatčen Abakumov a rozpoutaly se čistky ve vyšších patrech sovětského bezpečnostního aparátu.[105] Klíčové funkce v sovětské bezpečnosti se nově obsazovaly a nebylo pravděpodobně jisté, kdy a jak se vyšetřování znovu rozběhne. Proto zřejmě také panovaly nejasnosti, jakým směrem připravovat politický proces v ČSR a jakou roli v něm vyhradit „sionismu". Na podzim 1951 dostala však tato situace zřetelnější obrysy; Stalin měl bezpochyby eminentní zájem na tom, aby vyšetřování

---

100 O pomoci Malenkova se Berija zmiňuje v roce 1953 ve svém dopise z vězení (Pisma iz tjuremnogo bunkera, s. 6).

101 *Berija 1953*, s. 41 n.; RUBIN, N.: *Lavrentij Berija*, s. 315–317.

102 *Něpravednyj sud*, s. 9–12; podrobně KOSTYRČENKO, G. V.: *V plenu u krasnogo faraona*, s. 124–152. V procesu bylo souzeno 15 osob, v souvislosti s ním však represe postihly dalších 110 osob, z nichž 10 bylo popraveno.

103 Viz KAPLAN, Karel: *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*. Praha, Mladá fronta 1992.

104 *Tamtéž*, s. 137, 140–142.

105 To také vysvětluje rozhodnutí Stalina odvolat z Prahy tehdejšího sovětského bezpečnostního poradce Vladimira Bojarského.

„židovských" aktivit v SSSR bylo podepřeno vyšetřováním obdobných aktivit v ČSR. Výzvu k opatrnosti ve vztahu ke Slánskému tak v listopadu 1951 vystřídal požadavek jeho zatčení.[106] Proces se Slánským nabýval pro Stalina na významu a na důležitosti, jak vyšetřování v SSSR zabředalo do obtíží a jak se ukazovalo, že „případ" Židovského protifašistického výboru nesplní původní Stalinovo očekávání. Nelze proto pokládat za nikterak náhodné, že příprava procesu s „protistátním spikleneckým centrem Slánského" i proces sám byly v SSSR intenzivně sledovány tiskem a využity pro manipulaci veřejného mínění.

19. sjezd KSSS a konec Stalinovy éry

Nová ruská literatura je přínosná také v tom, že dokresluje říjnové jednání 19. sjezdu KSSS v roce 1952, který byl posledním sjezdem této strany za Stalina.[107] Přesto se nelze vyhnout několika kritickým poznámkám k jejímu obsahu. Léta 1951 a 1952 byla dobou, kdy nejenom členům užšího sovětského vedení, ale i samotnému Stalinovi bylo zřejmé, že se jeho éra rychle blíží ke konci. Svědčilo o tom již samo svolání sjezdu, neboť od roku 1947 se vědělo, že nastaví výhybky na dobu po Stalinovi. Na sjezd Stalin přicházel s vyhraněnou soustavou představ o budoucnosti SSSR a „lidovědemokratických" zemí, kterou chtěl zprostředkovat, či spíše vnutit svým nástupcům. Shrnul ji v útlé knížečce *Ekonomické problémy socialismu v SSSR* a na sjezdu v krátkém programovém vystoupení, které věnoval světové situaci, konfrontaci západního a východního bloku a politice komunistických stran. Programový význam měla i některá praktická rozhodnutí, jež byla vtělena do návrhu nové pětiletky. Platilo to o specifické roli těžkého a vojenského průmyslu, o gigantonanických „stavbách komunismu", určených změnit nejenom ekonomiku, ale i přírodu země, o rozvoji zemědělství, o roli tržních vztahů a podobně. Pozornost zasluhovala Stalinova teze, že pro budoucnost jsou pravděpodobnější války mezi „imperialistickými státy" než jejich války proti SSSR; měnila sovětskou perspektivu studené války a vytvářela jistý prostor pro úvahy o „mírové koexistenci" obou soustav. Velmi živá byla dnes již zapomenutá diskuse o dvou etapách ve vývoji „lidové demokracie", totiž „národní a demokratické" a „socialistické". Vyjadřovala programový stav pozdního stalinismu a signalizovala počínající rozklad jeho unifikovaných představ o socialistickém zřízení.

Současná ruská i světová literatura je žel chudá na analýzy těchto úkazů ozřejmujících zdroje tehdejšího napětí na špici režimu. Ty nutily její příslušníky odporovat důležitým záměrům Stalinova postupu a vzdalovaly tak sovětské vedení od jeho pojetí politiky. Jejich výhrady nenabyly tehdy otevřené podoby hlavně proto, že se opozice proti Stalinovi ještě neseskupila a její případní aktéři se nechtěli nechat

106 *Vostočnaja Jevropa v dokumentach*, sv. 2, s. 654 (pozn. k dok. č. 239). Stojí za pozornost, že se Mikojan ve vzpomínkách nikterak nezmiňuje o své roli při zatčení Slánského.

107 Sjezd přijal nové stanovy a také změnil název komunistické strany z VKS(b) na KSSS a jejího vedoucího orgánu z politbyra na předsednictvo.

nalákat do ideových nebo věcných diskusí, které by ohrozily jejich start do poststalinské éry.[108]

Klíčové místo na sjezdu zaujaly personální a organizační otázky. Iniciativu měl Stalin, který neváhal vyhrotit rozpory uvnitř vedení, aby prosadil odchod Molotova, Mikojana a dalších příslušníků „staré gardy" z politické scény. Obával se přitom zřejmě, a to nikoli neprávem, že toto rozhodnutí nezíská podporu střední stranické generace.[109] Kontroverzní byl i jeho postoj k rozdělení klíčových funkcí mezi členy vedení. Do příznivé výchozí pozice postavil Malenkova, jemuž svěřil přednesení směrodatné zprávy o činnosti ÚV VKS(b). Postavení druhého muže stranického žebříčku mělo zřejmě připadnout Chruščovovi, který referoval o stanovách strany.[110] Zprávu o hospodářském plánu přednesl nováček vedení Maxim Z. Saburov. Nevymezena však zůstala role a postavení dalšího „silného muže" vedení – Beriji, což snad bylo původním smyslem „mingrelského případu". Kontroverznost těchto návrhů spočívala v tom, že Stalin do klíčových pozic vědomě obsazoval osoby, které z jeho hlediska neměly předpoklady pro samostatné vedení státu. Mohl tak činit s cílem neohrozit vlastní postavení v mocenském systému, spíše však šlo o odraz reálné situace ve střední stranické generaci, které po „leningradském případu" chyběl dostatek perspektivních vůdčích osobností.[111]

Zmíněné problémy se plně promítly do sjezdového jednání. Stalin navrhoval nahradit dřívější politbyro širokým, pětadvacetičlenným předsednictvem s jedenácti náhradníky. Počítal také s výrazným rozšířením ústředního stranického sekretariátu. V návrzích na obsazení vrcholných stranických orgánů se tak v hojném počtu objevili noví lidé, které veřejnost sotva znala. Tím ovšem Stalin stranickému aktivu a veřejnosti dal najevo svou nespokojenost se složením stranické špičky, jakož i snahu o její zásadní obměnu. Jeho návrhy byly o to konfliktnější, že většinu z nich v rozporu se zvyklostmi nikterak nekonzultoval s ostatními členy vedení, a máme-li věřit Chruščovovi, dokonce ani s Malenkovem a Chruščovem, jimž sám přidělil klíčové role.[112] „Překvapení" tím však zdaleka nekončila. Na zasedání nově zvoleného ústředního

---

108 Skrytou diskusi a vnitřní napětí ve vedení zčásti popisuje Mikojan (*Tak bylo*, s. 569–572); o některých problémech se zmiňuje Molotov (*Sto sorok besed s Molotovym*, s. 485–488, 492), fragmenty lze najít i u jiných autorů.

109 Postoje představitelů střední generace nebyly zřejmě jednotné. Pro nastávající časy totiž potřebovali záštitu starších, neboť jim chyběla vlastní jistota a autorita. Platilo to zejména o Chruščovovi, který byl konfrontován se sehranou dvojicí Malenkov–Berija.

110 Tento Stalinův výběr potvrzuje např. Molotov (*Sto sorok besed s Molotovym*, s. 365, 369, 475).

111 Malenkovova nesamostatnost byla všeobecně známa, s Chruščovem se zřejmě nepočítalo proto, že mu scházely vzdělanostní předpoklady, Saburov byl ve veřejnosti takřka neznámý a chyběla mu potřebná průbojnost politického vůdce.

112 Chruščov (*Vospominanija*, s. 262) a Mikojan (*Tak bylo*, s. 572 n.) líčí tuto epizodu odlišně. Stalin prý zdůvodnil široké složení předsednictva tím, že v něm mají být zastoupeni představitelé mladší vrstvy inteligence. Tím dal najevo, že mu vadí pragmatismus a nedostatek teoretického vzdělání u stávajícího vedení. Své konkrétní návrhy však Stalin předem neprojednal ani s kandidáty, které navrhoval. Část z nich se o svém zvolení dozvěděla ve svých úřadech nebo ze sdělovacích prostředků. Mikojan hodnotil Stalinův postup jako snahu zakamuflovat nadcházející vyřazení starší generace.

výboru Stalin – opět bez předběžných konzultací – navrhl ustavit „byro předsednictva", s jehož existencí čerstvě schválené stranické stanovy vůbec nepočítaly. Toto „byro" mělo být co do svých kompetencí a počtu členů shodné s dřívějším politbyrem, chyběla v něm však dvě důležitá jména – Molotov a Mikojan.

Stalinovo odhodlání jednat bez ohledu na rozpory uvnitř vedení se projevilo také v tom, že Molotova a Mikojana nenechal odejít v klidu. Na zasedání ústředního výboru je totiž tvrdě napadl. O podstatě jeho výtek se dlouhou dobu vědělo pouze málo, v protokolech z jednání ústředního výboru nebyl Stalinův projev zaznamenán. Ozřejmil je proto teprve čerstvě publikovaný záznam Stalinova projevu pořízený na zasedání jeho účastníkem Leonidem N. Jefremovem a nové vzpomínky Mikojana.[113]

Svůj projev Stalin uvedl tím, že poukázal na hluboké rozpory v sovětském vedení. Podle jeho slov úplná jednota je pouze zdánlivá, ve skutečnosti „nemáme této jednoty. Někteří vyjadřují nesouhlas s našimi usneseními." Konstatoval, že příslušníci starší generace – Molotov, Kaganovič, Vorošilov a další – již nestačí na náročné vedoucí (ministerské) funkce, přičemž ostře napadl Molotova a Mikojana. Molotovovi kladl za vinu, že na diplomatické recepci ve stavu „diplomatické podroušenosti" povolil britskému velvyslanectví vydávat v SSSR „buržoazní noviny a časopisy" (šlo o tiskoviny povolené recipročně v rámci spolupráce mezi zeměmi protihitlerovské koalice). Za hrubou chybu označil i jeho návrh na vytvoření autonomní židovské republiky na Krymu; Židé mají svou autonomii na Dálném východě a podpora jejich nároků na „sovětský Krym" musí být odmítnuta. Kromě toho Molotovovi vytkl, že o důležitých rozhodnutích politbyra informoval svou manželku, která se svěřovala svým „přátelům", jimž nelze důvěřovat. Mikojanovi Stalin vyčetl jeho odpor proti zvýšení zemědělské daně. „Rolník je naším dlužníkem," neboť kolchozy dostaly půdu do věčného vlastnictví, a proto jsou povinny splácet svůj dluh státu.[114] Podstatná na Stalinově vystoupení nebyla však argumentace, ale jeho rázně projevená vůle rozejít se s oběma někdejšími blízkými spolupracovníky. Jak Molotov, tak i Mikojan se přihlásili o slovo: Molotov prý deklaroval svou věrnost stranické politice, Mikojan se údajně pokusil Stalinovi oponovat. Jejich vystoupení, která rovněž nebyla protokolována, nezměnila nic na podstatě Stalinova rozhodnutí.[115]

---

113 „V čji ruki vručim estafetu našego velikogo dela?" Neopublikovannaja reč J. V. Stalina na plenume CK KPSS 16. oktjabrja 1952 goda (po zapisi L. N. Jefremova). In: *Sovetskaja Rossija*, (13.1.2000); MIKOJAN, A. I.: *Tak bylo*, s. 573–576; o projevu v náznaku hovoří také Molotov (*Sto sorok besed s Molotovym*, s. 464 n.).

114 „V čji ruki vručim estafetu našego velikogo dela?"; viz také *Sto sorok besed s Molotovym*, s. 468 n.; MIKOJAN, A. I.: *Tak bylo*, s. 576. Mikojanova verze Stalinova projevu se výrazně liší od verze Jefremova: Stalin podle něj obvinil Molotova a Mikojana z ústupnosti vůči USA a Velké Británii, neboť prý podlehli fascinaci americkou ekonomikou a za zády politbyra přistoupili na nepřijatelné koncese. Stalin neuváděl přitom žádná čerstvá, politicky relevantní fakta, ale dílčí epizody z roku 1945, jež interpretoval velmi svévolně. Ve vnitřní politice jim předhodil „pravicovou úchylku", jíž se měli dopustit tím, že navrhli zvýšení výkupních cen obilí. Oba jmenovaní si přitom prý nebyli jisti, jakou událost má Stalin na mysli. Molotov se domníval, že šlo o jeho soukromý rozhovor se Stalinem v roce 1940, Mikojan líčil epizodu, která se údajně odehrála v letech 1946–1947.

115 *Tamtéž*, s. 574–576.

Zmíněné podrobnosti ozřejmují poměry na vrcholu sovětské mocenské hierarchie. Stalin nechtěl, aby sjezd legitimoval jádro předválečné stranické generace jako podstatnou složku stranického vedení. Uchýlil se přitom k politicky problematickým obviněním, čímž nechtěně dokumentoval svou pokročilou stařeckou demenci. Usiloval o nastolení definitivního stavu, který by se nedal zvrátit. Své návrhy proto podpořil nabídkou vlastní demise, kterou ÚV KSSS demonstrativně zamítl. Stalin však prohlásil: „Jsem již stár. Papíry nečtu. Zvolte si jiného tajemníka." Když zjistil, že nebude vyslyšen, zůstal dlouho stát, hleděl do sálu. Potom mávl rukou a posadil se.[116]

Rozhodnutí ponechat Stalina v nejvyšší funkci mělo vážné důsledky. I nadále určoval směr stranické politiky. Vedení strany však nemohlo přeslechnout jeho doznání, že je nemohoucí. Podle sdělení ruského historika Jurije Žukova, jehož kniha o tomto tématu se brzy objeví na trhu, byl Malenkov záhy po sjezdu pověřen funkcí úřadujícího tajemníka ÚV KSSS a Berijovi připadlo řízení předsednictva vlády; střední generace zřejmě neměla – přes Stalinovy výhrady vůči Berijovi – ve svém středu jiného kandidáta, který by mohl vykonávat tuto funkci. Nové rozdělení rolí v centru moci nebylo přitom veřejně oznámeno, což jen dokládalo, že nově jmenovaní funkcionáři byli pokládáni za pouhé vykonavatele Stalinových politických záměrů a požadavků. Otázka nástupnictví nebyla řešena, avšak podle Jurije Žukova Malenkov i Berija usilovali o podlomení Stalinovy moci, o jeho politickou a osobní izolaci. V literatuře zůstala neobjasněna skutečnost, proč na 19. sjezdu KSSS došlo k obratu ve vojenské politice, když byli „rehabilitováni" a zvoleni do ÚV KSSS maršál Georgij K. Žukov a admirál Nikolaj G. Kuzněcov.[117]

„Případ lékařů"

Zmíněné poměry ve stranickém ústředí způsobily, že rozhodnutí přijatá sjezdem nepřinesla stabilizaci ani vedoucích orgánů, ani situace v zemi. Rozpory se spíše přiostřily. Chybějící podporu ve stranické špičce se Stalin pokoušel kompenzovat zvýšenou aktivitou bezpečnostních složek. Již půl roku po Abakumovově zatčení zpražil Ignatěva, který si podle něj počínal v úřadě bázlivě: „Nechodím na státní bezpečnost s prosíkem! Mohu žádat, a nebudete-li se řídit mými požadavky, [mohu Vám] dát přes hubu... Rozeženeme vás jako berany."[118] Ještě během sjezdového jednání Stalin propustil z bezpečnosti Rjumina, který nesplnil jeho očekávání. Do funkcí prvních náměstků ministra byli znovu dosazeni Sergej A. Goglidze a Sergej I. Ogolcov. V tytéž dny se odehrál nový Stalinův vzrušený rozhovor s Ignatěvem, na

116 „V čji ruki vručim estafetu našego velikogo dela?"; NAUMOV, V. P.: Byl-li zagovor Berii?, s. 19.

117 Viz *Istorija Rossii v novejšeje vremja*, s. 75. Již dříve byl vrácen do úřadu ministra obrany N. Bulganin, který se stal předsedou stranické vojenské komise. N. G. Kuzněcov se stal členem a G. K. Žukov kandidátem ÚV KSSS. Jejich rehabilitace vyplynula zřejmě ze změny politické orientace, která od roku 1951 zdůrazňovala naléhavost válečného nebezpečí.

118 KOSTYRČENKO, G. V.: *V plenu u krasnogo faraona*, s. 307.

nějž ministr doplatil infarktem.[119] Tímto nátlakem se Stalinovi podařilo v předvečer sjezdu dosáhnout zlomu ve vyšetřování, jehož výsledkem bylo odstartování takzvaného případu lékařů. Ten neměl sice již vliv na průběh sjezdu, silně však působil po jeho ukončení.

„Případ lékařů" se původně zauzlil v roce 1951, když byli z různých důvodů zatčeni lékaři spolupracující s kremelskou zdravotní správou. Vyšetřovatelé se ovšem nedokázali pohnout kupředu, zformulovat relevantní obvinění, a proto se uchylovali k analogiím s předválečnou dobou, kdy obžaloba v politických procesech kladla lékařům za vinu chybné léčení významných pacientů se záměrem způsobit jejich smrt. Jistý zlom ve vyšetřování nastal teprve v dubnu 1952, když jeden z Abakumovových spolupracovníků vypověděl o údajně „nesprávném" léčení Stalinova oblíbence, někdejšího moskevského tajemníka VKS(b) Alexandra S. Ščerbakova, který zemřel v roce 1945. V červenci 1952 vyšetřovací odbor státní bezpečnosti ve snaze dodat těmto vágním výpovědím zdání hodnověrnosti si vyžádal lékařská dobrozdání. Byla o ně požádána také doktorka Lidija F. Timašuková, která se v roce 1948 účastnila léčby Ždanova. To mělo osudné následky.[120]

Když byla Timašuková vyzvána k dobrozdání o „škůdcovství" lékařů, rozpomenula se přirozeně na okolnosti léčení Ždanova, které skončilo jeho úmrtím,[121] a vyložila je vyšetřovatelům. V průběhu 19. sjezdu a po něm se tak se svolením Stalina rozpoutalo rozsáhlé zatýkání příslušníků lékařské elity, převážně Židů, ale i Rusů, kteří působili v kremelské nemocnici a v kremelské lékařské správě. Stalin požadoval rychlé výsledky, brutalita vyšetřování se tím stupňovala. Nový „případ" oživil dřívější „případ Abakumov", který byl ještě v šetření. Nastalo nové zatýkání uvnitř bezpečnosti a hledala se možnost, jak spojit vjedno všechny poválečné politické „případy": „Abakumova", „lékařů", „Židovského protifašistického výboru", a dokonce i „leningradský případ".[122] Mělo se tím zřejmě vyhovět Stalinově představě o existenci rozvětveného „sionistického spiknutí" v SSSR.

„Případ kremelských lékařů" nabyl záhy i tragikomických rysů. Postihl totiž lékařský personál, který pečoval o Stalinovo zdraví. Výpovědi Timašukové vedly Stalina k tomu, že poručil svému sekretáři Poskrebyševovi, aby vyhledal v archivu její starý dopis o chybném léčení Ždanova. Při tom se ukázalo, že to byl sám Stalin, jenž nechal tento dopis bez prověření okolností archivovat. Aby přesto mohl předložit celou záležitost stranickému vedení, převalil svou „vinu" na někdejšího náčelníka své ochranky Nikolaje S. Vlasika, jemuž byl dopis Timašukové adresován; ten byl zatčen a surově týrán. Vzápětí byla zatčena skupina vedoucích pracovníků Stalinovy osobní ochranky a obviněna ze „špionáže". Nakonec byl odstraněn i dlouholetý vedoucí

---

119 *Tamtéž*, s. 327 n. Podle sdělení Jurije Žukova bylo jmenování Goglidzeho již cílem Beriji, který si tím zajišťoval kontrolu bezpečnosti. Jmenování Ogolcova si zřejmě vynutil Stalin. Po jeho smrti byl na příkaz Beriji odvolán z funkce a zatčen kvůli podílu na zavraždění herce Solomona S. Michoelse.

120 Srv. pozn. 48.

121 Míněn je kardiogram, který Timašuková tehdy pořídila a který ukazoval čerstvý infarkt.

122 PICHOJA, R. G.: *Sovetskij Sojuz*, s. 90–92.

Stalinova sekretariátu Poskrebyšev.[123] Stalin tak sám vyřadil celý mechanismus, který mu po dlouhá léta zajišťoval spojení s vnějším světem a současně ho chránil před jeho nástrahami. Když krátce nato smrtelně onemocněl, nebyl na jeho „dače" nikdo, kdo by měl dostatek autority, aby samostatně jednal a přivolal lékaře.[124]

Politická situace se mezitím v důsledku Stalinových represí čím dál více dramatizovala. Vyšetřování lékařů dosáhlo nejvyšší intenzity v době, kdy byl v Praze zahájen proces se Slánským a kdy sovětské noviny plnilo zpravodajství a dlouhé citace ze soudního přelíčení. Stalin vykonával tvrdý nátlak na stranickou špičku, aby schválila jeho počínání, a příklad z Prahy neponechával příliš místa pro pochyby, kam směřuje. Za těchto okolností Stalin svolal na 1. prosinec 1952 byro předsednictva ÚV KSSS, aby je informoval o dopise Timašukové a o šetření „spiknutí lékařů". Vědom si tichého nesouhlasu přítomných, strašil je (zejména Malenkova a Chruščova) nebezpečím „teroru", jehož oběťmi by se mohli stát. Padla věta, kterou později na důkaz Stalinovy arogance nejednou citoval Chruščov: „Jste slepá kořata! Co bude beze mne? – Země zahyne, protože nebudete schopni rozpoznat nepřítele."[125] Průběh této schůze byra předsednictva není v literatuře podrobněji popsán. Její výsledky však zřejmě nebyly zcela jednoznačné. Lze předpokládat, že byro akceptovalo Stalinovo tažení proti lékařům – tlak skutečností, před nějž bylo postaveno, byl příliš silný a Stalinova autorita v zemi sotva napadnutelná. Svůj souhlas však zřejmě poskytlo nikoli bez pochybností a vynutilo si rozhodnutí „skoncovat s nekontrolovatelností orgánů státní bezpečnosti" a podrobit je „v centru a na místech" systematické a trvalé stranické kontrole.[126]

Konfliktní situace ve stranické špičce se projevila také tím, že se její příslušníci pokusili ignorovat sjezdová usnesení ve věci Molotova a Mikojana. Berija tehdy údajně v úzkém kruhu prohlásil, že „Molotova je třeba bránit". Tento stav nemohl však trvat dlouho. Situace se vyhrotila na oslavě Stalinových třiasedmdesátých narozenin v prosinci 1952. Molotov a Mikojan se tehdy po poradě s Malenkovem, Berijou a Chruščovem rozhodli přijet na hostinu uspořádanou na Stalinově „dače" a demonstrovat tak svůj trvající přátelský poměr ke Stalinovi. Nabídli mu tím ovšem šanci, aby celou situaci vyřešil podle svého gusta. Přijal je sice vlídně, avšak při první příležitosti předehrál ostatním členům stranického vedení své pobouření a prohlásil, že Molotova a Mikojana nepokládá nadále za „soudruhy". O něco později Malenkov či Chruščov sdělili Mikojanovi, že Stalin je označuje za americké nebo britské špiony. Vzápětí ho někdo z členů byra informoval, že Stalin chystá plénum ÚV KSSS, na

123 *Tamtéž*, s. 94.

124 Jurij Žukov v rozhovoru s autorem tohoto článku uvedl, že změny ve Stalinově bezprostředním okolí byly výsledkem činnosti Malenkova a Beriji, kteří usilovali o Stalinovu izolaci. Je nicméně jisté, že se nemohly odehrát bez jeho souhlasu.

125 KOSTYRČENKO, G. V.: *V plenu u krasnogo faraona*, s. 338.

126 *Tamtéž*, s. 338. Tohoto usnesení se dovolával Malenkov při projednávání „případu Berija" v červenci 1953. Smysl jeho slov dával tušit, že bylo míněno jako usnesení proti „zvůli" bezpečnosti.

němž má být spolu s Molotovem zbaven členství v tomto grémiu.[127] Vyloučení z ústředního výboru bylo tehdy aktem, který zpravidla předcházel zatčení.

Třebaže konflikt v mocenském centru propukl s takovou otevřeností, jeho příslušníci – Malenkov, Berija, Chruščov a Bulganin – mohli Stalinovy aktivity pouze brzdit. Zatýkání a výslechy běžely s neztenčenou intenzitou dále. Stalin prosadil, že se „případu lékařů" od začátku roku 1953 zmocnila média, a tím i veřejnost. Třináctého ledna 1953 zprávu o něm přinesl veškerý denní tisk. Činnost obviněných lékařů byla líčena v souvislosti s židovskými organizacemi v cizině a se špionáží ve prospěch západních zpravodajských služeb. Psalo se o široce založené teroristické a podvratné činnosti a o směrnicích americké rozvědky „vyvraždit vedoucí kádry SSSR". Zpráva informovala o brzkém ukončení vyšetřování a dávala tušit, že soudní proces na sebe nenechá dlouho čekat.[128] Další důsledky případu bylo možné pouze předpokládat. Rozsah politicko-ideologické kampaně, která se v SSSR rozpoutala, svědčí zřetelně ve prospěch domněnky, že Stalinovi nešlo pouze o skupinu lékařů, byť velmi významných. Nicméně o tom, jak měl „případ" podle Stalinových představ vyústit, se můžeme pouze dohadovat. Počátkem března 1953 do vývoje událostí zasáhla Stalinova smrt, která rázem změnila společensko-politickou situaci v SSSR.

Po Stalinovi

Hovořili jsme o konfliktech na sovětské špici v poválečné době. Z ruské literatury posledních let se jeví jako konflikty převážně mocenské. Není proto bez významu položit si otázku, zda se v nich nezrcadlily také rozdíly v koncepcích a v posuzování věcných problémů společnosti. Za Stalina v SSSR existovala široká, i když málo artikulovaná nespokojenost s poměry, vyskytovaly se nekonformní a kritické názory a žili lidé, kteří je vyslovovali. Hrozba represí, politicko-ideologický tlak a Stalinova autorita působily ve svém souhrnu tak mocně a všeobsáhle, že již pouhá nekonformní skupinová domluva v politické oblasti byla nejen obtížná, ale i krajně nebezpečná. Avšak po Stalinově smrti nastaly tak pronikavé změny politické orientace vládnoucí skupiny, že se nevyhnutelně nabízí otázka, co je organizačně a názorově připravilo.

Jak jsme viděli, vztahy mezi Stalinem a dalšími příslušníky sovětské politické špičky dostaly vážnou trhlinu již záhy po válce. Katastrofální důsledky měla zejména Stalinova podpora Ždanova a jeho politického kruhu, která umožnila seskupování aparátní „ruské strany", usilující o dominanci v sovětském vedení. Stalin sám tak vytvořil situaci, kdy se „za jeho zády" začalo formovat nástupnické politické vedení, jehož hlavními postavami byli Molotov a Ždanov. Zpětně ovšem na ni reagoval tím, že v zájmu zachování své moci podlomil postavení Molotova a zničil tandem Stalin–Molotov, který po desetiletí zajišťoval stabilitu sovětského vedení. Paralelně udeřil i proti seskupující se „ruské straně", což demonstroval „leningradský případ" a jeho

127 MIKOJAN, A. I.: *Tak bylo*, s. 578–580, 584.
128 KOSTYRČENKO, G. V.: *V plenu u krasnogo faraona*, s. 338–345.

tragické vyústění. Stalinův postup, jak to ukázal celý následující vývoj, tak vnitřně destabilizoval sovětské vedení a stal se trvalým traumatem sovětské aparátní vrstvy, které nebylo za jeho života zaceleno. Střední stranická generace pod tímto dojmem zaujala rezervovaný a zčásti i odmítavý vztah vůči Stalinovu zneužívání bezpečnosti. Platilo to zejména o dvojspřeží Malenkova a Beriji, kteří získali zkušenost se Stalinovými metodami politického zápasu ještě za jeho tažení proti velitelskému sboru armády a proti managementu vojenskoprůmyslového komplexu a kteří nebyli bezprostředně postiženi „leningradským případem". Malenkov a Berija zjevně nesouhlasili s postihem Molotova a Mikojana[129] a nebyli zřejmě – jakkoli jejich role zůstává nejasná – iniciátory bezpečnostních represí, tím méně hrdelních rozsudků proti příslušníkům „leningradské skupiny".

Zdrženlivé reakce střední generace posílila Stalinova snaha vytvářet stále nové politické „případy", jejichž věcná nepodloženost a vykonstruovaný ráz byly – ať již šlo o Molotova a Mikojana, o „mingrelský případ" nebo o „případ lékařů" – naprosto evidentní. Tyto reakce byly nicméně v jednom ohledu zvláštní: ačkoli získaly po 19. sjezdu KSSS zřetelnější podobu, nevyústily v žádný otevřený protest. Většina příslušníků této generace se Stalinovu nátlaku až do konce podvolovala a tak či onak spolupůsobila při represivních akcích.

Složitější povahu měly rozpory Stalina a dalších příslušníků stranické špičky ve věcných politických otázkách; postoje jednotlivých členů vedení se v nich často různily a ke slovu přicházela rezortní hlediska a zájmy. Z memoárové literatury – Chruščov, Molotov, Mikojan – vyplývá, že diskuse o těchto otázkách měla nezřídka kontroverzní ráz a že se občas oponovalo i názorům a návrhům Stalina. Trvalým zdrojem napětí byl zejména stav zemědělství, Stalinova výkupní a daňová politika.[130] Tyto problémy se periodicky vynořovaly na jednáních stranické špičky, a jak referuje Mikojan, nedlouho před Stalinovou smrtí zavdaly podnět k jeho ostré srážce s dalšími členy vedení, kteří se zuby nehty bránili Stalinovu přání zvýšit daňové zatížení rolnictva.[131] Nesouhlas vyvolávaly i Stalinovy plány posílit netržní prvky v ekonomice. Jsou-li svědectví pamětí pravdivá, měla řada členů sovětského vedení pochybnosti o přijatelnosti Stalinova programového dílka *Ekonomické problémy socialismu v SSSR*.[132]

Hlavní problém sovětského hospodářství spočíval ovšem v silně předimenzovaném podílu a prudkém růstu těžkého a zbrojního průmyslu, což bylo důsledkem Stalinova pojetí „studené války" a izolace sovětského hospodářství od ekonomik západních států. Rozpory v této otázce lze prozatím těžko vystopovat. Konflikt Beriji a Malenkova s Vozněsenským měl povahu spíše rezortní a mocenskou než koncepční. Členové vedení si začali uvědomovat potřebu korektur v hospodářské politice zřejmě při přípravách koncepce druhé poválečné pětiletky, kterou Stalin zatížil svými

129 *Sto sorok besed s Molotovym*, s. 471.

130 *Tamtéž*, s. 469 n.; MIKOJAN, A. I.: *Tak bylo*, s. 518–522, 576; CHRUŠČEV, N. S.: *Vospominanija*, s. 201–212.

131 MIKOJAN, A. I.: *Tak bylo*, s. 579 n.

132 *Tamtéž*, s. 569 n.; *Sto sorok besed s Molotovym*, s. 289 n.

představami o vystupňování tempa rozvoje těžkého a zbrojního průmyslu a plány „velkých staveb komunismu", jež měly zastřít obnovenou militarizaci ekonomiky a státního života. Znamenaly obrovskou zátěž pro hospodářství i pro sociální situaci obyvatelstva a plodily hluboké hospodářské disproporce, takže nemohly zůstat ve vedení nepovšimnuty. Nejdále ve svých výhradách tehdy zašli zřejmě Berija s Malenkovem, kteří po eliminaci Voznesenského disponovali největší znalostí chodu hospodářství a zkušeností z řešení jeho věcných problémů; ze starší generace kritické postoje zastával ponejvíce Mikojan.[133] Návrhy, které Malenkov a Berija předložili bezprostředně po Stalinově smrti, směřovaly k podstatné redukci vojenských výdajů a k podpoře civilních odvětví ekonomiky, zejména spotřebního průmyslu a zemědělské produkce, kterou měla zvýhodnit cenová politika. O Berijovi se přitom vědělo, že nebyl nikterak nadšeným stoupencem „velkých staveb komunismu" ani masové práce vězňů, která tyto stavby zajišťovala.[134]

Ekonomické problémy byly ovšem svázány se zahraniční politikou, která zdůvodňovala neúměrné hospodářské plány válečným nebezpečím. Zahraniční politika byla doménou Stalina a Molotova, na jehož spolupráci Stalin plně rezignoval teprve na podzim 1952.[135] Ostatní členové vedení – s výjimkou Mikojana – do této oblasti vstupovali pouze sporadicky. Tyto otázky ovšem zasluhují speciální výzkum. Zdá se, že se jistá diskuse o zahraničněpolitických problémech rozproudila v sovětském vedení po roce 1951. Svou roli v tom mohly sehrát nepříznivé výsledky korejské války, sovětské vedení také sotva přehlédlo stále těsnější integraci západní Evropy a aktuální perspektivu včlenění západního Německa do jejích mocenských, zejména vojenských struktur. Výsledky těchto diskusí se zřejmě odrazily v již zmíněném Stalinově projevu na 19. sjezdu KSSS a rovněž i ve vzpomenuté diskusi o dvou etapách „lidové demokracie". Je záhodno zvážit také význam Stalinových nót o Německu z jara 1952, které tehdy rozvířily hladinu veřejného mínění, a to nejenom jako aktů zahraniční politiky, ale i s ohledem na vnitropolitické diskuse v sovětském vedení. Takováto úvaha se nabízí o to více, že právě návrhy na sjednocení Německa na „buržoazněndemokratické základně", shodné s nótami z roku 1952, vyprovokovaly nejostřejší střet v sovětském vedení po Stalinově smrti.[136]

133 Saburov a Pervuchin, kteří zastávali v hospodářství významné funkce, se stali členy stranického vedení teprve po 19. sjezdu KSSS, a neměli proto potřebnou váhu, aby určujícím způsobem ovlivnili diskusi stranické špičky.

134 *Istorija Rossii v novejšeje vremja*, s. 79; MLEČIN, L. M.: *Predsedatěli KGB*, s. 339.

135 Na 19. sjezdu KSSS byl Molotov zbaven dohledu nad zahraniční politikou a ve funkci předsedy komise ÚV pro zahraniční politiku jej vystřídal Malenkov.

136 Myšlen je střet o německou otázku v sovětském vedení koncem května 1953 (viz dále). Podrobněji viz REIMAN, Michal: Berija, Malenkov und die deutsche Einheit: Ergänzungen zur Diskussion über die sowjetische Deutschland-Note vom März 1952. In: *Deutschland Archiv*, roč. 32, č. 3 (1999), s. 456–460; viz rovněž FILITOV, Alexej M.: CCCP i GDR: god 1953-j. In: *Voprasy istorii*, č. 7 (2000), s. 123–135. Tato stať rozpory zčásti bagatelizuje. Je založena na dokumentaci sovětského ministerstva zahraničí, nepřihlíží k pamětem a pouze okrajově reflektuje obsah stranických archivů.

Po Stalinově smrti se politické iniciativy chopili Malenkov a Berija, kteří se opřeli o své pozice v čele výkonných orgánů vlády a strany; Malenkov navíc využil své role dezignovaného Stalinova zástupce. Podstatné ovšem bylo, že na dobu po Stalinovi byli programově připraveni lépe než ostatní členové sovětského vedení. Koalice Malenkova a Beriji se zformovala již za války a dále se upevnila v mocenských konfliktech roku 1946 a ve střetávání se skupinou kolem Ždanova. Návrat Malenkova do vedoucí funkce v ústředním výboru tento svazek nicméně zkomplikoval. Malenkov si obnovil svou základnu v ústředním stranickém aparátu a stal se mocensky silnějším partnerem v tandemu; na druhé straně byl však více vystaven tlaku „ruských nálad" a stal se navíc vykonavatelem Stalinovy antisemitské politiky. Politické zájmy a postoje Malenkova a Beriji se tím nevyhnutelně diferencovaly.

Mocenská základna obou mužů nebyla přitom nikterak silná. Malenkov sice ovládal stranický aparát, postrádal však autoritu politického vůdce. Ve stranickém ústředí působil také Chruščov, který značně omezoval jeho manévrovací prostor. Širší mocenskou základnu neměl ani Berija. Od roku 1945 úřadoval na předsednictvu vlády a řídil odvětví vojenskoprůmyslového sektoru. Chybělo mu zázemí v ústředním stranickém aparátu, jeho vliv ve straně se omezoval hlavně na Zakavkazsko, kde měl ovšem řadu vlivných odpůrců. Ministerstvo vnitra, které po Stalinově smrti převzal, prošlo od roku 1945 značnými organizačními a personálními změnami, a totéž v daleko větší míře platilo o ministerstvu státní bezpečnosti, které do ministerstva vnitra vplynulo. Berija si proto musel své pozice ve vlastním rezortu teprve vybudovat.

Motorem změn po Stalinově smrti se stal Berija. Jeho tehdejší role je již po řadu let předmětem živé diskuse. Ačkoli proti Berijovi i dnes mnozí autoři vynášejí stále nová obvinění, jeho líčení jako zloducha sovětské politiky je nadále věcně neudržitelné. Berija přišel do Moskvy jako vedoucí tajemník VKS(b) na Zakavkazsku, aby převzal po Ježovovi ministerstvo vnitra a ukončil vlnu teroru, kterou v polovině třicátých let rozpoutal Stalin.[137] Byl osobností velmi tvrdou, zvyklou uplatňovat násilí. Jeho způsob chování a temperament působily za jistých situací odpudivě. Vyznačoval se však věcností a přístupností racionálním argumentům; uměl se přitom zasadit o lidi pracující na řešení úkolů pod jeho dohledem. Jeho role v systému moci byla dvojznačná. Po svém jmenování do úřadu napravil řadu těžkých „přehmatů" z Ježovovy doby, propustil na svobodu na tři sta tisíc vězňů a přispěl k prudkému poklesu počtu rozsudků smrti. Na druhé straně však Berija nesl spoluvinu za četné nové zločiny, k nimž dal popud Stalin, včetně vražd zajatých polských důstojníků v Katynu a v Ostaškově, poprav politických odpůrců Stalinova režimu po vypuknutí války nebo genocidního vysídlování řady národů SSSR za války.[138] V tomto smyslu se proto ani dnes, ani v budoucnu nenabízí žádná Berijova „rehabilitace".

---

137 Podrobně o Berijovi viz KNIGHT, Amy: *Beria – First Stalin's Lieutenant*. New Jersey, Princenton University Press 1993; v češtině KNIGHTOVÁ, Amy: *Berija – Stalinův první pobočník*. Litvínov, Dialog 1995. Tvrzení autorky jsou dnes ovšem v některých bodech zpochybněna.

138 Sotva lze brát vážně tvrzení Serga Beriji (*Moj otěc – Lavrentij Berija*), že jeho otec v politbyru v záležitosti katynských poprav oponoval Stalinovi (s. 52), že byl proti deportaci kavkazských

Berija nicméně začal, jak už o tom byla řeč, relativně brzy hrát bezprostředně politickou roli a přebírat funkce v řízení hospodářství a vojenskoprůmyslového komplexu. To ho vzdálilo oblasti bezpečnosti a vnitra, nad níž po válce vykonával pouze obecný dohled ve funkci náměstka předsedy vlády. Berijovu úlohu je proto třeba posuzovat v kontextu jednání ostatních členů sovětského vedení. Zřetelně se k tomu svého času vyjádřil Molotov, který nebyl Berijovi nikterak přátelsky nakloněn: „Nepokládal jsem nikdy Beriju za hlavního viníka, hlavní odpovědný byl Stalin; ani my, kteří jsme [to] schvalovali, byli [jsme] aktivní, a já jsem byl stále aktivní, byl jsem pro opatření. Nikdy jsem nelitoval a nebudu litovat, že jsme konali velmi tvrdě..." (1977). „Byly přehmaty, ale tyto přehmaty patřily Stalinovi. Sám Berija se Stalina velmi bál. On by tak daleko nešel a Stalin to podle mne silně přehnal..." (1982).[139]

Rámcové představy o klíčových krocích v procesu reforem zřejmě Berija s Malenkovem prohovořili ještě za Stalina; promítly se již do prvních dokumentů, které sovětské vedení po Stalinově smrti schválilo. Nicméně moc a reformní iniciativa byly v této vůdčí dvojici od sebe navzájem odděleny; více moci soustředil ve svých rukách Malenkov, v reformách si iniciativněji počínal Berija.

Obrat v sovětské politice nastal již od prvních chvil Stalinova onemocnění byl prudký a radikální. Neprodleně byla revidována čerstvá personální a organizační usnesení 19. sjezdu: anulována volba stranického předsednictva a zrušeno jeho předsednictva vytvořené na Stalinův návrh. Zvoleno bylo nové předsednictvo, co do počtu svých členů i co do svých funkcí totožné s dřívějším politbyrem. Podstatnou součástí této volby se stal i návrat Molotova a Mikojana do klíčových funkcí. Bylo to nezbytné nejenom s ohledem na „spravedlnost", ale zejména s ohledem na autoritu nového vedení. Absenci Molotova, o jehož roztržce se Stalinem věděl pouze úzký kruh vyšších funkcionářů, by veřejnost tehdy sotva pochopila. Tím se ovšem změnil stav, kdy se střední generace stala rozhodující složkou sovětského vedení; jako výrazná komponenta do něj opět vstoupila starší generace. Uvnitř vedení tak vzniklo nové potenciální centrum kolem Molotova a dalších příslušníků starší generace (Vorošilov a Kaganovič), jejichž programem byl stalinismus bez „přehmatů" a „krajností".

„Rehabilitace" starší generace, jakkoli byla politicky nevyhnutelná, ovšem nikterak neprospěla k vytvoření semknuté vůdčí skupiny, jež by byla schopna realizovat zásadní změny. Tento stav ještě utvrzovala nová konstrukce moci. Za Stalina byl výkon moci soustředěn do předsednictva vlády; mezi politbyrem a vládním předsednictvem se příliš nerozlišovalo, neboť jejich agendu projednávalo užší stranické vedení, které se scházelo u Stalina. Malenkov a Berija si proto chtěli zajistit klíčové pozice ve vládě. Berija z důvodů, o nichž již byla řeč, nemohl převzít funkci předsedy vlády, která by ho bývala postavila do role Stalinova nástupce. Navrhl do ní proto Malenkova, a to předurčilo další rozdělení mocenských rolí. Pro Beriju bylo rezervováno ministerstvo vnitra, Molotov se jako v minulosti ujal ministerstva zahraničí.

---

národů apod. Tato tvrzení nejsou podložena žádnou objektivní dokumentací. Berijovu účast na zmíněných zločinech však potvrzují jeho podpisy na četných zásadních dokumentech.

139 *Sto sorok besed s Molotovym*, s. 338 n.

Všichni tři byli pak veřejnosti představeni jako nová vedoucí „trojka", z níž tak přechodně vypadl Chruščov. Vytvořilo se úzké předsednictvo vlády, v němž vedle „trojky" zasedli také Kaganovič a Bulganin, jejichž politický vliv byl malý. Předsednictvo vlády přitom Malenkov a Berija pojali jako vlastní centrum moci, čímž byli z rozhodování často vyloučeni další členové stranického předsednictva. Chruščov byl sice jako tajemník strany zván k jednáním, nebyl však členem vlády.[140] V konstrukci moci tak byla silně upozaděna komunistická strana a její aparát.

Zdůraznění mocenské role předsednictva vlády přitom nikterak neodstranilo problém, který vznikl opětným začleněním starší generace do stranického vedení. Berija se po Stalinově smrti chopil návrhu na jmenování Malenkova předsedou vlády, neboť toto jmenování mohlo být zpochybněno. Populárnějším a zkušenějším kandidátem na předsednictví ve vládě byl totiž Molotov, který také Berijovi na místě jeho postup vyčetl.[141] Berija však neměl jinou volbu, neboť jmenování Molotova by nejenom přivodilo zcela odlišnou mocenskou konstelaci, ale také by uzavřelo cestu pro změny, jak je proponovali Malenkov a Berija. Zauzlil se tím mocenský a politický konflikt, který měl závažné následky pro budoucnost.

Rozhodnutí z března 1953 potvrdilo však také skutečnost, že vztahy mezi Malenkovem a Berijou na straně jedné a Chruščovem na straně druhé nejsou zdaleka tak přátelské, jak se navenek zdálo. Chruščov se přechodně ocitl mimo užší mocenské centrum.[142] Malenkov jako předseda vlády však nemohl nadále organizovat činnost stranického aparátu, zatímco Chruščov si zde budoval pozici od roku 1950.[143] Na dohodě s Chruščovem proto záleželo. Malenkovovi a Berijovi nezbylo než akceptovat jeho postavení hlavy stranického aparátu, ačkoli se předtím na jejich diskusích podílel pouze okrajově a měl v mnoha otázkách blíže k Molotovovi nežli k nim.[144]

---

140 V seznamu předsednictva ÚV KSSS byl Chruščov uveden teprve na pátém místě po vládní „trojce" a Vorošilovovi, který se stal předsedou prezidia Nejvyššího sovětu, tj. státním prezidentem. Navrhovatelé učinili zřejmě ze svého hlediska chybu, když do vládního předsednictva namísto Kaganoviče nepřibrali dynamického a reformám nakloněného Mikojana. Působily zřejmě obavy ze vzniku silného tandemu Molotov–Mikojan.

141 *Berija 1953*, s. 243; Plenum CK KPSS: Ijul 1953 goda. Stěnografičeskij otčet. In: *Izvestija CK KPSS*, č. 1 (1991), s. 160 n. Podle Molotova tím Berija znemožnil předběžné projednání kandidatury Malenkova na předsednictvu strany, což lze chápat tak, že existovala eventualita jiného návrhu. Tuto epizodu Molotov později hodnotil jako „velmi ostrou srážku s Berijou v prvním týdnu po Stalinově smrti" (*Sto sorok besed s Molotovym*, s. 341). Svou šanci na funkci ministerského předsedy si Molotov zachoval do června 1957, kdy po nepodařeném „puči" proti Chruščovovi byl ze stranického vedení definitivně vypuzen.

142 Původní usnesení zavázalo Chruščova věnovat se práci v aparátu ÚV KSSS a zprostilo ho funkce tajemníka moskevské organizace KSSS. Chruščova se zřejmě dotklo, že návrhy na rekonstrukci vedení přednesl Berija (CHRUŠČEV, N. S.: *Vospominanija*, s. 268). Postavení Chruščova v ústředním aparátu strany bylo zakotveno teprve dodatečně, usnesením ze 14.3.1953, kdy byl Malenkov „na vlastní žádost" zproštěn funkce tajemníka ÚV. Svou pozici si Chruščov definitivně pojistil po odstranění Beriji, když se nechal jmenovat „prvním tajemníkem ÚV KSSS".

143 O praxi rozmísťování osob v bezpečnosti již byla řeč. Chruščov si také systematicky zajišťoval podporu N. Bulganina jako ministra obrany a později i jeho čerstvě jmenovaného náměstka G. K. Žukova.

144 Viz CHRUŠČEV, N. S.: *Vospominanija*, s. 265 n.

Chruščov již tehdy usiloval o uchopení moci[145] a součinnost s Malenkovem a Berijou mu za tehdejší konstelace sil umožňovala, aby se rychle opět začlenil do mocenské špičky. Pokus Malenkova a Beriji odsunout Chruščova trvale na vedlejší kolej, ať již z jakýchkoli důvodů, by nezbytně vytvořil další ohnisko napětí ve vedení a posílil by nebezpečí, že se stranický aparát stane baštou odpůrců změn.

Hovořím o těchto skutečnostech podrobněji, neboť ozřejmují, jak malá byla tehdy základna pro radikální změny režimu. Nespokojenost se Stalinem neznamenala sama o sobě ochotu k těmto změnám, nabízela se i cesta „vylepšeného" stalinismu, stalinismu bez „přehmatů" a „chyb", která by tehdy bývala pro většinu sovětského vedení přijatelnější a pochopitelnější než cesta, jíž nastoupili Berija s Malenkovem. Oběma se podařilo chopit se iniciativy hlavně proto, že měli lepší výchozí mocenskou pozici než jiní pretendenti na Stalinovo dědictví a že sledovali promyšlený politický cíl, který jejich soupeři tehdy ještě postrádali. Jejich iniciativa byla přitom historicky velmi důležitá, neboť znamenala průlom do stalinského pojetí politiky a moci, který se již nedal zacelit.

Sto dnů Malenkovovy a Berijovy destalinizace

Povaha změn, o něž se zasazovali Berija a Malenkov, se nedá vyvozovat pouze z vágních náznaků pocházejících ze Stalinovy doby. Zřetelný obraz poskytuje teprve přehled reformních plánů, které učinili obsahem své politiky po Stalinově smrti. Zahájili je útokem proti Stalinově represivní soustavě a proti stylu jeho politiky, označené později jako „kult osobnosti". Fakta, která přitom Berija předložil předsednictvu ÚV KSSS, byla tak průkazná, že mu nezbylo než je akceptovat.[146] Bylo to ovšem možné i proto, že masová represe ztratila své dřívější pervertované odůvodnění: základní společensko-ekonomické změny byly uskutečněny, váleční „zrádci" a „kolaboranti" potrestáni, a navíc bezpečnostní praktiky ohrožovaly příslušníky mocenského aparátu a členy samotného vedení.

Motorem změn byl zejména Berija. Publikovaná literatura dosud neposkytuje dostatečné vodítko, aby bylo možné seriózně zkoumat jeho osobní motivy. Svou roli hrálo bezpochyby jeho přání zbavit ministerstvo vnitra ódia, které získalo v letech stalinského teroru, a není třeba pochybovat ani o tom, že Berijovi šlo o posílení jeho mocenské pozice a o popularitu, kterou se mu tehdy do jisté míry podařilo získat. Berijovy výhrady vůči některým aspektům Stalinovy represivní politiky nebyly ovšem

---

145 *Tamtéž*, s. 265–268. Viz záznam rozhovoru s Bulganinem, v němž Chruščov vyjádřil své odhodlání nepřipustit přechod moci do Berijových rukou. Chruščov sám nevystoupil prý proti návrhům jmenovat Malenkova ministerským předsedou a Beriju ministrem vnitra pouze z taktických důvodů, neboť se obával, že by to bylo pochopeno jako hyenismus a „rvačka" o „posty". Nabízí se úvaha, že kdyby se iniciativy nechopili Berija a Malenkov, Chruščov by byl navrhl jako ministerského předsedu Molotova.

146 Usnesení předsednictva ÚV KSSS z 10.4.1953 schvalovalo Berijova opatření v oblasti bezpečnosti (NAUMOV, V. P.: Byl-li zagovor Berii?, s. 22).

čerstvého data. Objevily se již před válkou[147] a postupem doby se množily a nabývaly otevřenější podoby. Ještě za Stalinova života o nich Berija hovořival s Malenkovem, Mikojanem a Chruščovem.[148]

Důležitější než případné Berijovy motivy je však pojetí a obsah změn, které prosadil v soustavě sovětského státu. Do popředí jeho pozornosti se od počátku dostal obrovský rozsah trestního postihu občanů.[149] Dokumentoval to jeho návrh široké amnestie, schválený již 27. března 1953. Z táborů bylo propuštěno na milion dvě stě tisíc z celkového počtu zhruba dvou a půl milionu sovětských vězňů, kteří byli odsouzeni na méně než pět let, většinou za trestné činy proti „socialistickému majetku". V dalších čtyřech stech tisících případů bylo zastaveno trestní stíhání.[150] Funkcionářská vrstva akceptovala tento návrh pouze s krajní nelibostí a snažila se jej zpochybnit poukazy na přechodný vzestup kriminality. Obdobný význam měly však i další Berijovy návrhy – zrušení omezení práva pobytu (*pasportnyje ograničenija*) a takzvaných příhraničních zón se zvláštním režimem (20. května 1953), posléze i návrh zrušit zásadně všechna nařízení a rozhodnutí ÚV KSSS, Nejvyššího sovětu SSSR a Rady ministrů SSSR, která odporují platnému trestnímu zákonodárství. Jiný Berijův návrh předpokládal předání GULAGu ze správy ministerstva vnitra do správy ministerstva spravedlnosti, což mělo nejenom redukovat funkce ministerstva vnitra, ale také ulehčit situaci vězňů.[151] Jeho návrhy na zlepšení situace politických vězňů, na propuštění části z nich na svobodu a na zrušení (s výjimkou přesně vymezených případů) kárných pravomocí takzvané zvláštní porady při ministerstvu vnitra, která jako mimosoudní orgán byla oprávněna vynášet rozsudky, blokoval ve vedení Chruščov.[152]

---

147 CHRUŠČEV, N. S.: *Vospominanija*, s. 66.

148 Lze se dovolat svědectví Chruščova: „V posledních letech Stalinova života [Berija] projevoval v úzkém kruhu stále ostřeji neúctu vůči Stalinovi. Otevřenější rozhovory vedl s Malenkovem, ale vedl je i za mé přítomnosti. Přiznám se, že mne to ponětkud zraňovalo a také uvádělo do pozoru... Naslouchal jsem, neucpával jsem si uši, ale nikdy jsem se do těchto rozhovorů nezamíchal a nepodporoval je. Přesto Berija pokračoval ve stejném směru." CHRUŠČEV, N. S.: Lavrentij. In: *Berija: Konec karjery*. Ed. V. F. Někrasov. Moskva, Politizdat 1991, s. 248 n.; viz také MIKOJAN, A. I.: *Tak bylo*, s. 584. Mikojan tvrdí, že Berija pronášel kritické poznámky o Stalinovi v přítomnosti Malenkova, Mikojana a někdy také Chruščova.

149 Když se Mikojan na Stalinově pohřbu dotázal Beriji, nač potřebuje ministerstvo vnitra, údajně odpověděl: „Je třeba obnovit zákonnost, nelze trpět takový stav v zemi. Máme mnoho vězňů. Je třeba je propustit a neposílat lidi nadarmo do táborů. Ministerstvo vnitra je třeba redukovat..." *Berija 1953*, s. 169 n.

150 *Istorija Rossii v novejšeje vremja*, s. 79; MLEČIN, L. M.: *Predsedateli KGB*, s. 339; PICHOJA, R. G.: *Sovetskij Sojuz*, s. 105. Autoři uvádějí rozdílná čísla, pohybují se však v mezích jednoho milionu osob. Berija svůj návrh doprovodil varováním, že nebude-li změněno zákonodárství, stoupne počet vězňů v průběhu dalších let opět k hranici tří milionů.

151 *Tamtéž*, s. 105–108. Autentické dokumenty o Berijových opatřeních na jaře 1953 byly publikovány v časopise *Istoričeskij archiv*, č. 4 (1996) v článku Alexandra I. Kokurina a Alexeje I. Požarova „Novyj kurs" L. P. Beriji. Viz též *Berija 1953*, s. 17–68.

152 PICHOJA, R. G.: *Sovetskij Sojuz*, s. 105; *Istorija Rossii v novejšeje vremja*, s. 79. „Zvláštní porada" disponovala právem vysílat do vzdálených regionů – prakticky uvěznit – na neomezenou dobu osoby, které platily za nebezpečné státní zločince. V letech 1949–1953 bylo takto postiženo na

Do tohoto kontextu zapadala i Berijova snaha kriticky přezkoumat Stalinovu národnostní politiku, která narazila na stupňující se odpor aparátní „ruské strany". Důležitý byl již Berijův zásah do aktuálního, antisemitsky motivovaného „případu lékařů" a jeho zpráva pro předsednictvo ÚV KSSS o zavraždění předního představitele sovětských Židů, herce Solomona M. Michoelse, k němuž vydal pokyn Stalin. Tehdejší antisemitská kampaň tím ztrácela půdu. Krátce nato byly do Gruzie repatriovány tisíce osob vystěhovaných kvůli „mingrelskému případu". Od dubna do června 1953 Berija připravil a zaslal předsednictvu ÚV KSSS řadu přípisů, které dokládaly vážné chyby v národnostní politice. Požadoval v nich, aby se vedoucí funkce ve svazových republikách obsazovaly „národními kádry", aby se od vedoucích pracovníků vyžadovala znalost národního jazyka a aby se vnitrostranické úkony prováděly v národním jazyce. Tento nový kurz se promítl i do aktuální personální politiky. Již v dubnu 1953, díky revizi „mingrelského případu", se uskutečnily personální změny v Gruzii.[153] Následovala jednání o Ukrajině, Bělorusku a Pobaltí. Předsednictvo ÚV KSSS bylo postaveno před nutnost rozhodnout o odchodu vedoucích tajemníků KSSS na Ukrajině a v Bělorusku, poté mělo přijít na řadu Lotyšsko.[154] Zvláštní brizanci získaly Berijovy přípisy tím, že zpochybňovaly a přímo odsuzovaly praxi hromadných represí na územích připojených k SSSR v předvečer války. Například se v nich uvádělo, že na západní Ukrajině v letech 1944–1952 represe postihly zhruba půl milionu osob, z nichž 134 tisíc bylo zatčeno, 153 tisíc zahynulo a 203 tisíc bylo vystěhováno do jiných oblastí SSSR.[155] Své zprávy Berija přitom zasílal nejenom předsednictvu, ale i republikovým, krajským a oblastním výborům KSSS, kde si vedoucí funkcionáři mohli vytvořit samostatný názor na podstatu problémů.

Značného rozsahu dostoupila též revize prominentních případů politicky motivované represe. Berija začal u případů, které byly předmětem jeho a Malenkovova politického zájmu. Již v den Stalinova pohřbu propustil z vězení Molotovovu manželku Polinu Žemčužinovou. Vzápětí byl revidován „případ lékařů" a obžalovaní

---

60 tisíc osob. Berija navrhoval, aby instituce „zvláštní porady" byla neprodleně zrušena, až na případy, kde se řízení z operativních nebo jiných podobných důvodů nemůže odehrát před obvyklým soudem. Rozsudky neměly převyšovat 10 let internace. Současně Berija zaslal Malenkovovi a Chruščovovi návrh na amnestii pro všechny osoby odsouzené mimosoudními orgány a návrh na návrat nuceně vysídlených osob (tzv. *specposelency*). V předsednictvu ÚV KSSS Chruščov za podpory Molotova a Kaganoviče přijetí těchto návrhů znemožnil, údajně proto, že funkci zvláštní porady nerušily zcela. „Porada" byla zrušena až v září 1953, podle Pichoji až roku 1955, kdy byl zrušen *ukaz*, který ji zřizoval.

153 To posílilo Berijovu pozici, kterou podporoval také Ázerbájdžán, kde vládl Berijův politický přítel Mir Džafar Bagirov.

154 V Kyjevě byl Leonid G. Melnikov nahrazen Ukrajincem Alexejem I. Kiričenkem, v Minsku měl Bělorus Michail V. Zimjanin nahradit Nikolaje S. Patoličeva. Hovořím o vynucené výměně, neboť Patoličev po Berijově zatčení již nebyl odvolán. Odešel až za tři roky, když si v jiné záležitosti znepřátelil Chruščova.

155 *Berija 1953*, s. 49 n.; NAUMOV, V. P.: Byl-li zagovor Berii?, s. 22 n. Chruščov krátce nato napadl Berijovy materiály, neboť podklady pro ně byly získány prostřednictvím orgánů ministerstva vnitra, a to údajně bez vědomí příslušných stranických orgánů. Námitka svědčila o specifických rysech sovětského zřízení a současně i o napjatosti vztahů ve vedoucí „trojce".

propuštěni na svobodu. Tento krok Berija doprovodil přísným zákazem používat při vyšetřování donucovací metody a fyzické násilí.[156] Následovala revize „případu" vedoucího personálu v letectví a v leteckém průmyslu z roku 1946 a další „případy" vedoucích pracovníků vojenskoprůmyslového komplexu. Rehabilitace se dočkala i početná skupina pracovníků ministerstva bezpečnosti, především zahraniční rozvědky, kteří byli uvězněni v souvislosti s „případem Abakumov". Z vězení byl propuštěn někdejší náměstek ministra zahraničí Ivan M. Majskij, zatčený začátkem roku 1953.[157] Přezkoumávání činnosti ministerstva bezpečnosti a jeho vyšetřovacího odboru vedlo přitom Beriju postupně k revizi případů, které mu byly původně cizí nebo vzdálené. Rudolf Pichoja uvádí, že koncem června 1953 Berija zaslal Malenkovovi výpovědi a materiály, které dokládaly zfalšovaný scénář „leningradského případu" a „případu Židovského protifašistického výboru".[158] Revize nicméně probíhaly výběrově, netýkaly se osob, které se dopouštěly služební svévole nebo korupce, a vyhýbaly se také osobám, u nichž se předpokládalo, že nejsou novému vedení politicky nakloněny.

Zmínil jsem se o tom, že Berijova činnost měla původně podporu Malenkova a byla schválena i v předsednictvu ÚV KSSS.[159] Tato podpora ovšem, jak se záhy ukázalo, platila pouze v omezené míře. Členové předsednictva souhlasili s revizí jednotlivých „případů", zejména těch, v nichž se cítili reálně ohroženi. Předpokládali však zřejmě, že budou uzavřeny „obvyklou cestou", tj. interní informací pro stranické orgány, přičemž předsednictvo samo rozhodne o propuštění postižených, o potrestání vyšetřovatelů, a případně také o přeřazení odpovědných pracovníků na jiná místa. Berijův postup však od počátku silně vybočoval mimo rámec těchto zvyklostí, neboť usiloval o obnovení respektu k právu a k soudní proceduře, což oklešťovalo kompetence „strany". Berija nezůstal u sdělení pro stranické vedení, ale informoval i širší okruh stranických orgánů a v řadě případů přímo veřejnost. Tím vyvíjel na stranické vedení tlak, který vytvářel prostor pro další kroky. Již počátkem dubna pobouřil špičky stranického aparátu pokusem seznámit „aktiv" vyšších funkcionářů se Stalinovou rolí v „případě lékařů". K tomu ještě přispěla skutečnost, že zásadu odpovědnosti za represe uplatnil nejenom u řadových vyšetřovatelů, ale trval i na potrestání Semjona D. Ignatěva. Ten byl po Stalinově smrti čerstvě jmenován tajemníkem ústředního výboru, ale musel tuto funkci na Berijovo naléhání opustit. Berija požadoval, aby vydal počet ze své činnosti ministra bezpečnosti. Za Ignatěvem, kterého původně chránil Malenkov, se však stále více vynořoval Chruščov, který se zjevně strachoval o další postup vyšetřování.[160]

---

156 KOSTYRČENKO, G. V.: *V plenu u krasnogo faraona*, s. 355–361; PICHOJA, R. G.: *Sovetskij Sojuz*, s. 103 n.

157 Majskij byl ovšem – stejně jako propuštění pracovníci rozvědky – po zatčení Beriji opět vsazen na dlouhou dobu do vězení, ač se nedopustil žádných trestných činů.

158 PICHOJA, R. G.: *Sovetskij Sojuz*, s. 112. Skepticky je třeba posuzovat autorovo tvrzení, že tyto materiály měly kompromitovat Malenkova. Srv. *Berija 1953*, s. 66–68.

159 *Tamtéž*, s. 103 n. Jde o usnesení z 3.4.1953, přijaté v souvislosti s revizí „případu lékařů".

160 Jde zejmé o zmíněnou odpovědnost Chruščova (a také Malenkova) za bezpečnostní praktiky. Viz např. KNIGHTOVÁ, A.: *Berija – Stalinův první pobočník*, s. 202–204; KOŽINOV, V.: *Rossija*

Napětí se stupňovalo. Berijova změna kurzu národnostní politiky se srážela s postoji aparátní „ruské strany". Revize antisemitských kampaní se obracela proti řadě vedoucích pracovníků stranického ústředí a tajemníků ÚV KSSS – Michailu A. Suslovovi, Nikolaji A. Michajlovovi, Dmitriji I. Česnokovovi, Nikolaji N. Šatalinovi a Dmitriji T. Šepilovovi. Někteří z nich ztratili část svých pozic, další zcela vypadli z klíčových funkcí.[161] K tomu se družily personální změny ve svazových republikách, které ohrožovaly širokou vrstvu ruských funkcionářů. Ruský funkcionářský aparát, silně zneklidněný a znejistěný, Beriju stále více nenáviděl a jeho opatřením podsouval „protiruskou zášť".[162] Berija se tak dostával do izolace a ztrácel podporu ve vedení.[163] Své postoje změnil zejména Chruščov, o jehož spolupracovníky ve stranickém aparátu šlo; od poloviny května 1953 se v nich zračila rostoucí nervozita, spěch a spiklenecké metody, jimiž Chruščov usiloval o izolaci a odstranění Beriji. Značně zneklidněn byl zřejmě také Malenkov, který zůstával s prostředím stranického aparátu nadále srostlý.

Berija si rozsah odporu zčásti uvědomoval. Ačkoli své zásadní kroky konzultoval s Malenkovem, narážel ve vedoucích orgánech na stále častější námitky, v řadě případů nestačila ani podpora Malenkova, která byla nezřídka pouze vlažná. Berija zřejmě sázel na efekt rychlých změn a podceňoval své eventuální protihráče i jejich schopnost sáhnout k radikálním prostředkům. Dosti přesně neodhadl ani momentální stav vztahů ve vedoucí „trojce", které měly navenek přátelský ráz. Berijův problém spočíval i nadále v tom, že jako Gruzínec si mohl sice vybudovat silnou mocenskou pozici, nemohl však vládnout. Bylo to zřejmé jak ostatním členům sovětského vedení, tak samotnému Berijovi.[164] Zůstával odkázán na funkcionáře ruské národnosti, a počínal si z tohoto hlediska krajně netakticky a riskantně; otevíral příliš mnoho výbušných problémů, což mu rychle odcizovalo nejenom Chruščova, ale i Malenkova, a nezískávalo nové, dostatečně vlivné spojence.

Tento postup se stal Berijovi osudným, jakmile do probíhajících vnitropolitických změn výrazně vstoupily otázky zahraniční politiky. Byly významným polem názorového tříbení, neboť na ně navazovaly výše naznačené, důležité problémy hospodářského a sociálního života. V prvé řadě šlo o restrukturalizaci ekonomiky, která by uvolnila prostředky pro zemědělství, spotřební odvětví průmyslu a bytovou výstavbu. Shodné problémy, znásobené důsledky „urychlené", násilné kolektivizace zemědělství a znárodnění řemesla a obchodu, destabilizovaly situaci v zemích sovětského

---

vek XX, s. 204–215; PICHOJA, R. G.: *Sovetskij Sojuz*, s. 112 n.; NAUMOV, V. P.: Byl-li zagovor Berii?, s. 26.

161 KOSTYRČENKO, G. V.: *V plenu u krasnogo faraona*, s. 355–361.

162 Chruščov (*Vospominanija*, s. 274) k tomu poznamenává: „Celkově se u Beriji projevovalo protiruské naladění. Říkal, že na místech panuje nadvláda Rusů a že je třeba je přibrzdit. Tak to všichni chápali a začali drtit nejenom ruské, ale i národní kádry, pokud nebojovaly proti ruské 'nadvládě'." Na tehdejších zasedáních předsednictva Chruščov ovšem změny podporoval, a o Lotyšsku dokonce sám referoval.

163 NAUMOV, V. P.: Byl-li zagovor Berii?, s. 23.

164 *Sto sorok besed s Molotovym*, s. 344 n., 436 n.; MIKOJAN, A. I.: *Tak bylo*, s. 565 n., 582, 586, 587.

bloku, kde nespokojenost obyvatelstva hrozila vyústit v otevřené výbuchy nevole (ČSR, NDR, Maďarsko, Polsko).

Situace se nedala trvale vyřešit dílčími opatřeními. Mezinárodní napětí, zanechané Stalinem, se proto jevilo jako zcela neúnosná zátěž. Bylo zřejmé, že zásadní změny hospodářské a sociální politiky závisejí na výrazném zlepšení mezinárodní situace. Konfrontační kurz sovětské zahraniční politiky přitom kulminoval v roce 1951. Po Stalinově smrti tak pro sovětské vedení nebylo obtížné shodnout se na krocích – ukončení války v Koreji, oslabení napětí ve vztazích s Tureckem, obnovení diplomatických styků s Izraelem, normalizaci diplomatických vztahů s Jugoslávií –, které umožňovaly hledat východiska z dříve bezperspektivních konfliktních situací.

Tento výchozí stav se záhy výrazně zkomplikoval. Zahraniční politika byla svěřena Molotovovi, který byl stoupencem tradičního pojetí, a proto nepočítal se žádnou dramatickou změnou, ale pouze s korekcemi dosavadního kurzu, s aktivnější diplomacií a s odstraněním umělých překážek, jež stály v cestě jednáním se znepřátelenými mocnostmi. To ovšem neumožňovalo vytvořit dostatečný prostor pro hospodářské a sociální reformy.

Kurz Molotovovy politiky tak zdaleka nemohl vyhovovat představám Malenkova a Beriji. Uvnitř sovětského vedení narůstalo napětí, když Malenkov a Berija přicházeli s návrhy, které přes hlavu Molotova mířily k radikálním změnám zahraniční politiky. Jejich smyslem bylo viditelně urychlit mezinárodní jednání a odstranit přebytečné napětí ve vztazích se Západem. Rozpory vystoupily na povrch na zasedání stranického předsednictva 24. dubna 1953, na němž se jednalo o tehdejším prohlášení Dwighta Eisenhowera a Winstona Churchilla nabízejícím sovětské vládě jednání. Malenkov a Berija se vyslovili pro pozitivní odpověď, neziskali však většinu.

Konflikt se však vyhrotil teprve u „německé otázky".[165] Ta se dostala na pořad jednání předsednictva vlády v druhé půli května 1953. Jednalo se o potřebě radikálně změnit sovětskou politiku v NDR, což nebylo v sovětském vedení nikterak sporné. Po neúspěchu březnových nót z roku 1952 Stalin opustil politický koncept, který stavěl do popředí „německou jednotu", a doporučil Jednotné socialistické straně Německa (SED) „urychlenou výstavbu socialismu". Tato změna politické perspektivy a zostřený administrativní tlak ovšem vedly k masovému útěku obyvatelstva přes západní hranice a k celkové destabilizaci NDR. Molotov proto navrhoval korektury v politice SED, ústup od linie „urychlené výstavby socialismu" a vnitropolitické úlevy. Malenkov a Berija však v té době již dospěli k jinému závěru, který zřejmě vycházel z předpokladu, že existence NDR je natrvalo neudržitelná a ze sovětského hlediska není ani účelná.[166] V návaznosti na Stalinovy nóty z března 1952 dospěli k závěru,

---

165 O tomto jednání i o německé otázce viz ZUBOK, Vladislav – PLESHAKOV, Constantine: *Inside the Kremlin's Cold War: From Stalin to Khrushchev*. Cambridge Mas. – London, Harvard University Press 1996, s. 154–163.

166 NAUMOV, V. P.: Byl-li zagovor Berii?, s. 25. Malenkov při jednání s vedením NDR počátkem června 1953 uvedl: „Neuskutečníme-li změny teď, nastane katastrofa!" (AKSJUTIN, Ju. V. – PYŽIKOV, A. V.: *Poststalinskoje obščestvo*, s. 31.) Malenkov ovšem netušil, jak vážná je situace ve skutečnosti, neboť červnové povstání v NDR propuklo teprve o několik dnů později.

že je třeba nabídnout přeměnu Německa ve sjednocený „mírumilovný stát" na „buržoaznědemokratickém základě". To mělo zřejmě umožnit taková jednání se západními mocnostmi, která by vedla ke změně trendu v mezinárodních vztazích a k výraznému snížení mezinárodního napětí.[167]

Rychlé narůstání krize v NDR zkřížilo tyto plány. Malenkov a Berija své návrhy nepředložili sovětskému vedení, tím méně západním mocnostem. Vztahy s nimi byly ještě stále blízko bodu mrazu; západní mocnosti nepřistoupily ani na předchozí jednání o Stalinových nótách. Kromě toho bylo také nejasné, jak se k tomuto návrhu zachovají oba německé státy. Berija na jednání předsednictva vlády navrhl text usnesení o „opatřeních k ozdravění politické situace v NDR", v němž mimo jiné stálo, že „kurz na budování socialismu v NDR byl za současné situace nesprávný". Na námitku Molotova, že jde o kurz na „urychlené budování socialismu", Berija opáčil, že pro SSSR je důležité „mírumilovné Německo", a zda tam bude socialismus či nikoli, „je pro nás lhostejné".[168] Smysl Berijova návrhu spočíval zřejmě v tom, že chtěl otevřít dvířka pro další jednání o „německé otázce". Tím však vyprovokoval předčasný a zcela nepřipravený střet dvou zásadně odlišných koncepcí; Molotova přitom podpořil nejenom Bulganin, ale i Chruščov, který tím porušil loajalitu vedoucího trojlístku. Bylo zřejmé, že Berija a Malenkov své stanovisko neprosadí. Pokud nechtěli riskovat otevřený konflikt ve vedení, nezbylo jim než ustoupit.[169]

Jednání o NDR mělo své pokračování v rozhovorech sovětského vedení s německou stranickou a vládní delegací, které probíhaly téměř současně s jednáním s maďarskou stranickou a vládní delegací. V obou případech se probíraly obdobné vnitropolitické problémy. Do průběhu obou jednání vehementně zasahoval Berija, který prosazoval radikální, kritické hodnocení situace a otevřenost změnám. V Maďarsku se zasadil o nahrazení Rákosiho ve funkci ministerského předsedy Imre Nagyem; ostře napadl také vedoucí činitele NDR. I když v sovětském bloku Rákosi a Walter Ulbricht patřili k nejvýraznějším pohrobkům stalinské éry, Berijovy výpady se vymykaly normě a způsobu jednání mezi „socialistickými státy".[170] Zřejmě se v nich zrcadlilo napětí a nervozita pramenící ze situace v sovětském vedení.

---

167 Příslušné pasáže nepředneseného Malenkovova referátu na zasedání ÚV KSSS znějí: „Mimořádně závažným problémem celé dnešní situace je problém obnovy jednoty Německa jako mírumilovného státu. Pokládáme jednotu Německa a jeho přeměnu v mírumilovný, demokratický stát za jednu z nejdůležitějších podmínek, za jednu z podstatných záruk evropské, což znamená i světové, bezpečnosti." V další variantě řeči rozváděl myšlenku, že sjednotit Německo je možné pouze na „buržoaznědemokratickém základě", na základě zkorigované výmarské ústavy. Lze předpokládat, že s návrhem referátu pro zasedání ÚV byl seznámen jeho tajemník Chruščov. Originál dokumentu in: *Rossijskij centr chraněnija i izučenija dokumentov novejšej istorii (RCCHIDNI)*, Moskva, f. 83, op. 1, e. ch. 3, l. 79 a 141; REIMAN, M.: Berija, Malenkov und die deutsche Einheit, s. 458.

168 AKSJUTIN, Ju. V. – PYŽIKOV, A. V.: *Poststalinskoje obščestvo*, s. 28 n.; *Sto sorok besed s Molotovym*, s. 333–335.

169 *Tamtéž*, s. 333–335; CHRUŠČEV, N. S.: *Vospominanija*, s. 269 n.

170 NAUMOV, V. P.: Byl-li zagovor Berii?, s. 28 n. A. M. Filitov (CCCP i GDR, s. 127) s odvoláním na německý záznam z jednání popírá, že by se Berijovy výroky vyznačovaly zvláštní příkrostí. Dostává se v tom – jak již bylo zmíněno – do rozporu se svědectvím pamětníků.

Plány na sjednocení Německa pohřbilo povstání v Berlíně v polovině června 1953; počítat nadále s tímto vstřícným návrhem bylo již pro Sověty nemožné. Záhy se ovšem ukázalo, že jednání o Německu získala v sovětském vedení zástupný význam – stala se podnětem ke změně základní konstelace sil. Tím, že Chruščov při jednání o Německu aktivně podpořil Molotova, vytvořil předpoklady pro vznik spojenectví s Molotovem proti Berijovi a případně i proti Malenkovovi, které mohlo ve vedení získat rozhodující převahu.[171] Chruščov se také neprodleně chopil iniciativy, aby nové situace využil k odstranění Beriji. Předestřel Malenkovovi verzi, podle níž Berija s použitím ministerstva vnitra chystal puč proti „vedení strany", a tím mu nabídl můstek, po němž mohl zdánlivě bezpečně přeběhnout na druhý břeh a přidat se ke vznikající nové většině; Malenkov jako nejbližší spojenec Beriji, s nímž byl po celé dvacetiletí těsně spjat, musel dobře vědět, že Berija žádné „spiknutí" nepřipravuje. Verze o „spiknutí" se ovšem dobře hodila k tomu, aby bylo možné pro koalici proti Berijovi získat také další členy vedení. Původně se uvažovalo o přeřazení Beriji do některého z hospodářských ministerstev. Molotov, který si zřejmě pamatoval údajné Stalinovo rčení „není člověk, není problém", však doporučil Beriju zatknout. S tímto návrhem souhlasil Chruščov a připojil se k němu, což bylo pouze příznačné, i Malenkov;[172] k obvinění ze „spiknutí" se ostatně ani jiné řešení nehodilo.[173]

Vladimir P. Naumov, který měl příležitost prozkoumat příslušné archivní fondy, uvádí, že v nich nenalezl žádné dokumenty, které by dokládaly Berijovy přípravy k násilnému uchopení moci. Pro převzetí moci Berijovi chyběl politický vliv i širší mocenská základna. Obvinění z přípravy „převratu" mělo zdůvodnit skutečnost, že „případ Berija" byl vyřešen prostředky, které ani v tehdejších sovětských poměrech nemohly být pokládány za legální. Berija byl zatčen v průběhu zasedání stranického předsednictva vyššími šaržemi armády. Stranické předsednictvo přitom jednalo pod tlakem hotových skutečností. Žádný z iniciátorů Berijova zatčení – Chruščov, Malenkov ani Molotov – samostatně nedisponoval dostatečnou mocí a vlivem, aby zdůvodnil tento krok. Teprve zatčení Beriji spojilo stranickou špičku k obhajobě tohoto postupu. Berijova účast v represích za Stalina nehrála v těchto událostech

---

171 Viz CHRUŠČEV, N. S.: *Vospominanija*, s. 269 n.; *Sto sorok besed s Molotovym*, s. 334.

172 Otázkou, kdo dal podnět k zatčení Beriji, se zabývají všichni ruští autoři, kteří měli přístup k autentickým dokumentům – Naumov, Pichoja i Aksjutin a Pyžikov. Shodují se na rozhodující roli tří zmíněných osob, tj. Chruščova, Molotova a Malenkova, liší se však v hodnocení jejich individuálního podílu. Totéž platí o pamětnících.

173 NAUMOV, V. P.: Byl-li zagovor Berii?, s. 28 n.; CHRUŠČEV, N. S.: *Vospominanija*, s. 269 n. Výborný znalec archivních fondů V. P. Naumov soudí, že změnu na sovětské špici způsobil souběh několika okolností: přešetřování „případů" ze Stalinovy éry vyneslo na povrch závažné údaje o účasti Chruščova a Malenkova na tehdejších zločinech. Usilovali proto o podřízení ministerstva vnitra a jeho orgánů kontrole „strany". Berijovy materiály o chybách v národnostní politice na Ukrajině, v Bělorusku, v Litvě a Lotyšsku a také skutečnost, že je Berija svým jménem rozesílal do svazových republik, krajů a oblastí, zpochybňovaly roli „strany" při těchto „přehmatech" i při jejich nápravě. Konečně byly Berijovi kladeny za vinu jeho postoje v německých a maďarských záležitostech a „arogance", s jakou postupoval vůči představitelům „bratrských stran".

prakticky žádnou roli; všichni zúčastnění si totiž byli dobře vědomi, na jak nebezpečnou půdu by se nastolením tohoto tématu vydávali.

Berijovým zatčením skončila první etapa procesu destalinizace v SSSR. Vyznačovala se relativně radikálními praktickými návrhy na vnitropolitické reformy a poznamenala i další vývoj v zemi. Její selhání bylo však nevyhnutelné, neboť postrádala dostatečnou oporu v mocenských strukturách a chyběla jí širší veřejná podpora; nebylo jí k tomu dopřáno ani dost času. Spolu s Berijou bylo *de facto* rozhodnuto také o osudu Malenkova, který rychle ztrácel vliv a nakonec byl odstraněn z funkce ministerského předsedy. Mocenské centrum se přesunulo na půdu komunistické strany a do rukou prvního tajemníka ÚV KSSS. Došlo k částečné restalinizaci, vyvolané tlakem Molotova a konzervativní části aparátní „ruské strany". Rehabilitace na delší dobu ustaly, některé z nich byly anulovány. Odbourávání bezpečnostní a soudní praxe Stalinovy éry se značně zpomalilo. Konala se opět řada politických procesů, srovnatelných s procesy za Stalina – nejenom proces s Berijou v prosinci 1953, ale i procesy v roce 1954 v Československu a v Rumunsku. Jedině „leningradský případ" v této době sovětští vůdci sledovali pod zorným úhlem rehabilitace. Sehrál významnou roli ve vědomí aparátní „ruské strany" a pro Chruščova byl důležitý i proto, že se dal využít jako důkaz o spoluúčasti Malenkova na zločinech spáchaných za Stalina. Nové kolo destalinizace se tak začalo odvíjet teprve od poloviny roku 1955 a jeho určující osobností se stal Chruščov. Jeho doba však zasluhuje zvláštní pojednání.

Několik slov na závěr

Konflikty v nejvyšším sovětském vedení nesporně vyrůstaly především z mocenských ambicí jeho členů. Věcné a ideové motivy v něm hrály vedlejší, i když nikoli vždy zanedbatelnou roli. Hlavními aktéry mocenského zápasu nebyly však sváření se skupiny Stalinových potenciálních nástupců; hlavní role patřila samotnému Stalinovi, on byl hlavním zdrojem politicky motivovaného násilí a bezpečnostní zvůle. Vztahy mezi Stalinem a starší generací sovětských vůdců na straně jedné a vzájemný poměr starší a střední generace na straně druhé poznamenaly nejenom značné věkové rozdíly, ale i rozdíly ve zkušenosti, vlivu a autoritě. Tyto faktory se promítaly do generačních postojů a vztahů a činily přímý mocenský boj mezi příslušníky různých generací uvnitř vedení psychologicky obtížným, ne-li nemožným. Střední generace byla za Stalinovy éry věkově i z hlediska své politické zkušenosti relativně mladá, a proto pociťovala „povinnou úctu" nejenom vůči Stalinovi, ale i vůči osobnostem typu Molotova, Vorošilova nebo Mikojana. Tyto zábrany padly teprve Stalinovou smrtí, která umožnila, aby se projevila různost politických postojů. Mne osobně překvapilo, jak málo dnešní výklady respektují poválečnou roli Molotova nebo Mikojana, ač „starší generace" byla po válce – až na výjimky – ve „zralém" politickém věku a Molotov zůstával důležitou osobností každé nástupnické kombinace.

Základní mocenské problémy poválečného období vyvolal Stalin, když inscenoval „leningradský případ", a tak znemožnil zformování nástupnické garnitury. Do po-

předí tím vystoupilo dvojspřeží Malenkov–Berija, které původně zůstávalo mimo jádro nového mocenského seskupení. Malenkov a Berija měli velké organizační a manažerské zkušenosti, nemohli se však opřít o pevnější zázemí v sovětském vedení. Ani jeden z nich, i když z rozdílných důvodů, neměl předpoklady stát se vůdcem vládnoucí strany a země po Stalinovi. Přizpůsobovali se proto Stalinově politice, poznamenané už pokročilou stařeckou schizofrenií a demencí. „Pokoutně" nicméně vyvinuli pozoruhodnou soustavu kritických názorů, která – za příznivých okolností – umožňovala relativně rychlý přechod k pozitivním řešením a změnám ve vnitřní i zahraniční politice.

Berijovi a Malenkovovi patřila role „outsiderů" ruské politické vrstvy, nebyli však proto žádnými „zloduchy". Jejich zodpovědnost za zločiny Stalinova režimu nebyla zásadně jiná nebo větší než zodpovědnost ostatních vedoucích příslušníků střední stranické generace – nebyli jejich původci, ale vykonavateli. Nicméně tento jejich nepopiratelný podíl na zločinech stalinismu nezabránil tomu, aby svými „sto dny" mezi březnem a červnem 1953 hluboce a dlouhodobě ovlivnili sovětské postalinské dějiny. Překonání „kultu osobnosti", rozbití stalinského represivního systému založeného na hromadném teroru, zahájení soudních a politických „rehabilitací", pochopení nutnosti zásadního uvolnění napětí ve vztahu mezi Západem a Východem, přeorientování hospodářství směrem k uspokojování potřeb obyvatelstva, rozvoji spotřebních odvětví průmyslu, zemědělství a bytové výstavby, potírání snah o ruskou dominanci v SSSR – to vše, i když někdy ještě v zárodku, pochází z myšlenkového arzenálu dvojice Berija–Malenkova; teprve odtud se v pozměněné podobě stalo součástí Chruščovovy politiky.

Dobro a zlo nejsou v dějinách odděleny ostrou čárou, v totalitních režimech je jejich vztah znetvořen povahou zřízení, jeho ideologie a mentality. Při studiu novějších dějin není proto horšího prohřešku než přebírat tendenční a předpojaté ideové a politické konstrukty tehdejší doby.

Československý rok 1956

K dějinám destalinizace v Československu

Jiří Pernes

Nové vedení, které po Stalinově smrti nastoupilo do čela Komunistické strany Sovětského svazu a sovětského státu, zahájilo proces postupného rozchodu s dědictvím svého velkého vůdce. Destalinizace v prvních měsících probíhala bez okázalých gest a velkých slov. Projevila se zastavením politických procesů, připravovaných ještě za Stalinova života, revizí dějin KSSS, které až dosud byly pouhým chvalozpěvem na Stalinovu osobu, a stále otevřenější kritikou praktik uplatňovaných v minulých desetiletích.[1] Hned v březnu 1953 byl z koncentračních táborů propuštěn asi milion osob a v projevech nových čelných funkcionářů Svazu sovětských socialistických republik se stále častěji objevovaly narážky či otevřené zmínky o nezákonnostech, jichž se Stalin dopouštěl a jež inicioval.[2] Postupem doby se kritika kultu Stalinovy osobnosti stávala důležitým nástrojem zostřujícího se mocenského boje, k němuž v sovětském vedení docházelo.

Vedení Komunistické strany Československa a československého státu, které bylo vždy neobyčejně vstřícné a vnímavé ke všem podnětům a iniciativám přicházejícím ze Sovětského svazu, se však tentokrát tvářilo, že se nic závažného neděje. Politika Prahy – narozdíl od Moskvy – budila dojem, že i teď, stejně jako za Stalinova života,

---

1 LEONHARD, Wolfgang: *Kreml ohne Stalin*. Köln n/R., Verlag für Politik und Wirtschaft 1959. Kromě prací citovaných v tomto článku bych chtěl upozornit na následující tituly k tématu: KAPLAN, Karel: Die Ereignisse des Jahres 1956 in der Tschechoslowakei. In: *Das Jahr 1956 in Ostmitteleuropa*. Ed. Henningh Hahn, Heinrich Olschowski. Berlin, Akademie-Verlag 1996, s. 31–45; HAJDU, Tibor: Ungarn und die Tschechoslowakei 1956. In: *Tamtéž*, s. 46–57; Čierna-Lantayová, Dagmar: Die Ereignisse von 1956 und slowakische Gesellschaft. In: *Tamtéž*, s. 80–81; KAPLAN, K.: Die politische Krise in der Tschechoslowakei 1956. In: *Das Tauwetter und die Folgen: Kultur und Politik in Osteuropa nach 1956*. Ed. Dietrich Beyrau, Ivo Bock. Bremen, Edition Temmen 1988, s. 72–90.

2 VEBER, Václav: Rozlet a pád: 112 dní aktivity Lavrentije Beriji. In: *Slovanský přehled*, roč. 80, č. 4 (1994), s. 435–440. Srv. REIMAN, Michal: Obrat roku 1953 a Chruščov. In: *Tamtéž*, roč. 83, č. 4 (1997), s. 403–413.

je vše v pořádku a že není důvod cokoli měnit. A tak zatímco v Sovětském svazu se Stalinova fotografie v novinách a časopisech objevovala stále méně a jeho jméno z politického života nenápadně mizelo, Československo se připravovalo k odhalení obrovského Stalinova pomníku, který se měl stát dominantou hlavního města. Tato technicky nesmírně náročná stavba byla dokončena počátkem roku 1955. Jen 1. květen – Svátek práce – který měl v komunistických státech takřka mytický význam, byl dost dobrý k tomu, aby v jeho průběhu byl odhalen Stalinův monument, „jenž je dnes symbolem vítězné moci našeho pracujícího lidu" a který „bude činit do výše jako památník, vyznačující novou šťastnou socialistickou epochu naší vlasti", jak při slavnosti zdůraznil člen politického byra ÚV KSČ a náměstek předsedy vlády Václav Kopecký.[3]

Ohlas dvacátého sjezdu KSSS v Komunistické straně Československa

Zdálo se, že v Československu je situace stabilní a že vedení KSČ hodlá i nadále pokračovat v dosavadní stalinské politice. Svědčí o tom například text pozdravného projevu, který si pro své vystoupení na 20. sjezdu sovětských komunistů připravil první tajemník ÚV KSČ Antonín Novotný a jehož znění 9. února 1956 politické byro bez připomínek schválilo. Vedle obligátních frází o přátelství československého a sovětského lidu a vedle vysokého ocenění sovětských úspěchů rovněž konstatoval, že všeho toho bylo dosaženo díky Komunistické straně Sovětského svazu, která „neustále tvůrčím způsobem rozvíjí veliké učení Marxe, Engelse, Lenina a Stalina".[4] Stalin tedy v této době zůstával pro československé komunisty nezpochybnitelnou autoritou, k jejímuž odkazu se stále hlásili.

Průběh 20. sjezdu KSSS, který se konal od 14. do 25. února 1956, však československou delegaci – a jistě nejen ji – překvapil mrazivým chladem vůči do té doby stále vzývanému Stalinovi, který byl od počátku cítit v hlavních sjezdových projevech. Její členové pozorně naslouchali a z toho, co slyšeli, vyvodili poučení. Když Antonín Novotný 16. února vystoupil se svou zdravicí, vypustil z ní původně zařazenou zmínku o „tvůrčím přínosu" Stalinova učení a pro jistotu neuvedl jméno žádného z „klasiků" marxismu-leninismu.[5]

Českoslovenští předáci sice signály o změně vztahu Komunistické strany Sovětského svazu ke Stalinovi vnímali, sami však necítili potřebu se k jeho osobě vyjadřovat, a už vůbec nechtěli hodnotit, co se v době jeho vlády stalo. Dal to najevo prezident republiky Antonín Zápotocký ještě v době trvání sjezdu, když 24. února v budově

---

3 HOJDA, Zdeněk – POKORNÝ, Jiří: *Pomníky a zapomníky*. Praha – Litomyšl, Paseka 1997, s. 205–217.

4 *Státní ústřední archiv*, Praha, Archiv ÚV KSČ (dále jen *SÚA* – A ÚV KSČ), fond 02/2 (Politické byro ÚV KSČ), sv. 83, arch. j. 101, Schůze PB ÚV KSČ 6.2.1956, bod 8.

5 Diskusní příspěvek soudruha Antonína Novotného. In: *Nová mysl: Teoretický a politický časopis ÚV KSČ*, roč. 10, zvláštní číslo, únor 1956, *20. sjezd Komunistické strany Sovětského svazu*, s. 133; srv. Projev prvního tajemníka Ústředního výboru KSČ soudruha Antonína Novotného. In: *Rudé právo*, (17.2.1956), s. 1.

československého velvyslanectví v Moskvě besedoval s mladými Čechy a Slováky studujícími na sovětských vysokých školách. Studenti, kteří v sovětském prostředí přece jen citlivěji vnímali všechny zmínky o skodlivosti „kultu osobnosti", jež se v SSSR od roku 1953 objevovaly stále častěji,[6] se Zápotockého ptali na jeho názor na Stalina, na Stalinovy chyby a na to, proč kolektivní vedení nahradil svou samovládou. „Chcete, aby se to rozšlapávalo?" odpověděl otázkou. „Není potřeba diskutovat o tom, za které éry to kolektivní vedení nebylo, kdo mu bránil. To je otázka delikátnosti a úcty. Má někdo z nás zájem, aby otázka soudruha Stalina se stala nějakým předmětem diskuse? Správnou politikou je do těchto věcí se nemíchat."[7]

Situace se však měnila a Zápotockého čekalo nepříjemné překvapení. V den, kdy takto poučoval československé studenty, se dozvěděl, že odpolední jednání sjezdu bylo nenadále zrušeno a delegáti místo toho svoláni na desátou hodinu následujícího dne, tedy 25. února, k tajnému zasedání. Až na místě byli informováni, že hlavním bodem této neveřejné části sjezdového programu bude referát prvního tajemníka ÚV KSSS Nikity Chruščova, nazvaný „O kultu osobnosti a jeho důsledcích", který tentokrát přinesl zcela otevřenou a bezohlednou kritiku Stalina a jeho diktátorské politiky.

Čeští stejně jako ostatní zahraniční hosté Chruščovův referát neslyšeli; na tajné zasedání nebyli vpuštěni. Avšak ještě téhož dne večer byli pozváni do Kremlu, kde obdrželi jeho písemný text.[8] Chruščov si uvědomoval závažnost odhalení, s nimiž vystoupil. Na 27. únor si proto do Kremlu pozval zahraniční komunisty znovu, tentokrát jen vedoucí jejich delegací. Měli se zde dohodnout, jak docílit, aby informace tak závažného rázu co nejdéle nepronikly mimo rámec komunistického hnutí.[9] Tato porada byla zřejmě chápána jako schůzka Informačního byra komunistických a dělnických stran.[10] KSČ na ní zastupovali první tajemník ÚV KSČ Antonín Novotný a člen politbyra a ministr vnitra Rudolf Barák.[11]

---

6 LEONHARD, W.: *Kreml ohne Stalin.*

7 *SÚA* – A ÚV KSČ, fond 100/35 (Antonín Zápotocký), arch. j. 986, sv. 32, záznam z besedy A. Zápotockého se studenty dne 24.2.1956.

8 HOLZER, Jerzy: Die Geheimrede Chruschtschows und ihre Rezeption in Ostmitteleuropa. In: *Das Jahr 1956 in Ostmitteleuropa*, s. 14.

9 KAPLAN, Karel: *Československo v letech 1953–1956*, 3. část. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1992, s. 37 n.

10 V materiálech o průběhu 20. sjezdu KSSS se mi nepodařilo nalézt informaci o pořádání schůzky Informačního byra komunistických a dělnických stran. Antonín Novotný však po svém návratu z Moskvy o takovéto poradě hovořil. Viz *SÚA* – A ÚV KSČ, fond 02/2, arch. j. 106, sv. 88, Schůze PB ÚV KSČ 7.3.1956, bod 28 – Zpráva o jednání při příležitosti pobytu čs. delegace v SSSR na 20. sjezdu. V této souvislosti je třeba připomenout konstatování ruského historika Granta Mkrtyčeviče Adibekova, který zpracoval do té doby neznámé dokumenty v knize *Kominform i poslevojennaja Jevropa* (Moskva, Rossija molodaja 1994). Na s. 224 píše: „Je zcela pravděpodobné, že o osudu Kominformy se mohlo hovořit při dvoustranných jednáních představitelů KSSS s představiteli stran, jež byly členy formálně ještě existující Kominformy, v době konání 20. sjezdu sovětských komunistů. V každém případě ještě nebyla nalezena svědectví o zvláštním setkání představitelů komunistických stran zapojených v Informbyru, které by bylo věnováno rozpuštění této organizace." Citovaný dokument z Archivu ÚV KSČ by mohl tuto mezeru vyplňovat.

11 Příjezd delegace Ústředního výboru KSČ z 20. sjezdu KSSS. In: *Rudé právo*, (27.2.1956), s. 1.

Ostatní členové československé delegace se vrátili do Prahy již 26. února. Hned následujícího dne předstoupili před politické byro ÚV KSČ, aby je o 20. sjezdu KSSS informovali. Jejich zpráva nepochybně všechny překvapila. Politbyro se rozhodlo urychleně uspořádat krajské „aktivy" KSČ, na nichž by zprávu o rokování sovětských komunistů dostali také funkcionáři stojící na nižší příčce stranické hierarchie. Termín „aktivů" byl stanoven na 5. březen 1956.

Politbyro ÚV KSČ současně rozhodlo, aby předseda vlády Viliam Široký do příští schůze připravil „podklad pro diskusi ... k některým zásadním otázkám, které projednával 20. sjezd KSSS".[12] Široký tak učinil v materiálu, jemuž dal název „Směrnice politického byra ÚV KSČ ke kampani k výsledkům 20. sjezdu KSSS". Otázka „kultu osobnosti", s níž vystoupil Chruščov ve svém kritickém referátu, však ani zdaleka nebyla tím nejdůležitějším, čemu věnoval pozornost. Stalinovo jméno se v materiálu vůbec neobjevilo, i když z kontextu bylo zřejmé, proti komu kritika směřovala. Ani jednou nepadla zmínka o Stalinových zločinech a o porušování zákonů. Duch materiálu zpracovaného Viliamem Širokým naprosto nemohl být srovnáván s otevřeností Chruščovova referátu. Široký se omezil pouze na odmítnutí takzvaného porušování leninských norem stranické práce a principů vnitrostranické demokracie.[13]

Podklad připravený Viliamem Širokým byl projednán v politbyru 2. března 1956; to již byli přítomni Antonín Novotný a Rudolf Barák, kteří se z Moskvy vrátili 28. února.[14] V obsáhlé diskusi se ukázalo, že Novotný přijel s jinými představami o výsledku jednání politbyra. Zápis uvádí, že zpočátku se diskuse „točila zejména kolem zkrácení pracovní doby a otázek produktivity práce"; o ožehavé problematice kultu Stalinovy osobnosti neměl nikdo chuť hovořit. To však první tajemník ÚV KSČ Antonín Novotný nemohl připustit.

Odlišnost Novotného názorů způsobil nepochybně jak průběh schůzky vedoucích činitelů mezinárodního komunistického hnutí s Chruščovem 27. února, tak i jednání, které osobně vedl se členem politbyra ÚV KSSS Michailem Andrejevičem Suslovem a které se – podle Novotného zprávy – přímo týkalo „některých otázek ideologické práce souvisících s kampaní po 20. sjezdu".[15] Jaké pokyny Suslov Novotnému dal, nevíme. Ze způsobu, jakým po návratu do Prahy vystupoval, však můžeme usuzovat, že požadoval, aby KSČ kritizovala Stalina adresně a jmenovitě.

Diskuse politbyra o závěrech 20. sjezdu KSSS pokračovala 7. března. Novotný v ní opatření navrhovaná Širokým odmítl jako nedostačující a prohlásil, „že v referátech na aktivech je třeba postavit některé otázky šířeji ... že je třeba hovořit o kultu osobnosti Stalina". Narozdíl od původního návrhu usnesení zdůrazňoval, že je třeba „vést stranu tak, aby se kritizovalo nahoru, strana to žádá a je to právo člena, které

12 *SÚA* – A ÚV KSČ, fond 02/2, sv. 86, arch. j. 104, Schůze PB ÚV KSČ 27.2.1956, bod 18 – Svolání aktivů k výsledkům 20. sjezdu KSSS.

13 *Tamtéž*, sv. 87, arch. j. 105, Schůze PB ÚV KSČ 2.3.1956, bod 12 – Stanovisko politického byra ÚV KSČ k některým otázkám, které vyplynuly z jednání 20. sjezdu KSSS.

14 Příjezd soudruhů A. Novotného a R. Baráka z 20. sjezdu KSSS. In: *Rudé právo*, (29.2.1956), s. 1.

15 *SÚA* – A ÚV KSČ, fond 02/2, sv. 88, arch. j. 106, Schůze PB ÚV KSČ 7.3.1956, bod 14 – Zpráva o některých jednáních delegace ÚV KSČ na 20. sjezdu KSSS.

je zakotveno ve stanovách".[16] Z archivních pramenů vyplývá, že tehdy vlastně z úst Antonína Novotného poprvé padlo Stalinovo jméno jako předmět veřejné kritiky. Ani on však neměl v úmyslu uveřejnit plný text Chruščovova referátu „O kultu osobnosti a jeho důsledcích". Politbyro s Novotného návrhem souhlasilo a rozhodlo o vydání zvláštního čísla stranického teoretického časopisu *Nová mysl*, které mělo přinést hlavní projevy, diskusní příspěvky i usnesení 20. sjezdu KSSS,[17] avšak bez Chruščovova zásadního referátu.

Na krajské „aktivy" KSČ, jež se konaly 5. března 1956, navázala shromáždění okresních činovníků KSČ, „aktivy" funkcionářů základních organizací KSČ, národních výborů a takzvaných masových organizací. Poté následovaly „všeplenární" a členské schůze KSČ v nejdůležitějších průmyslových podnicích. Nakonec přišla řada na mimořádné členské a veřejné schůze KSČ v ostatních závodech a na vesnicích. Všechny proběhly do konce března 1956 a byly velmi početně navštíveny,[18] všechny však charakterizovala snaha říci toho co nejméně. Dokonce se zdá, že ani sami referenti neměli jasno, o čem mohou veřejně hovořit a o čem nikoli. Zpráva o průběhu „aktivu" v Závodě K. J. Vorošilova v Dubnici nad Váhom v žilinském kraji například uvádí, že referent Šebesta, který byl kandidátem byra Ústředního výboru Komunistické strany Slovenska, hovořil tak „nepřesvědčivě", že posluchači měli dojem, „že jemu samému některé otázky nejsou dosti jasné". Ale ani tam, kde mluvili nejvyšší funkcionáři strany, to mnohdy nebylo lepší. Kupříkladu vedoucí tajemník krajského výboru KSČ v Plzni si stěžoval, že „aktiv" nesplnil svůj úkol, neboť nedokázal uspokojivě zodpovědět dotazy z pléna, přestože zde referoval člen politického byra ÚV KSČ Zdeněk Fierlinger. Vrchol nespokojenosti údajně vzbudilo jeho konstatování, že „členové ÚV KSSS nemohli nic dělat, neboť stačilo, aby Berija zmáčknul knoflík a nechal je zavřít, což budí dojem, jako by se kritizovat báli".[19]

„Aktivy" připravené tímto způsobem ovšem vyvolávaly v řadách KSČ spíše neklid. Například plzeňská schůze měla za následek, že po jejím skončení se na ulicích tvořily hloučky funkcionářů, kteří pokračovali v diskusi, především o odpovědích, jichž se jim od Fierlingra dostalo. Většinou dávali najevo nespokojenost a někteří prohlašovali, že „nebudou v organizacích zatím otázku Stalina vysvětlovat, dokud se sami pořádně nedovědí, jak se věci skutečně mají". Pokud se přece jen do vysvětlovací kampaně pustili, dosáhli pravého opaku. „Zpráva o průběhu kampaně po 20. sjezdu KSSS" uvádí jako výstražný příklad propagandistu z obce Újezd v okrese Plzeň-venkov, který pod dojmem Fierlingrova referátu „večer na stranickém školení vysvětloval otázku Stalina tak, že přítomné soudružky rozplakal".[20]

Ale ani tato hlášení nepřiměla vedoucí funkcionáře KSČ, aby členům strany podali úplnou informaci. Ještě 26. března, když projednávalo způsob dalšího zveřejnění

16 *Tamtéž.*
17 *Tamtéž*, bod 25 – Vydání zvláštního čísla *Nové mysli* s materiály 20. sjezdu KSSS.
18 *Tamtéž*, sv. 90, arch. j. 108, Schůze PB ÚV KSČ 19.3.1956, bod 7 – Zpráva o průběhu kampaně po 20. sjezdu KSSS.
19 *Tamtéž.*
20 *Tamtéž.*

materiálů z 20. sjezdu KSSS, politické byro ÚV KSČ opakovaně rozhodlo, že Chruščovův referát „O kultu osobnosti a jeho důsledcích" má být i nadále držen v tajnosti a nemá být zveřejňován.[21]

Vyvrcholením kampaně se mělo stát zasedání Ústředního výboru Komunistické strany Československa ve dnech 29. a 30. března 1956. Hlavní referát o výsledcích jednání 20. sjezdu KSSS přednesl Antonín Novotný. Informoval přítomné o závěrech, k nimž sjezd dospěl, přičemž hlavní pozornost věnoval Stalinovi a „kultu osobnosti"; před členy ústředního výboru hovořil o této otázce otevřeně, řadoví členové strany – a samozřejmě občané, kteří nebyli v KSČ – se však s obsahem Chruščovova referátu seznámit nesměli. Téma „kultu osobnosti" dominovalo také diskusi a v jejím průběhu zazněly i sebekritické hlasy, které byly pro mnohé překvapením.[22]

Od začátku byla zřejmá snaha členů politbyra ÚV KSČ vést jednání tak, aby oni sami z něj vyšli co nejméně pošramoceni. Proto se znovu a znovu opakovala teze, že v minulosti se sice chyb dopouštěla i KSČ a do budoucna je třeba se jich vyvarovat, avšak v zásadě byl postup KSČ správný a její generální linie rovněž. Z tohoto důvodu také členové politbyra vyvíjeli úsilí ušetřit vší kritiky Klementa Gottwalda, který až do své smrti v roce 1953 zásadním způsobem ovlivňoval podobu komunistického režimu v Československu.[23] Uvědomovali si totiž, že kritika Gottwalda by mohla vyústit v kampaň, která by se nezastavila ani před poukazy na jejich vlastní zodpovědnost.

Toto taktizování ovšem vyvolávalo v myslích mnoha členů ústředního výboru zmatek a pochyby. Snad nejlépe je vyjádřil ve svém diskusním příspěvku předseda komise stranické kontroly Jan Harus: „Musím přiznat, že ještě s takovým zvláštním pocitem jsem nikdy na ÚV nešel do diskuse jako tentokrát. A jsem členem ÚV přes 30 let... Mně se to zdá trochu nelogické, když v referátě tak kategoricky s. Novotný poukazuje na jedné straně na nový směr v naší práci, a na druhé straně se plně schvaluje dřívější."[24]

Všichni samozřejmě věděli, že je třeba najít viníka stalinských zločinů také v Československu, a proto se znovu ozývalo jméno bývalého generálního tajemníka KSČ Rudolfa Slánského, popraveného v důsledku zinscenovaného politického procesu v posledních dnech roku 1952. Objevovala se snaha svalit vinu na něj a někteří diskutující o něm dokonce hovořili jako o „československém Berijovi". Zazněla však i kritika člena politbyra ÚV KSČ a ministra národní obrany generála Alexeje Čepičky, který byl zetěm zesnulého vůdce strany a prezidenta ČSR Klementa Gottwalda,[25]

---

21 *Tamtéž*, sv. 91, arch. j. 109, Schůze PB ÚV KSČ 26.3.1956, bod 2 – Usnesení ÚV KSČ k výsledkům 20. sjezdu KSSS a závěrům vyplývajícím pro práci naší strany.

22 Člen politického byra ÚV KSČ a místopředseda vlády Václav Kopecký, jeden z pravověrných stalinistů, například prohlásil: „Musíme být vděčni za pravdu o Stalinovi na 20. sjezdu, byť bychom museli přiznat i mnoho našich chyb, jež jsme ve spojení s kultem Stalinovy osoby dělali." Viz *SÚA* – A ÚV KSČ, fond 01 (Zasedání pléna ÚV KSČ), Zasedání ÚV KSČ 29.–30.3.1956.

23 *Tamtéž*, viz vystoupení Václava Kopeckého, Júlia Ďuriše a dalších.

24 Cit. podle: NEUMANNOVÁ, Jana: Strana a spisovatelé v roce 1956: II. sjezd SČSS. Rukopis, Praha 1969, s. 26.

25 Bylo mu kladeno za vinu, že přispěl k vytvoření kultu osobnosti Klementa Gottwalda a že jeho vystoupení na 10. sjezdu KSČ bylo projevem okázalosti.

a také kritika člena politbyra ÚV KSČ a místopředsedy vlády Václava Kopeckého.[26] Antonína Novotného průběh diskuse uspokojil a ve své závěrečné řeči prohlásil, že „je správné, aby členové ÚV vystoupili a druzí členové jejich vystoupení sledovali [!], popřípadě na vystoupení reagovali. Proto i příští jednání bude věnováno kultu osobnosti."[27]

Další zasedání ÚV KSČ k tomuto tématu se konalo 19. a 20. dubna 1956. Ještě předtím však bylo třeba najít obětního beránka, který by mohl být předhozen davu k uklidnění rozbouřených nálad. Stal se jím ministr Alexej Čepička, který byl v širokých lidových vrstvách velmi neoblíben pro svoji dřívější angažovanost v tažení proti katolické církvi a pro praktiky, které zaváděl v československé armádě. Politické byro se na jeho odvolání ze všech stranických a státních funkcí usneslo 17. dubna[28] a zasedání ÚV KSČ jeho odvolání potvrdilo.

To však podle názoru vedení KSČ mělo už stačit. Antonín Novotný ve své závěrečné řeči na zmíněném zasedání sice prohlásil, že „kultu osobnosti jsme podléhali všichni. To není jen forma, ale systém. Mluví-li někdo, že bojoval proti kultu osobnosti, nevěřím mu." Pak ještě dodal, že v souvislosti s bojem proti „kultu osobnosti" a za „kolektivnost vedení" musí komunistická strana „plně nechat vyznít hlasy našich členů, našich funkcionářů, pozorně slyšet kritické hlasy a tyto hlasy zkoumat a brát si z nich poučení". Avšak současně již také hovořil o tom, že „u některých diskusních příspěvků se projevuje vliv nepřátelské propagandy" a že „se také ozývají hlasy, které nejsou kritikou chyb, ale jsou namířeny proti politické linii strany a její jednotě".[29]

Postup vedení KSČ se skutečně nesetkával jen se souhlasem a podporou. Naopak, ve stále rostoucí míře se objevovala stanoviska členům politbyra nepříjemná. Druhého května 1956 musel Antonín Novotný konstatovat, že „z vnitrostranické diskuse vyplynulo, že ... je očekávána sebekritika členů ústředního výboru ... že ústřední výbor učiní rozhodná opatření proti byrokratismu a tuhému centralismu ... ke zlepšení forem a metod stranické práce a že provede rázná opatření v armádě a v bezpečnosti". Splnit tyto požadavky ovšem hraničilo s politickou sebevraždou. Vždyť všichni členové politbyra ÚV KSČ – nejen Alexej Čepička – byli osobně svázáni se zločiny minulých let a s prosazováním stalinské politiky. Skutečně, jak Novotný konstatoval, „v některých krajích vystoupili jednotliví diskutéři s názorem, že odvolání s. Čepičky je začátek" a že dojde k odvolání dalších funkcionářů.[30]

Řadoví členové KSČ si navíc stěžovali na špatnou informovanost, a dokonce se ozvaly hlasy označující usnesení ÚV KSČ jako „formální" a pochybující o tom, že vůbec bude splněno. Co však znělo sluchu vedoucích funkcionářů obzvlášť nepříjem-

---

26 Kopeckému byl vytýkán antisemitismus a kupodivu i to, že „nadržuje umělcům". Cit. dle rukopisu J. Neumannové „Strana a spisovatelé v roce 1956".

27 *SÚA* – A ÚV KSČ, fond 02/2, arch. j. 113, sv. 95, Schůze PB ÚV KSČ 17.4.1956, bod 1 – Průběh projednávání výsledků březnového pléna ÚV KSČ ve straně a příprava zasedání pléna ÚV KSČ ve dnech 19. a 20.4.1956.

28 *Tamtéž.*

29 *Tamtéž*, fond 01, Zasedání ÚV KSČ 19.–20.4.1956.

30 *Tamtéž*, fond 02/2, sv. 100, arch. j. 116, Schůze PB ÚV KSČ 2.5.1956, bod 1 – Závěry z projednávání usnesení ÚV KSČ.

ně, byl požadavek, aby namísto celostátní konference KSČ, která byla na rok 1956 již delší dobu plánována, se konal mimořádný sjezd strany. Tento požadavek byl spojen, jak Novotný konstatoval, s „hlasy nedůvěry" vůči stávajícímu vedení KSČ. K 30. dubnu 1956 evidoval aparát ÚV KSČ 146 základních organizací s 11 936 členy, které požadovaly svolání mimořádného sjezdu.[31] A jejich počet se nadále zvětšoval: k 8. květnu to již bylo „na 200 rezolucí" a organizace, které je vyslaly, reprezentovaly podle stranických materiálů přibližně patnáct tisíc členů.[32]

Na zasedání politického byra ÚV KSČ 14. května 1956, které se tomuto problému věnovalo, zazněly s ještě větší silou hlasy prozrazující neochotu k jakýmkoli dalším ústupkům. Toto stanovisko sdílel také Antonín Novotný. Autory nejostřejších kritických příspěvků v diskusi označil za lidi, kteří hledají v Chruščovově referátu „senzaci", za elementy kolísavé a nepevné, a dokonce je obvinil, že tlumočí „názory třídního nepřítele".[33]

Zřejmě nejméně očekávaným překvapením pro vedení KSČ byl fakt, že mezi těmi, kdož požadovali svolání mimořádného sjezdu, bylo větší množství organizací v armádě, na ministerstvu národní obrany a mezi politickými pracovníky armády. „V armádě se setkáváme s tím, že útoky proti straně a její politice nabývají mnohde charakteru frakční činnosti," řekl Novotný doslova. Současně prohlásil, že počet organizací a členů, kteří podporují tento požadavek, „představuje nepatrnou část z celkového počtu stranických organizací a členstva". Jestliže přesto pokládal za nezbytné věnovat jim pozornost, pak nikoli proto (jak vyplynulo z jeho dalších slov), aby se k jejich názoru přihlíželo, nýbrž proto, že proti nim bylo třeba energicky vystoupit. Většinou se podle prvního tajemníka jednalo o členy „z řad inteligence, bez stranického zakalení ... [kteří] bez životních a stranických zkušeností byli postaveni do funkcí na ministerstva, do politického a velitelského sboru armády, do redakcí, do učitelského sboru Vysoké stranické školy i na ostatní vysoké školy". Jak prohlásil, mnozí z nich jsou bývalí trockisté, národní socialisté a pravicoví sociální demokraté, jakož i „různé maloměšťácké a buržoazní živly", proti nimž je třeba rázně zakročit. Proto stál před vedením KSČ úkol „zabývat se situací v armádě, znovu promyslet systém politické práce, prozkoumat složení politických pracovníků, od základů změnit kádrovou práci, zlepšit systém a výsledky práce škol v armádě".[34]

Avšak dříve než mocenská opatření, jimiž Novotný vyhrožoval, mohla být realizována, došlo v Československu k novým projevům nespokojenosti, jež tentokrát dávali najevo nejen členové KSČ. K radikalizaci nálad přispívalo roztrpčení z nedostatečné informovanosti, ze zřejmé snahy vedení tajit pravdu o Stalinovi a jeho zločinech stejně jako ze snahy funkcionářů KSČ vyhnout se vlastní zodpovědnosti. Tato polovičatost byla obzvláště patrná ve srovnání s vývojem, k němuž docházelo

---

31 *Tamtéž.*

32 *Tamtéž*, sv. 101–102, arch. j. 118, Schůze PB ÚV KSČ 14.5.1956, bod 20 – Zhodnocení průběhu projednávání rezoluce březnového ÚV KSČ.

33 *Tamtéž.*

34 *Tamtéž.*

v téže době v Sovětském svazu, a zejména v Polsku; ostatně i zprávy o dění a změnách v těchto zemích byly v Československu zkresleny informační cenzurou.

Spisovatelé a studenti pro demokratizaci

Zcela mimořádnou roli v politickém vývoji československé společnosti a v procesu destalinizace na jaře 1956 sehrál druhý sjezd Svazu československých spisovatelů. Jeho konání se připravovalo delší dobu. Aparát ÚV KSČ už v roce 1955 zdůrazňoval, že „se dovršuje první dekáda nového rozvoje československé literatury v podmínkách lidovědemokratického řádu"; sjezd měl být bilancí dosažených úspěchů. Jeho příprava proto probíhala pod bedlivým dohledem nejvyšších stranických orgánů. Pracovníci pátého oddělení sekretariátu ÚV KSČ nejenže se účastnili zasedání Ústředního výboru Svazu československých spisovatelů, ale podíleli se i na přípravě prohlášení o svolání sjezdu, na přípravě zásadních referátů atd.[35] Přesto se jim sjezd vymkl z rukou a přispěl k posílení protidogmatických sil ve společnosti.

Druhý sjezd Svazu československých spisovatelů se konal ve dnech 22. až 29. dubna 1956, tedy bezprostředně poté co skončilo bouřlivé zasedání ÚV KSČ věnované „kultu osobnosti", uprostřed vnitrostranické a fakticky celonárodní diskuse o této palčivé otázce. Bylo to ovzduší kvasu, ztráty iluzí a pádu dosavadních jistot. Současně lidé cítili potřebu dosáhnout obratu v řízení věcí veřejných.

Stanovisko vedení svazu měly tlumočit referáty spisovatele Jana Drdy a básníka Vítězslava Nezvala; oba byli věrnými členy strany, vedoucími funkcionáři svazu a zasloužili se o nastolení a budování komunistického režimu v Československu. Také je však poznamenala atmosféra doby a promítla se do jejich projevů. Drdův nesl název „Za literaturu životní pravdy", Nezvalův byl pojmenován „O některých problémech současné poezie". Přestože Drda uplynulých deset let československé literatury hodnotil jako desetiletí nesporných úspěchů, nemohl se ani on nezmínit o „špatných metodách", které se projevovaly jak v životě, tak v literatuře. Jako komunista volal po stranickosti v literární tvorbě a v různých variacích opakoval poučku, že „pravda musí být stranická a stranickost musí být pravdivá a mezi těmito dvěma principy nemůže vznikat rozpor".[36] Nakonec kritizoval práci Svazu československých spisovatelů; vyčítal mu, že se z něj stal byrokratický úřad pro literaturu, který uměleckě tvorbě škodil, zazlíval mu sektářství a kruté zásahy do literárního procesu.

---

35 *Tamtéž*, sv. 88, arch. j. 106, Schůze PB ÚV KSČ 7.3.1956, bod 3 – Zpráva o přípravě 2. sjezdu československých spisovatelů.

36 Cit podle: NEUMANNOVÁ, J.: Strana a spisovatelé v roce 1956, s. 55. Autorka vycházela ze stenografického záznamu jednání v Protokolu II. sjezdu SČSS 22.–29.4.1956, který je uložen ve fondu Svazu československých spisovatelů Literárního archivu Památníku národního písemnictví ve Starých Hradech. Ve zkráceném záznamu Drdova projevu v *Literárních novinách* 25.4.1956 dotyčná formulace chybí.

Vítězslav Nezval hovořil mimo jiné o básnících, kterým režim uškodil. „Ubližovalo se hodně," prohlásil. „A mnoho křivd není napraveno."[37] Hlavní vinu však nespatřoval v komunistickém režimu, ba dokonce ani ve Stalinově kultu osobnosti, nýbrž „ve slánštině". „Kult osobnosti" ovšem pominout nemohl. „Jedno je jisté," řekl. „Oslavujíce veršem Stalina a české vůdčí politické osobnosti, chtěli naši básníci posloužit dobré věci."[38]

Ve většině ostatních referátů a diskusních příspěvků zaznívala kritika na adresu vedení spisovatelského svazu a nedávných poměrů v kultuře; jejich hodnocení se mezi přítomnými stalo předmětem střetů a polemik, které dokreslovaly bouřlivou atmosféru sjezdového jednání. S nejvýznamnějšími diskusními projevy vystoupili básníci František Hrubín a Jaroslav Seifert, kteří tak bezpochyby nejsilněji ovlivnili jak průběh jednání, tak i pozdější hodnocení sjezdu.

Hrubín hovořil v třetí den sjezdu, dříve než Seifert. Hned v úvodu zaujal kritické stanovisko k uplynulým letům, charakterizoval je jako „ledové dogma". „Byl to nezdravý a ponižující stav pro českou literaturu, že v minulých letech nebylo možno mluvit o jejích problémech otevřeně. Nyní zde ta možnost je."[39] Zastával se konkrétních básníků, kteří se stali obětí režimu, a naopak kritizoval ty, kdož ovzduší teroru vytvářeli – konkrétně jmenoval tehdejšího ministra kultury Ladislava Štolla a jeho knihu *Třicet let boje za českou socialistickou poesii*.

Jaroslav Seifert promluvil před koncem sjezdu. Jeho projev opakovaně vyvolával bouřlivý potlesk. Navázal v něm na morální apely ke spisovatelům jako svědomí národa, které se od zahajovacího vystoupení Marie Majerové nesly ze sjezdové tribuny. Seifertova slova však nezůstala u obyčejných výzev a řala do živého: „Kéž bychom v této chvíli my spisovatelé byli opravdu svědomím svého národa, kéž bychom byli svědomím svého lidu. Neboť, věřte, obávám se, že jsme jím nebyli již po více let, že jsme nebyli svědomím zástupů, svědomím milionů, ba dokonce, že jsme ani nebyli svědomím sebe samých."[40]

Ačkoli na sjezdu zaznělo mnoho kritických slov, Seifert šel nejdále ze všech. Nebojácně se vrátil ke křivdám poúnorových let:

„A dnes ptám se vás, kde jsme byli my všichni, když po roce 1948 zasedal nad českou literaturou člověk, který neuměl česky a který rozhodoval o osudu českých spisovatelů a českých knih?"[41] Stejně hněvivě hovořil o čistce v knihovnách. A pak formuloval dva požadavky nezbytné pro odčinění nejpalčivějších křivd:

„1. Vyzvěte umlčené a neprávem vyloučené spisovatele, kteří jsou ovšem toho jména hodni, k spolupráci. Nečekejte, až přijdou sami a budou prosit. Sotva by

---

37 NEZVAL, Vítězslav: O některých problémech současné poesie. In: týž: *Eseje a projevy po osvobození (1945–1948). (Dílo V. Nezvala*, sv. 26.) Ed. Milan Blahynka. Praha, Čs. spisovatel 1976, s. 328.

38 Tamtéž, s. 323–324. Ve zkráceném záznamu Nezvalova referátu v *Literárních novinách* 25.4.1956 tato i předchozí pasáž chybějí.

39 *Literární noviny*, roč. 5, č. 18 (27.4.1956), s. 10 – diskusní příspěvek Františka Hrubína.

40 *Tamtéž*, č. 19 (29.4.1956), s. 9 – diskusní příspěvek Jaroslava Seiferta.

41 *Tamtéž*, s. 10. Seifert měl na mysli Pavla Reimana.

přišli, neboť není hodno spisovatele, aby prosil. Dejte jim možnost, aby odpověděli dnes na útoky, na které nemohli odpovědět, když byli vylučováni z literatury, já to sám zažil!

2. Uvažujme o spisovatelích uvězněných, mysleme na jejich lidský osud. Nemám ovšem práva soudit tu jejich vinu. Vinu, chyby, omyly. Ale mám právo jako český básník vysloviti domněnku, že pykali dost za tyto své politické viny a omyly."[42]

Oba Seifertovy požadavky se setkaly se souhlasným přijetím přítomných a s nadšeným potleskem.

Jednoznačný nesouhlas s projevy Hrubína a Seiferta vyjádřil pouze Antonín Zápotocký – prezident republiky a člen politického byra ÚV KSČ, který rovněž napsal několik knih, pokládal se tedy za spisovatele a z toho titulu se také sjezdu účastnil. Obmyslněji se proti nim snažili hájit „pravověrnou" linii dva vrchní komunističtí ideologové v oblasti literatury, tehdejší ministr kultury Ladislav Štoll a spisovatel-funkcionář Jiří Taufer, kteří v minulých letech bezohledně zasahovali do vývoje české a slovenské kultury a rozhodovali o osudech jejích tvůrců.

V dlouhé řadě diskusních příspěvků během osmi sjezdových dnů padly velmi radikální požadavky: spisovatelka Katarína Lazarová volala po zrušení tiskového dozoru, tedy cenzury, která způsobovala, že „lidé, kteří nemají s literaturou nic společného, zasahovali do našich děl",[43] a Vítězslav Nezval, pravověrný autor *Zpěvu míru* a dalších veršů opěvujících Stalina, se v závěrečné diskusi o novém programu svazu vyslovil pro opuštění socialistického realismu, „protože se domnívám, že není vůbec nikde důvod, abychom spisovatele zavazovali k metodě socialistického realismu".[44] Kritická nálada, příznivá změnám, se odrazila i ve výsledcích voleb nového vedení svazu spisovatelů, kde ztratila pozice většina zastánců „starých pořádků".

Sjezd spisovatelů se těšil mimořádné pozornosti veřejnosti, která hlavní projevy i jednotlivé diskusní příspěvky hovořící o problémech léta zamlčovaných přijímala s velkou žádostivostí. Otiskovány byly na stránkách *Literárních novin* – týdeníku pro kulturně politické a umělecké otázky, vydávaného Svazem československých spisovatelů v Praze. Jak ovšem upozorňovala drobná poznámka uveřejněná ve 20. čísle z 5. května 1956, byly všechny „kráceny podle stenografického zápisu", tedy částečně upraveny. Literární kritik Milan Jungmann, který byl tehdy členem redakce, dosvědčuje, „jak během týdne přituhovalo, nebylo už možné otiskování úplně zastavit, to by bylo nápadné, a tak se do stenografického zápisu pořád neurvaleji zasahovalo, musela zmizet všechna pobuřující místa".[45] Kritické myšlenky řečnících spisovatelů přesto nešlo úplně potlačit, a tak význam *Literárních novin* v tehdejší situaci značně vzrostl. Zprávy o sjezdu zveřejňované v jiných novinách

---

42 *Tamtéž.*

43 *Tamtéž*, č. 20 (5.5.1956), s. 10 – diskusní příspěvek Kataríny Lazarové.

44 Cit. podle: NEUMANNOVÁ, J.: Strana a spisovatelé v roce 1956, s. 84. Tento Nezvalův diskusní příspěvek nebyl publikován.

45 JUNGMANN, Milan: *Literárky – můj osud: Kritické návraty ke kultuře padesátých a šedesátých let s aktuálními reflexemi*. Brno, Atlantis 1999, s. 45.

a časopisech byly totiž také cenzurovány[46] (stejně jako některé jiné příspěvky, které spisovatelé v této době odevzdali redakcím),[47] a navíc byly podstatně stručnější.

Myšlenky vyjádřené na sjezdu československých spisovatelů byly ostře kritické vůči uplynulému období výstavby komunistického režimu, vůči kultu Stalinovy osobnosti a do značné míry také vůči stávajícímu vedení KSČ a státu. Za jiné situace by jejich autoři byli tvrdě potrestáni a sjezd odsouzen. Nyní, uprostřed celonárodní diskuse, kterou otevřelo samo vedení komunistické strany, jednoznačné odmítnutí průběhu a závěrů sjezdu nebylo možné.

Proto také politické byro ÚV KSČ, když o sjezdu hovořilo na své schůzi 21. května 1956, muselo přiznat, že „je obtížné [jej] jednoznačně hodnotit a charakterizovat". Nicméně konstatovalo, že „odhalil veliké slabiny v politicko-ideové úrovni spisovatelů", a dospělo k závěru, že situace se pokusili využít skrytí odpůrci režimu. Nejostřejší výhrady vzneslo proti básníkům Františku Hrubínovi a Jaroslavu Seifertovi. Zatímco však vedoucí funkcionáři vyslovili ochotu „Hrubínovi politicky pomoci, neodradit jej, stále s ním pracovat", Seiferta odmítli zcela jednoznačně. Popudilo je, že „pronesl demagogicky zabarvenou řeč a vědomě vznesl politické požadavky".[48]

Politbyro také dospělo k závěru, že *Literární noviny*, které tehdy vycházely v nákladu 125 tisíc výtisků a tvořily tak nejrozšířenější a nejvýznamnější kulturně-politický časopis v tehdejším Československu, se „staly v poslední době veřejným mluvčím nesprávných nálad" a že „zacházely až do hysteričnosti a daly průchod řadě nesprávných výpadů, mýlících neinformovaného čtenáře". Zatímco za jiné politické atmosféry by vedení KSČ nepohodlný časopis zakázalo nebo vyměnilo jeho redakci, nyní, v pohnuté atmosféře po 20. sjezdu KSSS, muselo postupovat opatrněji. Omezilo se jen na kritiku a rozhodlo o vydávání dalších kulturních časopisů, aby tím „rozbilo monopol LN".[49] V roce 1957 tak začaly vycházet dva kulturní časopisy – obnoven byl týdeník *Tvorba* jako orgán ÚV KSČ a založen týdeník *Kultura*, orgán kulturně-umělecké rady při ministerstvu školství a kultury.

Dokonce ani *Rudé právo* dlouho nezaujalo vůči sjezdu zásadní stanovisko. Ve dnech jeho konání přineslo zkrácený text hlavních projevů a telegraficky informo-

---

46 Například deník *Lidová demokracie*, vydávaný tehdy nekomunistickou složkou Národní fronty Československou stranou lidovou, přinesl ve svém 102. čísle článek „Kéž spisovatelé jsou opravdovým svědomím národa", v němž věnoval pozornost především Seifertovu příspěvku a jeho nepřímo vyslovenému požadavku na omilostnění uvězněných spisovatelů. Cenzor nechal „podtržené slovo vypustit, neboť v této souvislosti může vyvolat dojem, jako by u nás byli nevinně zavíráni spisovatelé z důvodů uměleckých, ideových". Viz *Archiv Ministerstva vnitra ČR*, Praha (dále jen *A MV ČR*), sign. 318-122-1/DZ, č. 60.

47 Konkrétně se jednalo např. o článek Václava Kaplického „Směle kupředu" ve 102. čísle *Zemědělských novin*, který byl cenzurou zabaven (viz *tamtéž*). Kaplického článek – možná však šlo o jeho diskusní příspěvek na sjezdu, který byl silně zcenzurován také v *Literárních novinách* – byl uváděn jako odstrašující příklad na jednání Politického byra ÚV KSČ 21.5.1956 (viz *SÚA* – A ÚV KSČ, fond 02/2, sv. 115, arch. j. 138, Schůze PB ÚV KSČ 21.5.1956, bod 8 – Zpráva a závěry z 2. sjezdu čs. spisovatelů).

48 *Tamtéž*.

49 *Tamtéž*.

valo o jednotlivých diskusních příspěvcích. K nějakému hodnocení sjezdu a jeho výsledků – ani kladnému, ani odmítavému – však dlouho nepřikročilo. Až 10. června v článku Josefa Rybáka nazvaném „O Bratislavě a spisovatelské konferenci" (reagoval na bratislavskou konferenci slovenských spisovatelů 1. června) přineslo první veřejný útok na Jaroslava Seiferta, když mu vyčetlo, že za jeho projev na sjezdu mu „nadšeně tleskají pánové ze Svobodné Evropy".

Naproti tomu teoretický a politický časopis ÚV KSČ *Nová mysl* přinesl v červnu 1956 redakční článek nazvaný „Vytvořit zdravé ovzduší pro tvůrčí práci", který sjezd spisovatelů hodnotil velmi pozitivně. Uvádělo se v něm dokonce, že „nejdůležitějším ziskem sjezdu ... je, že jím byl v plné šíři nastolen duch svobodné tvůrčí diskuse, otevřené výměny názorů. Její zásady nebyly pouze proklamovány, ale už konkrétně uskutečněny."[50] Článek se také zastával Františka Hrubína a slova pochopení dokázal najít i pro ty, kdož vystoupili s „negativistickými stanovisky", mezi nimiž je výslovně uváděn Jaroslav Seifert: „Avšak ani tyto nesprávné názory ... nelze v přítomné situaci pouze obecně 'zatracovat' a opatřovat je různými diskreditujícími nálepkami. Je třeba se vážně zamyslet nad příčinami a hlubšími souvislostmi těchto omylů a překonávat je ... přesvědčivými argumenty."[51]

Také politbyro Komunistické strany Slovenska v květnu přijalo usnesení, jímž sjezd spisovatelů hodnotilo v zásadě pozitivně. Hovořilo o změněné politické situaci, za níž se sjezd konal, a konstatovalo: „Právě proto však sjezd spisovatelů se stal prověrkou a zkouškou našich spisovatelů, která dopadla pro ně v dané chvíli čestně a příznivě."[52]

Hodnocení druhého sjezdu československých spisovatelů je možno pokládat za jakýsi barometr ducha svobody v zemi. Sjezd nebyl odmítán od samého začátku, na jaře a v létě 1956 se v jeho posuzování ještě odrážely rozdílné názory československých komunistů na další vývoj; teprve později jej vedení KSČ začalo vykládat jako ukázkový příklad útoku „protisocialistických sil".

Sjezd přímo ovlivnil postoje a chování dalších složek společnosti. V souvislosti s ním došlo k nebývalému vzepětí politické aktivity českých a slovenských vysokoškolských studentů.[53] Už začátkem dubna 1956 se v aule Matematicko-fyzikální fakulty Univerzity Karlovy v Praze konalo nepovolené shromáždění, jehož se zúčastnilo na tři sta studentů a zaměstnanců této školy, mezi nimi i značné množství komunistů.[54] Probírali aktuální otázky politického vývoje v Československu a v Polsku, jehož příklad budil iluze, že komunistický režim lze reformovat. Podle svědectví účastníků všichni cítili, že „se něco muselo udělat".[55] Organizátoři schůze si uvědomovali, že jejich aktivita je pod dohledem tajné policie, a proto se k uspořádání

---

50 Vytvořit zdravé ovzduší pro tvůrčí práci. In: *Nová mysl*, roč. 10, č. 6 (1956), s. 524.

51 Tamtéž.

52 Cit. podle: NEUMANNOVÁ, J.: Strana a spisovatelé v roce 1956, s. 96.

53 MATTHEWS, John P. C.: *Majales: the Abortive Student Revolt in Czechoslovakia in 1956*. Washington, Woodrow Wilson International Center for Scholars 1998, s. 10.

54 *Tamtéž*.

55 *Tamtéž*, s. 11.

dalších shromáždění rozhodli využít Československého svazu mládeže (ČSM). Jednalo se sice o organizaci, která byla nástrojem komunistické politiky, současně však měla tu přednost, že ve svých řadách soustřeďovala všechny studenty i mladé učitele a ostatní zaměstnance školy, a hlavně mohla legálně pořádat veřejná shromáždění.

Fakultní organizace ČSM svolala velkou veřejnou schůzi na 26. duben 1956. „Sál praskal ve švech a vládla v něm bojová atmosféra," popsal její průběh jeden z účastníků.[56] Po bouřlivé diskusi schválilo shromáždění rezoluci, která v příštích týdnech a měsících výrazně ovlivnila smýšlení a postoje československých vysokoškoláků. V prvé řadě ostře kritizovala tehdejšího ministra školství Františka Kahudu, který se schůze nezúčastnil, přestože jej studenti pozvali. Vedle vyřešení problémů ryze studentských žádala také splnění řady požadavků obecně politických, jako například „dodržování principů socialistické demokracie v praxi", právo občana vědět, co je napsáno v jeho takzvaném osobním spisu, pohotovější, přesnější a nezávislejší informovanost než dosud, zákaz rušení zahraničních rozhlasových stanic, omezení servility vůči SSSR, která se mimo jiné projevovala tím, že československý rozhlas denně po skončení vysílání hrál sovětskou hymnu a při každé slavnostní příležitosti byly vyvěšovány sovětské státní vlajky. Nejodvážnější v prohlášení studentů však bylo vyjádření, že nepovažují za správný názor, podle nějž „Ústřední výbor [KSČ] rozhoduje a musí rozhodovat o nejdůležitějších otázkách strany a státu".[57] Stejně tak zásadní a do té doby neslýchaný byl požadavek revize procesu s Rudolfem Slánským, potrestání osob, které umožnily užívání násilí při výsleších, a vyhlášení amnestie pro politické vězně po vzoru Polska. O schůzi i přijaté rezoluci dokonce přinesl 28. dubna 1956 informaci deník *Mladá fronta*. Pražští studenti k prosazování svých požadavků využili i prvomájového průvodu a před hlavní tribunou, na níž stáli členové politbyra ÚV KSČ, volali, že chtějí diskutovat.

Studenti požadovali, aby rezoluce, kterou schválili 26. dubna, byla zveřejněna v denním tisku, a jejich zástupci o tom jednali 4. května i s ministrem školství Kahudou. Argumentovali tím, že nemají v úmyslu vystupovat proti komunistickému režimu, ale naopak chtějí přispět k jeho vylepšení. Protože požadavek vysokoškoláků nebyl splněn, rozhodli se svoji rezoluci rozšířit také mezi posluchače ostatních vysokých škol v Československu. Přestože v řadách KSČ se stále silněji ozývaly hlasy, jež označovaly požadavky a chování studentů za „zcela nepřijatelné", nemohly proti nim mocenské orgány otevřeně vystoupit, neboť na jejich stranu se 11. až 13. května postavilo i zasedání ÚV ČSM. Jeho účastníci schválili na závěr jednání usnesení, které zahrnulo i některé body ze studentské rezoluce. Československý svaz mládeže se rovněž zasadil o povolení pořádat znovu majáles, studentské veselice, které byly v Československu zakázány od roku 1948.

Majáles se konaly nejprve 12. května v Bratislavě. Městem prošel průvod několika tisíc většinou kostýmovaných a žertovně maskovaných studentů. Akce měla nádech studentské recese, byla však při ní provolávána také politická hesla, která

---

[56] *Tamtéž*

účastníci nesli napsaná na transparentech, stejně jako stavovské požadavky, včetně obnovení akademické svobody. Bratislavské majáles nicméně proběhly bez konfliktů a v klidu.[58]

Situace v hlavním městě Slovenska se vyostřila následujícího dne, 13. května, kdy byl z Prahy do Bratislavy doručen text studentské rezoluce. Bratislavští vysokoškoláci se s ní ztotožnili a požadovali, aby byla zveřejněna v deníku *Smena*, který byl slovenskou obdobou pražské *Mladé fronty*. Protože orgány komunistické strany jejich požadavek odmítly, zmocnilo se mladých lidí rozčilení a hrozilo, že v Bratislavě dojde k novým pouličním demonstracím, které však již budou mít zcela jiný charakter než majáles. Úřady proto nechaly studentské koleje obklíčit policejními oddíly a snažily se jejich obyvatele zastrašit. Nakonec první tajemník ÚV KSS Karol Bacílek přijal 16. května deputaci vysokoškoláků a po bouřlivé, dlouhotrvající diskusi přislíbil, že text rezoluce bude ve *Smeně* publikován. Svůj slib zdánlivě splnil, následujícího dne jej *Smena* otiskla a v Bratislavě se situace uklidnila. Až později studenti zjistili, že Bacílek je přece jen podvedl. Rezoluce totiž byla zveřejněna jen v bratislavském vydání *Smeny*, zatímco čtenáři na jiných místech Slovenska se s ní seznámit nemohli.

V Praze se majáles konaly 20. května 1956. Měly obdobný charakter jako v Bratislavě, jen s tím rozdílem, že použité alegorie vyznívaly mnohem více politicky a jasněji mířily proti „kultu osobnosti". Narozdíl od Slovenska v Praze také čas od času proti studentům zasáhli příslušníci policie v civilu a sebrali jim transparenty, které nejvíce urážely jejich „politické uvědomění". V Bratislavě i v Praze majáles skončily bez incidentů a jejich účastníci vzpomínají, že za ně nebyl nikdo trestán.[59]

V obou případech však majáles budily pozornost široké veřejnosti, v obou případech se také obracely směrem, který se vedení KSČ nezamlouval. Navíc členové politbyra dostali informaci, podle níž prý studenti doufali, že se jejich průvod změní v masovou demonstraci, k níž se připojí i další občané a která bude využita k prosazování politických požadavků.

Politbyro ÚV KSČ opozičním náladám mezi studenty věnovalo pozornost 14. května, dva dny po bratislavských majáles. O zjištěných skutečnostech, jež souvisely s přípravami majáles, ústně informoval ministr vnitra Rudolf Barák. Během jednání padaly velmi radikální návrhy, členové politbyra se totiž obávali dalších demonstrací. První náměstek předsedy vlády Jaromír Dolanský v této souvislosti navrhoval, aby demonstranty nechali „projít" a následujícího dne aby se organizovaly „rezoluce na vládu, aby zakročila". Nejdále šel Antonín Novotný, který žádal, aby ministr školství František Kahuda doručil „upozornění na vys[oké] školy, že budou zavřeny". Žádný z těchto radikálních požadavků a návrhů však nebyl přijat. Ministr vnitra Barák nakonec dostal za úkol „sledovat vývoj situace a v případě potřeby svolat politické byro ÚV KSČ k provedení nutných opatření".[60] Nebylo to však zapotřebí, demonstra-

---

58 *Tamtéž*. Srv. MARUŠIAK, Juraj: Pyžamová rebélia: Slovenskí študenti v roku 1956. In: *Historická revue*, roč. 5, č. 8 (1994), s. 19–21.

59 MATTHEWS, J.: *Majales*.

60 *SÚA* – A ÚV KSČ, fond 02/2, sv. 101–102, arch. j. 118, Schůze PB 14.5.1956, bod 30 – Informace

ce studentů se po skončení majáles už neopakovaly, atmosféra se pozvolna uklidnila a politbyro ÚV KSČ se k projednávání situace na československých vysokých školách znovu vrátilo až 5. února 1957.[61]

Přestože zejména nastávající zkouškové období zabránilo dalším protestním akcím studentů, klid mezi vysokoškoláky nenastal. Naopak, rozvíjela se mezi nimi aktivita za prosazení obecněji pojatých požadavků ke zlepšení jejich životních podmínek, které aparát ÚV KSČ charakterizoval jako „líbivé". Mezi studenty vyvolávala neklid především zpráva, že má být zrušena vojenská příprava na vysokých školách a že budou muset po skončení studií nastoupit na dva roky do kasáren. Proto požadavek zkrácení vojenské služby zaujímal mezi jejich přáními významné místo. Chtěli však také obnovu akademických titulů, zvýšení stipendií atd. Politbyro si stěžovalo, že pro tyto požadavky se „podařilo získat značnou část poctivých studentů", především v Praze, Bratislavě a v Hradci Králové. Vyčítalo jim také, že „nedovedli rozpoznat, že takové požadavky slouží jen za [!] vytvoření masové základny pro prosazení reakčních cílů". Za zvláště znepokojivé pokládalo, že se „našli dokonce i mnozí komunisté, kteří nesprávné názory podporovali".[62]

KSČ znovu upevňuje moc

Za velmi důležitý krok ke stabilizaci politických poměrů v zemi pokládalo politické byro ÚV KSČ odvrácení mimořádného sjezdu vládnoucí strany. Za situace, kdy mezi řadovými členy panovala vzrušená nálada, vyvolaná odhaleními 20. sjezdu KSSS a podpořená bouřlivou vnitrostranickou diskusí, stejně jako zklamání ze zhroucené-ho snu, jež pro většinu z nich znamenalo zboření Stalinova mýtu, se tito „obyčejní komunisté" netajili nespokojeností s polovičatým přístupem svých vůdců k vyrovnání s nedávnou minulostí. Právě ze základních organizací se ozývalo nejsilnější volání po dalších personálních změnách, odtud nejčastěji zaznívaly hlasy, aby po odvolání Alexeje Čepičky odešli i jiní vysocí funkcionáři, právě prostí straníci začali zpochybňovat „generální linii" komunistické strany, kterou se vedení naopak snažilo udržet za každou cenu. Členové politického byra ÚV KSČ realisticky odhadovali, že mimořádný sjezd by mohl přinést politické zemětřesení, o které v žádném případě nestáli. Rezoluce požadující sjezd proto prohlásili za nereprezentativní a podnikli naopak urychlené kroky ke svolání druhé celostátní konference KSČ. Nejsrozumitelněji to vyjádřil ministr vnitra Rudolf Barák, když na schůzi politbyra 2. května zdůraznil, že je třeba „zajistit dobře celostátní konferenci, aby se nedostali kverulanti na

---

k organizování studentského majálesu. Historie majáles v československých vysokoškolských městech v roce 1956 dosud není podrobně zpracována. Na jejich průběh v Olomouci (se zmínkou o situaci v Pardubicích) upozorňuje Karel Konečný ve studii „Majáles v Olomouci 1956". In: *Střední Morava 2000* (v tisku).

61 *SÚA* – A ÚV KSČ, fond 02/2, sv. 128, arch. j. 167, Schůze PB 5.2.1957, bod 2 – Zpráva o situaci na vysokých školách.

62 *Tamtéž.*

sjezd".[63] Konference se konala ve dnech 11. až 15. června 1956 v Praze a zúčastnilo se jí 694 delegátů s hlasem rozhodujícím a 28 delegátů s hlasem poradním, kteří byli zvoleni na plenárních zasedáních krajských výborů KSČ, konaných v době od 14. do 21. května 1956.[64]

Právě ve volbě delegátů spočíval důvod, proč politické byro prosadilo pořádání celostátní konference strany namísto mimořádného sjezdu. Podle stanov KSČ se totiž delegáti na sjezd strany volili na krajských konferencích; delegáty krajských konferencí volily okresní konference a jejich delegáti byli voleni na členských schůzích základních organizací KSČ. Byla to složitá procedura, ale přece jen skýtala jistou možnost (či nebezpečí), že se až na sjezd (v tomto případě mimořádný) dostanou delegáti reprezentující mínění široké členské základny. Delegáty celostátní konference však narozdíl od sjezdu volila plenární zasedání krajských výborů. A členové krajských výborů, v protikladu k řadovým členům KSČ, kteří se stranického života účastnili pouze na úrovni základních či okresních organizací, byli mnohem více spojeni se stalinskou politikou minulých let a s jejími zločiny. Jejich potřeba měnit politickou linii byla minimální. Rovněž volání po personálních změnách mezi nimi nacházelo jen nepatrný ohlas, protože představovalo nebezpečí, které se mohlo obrátit také proti nim. Vedení KSČ tedy vsadilo na konzervativismus funkcionářského aparátu a na jeho nechuť ke změnám. Tento odhad se ukázal jako správný a vyplatil se.

Když 9. července 1956 politické byro ÚV KSČ na své schůzi hodnotilo celostátní konferenci, mohlo konstatovat, že byla úspěšná. Předložená zpráva uvádí, že „v diskusi byl vysloven naprostý souhlas s generální linií strany". Přestože v úvodním projevu Antonína Novotného a pak také v diskusních příspěvcích zazněla kritika Stalina a „kultu osobnosti", přistupovali delegáti k tomuto problému „uvážlivě, zodpovědně a bez hledání senzací". Ačkoli „byl ostře kritizován byrokratismus a přebujelost státního a hospodářského aparátu," nikdo se neptal po konkrétních vinících a neobviňoval členy stávajícího vedení. Naopak, konstatovalo se v materiálu s uspokojením, „delegáti konference vyjádřili naprostou důvěru ústřednímu výboru strany". Samozřejmě, „široce byly diskutovány otázky decentralizace státního a hospodářského aparátu a nutnost zvýšení pravomoci a odpovědnosti vedoucích pracovníků, demokratizace veřejného života, dodržování socialistické zákonnosti, zvýšení úlohy Národního shromáždění, nutnost odstranění nedostatků v naší armádě".[65] Přijaté usnesení však jen málokde překročilo úroveň pouhých proklamací. Konference také přijala nové stanovy Komunistické strany Československa, které měly zdůraznit opravdovost úsilí o nápravu chyb a předcházení chybám novým.

Aby se delegáti v průběhu jednání nesoustředili pouze na negativní jevy a na hodnocení nedávné minulosti, předložilo jim vedení KSČ směrnice druhého pětiletého plánu hospodářského rozvoje Československa na léta 1956–1960 a program

---

63 *Tamtéž*, sv. 100, arch. j. 116, Schůze PB 2.5.1956, Záznam diskuse.

64 Celostátní konference Komunistické strany Československa: Zpráva mandátové komise přednesená soudruhem Václavem Paškem. In: *Rudé právo*, (16.6.1956), s. 6.

65 *SÚA* – A ÚV KSČ, fond 02/2, sv. 108, arch. j. 126, Schůze PB 9.7.1956, bod 1 – Hodnocení druhé celostátní konference KSČ.

sociálních opatření směřujících ke zlepšení životní úrovně obyvatelstva. Také v tomto směru se vedení KSČ dostalo podpory. Podle projednávané zprávy „vyjádřili delegáti plný souhlas s hospodářskou politikou strany" a v diskusi se neozvaly „žádné hlasy žádající zpomalení tempa rozvoje těžkého průmyslu", naopak se v ní „plně odrazilo pochopení správnosti linie strany na [!] přednostní rozvoj těžkého průmyslu a úlohy strojírenství".[66]

Největší problémy způsobili někteří členové užšího vedení strany, od nichž se to nečekalo. V diskusi vystoupil Alexej Čepička, nedávno odvolaný z nejvyšších funkcí. Ve svém příspěvku sebekriticky přiznal všechny chyby, jež mu byly kladeny za vinu, když prohlásil, že „postupným osvojováním stalinského stylu práce čím dále více ... si osvojoval také rysy kultu osobnosti". Zároveň však také naznačil, že mu to umožnil nedostatek kritiky a kontroly v nejvyšším vedení komunistické strany, a snažil se dokonce o jakési zobecnění svého vlastního případu.[67]

V podobném duchu jako Čepička vystoupil na konferenci také Július Ďuriš, ministr financí a člen ÚV KSČ, který nečekaně vznesl požadavek „objasnit skutečnosti, jejichž vysvětlení pomůže lehčeji pochopit, proč se u nás tak silně zakořenil kult osobnosti. Proč náš ústřední výbor a politické byro nemohly plně rozvinout onu řídicí činnost, proč a jak jim bylo znemožňováno, aby plnily svoji funkci kolektivních řídicích orgánů."[68]

Politbyro oba příspěvky odmítlo. Čepičkův charakterizovalo jako „advokátský" a snažilo se jej degradovat v pouhou řečníkovu snahu o očištění. Ďurišovi, jehož vystoupení mělo závažnější dosah, politbyro vyčetlo, že „naznačil, jako by v pozadí byly ještě nevyřešené otázky" a jako by dokonce dával Čepičkovi za pravdu, že v minulosti nebýval za své postoje kritizován. Vytýkalo mu rovněž, že – bez uvedení jmen – kritizoval metody práce, jež ve vedení KSČ panovaly v době vlády Klementa Gottwalda. Členy politického byra Ďurišova řeč pobouřila; jeho tvrzení označili za nesprávné, dospěli k závěru, že „celý projev s. Ďuriše ... byl zaměřen v podstatě proti s. Gottwaldovi", a nastolili otázku, „kam s. Ďuriš svým vystoupením mířil".[69]

Významným způsobem do diskuse na konferenci zasáhl také Václav Kopecký, který přišel s neobyčejně ostrou kritikou sjezdu spisovatelů, vlastně prvním jeho veřejným odsouzením. Kopecký celé jednání sjezdu – s výjimkou příspěvků komunistických funkcionářů Zápotockého, Štolla, Taufra a kupodivu také Nezvala – prohlásil za opoziční a namířené proti režimu. A celostátní konference KSČ jeho útok nejen schválila, ale dokonce jej několikrát přerušila souhlasným potleskem a výkřiky z pléna. Kopeckého projev zaskočil i politbyro, které dosud nepřijalo oficiální stanovisko odsuzující sjezd. Protože se však Kopeckého názory shodovaly s názory ostatních členů politbyra a dostalo se jim podpory celostátní konference, schválilo jeho projev rovněž, byť s výhradou, že neznamená „kritiku inteligence jako vrstvy pracu-

66 *Tamtéž.*
67 *Tamtéž.*
68 *Tamtéž.*
69 *Tamtéž.*

jícího lidu".[70] Kopeckého útok proti sjezdu spisovatelů na druhé celostátní konferenci KSČ a jeho pozitivní přijetí je třeba pokládat za důležitý projev ofenzivního nástupu stalinského vedení KSČ proti demokratizačním trendům v zemi.

Další významný krok ke stabilizaci poměrů vedení KSČ podniklo řadou opatření směřujících ke zlepšení sociálních podmínek československého obyvatelstva. Hospodářské neúspěchy, které komunistický režim v Československu utrpěl v počátcích své existence, vyvrcholily krachem prvního pětiletého plánu na léta 1949–1953 a peněžní reformou provedenou 30. května a 1. června 1953.[71] Stát se tímto ekonomickým opatřením výrazně obohatil na úkor občanů, a dokonce si vytvořil i značné rezervy, kterých pak využíval k různým sociálním gestům, jimiž se snažil opět získat důvěru obyvatel, peněžní reformou značně otřesenou.

Hlavní prostředek zvyšování životní úrovně spatřovalo vedení KSČ ve snižování maloobchodních cen. Tento postup byl používán také v Sovětském svazu a byl vydáván za vymoženost socialismu na cestě ke komunistické společnosti. V Československu začalo snižování cen hned v roce 1953 a do konce roku 1956 se opakovalo šestkrát. Je možno konstatovat, že očekávání, která režim do tohoto opatření vkládal, se splnila. Vždyť jen ceny potravin se během poměrně krátké doby snížily o osmnáct procent, a to již bylo na peněženkách znát!

V roce 1956 byly maloobchodní ceny zboží sníženy dvakrát; poprvé k 1. dubnu. Přestože rozhodnutí o tomto opatření padlo již dříve, v pohnuté atmosféře diskuse o dalším směřování KSČ po 20. sjezdu KSSS přišla jeho realizace velice vhod, neboť posloužilo jednak jako důkaz správnosti politiky vedení KSČ, jednak jako prostředek k uklidnění rozbouřené situace v zemi.

Snižování cen ovšem nebylo jediným prostředkem, jejž vedení KSČ využívalo ke zlepšení sociálních podmínek širokých vrstev a tím k upevnění svého postavení. Současně s oznámením o tomto opatření přineslo *Rudé právo* informaci o zvýšení platů důležitých skupin dělníků i inteligence.[72] Po 20. sjezdu KSSS přijalo politbyro ÚV KSČ řadu dalších opatření v oblasti sociální politiky – prakticky každý měsíc se zabývalo nějakým novým návrhem, který směřoval k pozvednutí životní úrovně: 2. března 1956 jednalo o snížení maloobchodních cen[73] a o zvýšení nízkých důchodů,[74] 26. března projednávalo opatření k „dalšímu zvýšení životní úrovně obyvatel",[75] v dubnu jednalo o problémech bytové výstavby,[76] 4. června o zkrácení

---

70 *Tamtéž.*

71 KAPLAN, Karel: *Sociální souvislosti krizí komunistického režimu 1953–1957 a 1968–1975.* Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, sv. 9. Praha 1993; srv. MUSILOVÁ, Dana: *Měnová reforma 1953 a její sociální důsledky: Studie a dokumenty.* Dokumenty o perzekuci a odporu, sv. 8. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1994; JIRÁSEK, Zdeněk – ŠŮLA, Jaroslav: *Velká peněžní loupež v Československu aneb 50:1.* Praha, Svítání 1992.

72 Usnesení Ústředního výboru Komunistické strany Československa a vlády republiky Československé o mzdových opatřeních v roce 1956. In: *Rudé právo,* (31.3.1956), s. 1.

73 *SÚA* – A ÚV KSČ, fond 02/2, sv. 87, arch. j. 105, Schůze PB 2.3.1956, bod 3 – Snížení maloobchodních cen.

74 *Tamtéž,* bod 6 – Zvýšení nízkých důchodů.

75 *Tamtéž,* sv. 91, arch. j. 109, Schůze PB 26.3.1956, bod 3 a 4.

76 *Tamtéž,* sv. 92, arch. j. 111, Schůze PB 9.4.1956, bod 6.

pracovní doby[77] a úpravě platů pracovníků ve zdravotnictví,[78] 9. června o zkrácení pracovní doby mládeže,[79] o měsíc později projednávalo mzdové úpravy pro inženýrsko-technické pracovníky a úředníky ve výrobě,[80] počátkem srpna zkvalitnění lázeňské péče a závodní rekreace,[81] v září projednávalo politbyro osnovu zákona o zkrácení pracovní doby[82] atd.

Všechna tato opatření lidem život skutečně ulehčovala a není divu, že do značné míry právě ona přispěla k udržení klidu v zemi – narozdíl například od Polska a Maďarska, kde byly sociální poměry mnohem horší a kde také došlo v průběhu roku 1956 k bouřlivým projevům nespokojenosti obyvatelstva. Význam těchto opatření si nejvyšší představitelé komunistického hnutí dobře uvědomovali; sociální politiku KSČ pochvalně komentoval také Nikita Sergejevič Chruščov na zasedání prezidia ÚV KSSS 24. října 1956 a dával ji za vzor ostatním státům.[83]

Členové politbyra ÚV KSČ také usilovali o roztříštění společnosti do skupin s odlišnými prioritami, aby tak zabránili jejímu jednotnému postupu za prosazení významnějších politických změn. Ministr vnitra Rudolf Barák 2. května 1956 zdůraznil, že je třeba energicky postupovat proti „nepřátelům", jejichž největší počet spatřoval mezi spisovateli, studenty a inteligencí, současně však pokládal za nezbytné stejně důsledně odstraňovat nedostatky, jež „kritizují dělníci".[84]

Vedoucí představitelé KSČ bezprostředně po 20. sjezdu KSSS podnikli rovněž kroky směřující k jisté liberalizaci poměrů v zemi a k potlačení rysů závislosti na Sovětském svazu. Gestem, které nešlo přehlédnout, bylo rozhodnutí zrušit vysílání sovětské hymny po skončení programu Československého rozhlasu,[85] což nedávno ve své rezoluci požadovali studenti, ústupkem od stalinské dogmatičnosti byl poněkud tolerantnější přístup vůči náboženským společenstvím v Československu,[86] padlo rozhodnutí uspořádat v roce 1957 volby do národních výborů,[87] byla přijata usnesení, jež jako první krok k požadované decentralizaci měla poskytnout větší

---

77 *Tamtéž*, sv. 104, arch. j. 121, Schůze PB 4.6.1956, bod 4 – Zkrácení pracovní doby.

78 *Tamtéž*, bod 18 – Úprava platů zdravotnických pracovníků.

79 *Tamtéž*, sv. 105, arch. j. 123, Schůze PB 9.6.1956, bod 12 – Snížení pracovní doby u mládeže.

80 *Tamtéž*, sv. 108, arch. j. 126, Schůze PB 9.7.1956, bod 3.

81 *Tamtéž*, sv. 110, arch. j. 130, Schůze PB 1.8.1956, bod 4 – Výhledový plán pro rekreaci, lázeňskou péči a přehled rozsahu závodní rekreace.

82 *Tamtéž*, sv. 114, arch. j. 137, Schůze PB 5.9.1956, bod 1 – Osnova zákona o zkrácení pracovní doby.

83 *Tamtéž*, sv. 120, arch. j. 147, Schůze PB 24.10.1956, bod 1 – Události v MLR.

84 *Tamtéž*, sv. 100, arch. j. 116, Schůze PB 2.5.1956, Záznam z diskuse.

85 *Tamtéž*, arch. j. 117, Schůze PB 7.5.1956, bod 6 – Zrušení vysílání hymny SSSR po vysílání programu čs. rozhlasu.

86 *Tamtéž*, sv. 103, arch. j. 119, Schůze PB 21.5.1956, bod 8 – Provedení usnesení PB o povolení činnosti některých náboženských sekt; sv. 109, arch. j. 128, Schůze PB 23.7.1956, bod 7 – Zpráva o kněžích, kteří jsou ve výkonu trestu; sv. 115, arch. j. 138, schůze PB 12.9.1956, bod 6 – Propuštění řeholníků z kláštera v Králíkách; aj.

87 *Tamtéž*, sv. 112, arch. j. 133, Schůze PB 20.8.1956, bod 6 – Provedení voleb do NV v r. 1957 s časovým plánem příprav a návrh na ustavení komise ÚV KSČ pro přípravu voleb do Národního shromáždění.

pravomoci národním výborům (v českých zemích),[88] jakož i slovenským národním orgánům,[89] výrazně se změnil vztah k bývalým interbrigadistům ve Španělsku, kteří ještě nedávno patřili k podezřelým a pronásledovaným skupinám obyvatelstva.[90]

Říjnový zvrat

Reformní hnutí, které od června 1956 nabíralo na síle v Polsku a v tamní komunistické straně, sledovala československá veřejnost s velkým zájmem a pozorností.[91] Snaha polských komunistů prosadit reformu politického systému a hledat nějakou novou, demokratičtější formu socialismu budila v té době v Československu větší sympatie než představa úplného rozchodu s komunismem a působila v československých podmínkách do značné míry inspirativně. Zejména slovenské kulturní časopisy ve druhé polovině roku 1956 psaly velmi podrobně a se sympatiemi o vývoji v Polsku, Jugoslávii a stále častěji i v Maďarsku. Přinášely zasvěcené zprávy o nových myšlenkových proudech v Sovětském svazu, časopis *Kultúrny život* otiskl úryvek z Erenburgova románu *Tání*, který později na Slovensku vyšel i knižně. *Kultúrny život* také otiskl překlad rozhovoru s „revizionistickým" filozofem Ernstem Fischerem v maďarském časopisu *Irodalmi Ujság*, v němž Fischer prohlásil, že ještě neexistuje marxistická estetika a že „tento nedostatek nemůžu nahradit směrnice dané stranou".[92]

V létě 1956 publikoval *Kultúrny život* dva články Ondreje Pavlíka, do roku 1954 člena předsednictva ÚV KSS. V prvním z nich ostře kritizoval poměry v československém školství.[93] Ve druhém, který byl otištěn jako redakční, se pokusil o zhodnocení politické linie uplatňované v Československu po 20. sjezdu KSSS.[94] „V ožívaní ideologickej práce, začatom po XX. zjazde, po zasadnutiach ÚV KSČ v marci a v apríli, objavujú sa rušivé zjavy, ktoré, ak si ich zavčasu neuvedomíme a neodstránime, môžu veci vracať naspäť," psal varovně. Pavlík připustil, že se zvlášť živě diskutovalo mezi inteligencí, že někde kritika zašla příliš daleko, že se objevily i „rysy kolísania", ale vcelku se podle něj diskuse ubírala správným směrem. Vyslovil mínění, že komunistická strana oprávněně kritizovala některé „nesprávnosti", vzápětí ale dodal,

---

88 *Tamtéž*, sv. 104, arch. j. 121, Schůze PB 4.6.1956, bod 2 – Posílení pravomoci NV.

89 *Tamtéž*, bod 5 – Zvýšení pravomoci slovenských NV; sv. 107, arch. j. 125, Schůze PB 2.7.1945, bod 32 – Návrh ústavního zákona o slovenských národních orgánech; sv. 108, arch. j. 126, Schůze PB 9.7.1956, bod 18 – Návrh ústavního zákona o slovenských národních orgánech. Srv. ŽATKULIAK, Jozef: K postaveniu slovenských národných orgánov roku 1956. In: *Česko-slovenská historická ročenka 1998: Materiály z konference Češi a Slováci 1948–1967 konané 22.–23.10.1997*. Ed. Vladimír Goněc. Brno, Masarykova univerzita 1998, s. 57–65.

90 *SÚA* – A ÚV KSČ, fond 02/2, sv. 120, arch. j. 149, Schůze PB 5.11.1956, bod 9 – Uspořádání manifestace a celostátního setkání čs. interbrigadistů v Praze.

91 Srv. PERNES, Jiří: Ohlas maďarské revoluce roku 1956 v československé veřejnosti: Z interních hlášení krajských zpráv ministerstva vnitra. In: *Soudobé dějiny*, roč. 3, č. 4 (1996), s. 512–526.

92 Rozhovor s Ernestem Fischerem. In: *Kultúrny život*, roč. 11, č. 32 (11.8.1956), s. 2.

93 PAVLÍK, Ondrej: Ako je to s našou školskou sústavou? In: *Tamtéž*, č. 26 (30.6.1956), s. 1, 3, 8.

94 O problémoch a úlohách našej inteligencie. In: *Tamtéž*, č. 32 (11.8.1956), s. 3–4.

že se objevil i „falošný panikársky pokrik jednotlivcov, ktorí trpia protiinteligentskými náladami".[95] Je zřejmé, že zde Pavlík polemizoval s vystoupením Václava Kopeckého na druhé celostátní konferenci KSČ.

Vypuknutí lidové revoluce proti komunistickému režimu v Maďarsku 23. října 1956 překvapilo celou společnost a vedení Komunistické strany Československa zcela vyděsilo. Hned následujícího dne vydal ministr vnitra Rudolf Barák rozkaz, jímž nařídil stoprocentní dosažitelnost příslušníků ministerstva vnitra, tedy nejen policie, ale také Pohraniční stráže a Vnitřní stráže. Jednotky Pohraniční stráže měly od této chvíle provádět zesílenou ostrahu státních hranic s desetihodinovou službou a u jednotek Vnitřní stráže byla vyhlášena bojová pohotovost. Současně Barák vyhlásil pohotovost ve věznicích a v takzvaných nápravně-pracovních táborech a nařídil posílení pohraničních oddělení policie.[96]

Nejen vedení KSČ si uvědomovalo, jak za změněné situace vzrostl význam Československa, které jako klín od sebe oddělovalo Polsko a Maďarsko, zmítající se v neklidu a hledající svoji novou tvář. Všichni chápali, že pro další vývoj v Evropě jsou poměry v Československé republice neobyčejně důležité. Pokud by i zde propuklo masové demokratizační hnutí, nebo se alespoň ve vedení KSČ zformovalo reformní křídlo usilující o destalinizaci, existovala by mnohem větší naděje na úspěch povstalců v Maďarsku stejně jako demonstrantů a reformátorů v Polsku.

K ničemu podobnému však nedošlo. Československá společnost byla rozdělena. Zatímco policie v říjnu a listopadu 1956 zlikvidovala několik ilegálních skupin, které připravovaly vystoupení proti komunistickému režimu, případně již akce proti němu vyvíjely, prozrazují interní zprávy zasílané v této době krajskými orgány ministerstva vnitra do Prahy, že většina obyvatel zůstala pasivní.[97] Události v Polsku, a zejména v Maďarsku sice československá veřejnost sledovala s mimořádnou pozorností, jejich vliv na situaci v Československu však nebyl takový, aby se politické a mocenské orgány musely znepokojovat. Naopak, zprávy o krutostech, které v některých případech provázely revoluční vystoupení proti komunistům v Maďarsku, vyvolaly u většiny obyvatel odmítavou reakci a přispěly k opadnutí reformních nálad v Československu.

Vedení KSČ v této době s uspokojením vnímalo, že na stranických shromážděních „je oceňována správnost politiky ÚV KSČ po 20. sjezdu, kdy ÚV nedovolil oslabit diktaturu proletariátu různými tzv. demokratizačními opatřeními", a dokonce se objevily i názory, že se „nemělo jít ven s kultem Stalina, to že je důvod všech nynějších nepokojů".[98] Některé organizace KSČ, které ještě před nedávnem žádaly svolání mimořádného sjezdu, se k tomuto svému požadavku sebekriticky vracely.

---

95 Tamtéž, s. 3.

96 *AMV ČR*, fond sekretariátu ministra vnitra, inv. č. 243, kart. č. 23, Zpráva ministra vnitra o připravenosti a morálně politickém stavu součástí ministerstva vnitra v době mimořádných opatření v souvislosti s událostmi v Maďarsku, Polsku a Egyptě.

97 Viz PERNES, Jiří: Ohlas maďarské revoluce roku 1956 v československé veřejnosti.

98 Cit. podle: NEUMANNOVÁ, J.: Strana a spisovatelé v roce 1956, s. 111. Originální prameny, z nichž autorka vycházela, se mi nepodařilo sehnat, neboť její odkazy jsou značně neúplné. To se týká i následujících poznámek.

Například v Divadle S. K. Neumanna v Praze „si až pod dojmem posledních událostí v Polsku a v Maďarsku plně uvědomili, jak by to dopadlo u nás s jednotou strany, kdyby i další členové strany obhajovali takové názory, jako měli oni".[99] V Praze se konaly stranické „aktivy" s pracovníky vysokých škol a Československé akademie věd, s divadelníky, filmaři a spisovateli. Interní dokumenty KSČ z této doby konstatují, že „diskuse potvrdila, že na všech úsecích, kde se aktivy konaly, je zdravé a pevné stranické jádro, které se v poslední době ještě upevnilo".[100]

Diskuse o politické situaci, která se v Československu odehrávala na podzim 1956, měla skutečně jiný charakter než na jaře. „S odstupem času soudruzi na konkrétních faktech poznali, že cesta, kterou udává naše strana, je naprosto správná. V diskusi zcela otevřeně hovořili o svých omylech a sebekriticky přiznávali chyby v dosavadní stranické práci."[101] Československé kulturní časopisy bez výjimky informovaly o průběhu maďarské protikomunistické revoluce ve stejném duchu jako ostatní tisk, tendenčně, zaujatě, vystrašeně. Po porážce revoluce a opětné okupaci Maďarska sovětskými vojsky, poté co i v Polsku postupně převládly konzervativní síly, zanikly v Československu všechny šance na pokračování diskusí o demokratizačních reformách a rozchodu se stalinským dědictvím.

Změněná politická situace se promítla i do průběhu a závěrů zasedání ÚV KSČ, které se konalo 5. a 6. prosince 1956 a bylo věnováno mezinárodněpolitickým otázkám. Jestliže ještě na dubnovém zasedání ÚV KSČ Antonín Novotný tvrdil, že takzvaný kult osobnosti „není jen forma, ale systém", pak nyní právě toto tvrzení označil za „argument reakční propagandy".[102] Zazněly zde také ostré útoky na nositele „protistranických, liberalistických tendencí".[103]

Boj proti nim se stal předmětem politické a ideologické činnosti Komunistické strany Československa v nadcházejícím období a projevil se i sérií mocenských zásahů ve veřejném životě a postihem osob, které se v úsilí o destalinizaci a demokratizaci československé společnosti nejvíce angažovaly.[104] Na schůzi politbyra 12. listopadu 1956 byl schválen návrh usnesení ÚV KSČ, aby na nadcházejících stranických schůzích a konferencích (konaly se od prosince 1956 do března 1957) byli do čela organizací KSČ voleni „komunisté, kteří nezakolísali a nekolísají při uskutečňování politiky strany a vlády".[105]

Už v březnu 1957 se politbyro Ústředního výboru Komunistické strany Slovenska věnovalo situaci „v části inteligence". Hlavní pozornost věnovalo výše zmíněným článkům, které do časopisu *Kultúrny život* napsal Ondrej Pavlík, a postojům, které

---

99 Tamtéž, s. 112.

100 Tamtéž.

101 Tamtéž, s. 113.

102 Resoluce Ústředního výboru KSČ o mezinárodně politické situaci. In: *Rudé právo*, (8.12.1956).

103 Tamtéž.

104 KAPLAN, Karel: Die Ereignisse des Jahres 1956 in der Tschechoslowakei. In: *Das Jahr 1956 in Ostmitteleuropa*, s. 43.

105 *SÚA* – A ÚV KSČ, fond 02/2, sv. 121, arch. j. 154, Schůze PB 12.11.1956, bod 23 – Usnesení Ústředního výboru KSČ k výročním členským schůzím, k okresním, městským a krajským konferencím strany.

v roce 1956 zaujali šéfredaktor *Kultúrného života* Juraj Špitzer, vedoucí tajemník Svazu slovenských spisovatelů Ctibor Štítnický a šéfredaktor nakladatelství Slovenský spisovatel Ivan Kupec. Vedení KSS kladlo všem za vinu, že sklouzli na „nesprávné pozice", a rozhodlo o jejich potrestání: Kupec dostal stranickou důtku, Štítnický taktéž, a navíc se musel vzdát funkcí ve Svazu slovenských spisovatelů, rovněž Špitzer byl potrestán důtkou a k tomu odvolán z funkce šéfredaktora, a Pavlík byl vyloučen z KSČ.[106] Ve dnech 26. až 28. dubna 1957 se v Bratislavě konal řádný sjezd Komunistické strany Slovenska, který nastoupený kurz potvrdil; dokonce se z jeho tribuny hovořilo o propojení maďarské „kontrarevoluce" s reformními snahami v Československu.

Stejným směrem se ubíral vývoj v celém Československu. Zasedání Ústředního výboru KSČ, které se sešlo 13. a 14. června 1957, bylo věnováno otázkám „ideologického boje". Stěžejní referát přednesl tajemník ÚV KSČ Jiří Hendrych, který za hlavní nebezpečí označil „revizionismus". V souvislosti s tím se vrátil ke druhému sjezdu spisovatelů, jehož průběh a závěry nyní již zcela jednoznačně odmítl: „Ani u nás ovšem – jako jinde – nechyběli lidé, kteří by rádi vyvolali pochybnosti o politice a linii naší strany, kteří chtěli vytvořit atmosféru všeobecného očerňování a nedůvěry. Vzpomeňme na to, jak se začínaly vytvářet různé radikalistické a maloměšťácké platformy, jaké hlasy se ozvaly – a mám na mysli politické hlasy – na II. sjezdu spisovatelů, na některých vysokých školách i v různých ústředních institucích. Tyto hlasy nezůstaly zcela bez odezvy, byly vítány a podporovány i zahraniční propagandou a nepochybně mohly nabýt většího rozsahu, kdyby se jim dal volný průchod, jak o tom svědčí zkušenosti kolem nás."[107] Zasedání přijalo usnesení, které vytyčilo požadavek „zesílit výchovu mas k socialistickému uvědomění", „všestranně pracovat k tomu, aby veškerá inteligence přijala marxistický světový názor a překonala všechny přežitky minulosti" a „ani na okamžik neztrácet ze zřetele překonávání náboženských předsudků";[108] jinými slovy řečeno, opět potvrdilo mocenský a ideologický monopol KSČ, vytvořilo prostor pro postih nepohodlných osob a jednoznačně dalo najevo ukončení všech diskusí o minulosti i budoucí politice KSČ.

Závěr

Přestože verbálně se vedení KSČ stále hlásilo k závěrům 20. sjezdu KSSS a odsuzovalo „kult Stalinovy osobnosti", fakticky se v Československu oproti situaci před pronesením Chruščovova projevu změnilo jen málo. Zatímco v ostatních evropských zemích sovětského bloku, zejména v samotném Sovětském svazu, v Polsku, a do-

106 *AMV ČR*, sign. 318-7-2, čj. St-016/65, Zpráva komisie byra ÚV KSS k niektorým otázkam inteligencie.

107 Některé současné otázky ideologické práce strany: Referát soudruha Jiřího Hendrycha na zasedání Ústředního výboru KSČ 13. června 1957. In: *Rudé právo*, (19.6.1957), příloha, s. 12.

108 Resoluce Ústředního výboru KSČ k referátu „O některých současných otázkách ideologické práce strany". In: *Tamtéž*, (16.6.1957), s. 1.

konce i v Maďarsku došlo k politickému uvolnění a k pokusům o nápravu křivd minulosti, režim v Praze nebyl ochoten k žádným ústupkům.

Projevilo se to mimo jiné i ve vztahu k politickým procesům první poloviny padesátých let. Přestože se během roku 1956 z mnoha stran ozývalo volání po jejich revizi, zejména po změně stanoviska k procesu s Rudolfem Slánským a se „slovenskými buržoaznímí nacionalisty", dokázalo vedení KSČ diskuse na toto téma umlčet. Na druhé celostátní konferenci KSČ dokonce Antonín Novotný vystoupil se stanoviskem, že neexistuje žádný důvod měnit hodnocení procesu se Slánským, a delegáti konference mu dali za pravdu.[109] O možnosti revize ostatních procesů a sjednání spravedlnosti pro nekomunistické oběti stalinského teroru, například pro odsouzené v procesu s Miladou Horákovou,[110] samozřejmě nepadla ani zmínka. Také k propouštění osob, které byly odsouzeny do vězení a táborů z politických důvodů, v Československu – narozdíl od okolních komunistických států – docházelo jen výjimečně. Teprve v roce 1960, na základě amnestie udělené 9. května prezidentem republiky, bylo propuštěno 8 708 osob, tedy většina politických vězňů.[111]

Změnu v politice vedení KSČ musel způsobit až další impulz z Moskvy. Byl jím 22. sjezd Komunistické strany Sovětského svazu, který se konal ve dnech 17.–31. října 1961. Přinesl zesílení destalinizačního kurzu a jeho důsledkem byla nová vlna rehabilitací v SSSR.[112] Tento podnět Komunistická strana Československa již ignorovat nemohla. Její 12. sjezd, který se konal od 4. do 8. prosince 1962, přijal zvláštní usnesení o revizi politických procesů, k nimž v padesátých letech došlo v Československu. Teprve tyto události znamenaly také konec Stalinova pomníku nad Prahou; v závěru roku 1962 byl vyhozen do povětří.[113]

Dvaadvacátého srpna 1963 přineslo *Rudé právo* zprávu o výsledcích revize politických procesů z let 1949–1954. Ale i ta byla polovičatá a mezi jejich obětmi dělala rozdíly. Až demokratizační proces v letech 1968 a 1969 umožnil nazvat stalinské zločiny pravým jménem. Proces destalinizace, který tehdy v ČSSR dosáhl vrcholu, však byl v důsledku sovětské okupace z 21. srpna 1968 násilím přerušen. Komunistická strana Československa v následujících letech promarnila jedinečnou šanci transformovat se v moderní levicovou stranu, usilující o budování demokratického socialismu. Stalinského dědictví se tak nedokázala zbavit vlastně až do konce své vlády.

---

109 GOUDOEVER van, Albert P.: Rehabilitierungen in der Sowjetunion und der Tschechoslowakei. In: *Das Tauwetter und die Folgen*, s. 91–106.

110 KAPLAN, Karel: *Největší politický proces: „M. Horáková a spol."* Brno, Doplněk 1995.

111 GOUDOEVER van, A. P.: Rehabilitierungen in der Sowjetunion und der Tschechoslowakei, s. 96–97.

112 Tamtéž, s. 92.

113 HOJDA, Z. – POKORNÝ, J.: *Pomníky a zapomníky*, s. 217.

Recenze

Život Václava Havla v pětapadesáti vinětách zhotovených anglickým politologem Johnem Keanem

Jiří Suk

KEANE, John: *Václav Havel: Politická tragedie v šesti dějstvích*. Přeložil Jiří Vaněk. Praha, Volvox Globator 1999, 432 stran.

Ti, kteří byli zasvěceni, s napětím očekávali výsledek několikaleté práce anglického politologa Johna Keana z Westminsterské univerzity v Londýně na biografii Václava Havla. Autorovo úsilí, které vynakládal při pátrání po písemných i audiovizuálních zdrojích a při rozhovorech s pamětníky i historiky, a pověst, jež ho doprovázela, slibovaly dobrý výsledek. Zdálo se, že se konečně dočkáme knihy, která vyváženě a kriticky zhodnotí Havlův život a veřejné působení na pozadí doby a jejích proměn. Keane psal pro širší čtenářské zázemí, kterému pochopitelně nechtěl předložit suchopárnou vědeckou analýzu, ale knihu přístupnou a čtivou; zároveň si však přál, aby splňovala všechna kritéria vrcholného nahlédnutí a poznání. Jak sám v reakci na jednu z recenzí uvedl, vytvořil svébytný žánr „na hranici mezi prózou a faktografickým pojetím", který označil za „politickou tragedii".[1] Nehodilo se mu poskládat ji z obyčejných dílů a kapitol a zkomponoval ji z „živých obrazů" (*tableaux vivants*) zahrnutých do „asi pětapadesáti vinět, které mají vytvořit kubistickou perspektivu Havlova života". Domníval se, že taková „literární forma odpovídá zkušenosti života v současné demokracii, v níž se nejistota a pluralita perspektiv stává v každodenním životě normou".[2] Jako leitmotiv zvolil vzájemný vztah jednotlivce a moci: „Je to

1 Z překladu Keanovy reakce na recenzi Kierana Williamse, která vyšla pod názvem „Až moc chytré" v internetových *Britských listech*. Viz http://blisty.internet.cz (6.12.1999). Williamsova recenze byla publikována 30. listopadu na téže adrese pod názvem „Apologeti, radujte se!".

2 Z rozhovoru redaktora Jana Čulíka s Johnem Keanem, který vyšel pod názvem „Píchat Václava

kniha o moci. Jsem přesvědčen, že téma moci patří k nejdůležitějším tématům lidské existence. (...) Výkon moci vždy vede k přehnané sebejistotě a pošetilosti. Moc chce vždy získat ještě více moci."[3]

Jako recenzent respektuji autorovo pojetí, nicméně stojí přede mnou tradiční úkol – zkoumat metodu, kvantitu a kvalitu pramenů a výsledky, ke kterým dospěl. Nezbývá mi než zacházet s knihou jako s vědeckým dílem, respektive s dílem, které bylo napsáno, aby obohatilo naše dosavadní poznání a poskytlo dalšímu badatelskému úsilí podněty a inspiraci. Obávám se, že se to Keanovi podařilo jen ve velmi omezené míře. Předesílám, že za heuristicky přínosnou považuji jen zhruba první polovinu knihy. Palčivé otázky spojené s politickým působením Václava Havla, o kterých pojednává druhá polovina, zůstaly v zásadě nedotčené a nevyřešené.

Překlad

Text je v mnoha ohledech problematický a bez důkladného srovnání s anglickým originálem je nesnadné přesně vymezit, které z četných nedostatků jdou na vrub autora a za které jsou odpovědni překladatel a redaktor české verze. Do českého vydání nebyl zařazen Prolog, který v anglickém originále čítá čtrnáct tištěných stran. Čtenář se tak nic nedozví o autorově koncepci, metodách a cílech. Překlad je na mnoha místech těžkopádný, jsou v něm svévolně krácené pasáže, četné tiskové a věcné chyby, které korunuje lapsus na straně 164. Překladatel udělal ze spisovatele Josefa Škvoreckého (záměnou s Josefem Smrkovským) člena předsednictva ÚV KSČ, který byl v srpnu 1968 odvlečen společně s Dubčekem a dalšími politiky do Moskvy. O stranu dál je zcela neadekvátně přeložen termín „moskevská dohoda" (či „protokol") jako „smlouva". V textu jsou hrubé pravopisné chyby (například záměna i/y v koncovkách sloves), stylistické prohřešky (například „domácí prohlídka" namísto „domovní"), vyšinutí z větných vazeb atd.

Historická faktografie a její podání

Biografie byla určena především západoevropskému čtenáři (vyšla zatím ve Velké Británii a v Německu), z toho důvodu je protkána obsáhlými historizujícími pasážemi (první československá republika, okupace, stalinistické období, pozdní socialismus, demokratická revoluce a budování demokracie), v nichž se nachází množství chyb, nepřesností a významových posunů. Nacistická okupační moc nerozpoutala teror až po Heydrichově pohřbu, ale hned po atentátu (s. 33). O odsouzených v procesu s Rudolfem Slánským nelze říci, že to byli bezvýznamní jednotlivci (s. 82). Antonín Novotný se stal prvním tajemníkem ÚV KSČ v roce 1953, nikoli až v roce

---

Havla do zadku" v internetových *Britských listech* (14.10.1999) a pod názvem „Světlá a temná místa Václava Havla" v týdeníku *Reflex*, č. 41 (14.10.1999), s. 66 n.

3 Tamtéž.

1957, kdy byl pouze zvolen do funkce prezidenta. Společné prohlášení šesti komunistických stran v Bratislavě bylo přijato 3. srpna (nikoli 8.). Při vzniku Charty 77 nebyl Havel zvolen šéfem zbývajících dvou mluvčích (s. 186). A tak dále.

Kapitola „Sametová revoluce" (s. 259–311) popisuje historické období, které je s životem Václava Havla spjato nejtěsněji. Pro důkladnější představu o tom, jak Keane zachází s faktografií, uvedu všechny zásadnější chyby a významové posuny, kterých se podle mě v této části dopustil:

• Česká filharmonie vedená dirigentem Václavem Neumannem nezveřejnila protest proti Havlovu uvěznění (to nebylo v listopadu 1989 aktuální, neboť Havel byl propuštěn už 17. května), ale proti perzekuci umělců za podepsání petice *Několik vět* (s. 261).

• Počet účastníků studentské demonstrace 17. listopadu se nezvýšil na padesát tisíc až poté, co průvod dorazil k Národnímu divadlu, ale mnohem dříve (s. 261).

• Podle mého názoru nemusel Havel v okamžiku vzniku Občanského fóra příliš usilovat o postavení vůdce opozice, vesměs se těšil všeobecnému respektu a toto postavení již měl. Očekávalo se od něj mnoho, a to jej v jistém smyslu zavazovalo k tomu, aby se úlohy vůdce energicky chopil (s. 268).

• Koordinační centrum Občanského fóra (KC OF) „nevysílalo" své delegáty, aby zakládali místní pobočky OF, ty se totiž rodily zdola a zcela spontánně (s. 269).

• Za velmi nadsazené považuji tvrzení, že představitelé Občanského fóra se v prvním revolučním týdnu chovali jako „vláda, která čeká na uvedení do funkce" (s. 271). V této době nikdo z nich o žádnou konkrétní funkci neusiloval, takové směřování se zcela míjelo se zdrženlivou a opatrnou politickou taktikou, kterou OF zvolilo. Politický arivismus rozhodně nebyl charakteristickým rysem OF v počátcích jeho existence.

• Havel nekoordinoval ve spolupráci s představiteli Prognostického ústavu ČSAV žádný „plán pro budoucí vývoj země". Zabýval se pouze aktuální revolučně politickou operativou, která natolik převládala, že v prvních týdnech takový plán ani vzniknout nemohl (s. 271).

• První tisková konference Občanského fóra se nekonala 22., ale 21. listopadu, a nikoli v Laterně magice, ale v galerii U Řečických (s. 271).

• Nemyslím si, že dopisy prezidentu Bushovi a předsedovi Nejvyššího sovětu SSSR Gorbačovovi (tehdy ještě nebyl prezidentem, jak mylně uvádí Keane), ve kterých je Občanské fórum 21. listopadu vyzvalo, aby odsoudili československé politické vedení, jsou zrovna důkazem „Havlova odhodlání vypadat a chovat se jako příští vůdce státu" (s. 273).

• Podle mého soudu není pravda, že si Havel na manifestaci ke Dni lidských práv 10. prosince 1988 dělal „legraci z úřadů, pěl chválu na občany" a bylo na něm vidět, „jakou má radost ze svého vystoupení na veřejnosti, jako by to bylo jeviště". Na videozáznamu lze spíše spatřit poněkud nejistého člověka, který se svého úkolu oslovit jako respektovaná autorita shromážděné občany zhošťuje s očividnou nervozitou (s. 272–273).

• Je velmi zavádějící tvrdit, že po abdikaci premiéra Ladislava Adamce 7. prosince 1989 dospělo mnoho představitelů KC OF k závěru, že „Havlova kandidatura na vysokou funkci je už jistá" (s. 277).

• Premiér Adamec 5. prosince 1989 nerezignoval, ale pouze delegaci OF oznámil, že to má v úmyslu (s. 285).

• Schůze rozšířeného krizového štábu KC OF (Keane mylně uvádí, že se jednalo o krizový štáb, což je podstatný rozdíl – krizový štáb čítal maximálně deset lidí, rozšířený kolem čtyřiceti), která se uskutečnila 5. prosince 1989, nebyla svolána k diskusi o nominaci prezidentského kandidáta za Občanské fórum, ale k posouzení výsledků jednání delegace OF s předsedou vlády Adamcem. Keanova interpretace rozhovoru o obsazení prezidentského křesla, která se později vyvinula jako nutná součást rozsáhlého dialogu (neboť Adamec již odkryl své prezidentské ambice a OF na to muselo reagovat), je vylíčena ve svévolné zkratce, která má ke skutečnosti velmi daleko (s. 280–281).

• Není pravda, že by se Občanskému fóru „zdálo", že Federální shromáždění zvolí prezidentem spíše Dubčeka. Zprávy byly přesně opačné – věstily, že bývalý první tajemník ÚV KSČ je pro nomenklaturní poslance nejvíce nepřijatelný (s. 285).

Co se týká způsobu podání, zdá se mi, že historizující pasáže jsou příliš expresivní, barvité, někdy až teatrální. Například popis moskevských rozhovorů ze srpna 1968 vyvolává dojem, že autorovi nešlo o historickou přesnost, ale především o efektní obraz obludnosti sovětské moci; jinak by nesáhl k beletristickému podání hlasitě říhajícího Březněva, ohánějícího se lahví vodky, který nemá žádnou oporu v pramenech, včetně memoárů (s. 164). Keanova znalost československých dějin 20. století, jak je vidět i z jiných míst výkladu, je povrchní a zprostředkovaná.

Styl

Keanův styl velmi trefně popsal recenzent Jiří Peňás,[4] jenž jeho spis charakterizoval jako „opožděnou seminární práci studenta politologie, který jednak musí prokázat znalost názvosloví. (...) A za druhé toho potřebuje napsat co nejvíc." Keane, posedlý „poučováním, mentorováním a vykládáním banalit", používá metodu „slovníkového výkladu". Jakmile narazí na nějaký politologický termín, „sdělí čtenářům, co onen termín znamená, kde se vzal, jak na něj pohlíželi v antice, co na to Hobbes, Hume nebo Hegel, obligátních je pár citátů ze Shakespeara".[5] Dodávám, že Keanovy drobné i rozsáhlejší politologické exkurzy nemají funkční, ale pouze ornamentální význam. Nezbývá než uvést několik příkladů:

• „Charisma je původně teologický výraz (z řeckého *kharis* – obliba, půvab) a znamená určité kouzlo. Nyní se používá hlavně pro označení 'nadpřirozené' schopnosti nějakého člověka magnetizovat druhé jako železné piliny. Charismatická

4 PEŇÁS, Jiří: Mstivý životopisec. In: *Respekt*, roč. 10, č. 52 (20.–26.12.1999), s. 22.

5 Tamtéž.

osobnost je okouzlující, protože [!] její charisma není věčné. Charismatická osobnost je po určitou dobu schopná dávat pozemským věcem nadpozemský charakter, ozvláštnit obyčejné, toto charisma však většinou nemá dlouhé trvání. Časem pomíjí a někdy (jak shledal Antonius v Shakespearově hře, když ležel ve svém stanu opuštěn bohem Herkulem) může zmizet i přes noc." (s. 310–311)

• „Parlament je shromážděním lidí, kteří přijímají rozhodnutí a kteří se považují v tomto ohledu za navzájem rovné, a jejich autorita jako poslanců spočívá v tom, že zastupují určitou širší oblast voličů. Parlament v tomto ohledu nahradil tradiční středověká shromáždění." (s. 326)

• „Opoziční role parlamentu pak spočívá v tom, že si neustále uvědomuje (a právě to v žáru revoluce nebral Havel v úvahu, ačkoli to již před dvěma stoletími věděl moudrý zastánce dělby moci), že 'ze zkušenosti dobře víme, že všichni, kteří se setkají s mocí, jsou schopni ji zneužít a držet se jí tak, jak jen to půjde'." (s. 328)

• „Některé zvraty, například revoluce, jsou samozřejmě neplánované dramatické události přicházející zcela nečekaně. Naproti tomu narození člověka je normální a nevyhnutelný rys lidského života, i když je to samozřejmě také velice zvláštní událost. Lidstvo je jednoznačně závislé na aktu zrození, protože jen tak může přežívat a rozmnožovat se. Zrození však není jen přirozenou událostí, pouhou obranou proti vymření nebo předzvěstí budoucí smrti." (s. 8)

• „Říká se, že přátelství je důležitější než peníze. Pravé přátelství se neřídí sobeckou vypočítavostí, skuteční přátelé se nezajímají o případný zisk a prokazují si přátelství, když je potřeba. Mají všechny věci společné, jsou k sobě upřímní, jsou druhým já svého přítele, jsou štědří a laskaví, neodkládají plnění přání na zítřek, nejsou ješitní." (s. 135–136)

• „Smrt je melancholie, vyčerpání, smutek, vina. Smrt není k smíchu, je to vážná záležitost, smích a vtipkování se k umírání a smrti nehodí, už jen proto, že smrt znamená nicotu. Samozřejmě existuje mnoho způsobů umírání, ale z našeho hlediska je výsledek jen jeden – člověk již neexistuje, nikde není – je mrtev." (s. 383)

• „Neuveď nás v pokušení a zbav nás všech [!] zlého – tato dávná slova stále hřmějí jako hrom nad horami a údolími také proto, že na svůdném aktu podlehnutí pokušení, nejprve i proti své vůli, lpí stín, a že si všichni uvědomujeme, že jsme pouhými smrtelnými potomky těch, kteří se provinili ochutnáním jablka poznání." (s. 242)

Dílčí heuristické zisky

Kean objevil zatím málo známé působení literárně-filozofického seskupení „šestatřicátníků", které Havel v první polovině padesátých let založil se svými generačními druhy (s. 70–81). Je zajímavé sledovat, jak už v šestnácti letech dokázal kolem sebe soustředit a vést toto společenství. Začínalo působit jeho osobní charisma, objevoval v sobě schopnost vymýšlet program a organizovat, ale také nekompromisně požadovat po všech zúčastněných kázeň a aktivní přístup. V jistém smyslu to lze považovat za počátek mocenského působení. Také první Havlovo veřejné

vystoupení na konferenci mladých spisovatelů na zámku v Dobříši v listopadu 1956 (s. 89–98), které bylo velmi odvážné a vyvolalo bouřlivý ohlas, nebylo předtím v takové úplnosti vylíčeno. První dny okupace Československa vojsky pěti států Varšavské smlouvy prožil Havel společně s hercem Janem Třískou v Liberci. Keane vylíčil jejich horečné působení v místním rozhlase, jehož prostřednictvím vybízeli k občanským nepokojům, protestům proti okupaci a podpoře Dubčekova vedení. To vše jsou nesporné zisky faktografické[6] – stranou ponechávám beletrizující podání, které mě neoslovilo.

Kapitolou pojednávající o disidentském životě v éře „pozdního socialismu" (1969–1989) kniha podle mého soudu vrcholí. Keane rozsáhle a podnětně rozebral proslulý esej *Moc bezmocných* z roku 1978 (s. 201–217). Před dalším bádáním však stále zůstává úkol zkoumat míru jeho vlivu na formování disidentského kolektivního vědomí a na pozdější utváření demokratické politické opozice v předlistopadovém Československu. Poté se kvalita heuristické, kritické a interpretační práce rapidně snižuje. Keane se především věnuje psychologizujícím popisům Havlova soukromého a intimního života, poněkud samoúčelnému rozboru jeho dramat, přičemž zcela pomíjí Havlovo veřejné působení na sklonku komunistické éry.

Bílé místo – osmdesátá léta

Keane se vůbec nezabývá Havlovou politickou esejistikou z let 1983–1989, ve které se odráží ukotvování, prohlubování, ale i změna či transformace Havlových dřívějších názorů na politiku. Za obzvlášť důležité považuji eseje *Politika a svědomí* (1984), *Anatomie jedné zdrženlivosti* (1985), *O smyslu Charty 77* (1986) a články „Důvody ke skepsi a zdroje naděje" (únor 1988), „Vyložené karty" (prosinec 1988), „Pravda a perzekuce" (prosinec 1988).[7]

Dramatu samotného roku 1989 – od lednového „Palachova týdne" a Havlova uvěznění přes květnové podmínečné propuštění až na práh listopadových událostí – se Keane sotva dotknul. A přitom v těchto měsících se nejednoznačně a komplikovaně měnil Havlův vztah k politice, ke které měl v důsledku mnoha okolností náhle velmi blízko. Veřejná vystoupení, domácí i zahraniční interview svědčí o dilematu vnitřního rozhodování, o váhání mezi nároky vlastního přesvědčení a voláním doby. Je z nich patrné, že Havel se ocitl v mezní situaci, mezi protichůdnými tlaky – počítám mezi ně především dlouholeté budování vlastní identity nezávislého politizujícího intelektuála ve ztížené situaci permanentního dohledu totalitní moci, proti-

6 Nedávné vydání několikasvazkových sebraných spisů umožňuje zkoumat Havlovy články, eseje, komentáře a projevy i z doposud málo známého počátečního období jeho veřejného působení. Některé z těchto textů měl Keane k dispozici předtím, než byly publikovány. Viz HAVEL, Václav: *Eseje a jiné texty z let 1953–1969*. Spisy 3. Uspořádal Jan Šulc. Praha, Torst 1999, 1008 s.

7 Tyto a další texty byly publikovány ve sborníku *Do různých stran: Eseje a články z let 1983–1989*. Ed. Vilém Prečan. Scheinfeld – Schwarzenberg, Československé dokumentační středisko nezávislé literatury 1989.

chůdná očekávání jeho blízkého i vzdálenějšího okolí (část disidentské[8] a exilové[9] obce ho vybízela, aby se energicky chopil role politického předáka, zatímco jiní respektovali jeho dosavadní zdrženlivý a kritický postoj k politice) a v neposlední řadě jeho strmě stoupající renomé v zahraničních politických kruzích. Keane se však do náročnější analýzy nepustil. Místo toho s vervou líčí nehodu, která se Havlovi přihodila 3. září v Okrouhlicích (nikoli Okrašlicích). Při koncertu rockové skupiny Jasná páka se opil a spadl do rybníka, kde se málem v chladné vodě utopil.[10] Potom se Keane obratem pera přenese z oblasti soukromí do sféry politické (s. 280). Sotva uzdravený, „schlíplý" Havel, který po okrouhlické nehodě prodělal silný zápal plic, se vyjádří v populárních samizdatových periodikách *Sport* a *Lidové noviny*, že se nehodlá stát profesionálním politikem. Považuji to za typické krátké spojení, za jeden z četných příkladů příliš násilného tvarování faktů do posunutých či fiktivních souvislostí. Kdo si dal více práce s heuristikou, ví, že Havlův zdrženlivý postoj nebyl okamžitou reakcí, ale konsekventní formulací dřívějších názorů. Za všechny zmíním rozsáhlé interview pro Rádio Svobodná Evropa z 15. července 1989,[11] ve kterém by Keane rovněž našel Havlovo vyjádření k pozici, již v tehdejší době v Československu zaujímal, a které se od postoje po okrouhlické nehodě v ničem podstatném neliší.

Vedle popisu Havlova soukromí a důkladného rozboru dramat *Largo desolato* a *Pokoušení* zařadil Keane do této části životopisu barvité vylíčení své pololegální cesty do Prahy, aby zde interviewoval pro *Times Literary Supplement* nejznámějšího středoevropského disidenta. Na stránkách 248–255 parafrázuje Havlovy odpovědi, jejichž vyznění považuji za zcela samoúčelné. Neprozrazují takřka nic o tom, jakým způsobem Havel drama roku 1989 prožíval a jak je sám ovlivňoval. Mnohem sdělnější a důležitější prameny – některé z nich jsem již zmínil – Keane nezná nebo pomíjí. Považuje svou cestu do Prahy za tak důležitou? Nebo její zařazení do životopisu máme chápat jako analogii k počínání starých mistrů, kteří do svých obrazů rafinovaně vkládali vlastní podpis či autoportrét? Jako by také Keane chtěl zamontovat nenápadný, ale výrazný otisk své osobnosti mezi „kubistické obrazy" z Havlova života. Možná na způsob Jana van Eycka, který do známé podobizny manželů Arnolfiových vepsal sdělení, které není na první pohled patrné, které ale

---

8 Např. rozhovor, který s Havlem v září 1989 vedl nezávislý novinář Ivan Lamper: Terén, na který nikdy nevstoupím (rozhovor s Václavem Havlem). In: *Sport: Časopis pro kulturní a společenskou informaci*, roč. 1, č. 3 (září 1989), s. 6–11; nebo článek Jana Rumla „Limity současné opozice", který byl skrytou polemikou s nekonfrontačním pojetím opozice. In: *Tamtéž*, s. 3–6.

9 Výmluvně o tom svědčí např. několik komentářů předního představitele demokratického exilu Pavla Tigrida v českém vysílání Rádia Svobodná Evropa – např. 15. června, 22. a 24. října 1989. Viz SUK, Jiří – CUHRA, Jaroslav – KOUDELKA, František: *Chronologie zániku komunistického režimu v Československu 1985–1989*. Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, sv. 33. Praha 1999, s. 71, 92.

10 Už jsem tu uvedl, že i taková fakta patří do životopisu. Očekávám však, že s nimi autor naloží s určitou mírou citu a porozumění. Od biografie, která prvoplánově usiluje o demytizaci a deheroizaci, se to ovšem očekávat nedá.

11 Viz rozhovor Karla Kašpárka s Václavem Havlem. In: Monitoring z českého vysílání Rádia Svobodná Evropa, č. 174, (15.7.1989). Uloženo v Archivu ÚSD AV ČR ve sbírce dokumentů k roku 1989.

bystrému obdivovateli díla nemůže ujít: *Johannes de eyck fuit hic – 1434*. John Keane byl tady – 1989.

Z Havlova soukromí

Keane skutečně používá jakýchsi „vinět" či „živých obrazů", zejména tam, kde líčí události a scény z Havlova soukromého a intimního života, které v druhé části životopisu dominují nad analýzami jeho postavení a vlivu v disidentském prostředí a proměn jeho vztahu k politickým tématům a moci. Na samotném zveřejnění těchto faktů není samozřejmě nic nepatřičného a sám Havel se je nikdy nesnažil příliš skrývat. Dnes se o nich nedočteme už jenom z bulvárních tiskovin, ale i ze seriózních a kvalitních publikací,[12] Havlovi přátelé je v rozhovorech s historiky neskrývají. Je faktem, že na disidentském společenství ulpěla mimo jiné i atmosféra šedesátých let, poznamenaných revoltou, hnutím hippies, životem v soběstačné komunitě, sexuální revolucí a dalšími jevy, které k tomu patřily. Mohou být intimní biografická fakta tak závažná, že výrazně poznamenají i jiné životní oblasti – občanskou, politickou, filozofickou, uměleckou? Jistě mohou, ale je třeba to prokázat. Ptejme se, jaký má vztah Havlovo soukromí k jeho veřejnému působení. Keane nechává na čtenáři, aby si sám udělal úsudek. Rozhodl se totiž zrušit „autoritářský vztah mezi spisovatelem a čtenářem", který v dosavadních biografiích dominoval.[13] A přece zůstává pro příjemce svého textu autoritou, neboť mu předkládá svůj vlastní výběr událostí, své pojetí skutečnosti, nikoli skutečnost samu, žádné „živé obrazy", jak se domnívá. A právě na kvalitě a úplnosti autorského pojetí záleží.

Selhání historické kritiky

Nyní se chci podrobněji vyjádřit ke dvěma událostem (spíše se jedná o sérii návazných událostí), na kterých postavil Keane svůj závěr o klíčovém obratu v Havlově životě, o počátku jeho údajné posedlosti mocí a následujícím „pádu". V kapitole, kterou nazval „Machiavelli" (s. 277–288), prokázal Keane, že kritický rozbor a komparace pramenů a zatím nepříliš početné odborné literatury mu byly cizí. Utvrdil mě v tom, že je při vytváření svých „vinět" považoval za okrajové a nakládal s nimi velmi lehkomyslně a svévolně. Svou charakteristiku Havla ztrácejícího tváří v tvář moci poslední skrupule založil na popisu dvou skutečností. První je hádka s Miroslavem Pavlem – ústředním ředitelem Československé televize a poradcem předchozího předsedy federální vlády Ladislava Adamce. Podle Keana k ní došlo v sobotu 16. prosince 1989, kdy se Havel chystal vystoupit v televizi s projevem, ve kterém by se představil jako prezidentský kandidát. Ředitel Pavel mu odmítl udělit ve vysílání

12 Viz především knihu Pavla Kosatíka o životě Olgy Havlové: *„Člověk má dělat to, nač má sílu": Život Olgy Havlové*. Praha, Mladá fronta 1997.

13 Viz ČULÍK, J.: Světlá a temná místa Václava Havla.

prvního televizního kanálu požadovaný vysílací čas. Následovala Havlova prudká reakce, křik a vyhrožování. Hádka byla velmi vypjatá. Keane ji také s patřičným akcentem líčí, představuje nám ji jako demonstraci Havlova ničím již nespoutaného machiavellismu, jako bod obratu: „V tu chvíli se určitým způsobem změnil život Václava Havla. Nastal čas pustit se do boje, protože k tomu dozrál čas. Nehodlal ustoupit a prohrát v souboji s jedním ze dvou mocných [!] mužů, kteří ještě stáli mezi ním a vrcholnou mocí." (s. 283)

Ve skutečnosti k hádce došlo (jsme o ní zpraveni z pozdějšího ústního svědectví Petra Pitharta a Jiřího Kantůrka)[14] již 13. prosince a za zcela jiných okolností. Havel ji rozpoutal v reakci na stanovisko ředitele Pavla, který odmítl udělit Občanskému fóru požadovaný čas v televizi, v němž by se negativně vyjádřilo k návrhu komunistických poslanců na přímou volbu prezidenta (stanovisko neměl přečíst on, ale Pithart). V této zlomové chvíli se zdálo, že Občanské fórum nemá jinou možnost, jak zabránit iniciativě představitelů starého režimu, která významně ohrožovala jeho politické intence. Pavel, jenž byl do pokusu o komunistickou ofenzivu zasvěcen, se požadavku Občanského fóra vzepřel. Ve světle těchto skutečností se mi Havlovy výhrůžky a křik jeví jako součást boje s politickým protivníkem, boje nevybíravého a na ostří nože, jehož bezprostředním cílem bylo dosáhnout v kritickém momentu alespoň toho, aby se OF mohlo v příhodnou dobu veřejně vyjádřit k aktuální situaci a neztratit tak vliv na vývoj dalších událostí.

Druhou skutečností, která má údajnou Havlovu nekontrolovanou posedlost mocí prokázat, je jeho dohoda s Alexandrem Dubčekem z prosince 1989 týkající se obsazení nejvyšších státních funkcí. Keanova interpretace této komplikovaně dosažené a velice útržkovitě doložené domluvy je značně jednostranná a necitlivá ke známým faktům (proto jsem jí věnoval samostatné místo v exkurzu přiřazeném k recenzi). Jeho pozornost upoutal pouze jeden z nich – po několika rozhovorech Havel Dubčekovi slíbil (přesné znění dohody není známé), že podpoří jeho prezidentskou kandidaturu po svobodných volbách v červnu 1990. Do novoročního prezidentského projevu pak zařadil pasáž, v níž – aniž by jmenoval Dubčeka – uvedl, že „cítí povinnost bdít nad tím", aby v budoucnosti nebyl zástupcům slovenského národa uzavřen přístup do žádné vysoké státní funkce, včetně prezidentské. Podle Keana svůj slib nesplnil a dopustil se tak další machiavellistické „lumpárny" („intriky").

Podívejme se v poněkud širší souvislosti na Havlovo rozhodnutí nejmenovat Dubčeka. Neučinil to svévolně, ale na naléhavé rady představitelů rady Koordinačního centra OF, kteří ho upozorňovali na nebezpečnost jednoznačných proklamací, které by předjímaly nejistý budoucí vývoj. Ocitujme doporučení, které mu při zasedání vedoucích představitelů Občanského fóra a Verejnosti proti násiliu (VPN) dne 22. prosince 1989 adresovali jeho političtí souputníci.

Ústavní právník Zdeněk Jičínský na Havlova slova o daném slibu zareagoval následovně: „Václav by měl velmi uvážit, pokud by vůbec něco v tom uvedeném

---

14 Obě svědectví obsahuje publikace *Proměny politického systému v Československu na přelomu let 1989/1990: Referáty a diskusní příspěvky přednesené na semináři, který ve dnech 10. a 11. prosince uspořádala Nadace Heinricha Bölla*. Praha, Listy 1995, s. 78–80.

smyslu formuloval, aby to bylo formulováno velmi jaksi obezřetně ... a nestala se z toho nějaká překážka, která by mohla poznamenat další vývoj."[15] Praktickou připomínku doplnil ještě Alexandr Vondra: „Prosím vás, to bych považoval za velmi důležitou věc, zkusit to říct takovým způsobem, aniž by byl Dubček jmenován. (...) To je opravdu velmi citlivá věc a pozor na jednu věc. Ten příští prezident má vzejít ze svobodných voleb, a jakmile tady bude známka nějaký predestinace, tak trošku pozor na to."[16]

Námitky měly zřetelné opodstatnění – mohli bychom je také považovat za drobnou lekci politické taktiky – a nesetkaly se ve společenství diskutujících s výhradami. Odhlédneme-li od všech zatím známých okolností (existují jistě i další), zůstává před námi fakt nesplnění daného slibu. Nezbývá než dodat, že i zde se Keane mýlí, když na straně 287 uvádí, že Dubček svou část dohody splnil. Není to pravda, neboť se veřejně své kandidatury ve prospěch Havla nevzdal. Je ovšem faktem, že představitel Koordinačního výboru Verejnosti proti násiliu Ján Budaj se 22. prosince 1989 postavil proti požadavku Václava Havla, aby příslušné slovenské instituce a politické strany dne 27. prosince Dubčekovu kandidaturu odvolaly, a aby to učinil i sám Dubček. Obával se izolace, která VPN hrozila, pokud by se ve zjitřeném veřejném mínění na Slovensku (nakloněném slovenskému prezidentskému kandidátovi) i nadále stavěla proti Dubčekově kandidatuře. Nevíme ovšem, zda Budaj tento svůj názor oznámil Dubčekovi a zda tím ovlivnil jeho rozhodnutí nevzdat se prezidentské kandidatury. Tak či onak, můžeme také v Dubčekově chování spatřovat prvek machiavellismu?

Od veřejného vyhlášení své kandidatury Václav Havel o prezidentskou funkci nepokrytě usiloval, v tom se ostatně nijak nelišil od dalších kandidátů – Alexandra Dubčeka, Ladislava Adamce, Čestmíra Císaře. To lze považovat za přirozené. Měl vlastní představu o výkonu prezidentského mandátu a chtěl ji uplatnit (zástupcům krajských Občanských fór na prvním sněmu KC OF 23. prosince 1989 enigmaticky oznámil, ať se připraví na to, že bude prezidentem nadstranickým a „velmi nekonvenčním"). Spolupodílel se na tom, aby vše dopadlo podle stanovených intencí, ve kterých ho denně utvrzovalo užší i širší společenství, jež ho v Občanském fóru obklopovalo. Jistě muselo působit něco jako pocit historického zadostiučinění, opojení okamžikem (znovu si přečtěme patetické, ale přesvědčené a upřímné vyjádření Michaela Kocába k Havlově prezidentské kandidatuře z 8. prosince);[17] byl v tom i kus machiavellismu (zkoumejme třeba způsob, jakým byly za Havlovy asistence provedeny v poslední dekádě prosince změny ve složení předsednictva Federálního shromáždění).[18]

---

15 SUK, J.: *Občanské fórum: Listopad–prosinec 1989*. 2. díl: *Dokumenty*. Praha – Brno, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Doplněk 1998, s. 267.

16 *Tamtéž*, s. 269.

17 Viz *tamtéž*, s. 171.

18 Viz *tamtéž*, s. 258–272; týž: K prosazení kandidatury Václava Havla na úřad prezidenta republiky v prosinci 1989: Dokumenty a svědectví. In: *Soudobé dějiny*, roč. 6, č. 2–3 (1999), s. 346–369.

Události prosince 1989 považuji za jeden z mnoha rozličných způsobů uchopení moci, které se v historii tolikrát opakovaly; nikoli však za pokus o získání moci absolutní nebo za něco, co by výrazně překračovalo meze obecně sdílené morálky a tehdejšího přesvědčení a přání většiny lidí. Havlovo konání je vysvětlitelné mimořádností situace, směřovalo k prosazení dalšího kroku, který byl součástí představ demokratického hnutí o postupném převzetí moci ve státě. Jaké prostředky zvolil k dosažení tohoto cíle? Dezorientovaná a obavami naplněná komunistická moc se pokusila zastavit svůj pád a po abdikaci Gustáva Husáka jí k tomu měla napomoci příprava a způsob volby nového prezidenta. Za pomoci pák a mechanismů, kterých měla k dispozici ještě dost, zahájila boj o znovunabytí politického vlivu. Občanské fórum jí muselo čelit, pokud si při obsazení prezidentského úřadu nechtělo připsat svou první (určitě předčasnou a dost možná osudovou) politickou prohru. Situace byla stále vypjatě dramatická, plná rychlých posunů i zvratů a odpovídaly jí prostředky boje, které si v ní oba protivníci zvolili. Ve hře ovšem nebyla jenom moc, ale už i odpovědnost. V Havlově veřejném působení nastal zlom, neboť nové postavení ho nutilo nahrazovat dosavadní etiku morálního přesvědčení (intelektuála) etikou společenské odpovědnosti (politika). Nevyhnutelně se začínal dostávat do rozporu se svými dávnými i nedávnými proklamacemi. Poprvé se ocitl před klasickým politickým dilematem – volit mezi dvěma zly. Události prosince 1989 jsou mnohem složitější, než jak je podává Keane.

Vědecký pád

Poslední kapitola si klade – jak už ostatně napovídá název „Pád (1990–1999)" – jediný úkol: vylíčit Havlovo selhávání v politice. Jejími tématy jsou: a) snaha prezidenta Havla vytvořit z Československa „monarchistickou, divadelní republiku" režírovanou Hradem; b) spory prezidenta Havla s Federálním shromážděním; c) lustrace; d) obnova tržní ekonomiky; e) spory o pojetí česko-slovenské federace; f) Československo a Evropa; g) Havlovy nemoci, fiktivní smrt a pohřeb. Většina témat je historicky čerstvá a jejich hodnocení otevřené. Vzhledem ke krátkému časovému odstupu je problémem, jak do nich badatelsky proniknout. Sám jsem se jimi takto nezabýval, a proto mohu Keanovo pojetí hodnotit pouze zprostředkovaně. Zajímavým a produktivním řešením se mi zdá srovnání metod, které při interpretaci Havlova působení v prezidentském úřadě použili politologové John Keane a Aviezer Tucker.[19] Věcný záběr obou badatelů se v bodech b–f kryje.

Tucker vychází z důkladné znalosti celé Havlovy neliterární tvorby předlistopadového období. Snaží se o srovnání jeho světonázorových východisek s politickou praxí. Opírá se přitom o odbornou literaturu většinou filozofické a politologické provenience, která mu poskytuje prostředky a měřítka pro hodnocení. Stěžejní

19 TUCKER, Aviezer: *Fenomenologie a politika: Od Jana Patočky k Václavu Havlovi*. Přeložila Klára Cabalková. Olomouc, Votobia 1997.

měřítko našel v teorii sociologa Maxe Webera, rozpracované filozofem Karlem Jaspersem, která spočívá ve srovnání dvou možných způsobů politické praxe – podle „morálního přesvědčení" a podle „společenské odpovědnosti". Tucker na detailním a přesvědčivém srovnání textů předprezidentského a prezidentského období dokazuje, jak se Havel-politik postupně odchyloval od Havla-teoretika; jak se v politické praxi transformovala jeho teorémata – existenciální revoluce, nepolitická politika a další; jak utopická představa o politice realizované nezávislými osobnostmi a nikoli politickými stranami ukracovala jeho reálnou moc atd.

Keane postupuje jinak. Vychází především z rozhovorů s lidmi, kteří byli v daném období Havlovi nablízku. Okruh osob, o jejichž výpovědi se opírá, je ovšem velmi úzký. Pochybuji, že je možné v tomto případě hovořit o metodě *oral history*. Timothy Garton Ash upozornil v recenzi Keanovy knihy na zásadní věc: autor hovořil s kdekým, nikoli však se samotným Havlem.[20] Prezidentovy projevy, rozhovory, články, úvahy neučinil Keane předmětem systematického rozboru, a pokud některé z nich citoval, tak jen okrajově. Například vztahy prezidenta a Federálního shromáždění nehodnotil prostřednictvím důkladného rozboru několika prezidentových zákonodárných iniciativ, odmítavých reakcí poslanců a publicistické odezvy, ale nechal za sebe mluvit Havlova politického oponenta Zdeňka Jičínského (s. 322–326).

Tucker použil metodu standardní vědecké studie – s důkladnou akribií prozkoumal a porovnal Havlovo myšlení a politické činy. Keane pracoval metodou prvoplánového zpracování faktů, která je typická pro žurnalistiku. Oba autoři dospěli ke svým závěrům odlišnými způsoby. Tucker své úsudky o poznání více vážil. Rozdíly v kvalitě hodnocení jsou zřetelné. Aniž bych se bez výhrad ztotožňoval s některým z nich, uvedu pro ilustraci dva příklady:

Tucker odhaluje příčiny poklesu Havlovy reálné moci, které spatřuje v jeho principiálním nadstranictví, v odmítnutí spoluvytvářet politickou sílu, o kterou by se při výkonu prezidentské funkce opřel, a ve zpochybňování tradičního stranického politického systému. Uzavírá, že Havel byl přinucen své pojetí nepolitické politiky modifikovat a přizpůsobit realitě. Keane na počátku konstatuje, že Havel jako „charismatický režisér řídící monarchickou republiku" disponoval absolutní mocí. O zhruba dvacet stran dále se náhle objeví věta: „Šéf této monarchistické republiky již ztratil dost prostoru v důsledku osobního selhání, parlamentní obstrukce, nově vzniklého systému politických stran a privatizace majetku" (s. 347). Takto se Keane vyrovnává s faktem, že Havlova moc zas tolik absolutní nebyla (respektive s faktem, že absolutista o svou moc tak rychle a ne příliš složitě přišel).

Tucker zkoumal Havlovo (Patočkou ovlivněné) pojetí „národního principu" jako jedné ze svébytných součástí kategorie domova (vedle principu rodinného, občanského, celosvětového ad.) a ocenil je jako hluboké a komplexní. Vyslovil obecný názor, že prezidenta Havla je zbytečné obviňovat z toho, že spoluzavinil rozpad Československa. Proces nového bujení nacionalismu po rozpadu sovětského impé-

20 GARTON ASH, Timothy: A Tragedy that wasn't: Václav Havel's achievements on the frontier between language and power. In: *The Times Literary Supplement*, č. 5045 (10.12.1999), s. 3–4.

ria byl podle něj do značné míry nevyhnutelný a zastánce principiálně netolerantní nacionalistické ideologie v zásadě nelze přesvědčit o jiném pohledu na svět. Rozpadl se Sovětský svaz, Jugoslávie a Československo nebylo v tomto neonacionalisticko-dezintegračním vývoji žádnou výjimkou. Keane vyšel z teze, že konflikt ve vztazích mezi Českem a Slovenskem „nebyl hluboko zakořeněn v duši obou národů". Nedospěl k ní ovšem na základě studia poválečného komplikovaného vývoje česko-slovenských vztahů,[21] ale spokojil se s konstatováním, že „těsně po revoluci se [nacionalistické tendence] nevyskytovaly".[22] Po uvedení této domněnky vypočítává Havlovy politické chyby, které podle jeho názoru výrazně přispěly k růstu napětí mezi Slováky a Čechy a k dezintegraci jejich společného státu.[23]

Co si myslet o následujícím tvrzení? „Havel [poté co se stal prezidentem] si intuitivně zvolil tu strategii, která nepreferovala zdokonalování demokratických institucí, tedy parlamentu nebo soudnictví, které by upevnily právo, ale začal zprvu opatrně a pak stále odvážněji vytvářet monarchistickou republiku" (s. 289). Nic jiného, než že to je nesmysl. Keane se také ani nenamáhá své překvapivé tvrzení prokázat. Místo toho rozsáhle cituje z názorů romantického básníka Novalise, který pro takový druh vlády plédoval (s. 288–291). Proč se spíše nezaměřil na analýzu toho, jak se mimořádný Havlův vliv postupně zmenšoval? Z jakých důvodů nevyužil velké příležitosti na počátku roku 1990, aby jej zakotvil v ústavě? Charakter a vývoj Havlovy mimořádné moci, která překračovala jeho ústavně vymezené pravomoce, bude třeba teprve zkoumat. Otázka je spojena mimo jiné s problémem prezidentského systému, jehož implantaci do tradičního systému parlamentního, který byl i za komunismu formálně zachován, Občanské fórum v prosinci 1989 především z taktických (ale i historických důvodů) odmítlo.[24] Bádání se podle mého názoru bude muset zaměřit na spor dvou politických koncepcí – osobnostní a institucionální. Havel si přál, aby politiku vytvářely především osobnosti, nezávislé na politických stranách a institucích. Seznámil se Keane s podnětnou studií politologa Rostislava

---

21 Seznámit se už mohl se seriózní, zevrubnou a přehlednou prací Jana Rychlíka *Češi a Slováci ve 20. století: Československé vztahy 1945–1992*. Bratislava – Praha, Academic Electronic Press a Ústav T. G. Masaryka 1998.

22 Z osobních výpovědí představitelů Koordinačního výboru VPN vyplývá, že první projevy ostrého nacionalismu na Slovensku zaznamenávali již počátkem roku 1990. Viz Archiv ÚSD AV ČR, sbírka Oral History k událostem na přelomu let 1989/1990. Přepisy magnetofonových záznamů.

23 V naprostém rozporu se skutečností tvrdí Keane na s. 350, že prezident Havel usiloval o zachování staré ústavy z let 1960 a 1968. Zmínit se musím i o dalším faktickém pochybení: Kean uvádí, že prezident Havel v den prvního výročí revoluce (tedy 17.11.1990) „vyzval národ, aby mu pomohl proti zvoleným poslancům" (s. 351). S televizním projevem, v němž vyzval české a slovenské občany k manifestační podpoře svých návrhů zákonů o referendu, restrukturaci Federálního shromáždění, novém volebním systému a posílení prezidentských pravomocí, vystoupil Havel až o rok později – 17. listopadu 1991.

24 Havlovi se tak parodoxně zavřela cesta k prezidentskému systému, jehož některé prvky zde *via facti* po určitou dobu mimo ústavní rámec existovaly. Tucker to charakterizuje následovně: „Havel se snažil o prezidentský režim, aniž přijal prostředky prezidentské demokracie." (*Fenomenologie a politika*, s. 204.)

Garguláka, který o tomto problému psal už v roce 1993?[25] Naše poznání neprohloubí vágní a neprokazatelná analogie s Novalisovou monarchistickou republikou. Věcná analýza se soustředí na proces restaurace parlamentní demokracie, o který reálně šlo. Jeho počáteční fázi – od nástupu Havla do prezidentského úřadu – bychom mohli označit jako přechodné období charismatické vlády. Otázkou dalšího bádání zůstává přesnější charakteristika jejího vývoje.

Závěr

Vedle ostatních „havlovských projektů" mě také Keanův pokus přesvědčil, že se patrně nevyhneme sérii detailních monografických zkoumání a dílčích analýz. Velkým problémem se mi zdá krátký časový odstup. Není snadné napsat biografii osobnosti, jejíž život a veřejné působení nejsou ještě uzavřeny. Autor – ať už je jím kdokoli – je vystaven rizikům krajností, podléhá aktuálním tlakům rozličného původu a druhu. Za hlavní nedostatek Keanovy práce považuji to, že se nezabývala rozborem nevyřešených dílčích otázek, problémů a zdánlivě podružných detailů; že se nepokusila vyrovnat s existující odbornou literaturou. Vím, že to s ohledem na zvolený žánr neměl Keane v úmyslu, ale i přesto (nebo právě proto) to považuji za skutečný problém. Pokusil jsem se naznačit, že přístup, který volil jiný politolog – Aviezer Tucker, se mi zdá být mnohem produktivnější než předčasný a problematický pokus o celistvou biografii.

Vyčerpávající analýzy ze studie *Fenomenologie a politika* jsou věnovány filozofickým základům Charty 77, vlivu Martina Heideggera, Emanuela Lévinase a Jana Patočky na Havlovo politické myšlení; objasňují pojmy „autenticita", „život v pravdě", „existenciální revoluce", „nepolitická politika" a další. Jsou čtenářsky náročnější, ale o poznání hodnotnější než Keanovy *tableaux vivants* a „slovníkové výklady". Tuckerův pokus o kritické a otevřené rozpracování témat souvisejících s veřejným působením Václava Havla jako „politika-disidenta" a poté i státníka podle mého názoru mnohem lépe odpovídá současnému stavu poznání, dokonce ho mnohdy zakládá. Na závěr si dovolím ocitovat větu, kterou Timothy Garton Ash začal svou recenzi Keanovy knihy: „Potřebujeme tu knihu, ale, žel, toto není kniha, kterou potřebujeme."

---

25 GARGULÁK, Rostislav: *Třílení prezidenta Václava Havla*. Brno, Mezinárodní politologický ústav 1993.

K dohodě Václava Havla a Alexandra Dubčeka o obsazení nejvyšších státních funkcí v prosinci 1989

Fakta a svědectví

Ústní dohodě mezi Havlem a Dubčekem předcházelo několik vzájemných rozhovorů (většinou za účasti jednoho, možná dvou i více svědků). Protože jejich časové zařazení a obsah jsou doloženy velmi útržkovitě, je velice obtížné jednotlivé schůzky rekonstruovat. Rozhodl jsem se seřadit všechna známá fakta a osobní svědectví a na jejich základě určit – pokud je to možné – věcné a časové souvislosti. O podobnou analýzu se v prosinci 1999 pokusil publicista Miroslav Šiška v deníku *Právo*.[26] Svou dedukci založil pouze na svědectvích účastníků, která nezasadil do širšího faktografického rámce, a tím pádem nedospěl ani k přibližné dataci jednotlivých schůzek. Některá již publikovaná svědectví – Pithartovo, Kusého, Bútorovo – opominul, přínosem jeho článku je vyjádření Františka Vlasáka, zprostředkovatele a svědka několika setkání. Doufám, že nové poznatky – načerpané z písemných zdrojů, ústních svědectví, případně nahrávek – mé předběžné závěry opraví a zpřesní.

I. Známá fakta[27]

6. prosinec

• Zástupci Občanského fóra a Verejnosti proti násiliu se v Praze shodli, že jejich společným kandidátem do prezidentské funkce bude Václav Havel.

9. prosinec

• Představitel demokratického hnutí na Slovensku Ján Budaj potvrdil v telefonickém rozhovoru s Václavem Havlem, že VPN nadále podporuje jeho kandidaturu. Při jejím vyhlášení však musí být řečeno, že prezident setrvá v úřadu pouze do svobodných voleb v červnu 1990, aby bylo od počátku zřetelné, že se nejpopulárnější slovenský politik Alexander Dubček bude moci už v následujícím roce ucházet o prezidentské křeslo.

10. prosinec

• Občanské fórum a Verejnosť proti násiliu kandidovaly Havla do funkce prezidenta na období do svobodných voleb v roce 1990.

• Dubček se vyjádřil kladně ke své možné prezidentské kandidatuře a nepřímo, ale zřetelně vyzval občany a instituce v Čechách i na Slovensku, aby ji podpořili.

12. prosinec

• Ústřední výbor Národní fronty Slovenské socialistické republiky, předsednictvo Slovenské národní rady, Strana slobody, Demokratická strana, akční výbor Komu-

---

26 ŠIŠKA, Miroslav: Co vlastně řekl Havel Dubčekovi. In: *Právo*, (31.12.1999), s. 15.

27 Uvedenou chronologii událostí a citace jsem převzal ze své dvoudílné příručky: *Občanské fórum: Listopad– prosinec 1989*. 1. díl: *Události*; 2. díl: *Dokumenty*. Praha – Brno, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Doplněk 1997–1998.

nistické strany Slovenska a další společenské organizace podpořily Dubčekovu kandidaturu.

13. prosinec

• Petr Pithart sdělil na zasedání rady Koordinačního centra Občanského fóra, že Dubček nepřímo vyjádřil souhlas se svou nominací do funkce předsedy Federálního shromáždění a ochotu podpořit v tomto případě Havlovu prezidentskou kandidaturu.

14. prosinec

• V rozhovoru pro rozhlasovou stanici Praha uvedl Havel, že je ochoten vykonávat prezidentskou funkci pouze „v těsné a přátelské součinnosti s Dubčekem".

15. prosinec

• Na základě dohody mezi předsedou federální vlády Mariánem Čalfou a Václavem Havlem měl být Dubček v nejbližších dnech (již v pondělí 18. prosince) v některém uprázdněném volebním obvodě na Slovensku kooptován za poslance Federálního shromáždění a 28. prosince zvolen předsedou tohoto zákonodárného sboru. O dohodě měl Dubčeka informovat první místopředseda federální vlády Ján Čarnogurský, který měl zároveň na Slovensku zajistit Dubčekovu kooptaci.

16. prosinec

• Československé sdělovací prostředky informovaly, že v rozhovoru pro italské listy *La Republica* a *L'Unità* potvrdil Dubček svou prezidentskou kandidaturu.

• Ve večerním televizním projevu Václav Havel znovu akcentoval svou podmínku, že bude prezidentem pouze tehdy, stane-li po jeho boku v jiné vysoké státní funkci Dubček.

18. prosinec

• Nejvyšší představitelé Federálního shromáždění se setkali se zástupci rady Koordinačního centra Občanského fóra vedenými Václavem Havlem. Předseda parlamentu Stanislav Kukrál (v této funkci od 12. prosince 1989) vyjádřil ochotu vzdát se svého postavení ve prospěch Alexandra Dubčeka. Bylo dohodnuto, že o obsazení nejvyšších státních funkcí rozhodnou 22. prosince politické strany a hnutí u „kulatého stolu" (viz dále).

19. prosinec

• Premiér Čalfa vystoupil před poslanci Federálního shromáždění s programovým prohlášením federální vlády, v jehož závěru navrhl Václava Havla jako jediného kandidáta do prezidentského úřadu a doporučil poslancům, aby ho zvolili ještě v roce 1989.

• Sdělovací prostředky zveřejnily Dubčekovo prohlášení, z něhož vyjímám podstatnou část: „Mně a stejně i panu Václavu Havlovi, nám oběma jde o blaho lidu a vlasti. On i já jsme kandidáty na místo prezidenta. Je to pro mne velká čest. Chci říci, že nemůžeme a nestojíme s panem Václavem Havlem proti sobě, ale vedle sebe. V tom je i zvláštnost tohoto volebního období. Za sebe řeknu – vyhrát by měl pouze

jeden. A tím je lid této země... Tím je a bude vedena moje snaha při závěrečných fázích práce parlamentu a voleb prezidenta."[28]

20. prosinec

• Kandidát OF a VPN do prezidentského úřadu Václav Havel navštívil Slovensko. Košičtí občané přijali s ovacemi jeho slib, že Alexander Dubček bude mít ve vysoké politice důstojné zastoupení. Na závěr svých setkání a mítinků se Havel sešel v Bratislavě s Dubčekem.

22. prosinec

• Havel informoval v Praze představitele Verejnosti proti násiliu o slibu, který dal Dubčekovi – po svobodných volbách v červnu 1990 podpoří Dubčekovu kandidaturu na oplátku za to, že Dubček se své stávající prezidentské kandidatury vzdá ve prospěch Havla. Havel tehdy mimo jiné řekl: „V rámci lehce komplikovaného jednání s panem Dubčekem jsem mu v jakési fázi dal slib, kterým jsem samozřejmě vázán, pakliže on mezitím to nezměnil. A na to se chci zeptat. Dal jsem mu slib, že při nějaké příležitosti vhodné, co nejdřív, se vyjádřím v tom smyslu, že bych ho podporoval jako kandidáta na toho pětiletýho prezidenta po svobodných volbách."[29]

• Takzvané rozhodující politické síly z Čech a ze Slovenska se na jednání u „kulatého stolu" dohodly na obsazení nejvyšších státních funkcí. Prezidentem bude Havel, předsedou Federálního shromáždění Dubček. Všeobecná dohoda uzavřela toto politické téma.

28. prosinec

• Federální shromáždění kooptovalo 23 nových poslanců, mezi nimi i Alexandra Dubčeka, kterého vzápětí zvolilo svým předsedou. O den později zvolilo Václava Havla prezidentem republiky.

II. Známá svědectví

Následující svědectví byla většinou publikována v rámci dosavadních projektů Oral History a nelze je považovat za vyčerpávající ani za uzavřená. Na zřetel je rovněž nutné vzít skutečnost, že k dispozici nemáme svědectví pocházející přímo od Dubčeka nebo z jeho bezprostředního okolí.

1. *Petr Pithart* (Havlův nástupce v čele OF, od 11. prosince 1989 šéf rady KC OF)
„(...) Dubček nikdy pro nás ani na chvíli nebyl přijatelným kandidátem na prezidenta. Chovali jsme se k němu šetrně, se směsicí despektu a lítosti. Pamatuji se, jak se v jednu chvíli dole v prostorách Laterny [magiky] chodilo po špičkách a říkalo se: 'Tiše, on tam sedí s Havlem už třetí hodinu a pláče... Nikdo tam nesmí!' Byly to dost složité 'šachy', které jsme museli hrát s vedením Federálního shromáždění, abychom pro něj vyjednali funkci předsedy. (...)"[30]

---

28 SUK, J.: Občanské fórum, 1, s. 184.

29 Týž: *Občanské fórum*, 2, s. 265.

30 *Verejnosť proti násiliu – Občianske fórum: Svedectvá*. Ed. Ingrid Antalová. Bratislava, Nadácia

2. *Miroslav Kusý* (představitel Koordinačního výboru VPN, od 10. prosince 1989 předseda Federálního úřadu pro tisk a informace)
„Bol som svedkom prvého stretnutia Havel a Dubček. Požiadali ma, aby som pri tom bol, lebo oni sa navzájom poznali iba oficiálne, ale do priameho styku neprišli. Pokiaľ ma pamäť neklame, tak to bolo ešte v Laterne magike. Hneď keď Havel prijal nomináciu na prezidenta, ale Dubček o tom ešte nevedel. Teda Dubček tam prichádza s tým, že ponúka svoje služby republike, že je ochotný prevziať prezidentskú funkciu, a bolo to také vzájomné sa oťukávanie. Havel hovoril Dubčekovi: 'No, víte, pane Dubčeku, vy byste byl možná mnohem víc potřebný na Slovensku. Bylo by dobré, kdybyste tam usiloval o nějaké přiměřené postavení.' Bol to rozpačitý rozhovor a v jednej fáze sa Dubček zdvihol a povedal: 'Tak ja tu vlastne nemám čo robiť!' A odchádzal von tou chodbou, kde bolo plno novinárov, reportérov, blesky tam cvakali. Prešiel tou chodbou a ja hovorím k Havlovi: 'Vašku, to nie je možné, my predsa nemôžeme nechať Dubčeka takto odísť. To je vylúčené, uvedom si, čo sa teraz deje.' Tak Havel vtedy vybehol, celou tou dlhou chodbou prebehol a zavolal: 'Pane Dubčeku, vraťte se, vždyť jsme ještě neskončili.' Zaviedol ho naspäť a šli spolu. A potom odišli spolu na ten užší výbor, ktorý vedľa zasadal, tam už ja som neparticipoval, odkiaľ vyšla dohoda, že Dubček prijme post predsedu parlamentu, a súhlasil s tým, že Havel prijíma kandidatúru na prezidenta. To bola momentálna situácia, samozrejme, Dubček sa s tým ešte dlho vyrovnával."[31]

3. *Stanislav Milota* (přítel a blízký spolupracovník Václava Havla v KC OF)
„Milota si nejprve vzpomněl na výše zmíněnou schůzku v Laterně magice. Uvedl, že Dubček si své rozhodnutí nekandidovat do funkce prezidenta, které v Laterně učinil, vzápětí rozmyslel a z Jihlavy telefonicky oznámil, že kandidovat hodlá. Milota dále potvrdil, že se zúčastnil jedné z dalších schůzek Havla s Dubčekem, která se uskutečnila v ateliéru výtvarníka Josky Skalníka v Praze na Vinohradech, ve kterém Havel bydlel v době prezidentské volební kampaně. Podle Miloty projevoval tehdy Dubček silný zájem o funkci prezidenta."[32]

4. *Věnek Šilhán* (představitel Klubu za socialistickou přestavbu Obroda a KC OF, ve dnech srpnové okupace roku 1968 byl vysočanským sjezdem KSČ zvolen zástupcem prvního tajemníka ÚV KSČ Dubčeka pro dobu jeho nepřítomnosti v zemi)
„Já jsem byl přímý svědek těchto jednání, které se uskutečnily v jednom bytě na Vinohradech, v jednom ateliéru. (...) Já bych poněkud zmírnil to, co řekl Standa [Milota]. Dubček nepříliš tlačil. Měl jasný a dobře artikulovaný zájem na tom stát se

---

Milana Šimečku 1999, s. 42. Vyjádření z 28.2.1998.

31 *Verejnosť proti násiliu 1989–1991: Svedectvá a dokumenty*. Ed. Ingrid Antalová. Bratislava, Nadácia Milana Šimečku 1998, s. 98.

32 Milotovo vystoupení na mezinárodní konferenci Demokratická revoluce v Československu 1989: Předpoklady, průběh a bezprostřední výsledky (14.–16.10.1999 v Praze) zaznamenal Jan Čulík. Později je zveřejnil v internetových *Britských listech* v článku „Svědectví o průběhu demokratické revoluce 1989 a debata o údajné dohodě Havel – Dubček". Viz http://blisty.internet.cz (18.2.2000), s. 3.

prezidentským kandidátem. To je nesporné. Hrály tady roli některé okolnosti. Byla to především výměna Husáka, což bylo i trošku osobní. Dubček formuloval věci takto: 'Pane Havle, podívejte se, budou dvoje volby, dvoje volby prezidenta.' To on také věděl. 'Po svobodných volbách příští rok kandidujte. Mám zájem na tom stát se kandidátem na prezidenta teď. Pak už mně na tom nezáleží.' Tedy ne opačně. Dubček řekl toto: 'Myslím, že toto je moje doba, tady jsem ochoten stát se kandidátem na prezidentskou funkci a volby ať rozhodnou o něčem jiném. Já už možná do voleb vůbec nepůjdu.'"[33]

5. *Vladimír Hanzel* (osobní tajemník Václava Havla a účastník většiny důležitých jednání)

„(...) Dubček nikdy přímo neřekl, že tu kandidaturu bere, ale také neřekl, že ji nebere. On hrál takovou zvláštní hru. Chápali jsme, že by to pro něho bylo obrovské osobní zadostiučinění, kdyby nahradil Husáka. (...) Ale sám neřekl ani to, ani to. A to, co se dělo kolem něj, tomu my jsme úplně nerozuměli. Vím, že Václav Havel trval na tom, že bude kandidovat jedině v tom případě, když Dubček jasně řekne, že nekandiduje. A to jsme nedosáhli, vždycky se z toho nějak vykroutil. Dokonce, když Havel 20. prosince jel do Košic, tak se cestou zastavil v Bratislavě s tím, že osobně promluví s Dubčekem. Ten se ale omluvil, že je nemocný, a nikam nešel. Měl přijet na letiště, ale nepřijel tam. Byla to normální linka, letadlo tam zůstalo stát, porušili jsme letový řád, a jelo se z letiště za Dubčekem. Václav Havel navrhl, že do toho půjdou společně, řekl, že Dubček mu bude nablízku. Z formulace nepřímo vyplývalo, že nebude prezidentem, ale že bude mít velmi vysokou funkci, že bude ten druhý muž ve státě, aniž se přesně řeklo, jakou funkci bude mít. Dubček nemluvil, psal na papírky, byl ochraptělý. Na ničem se nakonec nedomluvili. Měl vydat nějaké veřejné prohlášení, ale nakonec ho nevydal, bylo to opravdu těžké jednání. (...)"[34]

6. *Martin Bútora* (představitel Koordinačního výboru VPN)

„(...) Tak či onak, po vyjasnení Havlovej kandidatúry nasledovali zložité vyjednávania, určite si spomínate, v jednom štádiu týchto vyjednávaní Alexander Dubček prišiel osobne na Jiráskovu do sídla VPN, kam inak nechodieval, v psychicky dosť otrasenej kondícii. Zrejme to nebola preň ho ľahká situácia, úlohu sprostredkovateľov zohrali vtedy práve Milan Šimečka starší spolu s Jurajom Špitzerom a vlastne išlo o to, aby sa podarilo vytvoriť politické dueto, ak to tak smiem pomenovať – Havel prezident, Dubček predseda federálneho parlamentu. Aby teda Dubček, po zmierení sa s tým, že Havlova kandidatúra sa stala akceptovanou konštantou, prijal pripravovanú funkciu vo FZ. (...) Priznám sa, že keď som vtedy na KC VPN na Jiráskovej videl Dubčekove slzy, spomenul som si na rok 1968 a len sa mi potvrdila správnosť nášho rozhodnutia [podpořit kandidaturu Václava Havla]."[35]

---

33 Tamtéž.

34 *Verejnosť proti násiliu – Občianske fórum*, s. 49.

35 *Verejnosť proti násiliu 1989–1991*, s. 97–98.

7. *František Vlasák* (Dubčekův přítel, v roce 1968 ministr československé vlády) „Začátkem prosince 1989 se na mě obrátil Dubček s tím, že by rád navázal bližší kontakt s Václavem Havlem. Jelikož jsem je oba dobře znal, ujal jsem se role zprostředkovatele. A tehdy do toho vstoupil také Věnek Šilhán – už nevím, jak se stalo, že se zorganizovala ta první schůzka. Šilhán na ní určitě byl – zda i na další, to už nevím. Celkem jich bylo asi pět nebo šest. (...) Žádná písemná ani ústní dohoda mezi nimi učiněna nebyla. Vždy po skončení jedné schůzky se oba protagonisté dohodli, že zváží, co a jak, a znovu se setkají. Oba měli zájem kandidovat na prezidenta a žádný z nich neustoupil, vždy končili debatu s tím, že se vše ještě rozmyslí. (...) Hlavním problémem bylo přesvědčit Dubčeka, aby se vzdal své myšlenky kandidovat. Byl tehdy skálopevně přesvědčen, že on má být tím prvním polistopadovým prezidentem. Pořád na tom trval, proto těch schůzek muselo být tolik. Osobně mě vždycky velice znervózňovalo, když se schůzka končila na stejných pozicích, na nichž začínala. Při jejich posledním krátkém setkání, jehož jsem [se] zúčastnil a které se konalo shodou okolností v bytě Oldřicha Černíka, jsem trval na tom, že by se neměli rozejít, dokud se vzájemně nedohodnou. Nakonec to tak dopadlo a na této schůzce si potvrdili, že Václav Havel bude kandidovat na prezidenta a Alexander Dubček na předsedu Federálního shromáždění."[36]

III. Závěry

Na základě dosavadních svědectví lze s jistotou hovořit o čtyřech schůzkách. Je však pravděpodobné, že se jich uskutečnilo více, možná šest, jak uvádí Vlasák (svědectví č. 7). Kontakt mezi Havlem a Dubčekem se odehrával rovněž prostřednictvím telefonického spojení, osobních vzkazů a podobně.

1. schůzka

Informuje nás o ní Pithart (svědectví č. 1), Kusý (č. 2) a Milota (č. 3). Uskutečnila se pravděpodobně 12. nebo 13. prosince 1989. V úterý 12. prosince se politická situace několikanásobně zkomplikovala – komunističtí poslanci Federálního shromáždění navrhli přímou volbu prezidenta z několika kandidátů a politické strany a instituce na Slovensku (v návaznosti na tuto iniciativu parlamentu) podpořily Dubčekovu prezidentskou kandidaturu. Kontroverzní situace přinutila oba kandidáty k prvnímu setkání. Z citovaných svědectví plyne, že rozhovor v Laterně magice byl složitý a nevyústil v konkrétní dohodu. Havel se patrně snažil přesvědčit Dubčeka, aby akceptoval vůli Občanského fóra a Verejnosti proti násiliu, prezidentskou kandidaturu nepřijímal a kandidoval do funkce předsedy Federálního shromáždění nebo usiloval o státní funkci v rámci Slovenské republiky. Pravděpodobně navrhl, že při vhodné příležitosti se veřejně zmíní o tom, že je ochoten být prezidentem pouze tehdy, bude-li vedle něj v jiné vysoké státní funkci působit Dubček (poprvé to učinil 14. prosince v rozhlasovém interview, podruhé o dva dny později ve svém televizním projevu). Pithart informoval 13. prosince radu KC OF o tomto setkání –

36 ŠIŠKA, M.: Co vlastně řekl Havel Dubčekovi, s. 15.

uvedl, že Dubček „nepřímo" souhlasí se svou nominací do funkce předsedy Federálního shromáždění. Poněkud jinak (ovšem s desetiletým odstupem) informuje o Dubčekově reakci Milota – podle něj Dubček v Laterně magice slíbil, že o prezidentské křeslo usilovat nebude, za několik hodin však telefonoval z Jihlavy a oznámil, že si to rozmyslel a nadále do nejvyššího státního úřadu kandiduje.

2. schůzka
Dokládají ji svědectví Miloty (č. 3) a Šilhána (č. 4). Uskutečnila se pravděpodobně mezi 16.–18. prosincem 1989 ve vinohradském ateliéru výtvarníka Josky Skalníka. Potřeba dalšího osobního jednání obou adeptů na nejvyšší státní úřad zesílila po schůzce premiéra Čalfy s Václavem Havlem, na níž byl 15. prosince dojednán způsob a harmonogram zvolení Havla prezidentem a Dubčeka předsedou Federálního shromáždění. Je velice pravděpodobné, že Dubček na jejich detailní plán, se kterým ho měl již 16. prosince seznámit první místopředseda federální vlády Ján Čarnogurský, nepřistoupil (zřejmě z tohoto důvodu nebyl v pondělí 18. prosince kooptován do Federálního shromáždění jako řadový poslanec). Podle účastníka vinohradské schůzky Šilhána artikuloval Dubček svůj eminentní zájem působit v prezidentském úřadě do června 1990 a po svobodných volbách se této funkce vzdát v Havlův prospěch. Setkání opět nepřineslo žádný konkrétní výsledek – oba muži se chtěli stát hlavou státu již v této historické chvíli. Je možné, že právě zde reagoval Havel na Dubčekovu představu o jejich vzájemném vystřídání v prezidentském úřadě, a slíbil, že se vyjádří ve prospěch Dubčekovy prezidentské kandidatury v červnu 1990 po parlamentních volbách. Dubček se prezidentské kandidatury nevzdal ani po vinohradské schůzce, vyplývá to z jeho dvojznačného prohlášení z 19. prosince (viz výše).

3. schůzka
Je to zatím jediné datované setkání. U příležitosti své cesty na Slovensko 20. prosince navštívil Havel Dubčeka v jeho bratislavském domě. Zpravuje nás o tom Hanzel (svědectví č. 5), který uvádí, že ani bratislavský rozhovor nevedl k oboustranně přijatelné dohodě. Dubček se v něm údajně zavázal zveřejnit určité prohlášení, avšak neučinil to. Můžeme se pouze dohadovat, že v něm měl podpořit Havlovu kandidaturu. Dubček se pravděpodobně stále nevzdával naděje, že by se přece jen mohl stát prezidentem. A to i navzdory tomu, že neměl podporu ani Občanského fóra (viz svědectví č. 1), ani Verejnosti proti násiliu (svědectví č. 6); a že za Havlovu prezidentskou kandidaturu se 19. prosince postavila nejen „vláda národního porozumění", ale už i většina poslanců Federálního shromáždění, kteří se poddali tlaku veřejného mínění a kuloárovým intervencím premiéra Čalfy.[37]

4. schůzka
Poslední schůzka, o které lze s jistotou hovořit, byla patrně závěrečným setkáním obou politických rivalů před nástupem do vrcholných státních funkcí. Při pražském rokování představitelů Koordinačního centra Občanského fóra a Koordinačního

---

37 Viz SUK, J.: K prosazení kandidatury Václava Havla na úřad prezidenta v prosinci 1989: Dokumenty a svědectví. In: *Soudobé dějiny*, roč. 6, č. 2–3 (1999), s. 346–369.

výboru Verejnosti proti násiliu 22. prosince Havel sdělil, že s Dubčekem naposledy hovořil předevčírem, tj. 20. prosince v Bratislavě. Plyne z toho, že 4. schůzka se uskutečnila až mezi 23.–28. prosincem (pravděpodobně blíže k prvnímu z dat). Havel a Dubček se tentokrát sešli v pražském bytě předsedy československé vlády z období „Pražského jara" 1968 Oldřicha Černíka. Účastník rozhovoru František Vlasák uvádí (svědectví č. 7), že zde Dubček přistoupil na řešení navrhované na předchozích schůzkách. Jeho souhlas přišel ve chvíli, kdy už bylo v podstatě o všem rozhodnuto, neboť politické strany a hnutí 22. prosince při pražském jednání u kulatého stolu závazně odsouhlasily navrhnuté rozdělení nejvyšších státních funkcí (kulatého stolu se zúčastnily všechny slovenské parlamentní politické strany). S daným stavem věcí se však Dubček vnitřně nesmířil. Své marné úsilí o historickou satisfakci považoval za osobní prohru, kterou zvolení předsedou Federálního shromáždění nemohlo vyvážit.

Na závěr si dovolím osobní postřeh. Po volbě prezidenta 29. prosince 1989 se v katedrále sv. Víta uskutečnilo slavnostní *Te Deum*, které televize vysílala v přímém přenosu. Při nádherné Dvořákově hudbě kamera dlouze ulpívala na tvářích mužů, které politický převrat vynesl do vysokých funkcí. Výraz ve tváři tří nejvyšších státních představitelů byl podle mého názoru výmluvný. Prezident Havel vyzařoval vyrovnanosti, řekl bych takřka bezpříznakovou, která svědčila o vnitřním klidu. Premiér Čalfa se mírně, ale se zřetelnou dávkou uspokojení usmíval. V upřeném, skoro nepřítomném pohledu předsedy parlamentu Dubčeka byl hluboký smutek.

Recenze

Devadesátá léta ve střední Evropě

Právo a kultura v České republice, na Slovensku a v Polsku

Alexej Kusák

Recht und Kultur in Ostmitteleuropa. Analysen zur Kultur und Gesellschaft im östlichen Europa, sv. 8. Ed. Wolfgang Eichwede. Bremen (Forschungstelle Osteuropa an der Universität Bremen), Edition Temmen 1999, 506 stran.

V záslužné edici analýz kultury a společnosti východní Evropy, kterou vydává Centrum pro bádání o východní Evropě brémské univerzity, vychází mohutný, více než pětisetstránkový svazek, který mapuje devadesátá léta ve třech středoevropských státech: v Polsku, v České republice a na Slovensku. Analýzy posledního desetiletí, na kterých se podíleli badatelé jak z Brém, tak i z reflektovaných zemí, se soustředily na dva základní problémové okruhy: na kulturu a právo.

Předností všech prací – a to budiž zde podtrženo – je metoda, se kterou přistupují k analýze jistě tak složitého materiálu. Zejména u příspěvků, které rozebírají vývoj literatury, filmu a divadla, kladou autoři velký důraz na zápas, jaký národní kultury vedou o novou hodnotovou orientaci. Je pozoruhodné, s jakou akribií autoři sledují nejen vývoj jednotlivých oblastí umění, ale navíc důkladně reflektují na konkrétních příkladech i dalekosáhlé organizační změny. Důležité je také, že jednotliví autoři dbají na to, aby čtenáři zprostředkovali svéráznost a charakteristické rysy kulturního dění jednotlivých zemí. Přitom nezakrývají ani určité negativní rysy jednotlivých odvětví. Tak například Wolfgang Schlott ve svém příspěvku nazvaném „Vytváření hodnotových hierarchií v polské současné kultuře: Literatura, film, divadlo" (s. 18–95) cituje hlasy polské kritiky, které hovoří o provincializaci polského divadla. Schlott věnuje pozornost i specifickým tématům, například pronikání feministické estetiky do literatury, mytologizaci historických látek nebo změnám témat v polské próze. Ve filmové části se autor zamýšlí nad situací, kdy se změnil celý systém organizace výroby a distribuce filmu a kdy se přesto filmaři snaží navazovat na úspěchy takzvané polské školy padesátých a šedesátých let, a končí optimistickou vizí integrace středoevropského filmu do světové kinematografie, a to navzdory obrovské konkurenci zejména

amerického filmu. V divadelní části zdůrazňuje Schlott funkci, kterou v přechodném období sehrály hry polských emigrantů, zejména Witolda Gombrowicze a Stanisława Ignacy Witkiewicze.

Českého čtenáře bude zejména zajímat, jak je hodnocen vývoj kultury v České republice. Ivo Bock v kapitole „Česká literární a filmová produkce devadesátých let v soudu kritiky: Vytváření kánonu a připisování hodnot" (s. 96–170) se zabývá pouze filmem a literaturou a pokouší se zachytit vývoj literárního provozu v Čechách. Rozpad tradičních nakladatelství a zrod nových, vznikání a zanikání časopisů, vše, co patří do překotných devadesátých let, zachycuje autor spíše enumerativně než analyticky, přičemž tam, kde sám cítí nedostatek takového přístupu, si vypomáhá citací z českých autorů, kteří se pokusili pohlédnout do literární scény hlouběji (Haman, Fišer, Kratochvil, Novotný). Úspěšnější je Bock ve svém pokusu o zkoumání „axiologické dimenze kanonizovaných děl". Na příkladu Jáchyma Topola a Michala Viewegha, dvou zcela protichůdných mladých autorů, ukazuje Bock rozdílnost perspektiv, s nimiž oba autoři nazírají skutečnost. U Viewegha je to horizont průměrného občana, či spíše občánka, u Topola underground, se kterým poměřuje svět těch druhých. S tím pochopitelně souvisí i problém rozdílné recepce děl nejen těchto autorů.

V druhé, podstatně kratší a bohužel také slabší části se Bock zabývá situací českého filmu, kterou exemplifikuje zejména na dílech Jana Svěráka (*Kolja*), Martina Hřebejka (*Šakalí léta*) a Saši Gedeona (*Indiánské léto*), přičemž se často spokojuje citací kritik. Čtenář, který by čekal hodnocení českého filmu, nalezne v této části pouze referát o filmových kritikách, které jsou leckdy – jako v případě Oscarem odměněného *Kolji* – brány ve svých negativních soudech příliš vážně.

Nikoliv pouhé referování o slovenské literatuře, filmu a divadle si vzala za úkol slovenská autorka Stanislava Chrobáková, která vymezila své téma kulturně-politicky. Je příznačné, že z dvanácti podkapitolek své statě „Rozštěpená kultura" (s. 171–220) jich pět věnovala různým kulturním aférám, například aféře kolem Matice slovenské, fondu Pro Slovakia nebo časopisu *Slovenské pohľady*. I když připustíme, že „srážka hodnot" (název jedné podkapitolky) byla na Slovensku mnohem razantnější než v Čechách, a že tedy sám zkoumaný materiál skýtal více možností pro dramatičtější popis slovenské kulturní situace, nelze Chrobákové upřít suverénnost, s jakou se látky zmocnila. Každý, kdo se zajímá o kulturní vývoj našeho souseda (a to by měl každý), najde v rozsáhlé, a přitom koncentrované stati mnoho historické látky k přemýšlení. Tak například v podkapitolce o aféře *Slovenských pohľadů* ukazuje autorka, jak manipulativně Mečiarův režim zacházel s kulturou, když odcizil nejtradičnější, sto padesát let vycházející časopis *Slovenské pohľady* a „přidělil" ho Matici slovenské jako novému vydavateli, která pak takto znárodněný časopis podrobila personální čistce.

Chrobáková velice přesně resumuje „systémové znaky současného procesu 'transformace' kultury" v sedmi odstavcích a velmi přesně dokazuje, že cesta, kterou nastoupila Mečiarova kulturní administrace, je pro zemi, pro její „kulturní a vzdělanostní úroveň nejen škodlivá, ale i drahá, riskantní a nebezpečná".

V druhé části své stati autorka velmi přehledně rýsuje vývoj slovenské literatury. Přesně dokáže rozlišit v nové slovenské literatuře „linii ironiků" od „barbarské generace" a „konzumní postmoderny" a zaznamenává i feministický prvek uvnitř slovenské literatury, soustředěný kolem časopisu *Aspekt*. V závěru Chrobáková konstatuje, že se literatura na Slovensku stává exkluzivní záležitostí a je vystavena stálému tlaku komercializace, avšak že přesto se její rozsah rozšiřuje o mnohost výrazových možností a že rozpolcenost hodnotových modelů, příznačná pro kulturní organizaci Slovenska, postihla jenom méně významnou část literárních tvůrců, jejichž estetická atraktivita byla již dříve zanedbatelná.

Brilantní esej Chrobákové dokazuje, že pro takový úkol, jaký si stanovili v kulturní oblasti vydavatelé tohoto velmi užitečného sborníku, je lépe vybrat si angažovaného insidera než autory, kteří pozorují stanovený úsek zpovzdálí.

V druhé části knihy, v níž se autoři zabývají stavem právních systémů, se ještě více ukazuje odlišnost přístupu jednotlivých autorů, ale i rozdílnost látky, kterou zkoumají. Stefan Garsztecki ve svém příspěvku zkoumá „Polské právní vědomí a polský právní diskurz v časech změny" (s. 221–278); začíná rozborem tradice právní sociologie v Polsku nejen před rokem 1918 a po něm, ale zejména právněsociologickými průzkumy ze sedmdesátých a osmdesátých let. Velmi detailně popisuje a analyzuje, s jakými potížemi zápasí polská justice při vyšetřování a souzení zločinů stalinismu (1944–1956) i zločinů spáchaných v souvislosti s událostmi roku 1968 a s vyhlášením výjimečného stavu. Autor přiznává, že výkonnost justice v této oblasti byla velmi malá. Přitom se zabývá pozdním uzákoněním lustrací a zřízením zvláštních lustračních soudů zákonem z 11. dubna 1997. Velkou pozornost věnuje stavu spisů státní bezpečnosti, jejichž správu na podzim 1998 polský parlament svěřil nově zřízenému Ústavu národní paměti. Tato organizace má spravovat také archivní spisy z doby nacismu, jakož i z bývalého Sovětského svazu, pokud se týkají zločinů spáchaných na Polácích v inkriminované době. Na základě těchto spisů má ústav povinnost provádět i vyšetřování.

Jedním z hlavních problémů polské justice při posuzování minulosti je otázka, do jaké míry bylo Polsko suverénním státem, a do jaké míry tedy byla spolupráce s tímto státem legitimní či nikoliv. Odpovědi na tyto otázky se přirozeně řídí podle politické příslušnosti, ale už jejich položení signalizuje, že polské právní myšlení se nevyhýbá ani těmto bazálním problémům. Autor se dále zabývá otázkami, které z toho vyplývají – ať už se jedná o politické kompromisy se státní mocí nebo o aktivní spolupráci s mocenskými orgány (špionáž a podobně). Při posuzování současného stavu si klade otázku, proč velká část obyvatelstva nepovažuje politiky za důvěry hodné. Dochází ke zjištění, že důvěryhodnost politiků a institucí s nimi svázaných je v Polsku menší než v jiných postkomunistických státech.

„O užívání práva: Česká republika na cestě k právnímu státu" (s. 296–446) – tento dvojtitul si zvolil Jan Pauer pro svou stať o právním systému, který vznikl v České republice. Slabě vyvinuté právní vědomí obyvatelstva a chybějící právní programy politických stran jsou podle Pauera příčinou stavu, který označuje – citátem Jana Kalvody – za právní nihilismus. Ekonomická reforma bez právního zajištění se stala kardinální příčinou stavu, ve kterém enormně narůstala kriminalita, kdy nemorál-

nost veřejného a hospodářského života bila do očí a nefunkčnost soudů a dalších právních institucí se stala politicky sankcionovanou součástí života v zemi. Autor dovozuje, že německý pojem „právního státu" (*Rechtsstaat*) se v českém jazykovém úzu stal synonymem pro „vládu zákona" (*rule of law*). S neobyčejnou důkladností a bez omezení místem – Pauerova stať na více než sto padesáti stránkách je nejdelší částí sborníku – probírá autor jednotlivé úseky právního systému České republiky. Vedle historie tvorby ústavy, kde se vrací do časů rakouské monarchie, ale i „pražského jara", analyzuje Pauer transformaci justice, vývoj kriminality, reformu vězeňství a velmi podnětně se pak zabývá některými specifickými problémy českého právního systému, jako například postavením romské menšiny a některými konkrétními privatizačními aférami. Množství srovnávacích údajů a tabulek činí z této části sborníku neocenitelnou příručku pro rychlou orientaci v právním systému České republiky.

Zatímco Jan Pauer zvolil ve své rozsáhlé studii o právním systému České republiky v podstatě deskriptivní metodu, slovenská autorská dvojice Silvia Miháliková a Grigorij Mesežnikov ztvárnila pandán k české studii metodou dramatického diskurzu. Už název jejich studie „Autoritativní tendence proti právnímu státu na Slovensku" (s. 447–498) svědčí o tom, že autorům nešlo o statické zachycení vývoje slovenského právního systému, ale o postižení vnitřních rozporů uvnitř slovenské společnosti. Jejich studie je narozdíl od Pauerovy práce napsaná zhuštěným, velmi čtivým stylem – má pouze třetinový rozsah. Mnohé odlišuje slovenskou právní situaci od situace české, a to nejen vzhledem k existenci zákonů, které regulují jazykové poměry na Slovensku nebo práva maďarské menšiny, ale zejména kvůli zřetelným znakům autoritativního režimu, který v některých citovaných pracích dostal název „mečiarismus". Autoři zaznamenávají řadu konkrétních afér souvisejících s pronikáním antidemokratických tendencí do slovenského života, a zároveň konstatují, že v mnohých velmi závažných případech rozhodly nezávislé soudy ve prospěch občanů, kteří se těmto tendencím bránili. Autoři reflektují přirozeně také ekonomickou a sociální situaci a připouštějí, že narůstající rozdíly uvnitř slovenské společnosti jsou větší než ve společnosti české; potvrzují tak oprávněnost názvu kapitoly o Slovensku, kterou Claudio Magris ve své knize *Dunaj* nadepsal „Hrady a drevenice". Velmi podnětná pro zamyšlení o dnešním Slovensku je předposlední kapitola této práce, nazvaná „Komunismus a fenomén lustrace z dnešního pohledu". Myšlenkový stereotyp známý ze slovenské tradice, že totiž „na Slovensku jsme všichni jedna rodina", působí na vnímání minulosti tak, že většina obyvatel nevidí na komunistické minulosti politiků nic špatného, pokud se nedopustili trestných činů. Autoři dokládají svá tvrzení průzkumy Ústavu pro výzkum veřejného mínění při Statistickém úřadu Slovenské republiky.

Dynamický obraz dnešního Slovenska, který Silvia Miháliková a Grigorij Mesežnikov nakreslili, je neobyčejně plastický a měl by se stát zejména pro ty, kdo se zabývají středoevropskou problematikou, východiskem k zamyšlení nad specifickými problémy tohoto regionu.

Recenze

Další zpráva o takzvaných Benešových dekretech

Jan Měchýř

DEJMEK, Jindřich – KUKLÍK, Jan – NĚMEČEK, Jan: *Kauza tzv. Benešovy dekrety: Historické kořeny a souvislosti. Tři české hlasy v diskusi.* Jindřich Dejmek, Jan Kuklík, Jan Němeček. Praha, Historický ústav AV ČR 1999, 104 strany.

Název knihy je výstižný, jak je zjevné i z jejího obsahu: Jindřich Dejmek: Historické kořeny tzv. sudetoněmeckého problému v českých zemích do roku 1938 (s. 7–20); Jan Němeček: Německá okupační politika v protektorátu a český protiněmecký odboj (s. 21–29); Jan Kuklík: Spory o platnost mnichovské dohody (s. 30–38); Jan Kuklík: Dekrety prezidenta republiky (s. 39–53); Jindřich Dejmek: Tzv. sudetoněmecká otázka a vztahy Československa a České republiky s německy mluvícími zeměmi po druhé světové válce (s. 54–67); Dokumentární příloha (s. 68–101). Příloha obsahuje celkem čtrnáct dokumentů, od Smlouvy mezi dohodovými mocnostmi a Československem o ochraně menšin, podepsané v Saint-Germain 10. září 1919, až po Česko-německou deklaraci o vzájemných vztazích a jejich budoucím rozvoji z 21. ledna 1997. Nechybí ani Prohlášení prezidenta ČSR o zastavení válečného stavu s Německem ze 3. února 1995 (dokument č. 10) a jiné málo známé dokumenty.

I když uvedu některé drobné výtky, nemění to nic na tom, že tuto publikaci by si měl přečíst každý (politik, publicista, komentátor, občan), kdo se cítí oprávněn anebo je nucen vyslovit svůj názor na takřečené Benešovy dekrety.

Stěžejní částí sborníku je Kuklíkův příspěvek „Dekrety prezidenta republiky". Z toho důvodu (a také proto, že pro posouzení dalších článků nemám dostatečné znalosti) se zabývám především touto statí. I když vlastně nepřináší žádné převratné objevy, objektivně a věcně, na základě vlastního rozboru potvrzuje oprávněnost (často zpochybňovaných) tezí většiny odborně kvalifikovaných českých historiků (Jech, Kaplan, Pavlíček a další). Patří k nim konstatování, že seriózní historik, ale

i publicista, natož pak politik, by měl důsledně užívat výraz „dekrety prezidenta republiky".

Pojem „Benešovy..." patří do uvozovek. Naprostou většinu „svých" dekretů Beneš totiž pouze podepisoval, protože je fakticky připravovala vláda Národní fronty. Je to zjevné i z toho, že jsou vždy uvedeny slovy „K návrhu vlády ustanovuji...", někdy navíc i rozšířenou formulí „K návrhu vlády a po dohodě se Slovenskou národní radou ustanovuji...". (V této souvislosti by se možná mělo připomenout, že všechny čtyři tehdejší české vládní strany dodnes působí na naší politické scéně.) Pojem „Benešovy" dekrety je v současné době irelevantní i proto, že je sankcionoval, včlenil do právního řádu ČSR „Ústavní zákon, kterým se schvalují a prohlašují za zákon dekrety prezidenta republiky...", číslo 57, z 28. března 1946. Tato ratihabice, její zdůvodnění a pochopení, by si ovšem zasloužila víc než jen tři závěrečné řádky článku. A pro zdůraznění absurdnosti sporu o takzvané Benešovy dekrety by se mělo připomenout, že dobu platnosti všech „svých" dekretů omezil sám Edvard Beneš „svým" dekretem z 15. října 1940, kde se v paragrafu 2 stanoví, že dekrety „pozbývají platnosti šest měsíců po dni, kdy se sejde Národní shromáždění" (to zahájilo svou zákonodárnou činnost 28. října 1945), „nebudou-li jako zákony znovu usneseny a vyhlášeny".

Autor také dokládá (snad až příliš stručně), že žádný z „Benešových" dekretů nezakotvil odsun Němců a že „Benešovy" dekrety nevycházejí z principu kolektivní viny, jak se někdy uvádí. Jen decentně obchází autor dekret číslo 108 „o konfiskaci nepřátelského majetku", který patří k těm opravdu krutým. Legalizoval vyvlastnění nejen nemovitého, ale i osobního vlastnictví všech „nepřátelů", fakticky sudetských Němců. Obhájce „Benešových" dekretů by mohl žádat od kritiků, aby se pokusili pochopit tehdejší atmosféru, řekněme davovou psychózu. Autor, právník, nepoužívá tento argument. Ale mohl by se nepřímo odvolat i na mezinárodně platná a uznávaná, dodnes nezrušená usnesení mezinárodní konference IARA (Mezispojenecký reparační úřad) v Paříži z prosince 1945, která zaštítila i krajní formy vyvlastnění německých majetků. (Publikována byla ve *Sbírce zákonů a nařízení RČS* roku 1947 pod číslem 150.) Nepolemizuji se žádnou z Kuklíkových tezí. Lituji však, že nevyužil všech možností pro jejich podrobnější a přesvědčivější doložení a zdůvodnění.

Výtku si však zaslouží vydavatel. Tak prestižní instituce, Historický ústav Akademie věd ČR, nejenže nezařadila obligátní informace o autorech sborníku, ale z tiráže nezjistíme ani jméno pořadatele, ani jména redaktorů. Na zadní straně obálky se dočteme, že anglicky se tento ústav nazývá Institute of History, ale do publikace není zařazeno žádné cizojazyčné resumé. Z vydavatelského hlediska je publikace výsledkem neprofesionálně odvedené práce.

Recenze

Užitečná informace (nejen) o našich současných odborech

Jan Měchýř

Cesty, křižovatky, střety nových odborů: 10 let hájíme práva a zájmy lidí práce. Ed. Jana Kašparová a Jaroslav Jarkovský. Praha, ČMKOS a Sondy 2000, 151 stran a 35 fotografií.

K desátému výročí Českomoravské konfederace odborových svazů (ČMKOS) vydala v roce 2000 tato konfederace ve spolupráci se Sondami, s.r.o., publikaci *Cesty, křižovatky, střety nových odborů*. (*Sondy* jsou „týdeník pro sociální otázky" – jak uvádí podtitul – který velmi dobře spojuje poskytování praktických informací pro odboráře a zaměstnance s články teoretickými.) Projekt podpořily Nadace Friedricha Eberta a Majetková, správní a delimitační unie odborových svazů.

Otevřel jsem publikaci s podezřením, že to bude propagandistická brožura, jen účelový náklad sestavený vesměs zaměstnanci jedné instituce. Omyl! Sborník i přes svůj nevelký rozsah poskytuje mnoho cenných informací o dějinách nejsilnější české odborové organizace v uplynulých deseti letech. Současní i bývalí pracovníci ČMKOS popisují její zrod i současné působení věcně, bez emocí. Jsou to vesměs vysokoškolsky graduovaní odborníci, kteří i memoárové pasáže koncipují jako erudovaní profesionálové.

Úvodní článek Richarda Falbra „Místo a úloha českých odborů v ekonomické a sociální transformaci české společnosti" (s. 6–17) začne zkušený čtenář číst jen na půl oka, neboť předpokládá, že současný předseda ČMKOS a ještě k tomu senátor sotva má dost času sepsat víc než jen několik obecných floskulí. Druhý omyl. Je to věcná analýza, odborně kvalifikovaná studie. Ani se nechce věřit, že při svém zaneprázdnění si Falbr pro opravdu odbornou studii našel dost času. Ještě méně uvěřitelné ovšem je, že by se šéf odborů mohl chlubit cizím peřím, fakticky vykořisťovat práci svých podřízených, jak to mnozí z nás znají z let „normalizace".

Věcnost, střídmost, prostá jakékoli propagandistické či populistické frazeologie, je vlastní všem autorům. První prezident Československé konfederace odborových svazů Igor Pleskot vypovídá jako pamětník. Ale i jeho vzpomínková kapitola „Kdy, proč a jak nové odbory?" (s. 18–43), popisující období od stávkových výborů v listopadu 1989 do všesvazového sjezdu v březnu 1990, je věcnou výpovědí, hodnou docenta na vysoké škole.

Ladislav Velenský v článku „Malá zpáteční jízdenka Zpravodaje" (s. 44–47) upozorňuje na dnes zapomenutý, ale důležitý pramen nejen k dějinám odborů, ale i celé (po)listopadové revoluce, *Zpravodaj stávkových výborů*. Škoda jen, že vedle nebo místo obecných informací neposkytl více konkrétních údajů – odkdy dokdy *Zpravodaj* vycházel, kolik čísel vyšlo, kdo je redigoval a jaký byl jejich obsah.

Studie Jiřího Pokorného „Od historie k současnosti: Počátky nových demokratických odborů v českých zemích" (s. 48–76) patří k nejkvalitnějším. Kdybych měl k dispozici separáty, rozdával bych je svým posluchačům jako učební text. Článek popisuje nejen konec Revolučního odborového hnutí a zrod ČMKOS, ale vrací se až ke koaličnímu zákonu z roku 1870 a poskytuje řadu základních informací o dějinách a osudech našich odborů. Není nic snazšího než vypočítávat, co autor, který „se musí vejít" na několik stránek, pominul z více než století historie odborového hnutí. Ale snad i do stísněného publikačního prostoru by se vešla alespoň stručná informace přibližně tohoto znění: Pozornost a zamyšlení si zaslouží zákon č. 120/1990 Sb., známý jako zákon o pluralitě odborů. Je to zákon typický, čítankově názorný pro zákonodárství takřečené sametové revoluce. Prospěšný, žádoucí, a zároveň kontraproduktivní. Omezil monopol bývalého ROH a jeho nomenklaturních kádrů, ale zároveň dal stejná práva v podniku představitelům všech odborových organizací, včetně těch, jejichž veškerou „členskou základnu" tvořil třeba jen její předseda. Pluralita je přepych, který si odbory ani v té nejdemokratičtější demokracii nemohou dovolit.

Poslání článku Zdeňka Málka vyjadřuje dostatečně jeho název „Jsme součástí svobodných odborů v zahraničí" (s. 77–84). Milan Štěch ve stati „Generální dohoda – počátek sociálního dialogu" (s. 85–88) dostál také standardu celé publikace. Včetně úsporného způsobu vyjadřování – v tomto případě však trochu na škodu věci. Myslím si, že většina čtenářů by přivítala víc informací, zejména o širších souvislostech. Nemíním to jako výtku, ale jen jako námět k úvaze. Nezaslouží si zmínku, že „tripartita" je ve fungujícím tržním systému nestandardním prvkem, že je zmetkem špatné privatizace? K tomu jen připomínám, že současná politologická literatura klade podobné způsoby předcházení sociálním konfliktům na rozhraní mezi demokratickým a „korporativním" systémem. Korporativní systém předpokládá hledání konsenzu, vzájemného kompromisu mezi jednotlivými sociálními skupinami (třídami). Je to ovšem problém velice delikátní, protože politickým uskutečnitelem této ideje byl bývalý italský socialista Benito Mussolini, který to označil starým latinským pojmem „svazek" – *fascis*, čili „fašismus". Uznávám, že autor by musel popsat mnoho stran, aby vysvětlil, že pojem „fašismus" je ve svém původním významu něco zcela odlišného od toho, co si pod ním představujeme dnes. Uznávám,

že asi není možné jen několika řádky zdůvodnit hypotézu, že Klaus, Falbr a Mussolini by mohli teoreticky zasednout ke společnému kulatému stolu.

O problému sociálního partnerství stručně informuje také Jaroslav Zavadil v příspěvku „Kolektivní vyjednávání – důstojné mzdové a pracovní podmínky" (s. 89–91) a Jan Uhlíř v kapitole „Tripartizmus a sociální partnerství" (s. 92–93). Hana Popelková a Zdeněk Hájek v článku „ČMKOS a sociální politika" (s. 94–102) rovněž dokázali do malého prostoru směstnat desítky důležitých informací a podnětů, které by si zasloužily samostatnou studii. Vysvětlují pojmy, o jejichž významu naprostá většina občanů nemá ani ponětí, jako je státní sociální podpora, sociální pojištění nebo sociální pomoc.

Helena Čornejová ve stati „Odbory a mzdový vývoj v ČR" se na necelých deseti stranách (s. 102–109) zabývá problémem, který by si zasloužil obsáhlou publikaci. Přidělený prostor využila v maximální možné míře. Následuje užitečná kapitola „Střety, stávky, demonstrace, boj za sociální zákony" (s. 111–118) s chronologickým výčtem a stručnou charakteristikou důležitých protestních akcí odborů v posledním desetiletí. Charlotte Kadavá v příspěvku „Odbory a veřejné mínění" (s. 119–125) reprodukuje výsledky sociologických výzkumů řady renomovaných agentur, vysokých škol i jiných odborných pracovišť s vědomím toho, že „průkaznost výsledků záplavy výzkumů veřejného mínění je stále předmětem diskuse" (s. 119). Domnívám se, zřejmě spolu s autorkou, že irelevantnost odpovědí je způsobena špatně položenou otázkou: „důvěřujete..." (vládě, odborům atd.), na niž ve většině případů normální respondent nemůže dost dobře odpovědět. Určitou nepřesností, jíž se však vyznačuje většina statí, je používání pojmu „odbory" i tam, kde se mluví jen o odborových svazech sdružených v ČMKOS. A možná právě v těchto kapitolách by někde mělo být zmíněno, že je rozdíl mezi „KOS" Richarda Falbra a například Igora Pleskota.

Šéfredaktorka *Sond* Jana Kašparová nazvala svůj příspěvek „Mediální zrcadlení" (jen asi 60 řádků). Také až příliš stručně (neříkám, že nevěcně či neužitečnými informacemi) popsala jeden z největších problémů naší transformace. Média, zejména jejich mladiství redaktoři a publicisté, se v souladu s koncepcí polistopadových obnovitelů kapitalismu snažila desavuovat, znectít, zesměšnit odborové hnutí. Tito noví staroliberálové nevěděli nic o tom, že legalitu odborů zakotvili zákonem (už roku 1870 ve „starém Rakousku") jejich liberální pradědečci, kapitalisté v tom dobrém slova smyslu. A to proto, že si uvědomili, že v tržní ekonomice musí být i odbory rovnoprávným konkurentem. Domnívám se, že právě v této publikaci (zejména v této stati) by se mělo podrobněji dokumentovat a konkrétními citáty doložit, jak mnoho polovzdělaných žurnalistů, kteří nevěděli nic ani o poslání odborů, ani o jejich dějinách (a dokonce nic ani o „starém" a „moderním" kapitalismu), si získávalo ostruhy tím, že neinformované veřejnosti nastavovali pokřivené zrcadlo odborového hnutí.

Publikaci vhodně doplňuje užitečná závěrečná dvojkapitola „Odborové svazy se představují" (s. 128–144) a „Současná struktura ČMKOS a vývoj odborové organizovanosti" (s. 145–149). Neslouží redakci ke cti, že v obsahu není uvedena stať Jaroslava Jarkovského „Vývoj odborové organizovanosti" (s. 150–151). Také v této stručné poznámce je řada pozoruhodných postřehů a tezí. Chybí ovšem jedna

podstatná: Odbory se stanou opravdu tím, čím mají a musejí být, teprve tehdy, až dokáží získat do svých řad i zaměstnance malých podniků. Ale to není výtka na adresu autora...

Co říci závěrem? Knížka je jedním z nejserióznějiších příspěvků nejen k dějinám odborů, ale i k našim soudobým dějinám. Některé kapitoly by mohly být zařazeny do učebnice soudobých dějin, jiné jsou pramenem prvořadého významu. A ještě jen to, co asi do recenze nepatří, ale snad je přípustné jako poznámka na okraj: i tento nevelký sborník dokládá, jakou početnou škálou odborníků disponují současné odbory. Mnohé politické strany i pan prezident by jim tento elitní štáb mohli závidět.

A dodatek: Tuto publikaci nenajdeme na pultech knihkupců. Zájemci si ji však mohou objednat za přijatelnou cenu (vlastně jen za poštovné) na adrese: Dům odborových svazů, redakce časopisu *Sondy*, náměstí W. Churchilla, Praha 3.

Recenze

Mohl být svět ušetřen komunismu?

Nová práce o alternativě, kterou znamenal konflikt legií s bolševiky v roce 1918

Geoffrey Swain

FIC, Victor M.: *The Rise of Constitutional Alternative to Soviet Rule in 1918: Provisional Governments of Siberia and All-Russia. Their Quest for Allied Intervention*. Boulder, East European Monographs 1998, XXVI + 481 s.

Na projektu „Československo a ruská otázka, 1914–1918" pracoval Victor Fic více než dvacet let. Na počátku publikoval dvě práce: první byla věnována československému boji za nezávislost během první světové války a jeho souvislosti s ruskou otázkou,[1] druhá počátku ozbrojeného konfliktu mezi československými legiemi a bolševiky.[2] Čím déle se však tímto tématem zabýval, tím více jeho zájem přitahovala otázka, proč prezident Woodrow Wilson tak jednoznačně odmítl podpořit československé legie v jejich povstání proti sovětské vládě. Další Ficova kniha byla potom věnována právě této problematice.[3] Jeho nejnovější práce sleduje dva cíle: dovršuje příběh československých legií i historii „neslavné Wilsonovy ruské politiky" (s. 445).

Historie československých legií je vyložena ve druhé části knihy, a je to příběh, který by měl číst každý historik ruské revoluce. Fic začíná detailním líčením událostí sjezdu československé armády v Čeljabinsku 20. až 23. května 1918 a poté popisuje vojenské operace československých jednotek k zajištění sibiřské magistrály od Volhy po Vladivostok na jaře a v létě téhož roku. Je to dílo založené na pečlivém badatelství – využívá

---

1 *The Revolutionary War for Independence and the Russian Question: The Czechoslovak Army in Russia 1914–1918*. New Delhi 1977.

2 *The Bolsheviks and the Czechoslovak Legion: The Origin of Their Armed Conflict. March to May 1918*. New Delhi 1978.

3 *The Collapse of the American Policy in Russia and Siberia, 1918: Wilson's Decision Not to Intervene. October – March 1918*. Boulder 1995.

české prameny i americké diplomatické dokumenty – a také dramaticky podané. Popisuje průběh počáteční revolty, pokusy francouzských a amerických představitelů prosadit vyjednaný kompromis s Trockým, odhodlání československých velitelů probojovat si cestu do Vladivostoku sami a heroický boj legií vedený s tímto cílem. Před čtenářem se odvíjí podrobná historie, která přitom bere dech. Jejím těžištěm jsou tři dílčí témata. Zaprvé, pokusy o kompromis, jejichž jádrem byl takzvaný irkutský model: na začátku, v první polovině června, představitelé Dohody doufali, že ochota některých československých jednotek odevzdat zbraně až na úroveň třiceti pušek na vlak by se mohla stát základem pro vyjednání kompromisu s bolševiky. Zadruhé autor upíná pozornost na boje podél sibiřské magistrály, které místy popisuje krok za krokem. Zvláště dramaticky vylíčil boje o ovládnutí tunelů podél Bajkalského jezera 14. až 19. července. Nakonec svůj výklad přesouvá k tomu, jak si Čechoslováci, kteří dosáhli Vladivostoku už před začátkem konfliktu, probojovali cestu zpět podél sibiřské magistrály k setkání s těmi, kteří postupovali od západu.

První část Ficovy studie je dosti odlišná. Historie československých legií totiž zatím nikdy nebyla v angličtině dostatečně důkladně vyložena; avšak tam, kde se Fic obrací k tématu intervence, dostává se na terén, který zpracovávali již mnozí. Jeho úloha je jednoduchá – popsat vznik ústavní alternativy k sovětské vládě v Rusku a na Sibiři na jaře a v létě 1918 a vylíčit „hluboký úpadek sovětské moci v květnu 1918". Některými z těchto témat se nedávno zabývali i jiní badatelé. Kdo něco věděl ještě před několika lety o P. Ja. Derberovi a jeho Prozatímní sibiřské vládě, jež vznikla v lednu 1918? Nyní existují studie N. G. O. Pereiry či Jonathana Smela.[4] Podobně také autor této recenze líčí ve své knize[5] postupný vývoj politiky eserů ve středním Rusku až k povstání na Volze a souběžný odklon liberálů od Miljukovova flirtování s Německem a návrat ke strategii spolupráce s esery. Ficův obdiv pro Brucea Lockharta, jehož označuje za „jednoho z nejbystřejších pozorovatelů a nejpronikavějších analytiků Dohody" (s. 197), sdílí nejen autor recenze, ale ve své studii o britsko-ruských vztazích i Michael Hughes.[6] Ficův výklad je jasný, je zde dost prostoru i pro některé dodatečné podrobnosti, první část však nedosahuje vždy originality části druhé.

To ovšem není případ šesté a sedmé kapitoly. Zde je Fic ve svém výkladu vojenského plánování Spojených států zcela zřetelně dál než i ty nejnovější studie. Britská sekce Nejvyšší válečné rady připravila 23. března 1918 dokument nadepsaný „Intervence Dohody na Sibiři: její význam z vojenského hlediska", který se pak stal základem dalších, realističtějších návrhů v dubnu a květnu. Fic má mimochodem úplnou pravdu, když upozorňuje, že Richard Ullman ve svých studiích těmto dokumentům nevěnoval dostatečnou pozornost. Tyto vojenské návrhy, poznamenává Fic, se staly zdrojem rozporů mezi politickým a vojenským vedením USA. Protože prezident Wilson naprosto odmítal samotnou ideu intervence, dostali zástupci USA

4 PEREIRA, N. G. O.: *White Siberia: The Politics of Civil War*. Montreal – London 1996; SMELE, Jonathan: *Civil War in Siberia: The Anti-Bolshevik Government of Admiral Kolchak, 1918–1920*. Cambridge – New York 1996.

5 SWAIN, Geoffrey: *The Origins of the Russian Civil War*. London – New York 1996.

6 HUGHES, Michael: *Inside the Enigma: British Officials in Russia, 1900–1939*. London 1997.

v Nejvyšší válečné radě Dohody instrukci neúčastnit se žádného takového plánování, avšak představitel USA generál Tasker Bliss držel krok s vývojem situace a navzdory postoji prezidenta byl stoupencem intervence. Koncem června, když už bylo československé povstání v plném proudu, uvažoval Bliss stále o její možnosti. Měl jisté výhrady, ty se ale týkaly podoby plánované intervence, nikoli samotného principu. V detailním výkladu, který zaslal v dopise ze 24. června náčelníkovi štábu generálu Peytonu C. Marchovi, srovnával Bliss aktuální plány na intervenci se zahraniční intervencí během Francouzské revoluce a vyjádřil pochybnosti, zda se nepřipisuje přílišná váha úloze Japonců v intervenci, zatímco mínění ruského lidu se nevěnuje dostatek pozornosti.

To je pro Fice východisko ke krátké odbočce do virtuální historie. Podle Fice nebyly Blissovy obavy ohledně role, již měli hrát Japonci, namístě. V květnu a červnu 1918 povstávalo obyvatelstvo Ruska z velké části proti bolševikům, intervence by nebyla chápána jako cizí okupace, ale jako podpora pro ústavní alternativu v Rusku. Na základě této úvahy se Fic ptá, co by se stalo, kdyby byl generál Bliss schopen prosadit svůj názor na podporu intervence proti Wilsonovi. Obecně řečeno, mohl následovat tento scénář: s podporou Dohody mohly být svolány státní porady do Ufy ne v září, ale už v červnu, ustavené direktorium by začalo úřadovat v červenci nebo v srpnu a bylo by získalo okamžité mezinárodní uznání, a tak by se byla ruská ústavní alternativa proti bolševikům prosadila. A zároveň, po vyhlášení války Německu direktoriem, by byli Němci okupovali Moskvu a bolševici by byli svrženi. Vítězství Dohody v první světové válce by pak přineslo osvobození Moskvy a triumf demokracie a zbytková bolševická strana, ovládaná spíše ústavním než revolučním křídlem, by byla donucena účastnit se práce znovu svolaného Ústavodárného shromáždění. Jak říká Fic, „leninismus by snad vstoupil do historie jako období rudého teroru, které odvedlo ruskou revoluci na šest měsíců z její demokratické a ústavní dráhy, a jako varianta ruského jakobinismu 20. století" (s. 286).

Je ironií, že stejného výsledku mohlo být dosaženo, a dokonce bez americké intervence, kdyby v okamžiku, kdy československé legie povstaly, jednotky, které mířily do Archangelska a ne do Vladivostoku, pokračovaly v této cestě na sever a neobrátily se na východ podél magistrály, aby se spojily se svými druhy. V takové situaci by Britové měli k dispozici síly, které potřebovali pro úspěšné vylodění a rychlý postup k Volze, kde se právě znovu scházelo Ústavodárné shromáždění.

Z angličtiny přeložil Oldřich Tůma.

Hranice a menšiny ve východní Evropě – geneze a korelace

Hans Lemberg

Hranice – společnosti – předmoderní státy

Máme-li se nyní zabývat genezí a souvztažnostmi hranic a menšin ve východní Evropě,[1] pak je namístě přistoupit k tématu poněkud zeširoka, i když nikoli zdlouhavě, a začít tudíž ve středověku.

Zhruba řečeno: Hranice existovaly už před státy, a to zprvu jako marky, širší či užší územní pásy, divočina mezi jádry panství středověkých států založených na takzvaných lenních vztazích (*Personenverbandsstaaten*), které ještě nemohou být pokládány za státy v moderním stylu. Ruku v ruce se středověkou kolonizací ve východní Evropě nastoupilo z předpolí *Germania Slavica*, pozdějšího východního Německa (tedy z pruského řádového území, z Pomořan a ze Slezska), k vítěznému tažení na západ slovanské slovo *granica*, zároveň s věcí, kterou označovalo – totiž „granica" ve smyslu lineárně chápané, vyznačené hranice mezi zprvu soukromými, potom však ve stále větší míře veřejnými právními sférami.[2]

1 Příspěvek proslovený v rámci *Tagung zur Ostmitteleuropa-Forschung* v Marburku v roce 1995 byl postupně přepracováván a v různých verzích přednesen v Nidě (Litva) roku 1996, v Tübingenu o rok později a v Kielu v roce 1998. Přítomná verze odpovídá v zásadě podobě přednášky konané 23. července 1998 při příležitosti odchodu autora z Philipps-Universität v Marburku. Příspěvek přebíráme ze sborníku *Grenzen in Ostmitteleuropa im 19. und 20. Jahrhundert: Aktuelle Forschungsprobleme*. Ed. Hans Lemberg. Marburg, Verlag Herder-Institut 2000, s. 159–181.

2 Srv. k tomu příspěvek Hans-Jürgena Karpa Grenzen – ein wissenschaftlicher Gegenstand. In: *tamtéž*, s. 9–17; týž: *Grenzen in Ostmitteleuropa während des Mittelalters: Ein Beitrag zur Entstehungsgeschichte der Grenzlinie aus dem Grenzsaum*. Köln/R. – Wien 1972 (Forschungen und Quellen zur Kirchen- und Kulturgeschichte Ostdeutschlands, sv. 9); KOLB, Herbert: Zur Frühgeschichte des Wortes „Grenze". In: *Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen*, č. 226, roč. 141 (1989), sv. 2, s. 344–356; NICKLIS, Hans-Werner: Von der „Grenitze" zur Grenze: Die Grenzidee des lateinischen Mittelalters (6.–15. Jh.). In: *Blätter für*

Do reformace se slovo *Grenze* dávno prosadilo také v německé jazykové podobě. Tehdy, v 16. až 17. století, když se vytvářel moderní teritoriální stát, zmocnili se hranice a jejích symbolů teoretici státu jako podstatného elementu, nezbytného pro konstituování teritoriálního panství, *superioritas territorialis*.[3] Jako definice toho, čím je vlastně stát utvářen, platí od té doby tři dnes běžná kritéria: 1. státní moc, 2. státní národ a 3. státní území. A toto státní území, teritorium, je definováno hranicí vymezenou hraničními symboly – o tom není sporu.[4]

Jiný přístup k danému tématu umožňuje následující otázka: Jak byla členěna lidská společnost v raném novověku, tedy před pronikavými změnami Francouzské revoluce, v jejímž důsledku byla společnost strukturována egalitárně? Pokud se pokusíme o co největší míru abstrakce, nemůžeme si nevšimnout, že před Francouzskou revolucí existovalo dělení na dvě globální skupiny, privilegovanou a (mnohem větší) skupinu neprivilegovanou; na tom, kdo nebyl privilegován, zhola nezáleželo, ten neměl v politickém ohledu žádnou váhu. *Populus*, národ politický, se skládal jen z privilegovaných, lze též říci: z osob určitého stavu, ze stavů.[5]

Pokud se hranice za této epochy ve válkách nebo v důsledku dynamických událostí měnily, pak sociální ústrojí privilegovaných a neprivilegovaných pod úrovní suveréna zůstávalo zachováno, ba víc: nový suverén privilegia zpravidla potvrdil; a tak co do vnitřních sociálních, právních a kulturních poměrů zůstávalo všechno při starém, tak jako v převázaném balíku,[6] i když říšské hranice probíhaly někdy úplně jinudy a zeměpán byl jiný. Působivými příklady tohoto jevu je přežívání platnosti dokumentů *Privilegium Sigismundi Augusti* v Pobaltí[7] nebo *Andreanum* v Sedmihradsku.[8]

---

deutsche Landesgeschichte, č. 123 (1992), s. 1–30; SCHICH, Winfried: Die „Grenze" im östlichen Mitteleuropa im hohen Mittelalter. In: *Siedlungsforschung*, roč. 9 (1991), s. 135–146.

3 Srv. k tomu WILLOWEIT, Dietmar: *Rechtsgrundlagen der Territorialgewalt: Landesobrigkeit, Herrschaftsrechte und Territorium in der Rechtswissenschaft der Neuzeit*. Köln/R. – Wien 1975 (Forschungen zur deutschen Rechtsgeschichte, sv. 11), zejm. s. 274 nn.; viz též MEDICK, Hans: Grenzziehung und die Herstellung des politisch-sozialen Raumes: Zur Begriffsgeschichte und politischen Sozialgeschichte der Grenzen in der Frühen Neuzeit. In: *Grenzland: Beiträge zur Geschichte der deutsch-deutschen Grenze*. Ed. B. Weisbrod. Hannover 1993, s. 195–211.

4 K učení o třech elementech v mezinárodním právu srv.: IPSEN, Knut a d.: *Völkerrecht*. 4. vyd. München 1999, s. 55–59; DAHM, Georg – DELBRÜCK, Jost – WOLFRUM, Rüdiger: *Völkerrecht*, sv. I/1. 2. vyd. Berlin – New York, s. 125–131.

5 Srv. LEMBERG, Hans: Der Weg zur Entstehung der Nationalstaaten in Ostmitteleuropa. In: *Osteuropa zwischen Nationalstaat und Integration*. Ed. Georg Brunner. Berlin 1995 (Osteuropaforschung: Schriftenreihe der Deutschen Gesellschaft für Osteuropakunde, sv. 33), s. 45–71 (se schematickou skicou).

6 Ulrich Scheuner ústně v diskusi ke své přednášce. Srv. SCHEUNER, Ulrich: Nationalstaatsprinzip und Staatenordnung seit dem Beginn des 19. Jahrhunderts. In: *Staatsgründung und Nationalitätsprinzip*. Ed. Theodor Schieder ve spolupráci s Peterem Alterem. München – Wien 1974 (Studien zur Geschichte des 19. Jahrhunderts, sv. 7), s. 9–37.

7 STAEMMLER, Klaus-Dietrich: *Preußen und Livland in ihrem Verhältnis zur Krone Polen 1561–1586*. Marburg 1953 (Wissenschaftliche Beiträge zur Geschichte und Landeskunde Ost-Mitteleuropas, sv. 8). – K dalšímu vývoji: *Die Capitulationen der livländischen Ritter- und Landschaft und der Stadt Riga vom 4. Juli 1710 nebst deren Confirmationen: Nach den Originaldocumenten mit Vorausstellung des Privilegium Sigismundi Augusti und einigen Beilagen*. Ed. Carl Schirren. Dorpat 1865.

8 *Quellen zur Geschichte der Siebenbürgener Sachsen 1191–1975*. Ed. Ernst Wagner. Köln/R. – Wien

V takovém systému tedy nemohlo existovat něco jako etnické menšiny, tak jak je známe ze 20. století. Podstatné je, že pojem většiny a menšiny vyžaduje, aby lidé, jejichž rovnost se předpokládá, byli počítáni, nikoli odvažováni podle stupně své privilegovanosti. V předmoderních státech nehrála také žádnou roli otázka, jaký jazyk užívají lidé ke komunikaci, tedy otázka jejich mateřštiny. Kulturní jazyk, jazyk práva a vědy byl většinou stejně jiný: latina, západoruština-církevní slovanština, francouzština, popřípadě novohornoněmčina, osmánština nebo cokoli jiného.

Jistě – existovaly náboženské skupiny, jež by bylo z dnešního hlediska možno srovnávat s menšinami: byly konfesně a nábožensky zaměřeny odlišně než náboženství vládnoucí v zemi, a mohly být proto také vystaveny pronásledování. Přesto tu pojmová dvojice „většina" – „menšina" není namístě: i u různých konfesních proudů šlo o skupiny, které byly konstituovány spíše podle stavovského principu; dokonce tolerance mezi těmito skupinami se podobala – před osvícenskou epochou – spíše stavovským úmluvám.[9]

Historické právo, přírodní právo a hranice

Raně novověké hranice mezi teritoriálními státy byly většinou nějakým způsobem historickoprávně legitimizovány, podle práva anebo jen co do nároků. Prosazování moderního, centrálně organizovaného plošného státu a vytlačování starších, tradičních, spíše stavovsky profilovaných typů panství vedlo k tomu, že mapa systému evropských států v raném novověku se neustále proměňovala. Bylo by zbytečné připomínat si, kolikrát šly z ruky do ruky teritoria střední velikosti, jako například Livonsko; anebo jak svou příslušnost k dynastiím či uskupením států neustále měnila i velká teritoria, zároveň s kombinacemi různých unií od pozdního středověku. Pokud se však měnily hranice, pak většinou s historickoprávní argumentací a zhusta podle starých linií.

Ve věku osvícenství byla tato historicko-legitimistická argumentace zdánlivě zatlačena do pozadí racionálními důvody pro vedení hranic. Montesquieu učil, že každý stát má své *limites naturelles*. Normu pro vymezení teritoriálního státu má napříště poskytnout sama příroda, nikoli definice v zaprášených, zminula zděděných privilegiích. Stát je z moci přirozeného zákona oprávněn proniknout až po své přirozené hranice; ovšem překročit je znamená překročit tento zákon.[10] Právě ve Francii, a nadto v epoše revoluce, se v duchu osvícenství váha argumentace zcela

---

1976 (Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens, sv. 1), s. 15–20.

9 Srv. DAUGSCH, Walter: Toleranz im Fürstentum Siebenbürgen: Politische und gesellschaftliche Voraussetzungen der Religionsbesetzung im 16. und 17. Jahrhundert. In: *Kirche im Osten*, roč. 26 (1983), s. 35–72.

10 POUNDS, N. J. G.: The origin of the idea of natural frontiers in France. In: *Annals: Association of American Geographers*, roč. 41 (1951), s. 146–157; týž: France and „Les limites Naturelles" from the seventeenth to twentieth centuries. In: *tamtéž*, roč. 44 (1954), s. 51–62; SÖLCH, Johann: *Die Auffassung der „natürlichen Grenzen" in der wissenschaftlichen Geographie*. Innsbruck 1924.

přenesla z historických modelů odůvodňování, dříve běžně užívaných i v této zemi, na vymezení kvazipřirozeného typu. A pochopitelně za revolučních válek se zdálo, že tuto vizi lze naplnit dosažením takzvaných přirozených hranic oceánu a Pyrenejí, Alp a linie Rýn–Maasa.

Takto nápadné a výrazné „přirozené" hranice ovšem ve vnitrozemské středovýchodní Evropě najdeme stěží anebo vůbec ne,[11] pokud nebereme v úvahu výjimky, jako například Dvinu v 18. století, linii Odra–Nisa ve století 20. nebo horské hřebeny od Krušných hor přes Sudety až po Karpaty;[12] spíš už se s nimi setkáme v jihovýchodní Evropě, kde je tvoří určité partie Sávy nebo Dunaje, balkánská pohoří anebo Drina. Právě v plošší a geograficky méně akcentované středovýchodní Evropě hrál argument přirozené hranice roli skutečně nepatrnou.

Ale přírodě a její schopnosti tvořit hranice bylo možno argumenty napomoci i v takovýchto oblastech Evropy: nebyl snad zcela původním, přírodním elementem nově objevený fenomén národa, jak se věřilo v čase romantismu? Nemohly si snad národnosti, národní pospolitosti, celé národy činit nároky na vlastní místo na mapě ve smyslu přirozeného práva s mnohem větší platností, než tomu bylo u historicky vyrostlých hranic zemí a států?[13]

Průnik etnicko-nacionálního myšlení přivedl 19. století skutečně ke zcela novému uvažování o hranicích, ba k novým principům utváření států samých a lidské společnosti v nich. Ovšemže při tvorbě státu a při horlivém vzývání národní ideje mohly pak přece jen zas sehrávat svou roli přirozené hranice v geografickém slova smyslu, pokud se aspoň přibližně daly uvést v soulad s hranicemi národními – jako byl Rýn, při němž na stráži budou státi, jak se kdysi zavazovali,[14] anebo též na Němenu

---

11 SCHULZ, Hans-Dietrich: Deutschlands „natürliche" Grenzen: „Mittellage" und „Mitteleuropa" in der Diskussion der Geographen seit dem Beginn des 19. Jahrhunderts. In: *Geschichte und Gesellschaft*, roč. 15 (1989), s. 248–281.

12 K ideologizujícímu zveličování významu „přirozené" hranice českých zemí viz však příspěvek Roberta Lufta „Alte Grenzen" und Kulturgeographie: Zur historischen Konstanz der Grenzen Böhmens und der böhmischen Länder. In: *Grenzen in Ostmitteleuropa im 19. und 20. Jahrhundert: Aktuelle Forschungsproblem*. Ed. Hans Lemberg. Marburg, Verlag Herder-Institut 2000, s. 95–135.

13 Über natürliche Grenzen. In: *Deutsche Blätter*, č. 57 (sv. 2, část 3) z 29.12.1813, s. 33–42. Tam čteme: Politici „již několik desítiletí" chápou pod přirozenými hranicemi hory, jezera, „nejraději však řeky". „Jest nám líto, že musíme pány tyto v tak pohodlném zařízení jejich vyrušiti. *Skutečná* příroda, jež při stanovování těchto [tj. přirozených hranic] nás vésti musí, není přec mrtvou přírodou *půdy*, alebrž živou přírodou *národů*, neboť kvůli těmto jest tu i ona, nikoliv ony pro ni" (s. 33); rozlišujícím znakem je prý jazyk (s. 34). Toky jsou „tepnami a cévami zemí"; jazyk je „přirozenou hranicí jedině nejplatnější". ARNDT, Ernst Moritz: Der Rhein, Teutschlands Strom, aber nicht Teutschlands Gränze. Leipzig 1813. In: *Arndts Werke*. Ed. August Leffson a W. Steffens. 1912, sv. 11, s. 41; cit. u Alexandera Demandta: Die Grenzen in der Geschichte Deutschlands. In: *Deutschlands Grenzen in der Geschichte*. Ed. Alexander Demandt, 3. vyd. München 1993, s. 9–31, zde s. 15; viz též: Sind Flüsse schickliche Gränzen der Staaten? In: *Schlesische Provinzialblätter*, roč. 60 (1814), s. 121–127.

14 SCHNECKENBURGER, Max: Die Wacht am Rhein (1840). In: *Schauenburgs allgemeine Deutsches Kommersbuch*, 44. vyd. Lahr, b.d. [po 1886], s. 31 n.; napsáno za „rýnské krize" r. 1840. Srv. JAEGGLE, Utz: Trennen und Verbinden: Warum ist es an Grunde des Rheines so schön? In:

(*Memel*), po nějž stejně jako po Maasu na opačné straně dosahoval německý hlahol, a kde se tudíž mělo rozkládat jednotné Německo, cíl všeho úsilí.[15]

Podle tohoto rozložení těžišť – od geografické topografie po etnickou menšinu či po etnicky (nikoli historickoprávně) utvářený národ – vznikalo od poloviny 19. století také množství spíše utopických národnostních map, částečně empirických, částečně poplatných uvažování v kategoriích nároků, map, jež se měly stát důležitými nástroji politiky až po dnešní dny.[16] Odtud nebylo už daleko k myšlence a nakonec i k uskutečnění národního státu pod heslem „jeden národ, jedna říše".

Principy tu na sebe pochopitelně narážely, a to po celé dlouhé 19. století: dosud převládalo historické právo legitimity, když bylo hned po napoleonských turbulencích ještě jednou upevněno vídeňským mírovým uspořádáním z roku 1815 – třebaže nelze přehlédnout, že se tu leccos změnilo především pro střední a západní části říše, respektive jejich následnické útvary. Ať to však byla ona stará legitimita, jaká zůstala nadlouho uchována třeba v pobaltských provinciích ruské říše, anebo nová legitimita pruských, rakouských, a dokonce ruských rozdělených území Polska včetně onoho podivuhodného Kongresového království, pak přinejmenším idea historické legitimity dokázala na politicky uvažující lidi ještě dlouho působit svým neodolatelným kouzlem.

Setrvávání na tradičním zdůvodnění států, a tím na historickém ohraničení teritoriálních států bylo možno pozorovat i tam, kde se stále více prosazoval princip etnicko-národní. Zřetelně bylo možno toto střetávání argumentace pozorovat na německých diskusích roku 1848, ještě zřetelněji na sporu ze šedesátých let v pobaltských provinciích Ruska, spojeném se jmény Samarina a Schirrena. Pokud ne jinde, pak zde se tvrdě sráželo historické právo s přirozeným principem národnosti.[17]

Je však pozoruhodné, jak až do pozdního 19. století byl stále živý slovní obrat „historické státní právo", vyjadřující starou, rostlou a během časů možná narušenou nebo i zrušenou legitimitu raného novověku. Mohlo to mít ten důsledek, že – tak jako v případě německých pobaltských legitimistů – jeho staří nositelé pokračovali v zápase o tento princip až k vlastnímu zániku, tedy až po úpadek v národní menšinu

---

SOWI – Sozialwissenschaftliche Informationen. Stuttgart, roč. 20 (1991), č. 3, s. 179–185, zde s. 182; „Rýn" je tu chápán metaforicky, jako ohrožená území za Rýnem, tedy na západ od řeky.

15 FALLERSLEBEN von, Hoffmann: *Das Lied der Deutschen*, [první vydání]. Hamburg – Stuttgart 1841.

16 DÖRFLINGER, Johannes: Sprachen und Völkerkarten des mitteleuropäischen Raumes von 18. Jahrhundert bis in die 2. Hälfte des 19. Jahrhunderts. In: *4. Kartographiehistorisches Colloquium, Karlsruhe 1988: Vorträge und Berichte*. Ed. Wolfgang Scharfe, Heinz Musall a Joachim Neumann. Berlin 1990, s. 183–195; FISCHER, Holger: Karten zur räumlichen Verteilung der Nationalitäten in Ungarn: Darstellungsmöglichkeiten und Grenzen ihrer Interpretation am Beispiel von ungarischen Nationalitätenkarten des 19. und 20. Jahrhunderts. In: *Aspekte ethnischer Identität: Ergebnisse des Forschungsprojekt „Deutsche und Magyaren als nationale Minderheit im Donauraum"*. Ed. Edgar Hösch a Gerhard Seewann, München 1991, s. 325–393. K roli map jako propagandistického nástroje viz HERB, Guntram Henrik: *Under the map of Germany: Nationalism and Propaganda 1918–1945*. London – New York 1997, zde zejm. s. 8–12.

17 SCHIRREN, Carl: *Livländische Antwort an Herrn Juri Samarin*. Leipzig 1869.

v egalitárně organizovaném národním státě,[18] anebo že se tohoto principu ujaly zcela nové vrstvy.[19]

Právě to lze příkladně doložit na českém a podobně též chorvatském národním hnutí. V habsburské říši roku 1848 a pak definitivně roku 1867 zažili, jak se Uhrům díky neustálému dovolávání historického státního práva *Regnum Hungariae* podařilo dosáhnout dualizace státu, a tím značné míry uherské autonomie v jedné z obou polovin říše. V akci svého druhu nápodobné,[20] i když s jiným akcentem, i čeští politici užívali tradičního argumentu české zemské šlechty a rovněž se domáhali historických práv zemí svatováclavské koruny, tento argument však takříkajíc transformovali na zájem moderní české společnosti. České země (ve svých starých hranicích rozumí se) tak měly napříště být členským státem habsburské monarchie, v němž by Češi tvořili většinu.[21] Když Němci, aby se vyhnuli této nové menšinové roli, na oplátku požadovali rozlišení tamních oblastí osídlených Čechy a Němci, se všemi národnostně-právními důsledky – a tím vlastně realizaci etnické hranice uvnitř českých zemí, patrné z mnoha národnostních map[22] –, česká strana jim vytýkala, že usilují o „roztržení země".[23]

---

18 O obtížích této proměny srv. GARLEFF, Michael: Die Deutschbalten als nationale Minderheit in den unabhängigen Staaten Estland und Lettland. In: *Deutsche Geschichte im Osten Europas: Baltische Länder*. Ed. Gert von Pistohlkors. Berlin 1994, s. 452–550, zvl. s. 482–488.

19 K tomu například: ŁEPKOWSKI, Tadeusz: *Polska – Narodziny nowoczesnego narodu: 1764–1870*. Warszawa 1967.

20 Srv. KŘEN, Jan: *Konfliktgemeinschaft: Tschechen und Deutsche 1780–1918*. München 1996 (Veröffentlichungen des Collegium Carolinum, sv. 71), s. 77. (Česky: *Konfliktní společenství Češi a Němci 1780–1918*. Praha, Academia 1991.)

21 URBAN, Otto: *Die tschechische Gesellschaft 1948–1918*, sv. 1. Wien – Köln/R. – Weimar 1994, s. 278 nn. (česky: *Česká společnost 1848–1918*. Praha, Svoboda 1982); KOŘALKA, Jiří – CRAMPTON, R. J.: Die Tschechen. In: *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*, sv. 3. Ed. Adam Wandruszka a Peter Urbanitsch. 1. díl, Wien 1980, s. 489–521; k „proměnlivosti" „poměru mezi většinou a menšinou" srv.: KOŘALKA, Jiří: *Tschechen im Habsburgerreich und in Europa 1815–1914: Sozialgeschichtliche Zusammenhänge der Neuzeitlichen Nationsbildung und der Nationalitätenfrage in den böhmischen Ländern*. Wien – München 1991, s. 133–139. (Česky: *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914*. Praha, Argo 1996.)

22 Srv. k tomu CORNWALL, Mark: The Struggle on the Czech-German Language Border, 1880–1940. In: *The English Historical Review*, roč. 109 (1994), s. 914–951. Jeden příklad: GRÄF, C.: Das Königreich Böhmen. Mapová příloha k: *Böhmen: Land und Volk. Geschildert von mehreren Fachgelehrten. Mit einer, die Sprachgränzen bezeichnenden, Karte von Böhmen*. Prag 1864. Srv. též kartografické práce syna posledního hesenského kurfiřta Heinricha (von) Hanau, jenž v kartografickém ústavu Freytag & Berndt uveřejňoval autonomní národní mapy korunních zemí habsburské monarchie, např. HANAU, Heinrich: *Triaskarte der Habsburger Monarchie*. Wien 1909; týž: *Neue Triaskarte der Habsburger Monarchie*, Wien b.d.; týž: Deutschböhmen, Tschechischböhmen, Mähren, Schlesien (příloha k *Neue Triaskarte*) Wien b.d. Viz k tomu připravovanou práci Margret Lembergové *Ein fürstlicher Dilettant: Heinrich Hanau – Ein Sohn des letzten Kurfürsten*.

23 SLAPNICKA, Helmut: Die Stellungnahme des Deutschtums der Sudetenländer zum „Historischen Staatsrecht". In: *Das böhmische Staatsrecht in den deutsch-tschechischen Auseinandersetzungen des 19. und 20. Jahrhunderts*. Ed. Ernst Birke a Kurt Oberdorffer. Marburg 1960, s. 15–41. Karikatura k „roztržení země": „Necháme si ten náš drahý starý gobelín naposled tím buldoggem rozsápati?" Český lev hlídá koberec ve tvaru království českého před buldokem

Proměna v moderní národ

Toto zápolení odlišných principů není ani tak výrazem zvláštní taktické prohnanosti na jedné či druhé straně jako spíš ztělesněním pomalé proměny od předmoderního, stavovsky profilovaného národa, v němž jazyk užívaný tou či onou privilegovanou či neprivilegovanou vrstvou byl spíše vedlejší a osobní záležitostí, směrem k národům demokratickým, které spočívají na porevoluční rovnosti všech lidí a u nichž jazykově-etnický princip nabyl velmi vysoké, ba rozhodující hodnoty.[24]

Hmatatelné to bylo zejména tam, kde dosud privilegovaná *natio* ve starém slova smyslu se nyní – v národním věku, tedy v pozdním 19. a ve 20. století – ve stále větší míře redukovala na svůj etnický element; například pobaltští Němci nebo sedmihradští Sasové byli tím vtlačováni do role „zahraničních Němců", když se ve svých starých sídelních oblastech náhle ocitli v roli národnostní menšiny uprostřed jinonárodních států.[25] Vývojové procesy, pro tyto skupiny dramatické, jež z tohoto náhlého zvratu vyplývaly, totiž dalekosáhlé vynucené či dobrovolné přesídlování *heim ins Reich*, jak kdysi zněla často cynicky užívaná formule, začaly ve třicátých letech a na individuální bázi pokračují dodnes.[26]

Teprve pozdě v 19. století, se všemi důsledky však až ve století 20., začaly být národnostní, respektive etnické menšiny skutečně jako takové brány na vědomí. Tuto proměnu lze dobře vysledovat v habsburské monarchii. V Předlitavsku teoreticky platila hrdá definice základního státního zákona z roku 1867, v níž se lapidárně pravilo: „Všechny kmeny národní mají stejná práva." Tato obdivuhodná formulace byla označena za „zákon slibů", neboť pokusy o uskutečnění této rovnoprávnosti se během zbývajících desetiletí existence monarchie dály neustále a nikdy nedospěly ke konci – je to bolestná historie třeba českých pokusů o vyrovnání anebo historie všech těch jazykových zákonů, o něž se vedly neustálé boje.[27]

Důvodem mohl být ze Západu přejatý princip parlamentní většiny, který je nedělitelně spojen s demokratizací společnosti. Právník Georg Jellinek ve své přednášce ve Vídni přesně před stoletím, v roce 1898, podrobil zkoumání právo minorit.[28] Konsta-

---

s piklhaubnou a s nápisem „Liberecký trhan", viz: *Šípy*, (6.10.1906); otisk karikatury v katalogu výstavy: *Gleiche Bilder, gleiche Worte: Deutsche, Österreicher und Tschechen in der Karikatur 1848–1948*. München 1997, s. 248; viz též s. 230.

24 Zde i v následujícím textu srv. LEMBERG, H.: Der Weg zur Entstehung der Nationalstaaten in Ostmitteleuropa.

25 KESSLER, Wolfgang: Universitas Saxonum: Personenverband – Gruppenautonomie – Volksgruppe. In: *Gruppenautonomie in Siebenbürgen: 500 Jahre siebenbürgisch-sächsische Nationsuniversität*. Ed. týž. Köln/R. [aj.] 1990 (Siebenbürgisches Archiv, řada 3, sv. 24), s. 3–27.

26 Pro pobaltské Němce srv.: LOEBER, Dietrich A.: *Diktierte Option: Die Umsiedlung der Deutsch-Balten aus Estland und Lettland 1939–1941. Dokumentation*. Neumünster 1972; HEHN, Jürgen von: *Die Umsiedlung der baltischen Deutschen – das letzte Kapitel baltisch-deutscher Geschichte*. Marburg 1982 (Marburger Ostforschungen, sv. 40).

27 STOURZH, Gerald: *Die Gleichberechtigung der Nationalitäten in der Verfassung und Verwaltung Österreichs 1848–1918*. Wien 1985.

28 JELLINEK, Georg: *Das Recht der Minoritäten: Vortrag, gehalten in der juristischen Gesellschaft zu Wien*. Wien 1898.

toval v ní, že přijetí principu většinových rozhodnutí vychází principiálně z možnosti obměny majorit a minorit. Tento princip naráží na své hranice tam, kde této obměně zásadně brání dané skutečnosti, totiž tam, kde jde o náboženskou nebo národnostní skupinu, jejíž poměr k většině je v zásadě konstantní, tedy nezměnitelný.

Národní menšiny v parlamentně-ústavním smyslu v nadnárodních státech před první světovou válkou tedy vlastně neexistovaly, co však existovalo, byly obavy z proměny v takovou menšinu, a tím takříkajíc ve skupinu s trvale menšími právy. Pojem menšiny v etnicko-národním smyslu byl tehdy tudíž neustále užíván, pokud můžeme zjistit, jen v obranné funkci proti přílišnému zvýhodňování některých – většinou národních – většin; vzpomeňme jen „menšinových spolků" nebo „menšinových škol", například Čechů v německy hovořícím českém pohraničí.[29] Pochopitelně rivality tohoto druhu byly v posledních desetiletích habsburské monarchie na denním pořádku – ve školství, v hospodářství, ve všech oblastech života. Ponejvíce však, především ve vědomí veřejnosti, to nebyly – zejména v Předlitavsku – spory mezi menšinami a většinami, nýbrž rivality mezi principiálně rovnoprávnými národnostmi.

Hranice národních států a národnostní menšiny

To se změnilo teprve s první světovou válkou. Myšlenka národního státu zažila nyní, ve světové válce a na jejím konci, ohromný rozmach, zejména na základě principu *self determination of nations*, jejž propagoval Wilson, ale také Lenin. V roce 1915, ve víru první světové války, předvídavě napsal švýcarský antropolog Georges Montandon: Na to, aby bylo možno dosáhnout trvalého míru, bylo by v počínajícím věku národností zapotřebí dát novým národním státům, s nimiž je nutno počítat, přirozené hranice, které by bylo možno spolehlivě hájit. Ty, kteří nepatří k příslušnému státnímu národu, by však poté bylo nutno „masově přesadit", tedy ze státu vykázat – bez vlastnického či jen návštěvnického práva v dosavadním domovském státě.[30]

Tato děsivá vize prozrazovala pozoruhodnou schopnost předvídat budoucí nelidskou brutalitu 20. století. To, co Montandon pojmenoval jako *transplantation*

---

29 Pohled na dobovou argumentaci poskytuje F. Bělehrádek: Školství menšinové a Ústřední matice školská. In: *Česká politika*, část 5. Ed. Zdeněk Tobolka. Praha 1913 (Laichterův výbor nejlepších spisů poučných, sv. 39), s. 335–433.

30 MONTANDON, Georges: *Frontières nationales: Détermination objective de la condition primordiale nécessaire à l'obtention d'une paix durable*. Lausanne 1915 (s mapou předpokládaných budoucích hranic v Evropě). Za upozornění na Montandona jako zřejmě prvního představitele tohoto názoru vděčím Josephu B. Schechtmannovi: *Postwar Population Transfer in Europe: 1945–1955*. Philadelphia 1962, Annex: „Pro and Contra Population Transfer", s. 389–396. – Následující pasáže se opírají mj. o práci Hanse Lemberga „Ethnische Säuberung": Ein Mittel zur Lösung von Nationalitätenproblemen? In: *Aus Politik und Zeitgeschichte: Beilage zur Wochenzeitung Das Parlament*, 1992, č. 46, 6.11.1992, s. 27–38; přetisk in: *Mit unbestechlichem Blick...: Studien von Hans Lemberg zur Geschichte der böhmischen Länder und der Tschecho- slowakei. Festgabe zu seinem 65. Geburtstag*. Ed. Ferdinand Seibt, Jörg K. Hoensch, Horst Förster, Franz Machilek, Michaela Marek. München 1998, s. 377–396.

massive, „masové přesazení", se později stalo skutečností; dostalo se tomu nejrůznějších pojmenování: *population exchange* či transfer obyvatelstva, přesídlení (*Umsiedlung*), odeslání zpět do říše (*Heimholung ins Reich*), vysídlení (*Ausweisung*), vyhnání (*Vertreibung*), *odsun* či *wysiedlenie przymusowe*. Výraz ražený teprve před několika málo lety v jihovýchodní Evropě, *etničko čišćenje* („etnická čistka"), se s neuvěřitelnou rychlostí a účinností rozšířil po celém světě – možná svou nepřekonatelně krasořečnickou formulací, která sugeruje cosi pozitivního, tedy čistotu, ryzost, jistě však také proto, že hrůzný proces, jejž označuje, se neočekávaně opět po dlouhé přestávce stal skutečností, a to ne někde ve třetím světě – nýbrž u nás v Evropě.[31]

Nové uspořádání východní Evropy na mírové konferenci v Paříži v roce 1919 se v jednom ohledu mělo přiblížit principu, jejž předvídal Montandon – nově utvořené státy měly obdržet hranice, které měly zahrnout pokud možno všechny příslušníky daného etnicky chápaného státního národa. Problémem ovšem byl nepříjemný fakt, že obyvatelstvo toho kterého státu bylo i nadále etnicky smíšené, jinými slovy: nyní existovaly ve vlastním slova smyslu státní národy, a také národnostní menšiny.

„Státotvorné" národy (národy titulární), tedy v Lotyšsku Lotyši, v Polsku Poláci atd., tvořily nejenom většinu, ale také určovaly politiku; příslušníků jiných národností byl naopak menší počet, byli tedy klasifikováni jako „menšiny". Touto změnou posuzovacích kritérií nastala u některých z nich – například u pobaltských Němců v Estonsku a Litvě – přímo proměna z vůdčí sociální vrstvy v malou menšinu: skutečně se už tedy „nevážilo", nýbrž „počítalo".

Skutečnost, že ve dvou nově založených státech nebyl zpočátku přítomen dokonce ani titulární národ a musel být teprve usilovně konstituován syntézou, problém takříkajíc vyhrocuje: zpočátku neexistovali ani „Čechoslováci", ani „Jugoslávci", nýbrž Češi a Slováci v jednom případě, Srbové, Chorvaté a Slovinci ve druhém. Usilovně prováděný pokus vytvořit státní národy syntetickou cestou se jak známo nezdařil; přesto i v Československu a v Jugoslávii se uchovalo zřetelné rozlišení mezi „státními národy" a „menšinami".[32]

Montandonem požadovaný princip etnicky homogenního národního státu, k němuž se mělo dospět cestou přesídlování, nebyl ovšem zpočátku aplikován. *Peacemakers* jeho brožurku nejspíš vůbec ani neznali. Avšak myšlenka transferu obyvatelstva tehdy už stejně nebyla ničím novým; krátce před první světovou válkou byla dokonce – na dobrovolné bázi – praktikována v oblasti balkánského válčiště.

Nově vzniklé státy měly však v nakládání s menšinami, pokud by chtěly sáhnout k etnickým čistkám cestou transferu obyvatelstva, svázané ruce: do smluv uzavře-

---

31 Pokus o celkový stručný přehled etnických čistek ve 20. století viz NAIMARK, Norman: Das Problem der ethnischen Säuberung im modernen Europa. In: *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung*, roč. 48, č. 3 (1999), s. 317–349.

32 K tomu viz LEMBERG, Hans: Unvollendete Versuche nationaler Identitätsbildung im 20. Jahrhundert im östlichen Europa: Die „Tschechoslowaken", die „Jugoslawen", das „Sowjetvolk". In: *Nationales Bewußtsein und kollektive Identität: Studien zur Entwicklung des kollektiven Bewußtseins*. Ed. Helmut Berding. Frankfurt/M. 1994, s. 581–607.

ných při pařížských mírových jednáních v roce 1919, jež existenci nových států zajišťovaly, byla zabudována klauzule, jež tyto státy zavazovala k ochraně „rasových, etnických a náboženských menšin": Mezinárodní společenství nové státy uznalo jen tehdy, pokud tuto ochranu vtělily do své ústavy.[33]

Jinými slovy řečeno, menšiny nesměly být ani násilím asimilovány do státních národů, ani nesměly být vypovězeny ze země. Povinnost chránit menšiny kritizovaly některé státy jako omezení své suverenity a uplatňovaly ji spíše neochotně; praxi ochrany menšin bylo možno mnoho vytýkat, jako princip a jako regulační nástroj však znamenala vykročení správným směrem, byla počátkem schopným dalšího rozvíjení.[34]

Ovšem přinejmenším v jihovýchodním koutě Evropy, tam, kde světová válka pokračovala řecko-tureckou válkou a kde uprchlíci prodělávali nesnesitelné útrapy, byla podle smlouvy z Lausanne na mezinárodní nátlak uskutečněna myšlenka dokonce vynucené etnické výměny obyvatel mezi Řeckem a Tureckem. Účast na tomto řešení měl v neposlední řadě i nositel Nobelovy ceny míru a komisař Společnosti národů pro uprchlíky Fridtjof Nansen.

Je to příznak toho, že koncept „vyvázání" (*Entmischung; unmixing of populations* ve formulaci lorda Curzona) bylo třeba primárně chápat nikoli jako násilný akt integrálního nacionalismu, nýbrž v první řadě a do značné míry jako humanitární strategii k řešení konfliktů v mezinárodním rámci, jako *ultima ratio* k nastolení míru, když už jej nebylo možno nastolit adekvátním vedením hranice.[35]

Výsledek z Lausanne, velmi rozsáhlá, i když zdaleka nikoli úplná etnická homogenizace obou zúčastněných států, Řecka a Turecka, působil od té doby jako svého druhu ideální typ takového řešení, jež však vzhledem ke své tvrdosti bylo považováno za řešení spíše orientální a pro střední Evropu ne dost dobře použitelné.[36] Jako realistické se pro řešení menšinových problémů ve dvacátých letech a v první polovině let třicátých skutečně jevily nikoli změny hranic a přesídlování, nýbrž ochrana menšin, nebo nanejvýš jejich více či méně skrytá asimilace.

---

33 VIEFHAUS, Erwin: *Die Minderheitenfrage und die Entstehung der Minderheitenschutzverträge auf der Pariser Friedenskonferenz: Eine Studie zur Geschichte des Nationalitätenproblems im 19. und 20. Jahrhundert*. Würzburg 1960 (Marburger Ostforschungen, sv. 4).

34 K tomu viz příspěvky ve druhém dílu publikace: *Ostmitteleuropa zwischen den beiden Weltkriegen (1918–1939): Stärke und Schwäche der neuen Staaten, nationale Minderheiten*. Ed. Hans Lemberg. Marburg 1997 (Tagungen zur Ostmitteleuropa-Forschung, sv. 3); dále SCHEUERMANN, Martin: *Die Minderheitenpolitik des Völkerbundes in Ostmittel- und Südosteuropa in den zwanziger Jahren*. Marburg 1999 (v tisku).

35 K tomu viz standardní dílo: LADAS, Stephen P.: *The Exchange of Minorities: Bulgaria, Greece and Turkey*. New York 1932; protokol z jednání: *Lausanne Conference on Near Eastern Affairs 1922–1923: Records of Proceedings and Draft Terms of Peace*. Presented to Parliament by Command of His Majesty. London 1923.

36 Tak ve své přednášce 17. března 1939 ještě Robert William Seton-Watson: *The Problem of Small Nations and the European Anarchy*. Nottingham 1939 (Montague Burton International Relations Lecture 1939). Podobně také viz STEPHENS, John S.: *Danger Zones of Europe: A Study of National Minorities*. London 1929 (Merttens Lecture on War and Peace, sv. 3), s. 31 n.; MACARTNEY, Carlyle Aylmer: *National States and national Minorities*. London 1934, s. 448 n.

„Vyvázání" přesídlováním v nacistické mocenské sféře

Teprve cílevědomé rozbití takzvaného versailleského systému v důsledku Hitlerovy politiky opět oživilo úzkostlivě vylučovaný nástroj změny hranic, a to za účelem utvoření jednoho německého národního státu. Vůdčí ideou těchto posunů (Sársko, anšlus Rakouska, ba dokonce mnichovská dohoda) bylo přemístit hranice státu tak, aby se co nejvíce kryly s hranicemi německého národa: „Jeden národ, jedna říše..."

Ve vztahu ke spojenecké Itálii nebyl model mnichovské dohody (přivtělení Němců do říše posunem hranic)[37] příliš použitelný. Byla tedy oprášena myšlenka, zvažovaná na ministerstvu zahraničních věcí už roku 1923, přesídlit jižní Tyrolany do říše. Toto řešení, jakkoli přineslo výsledky málo trvalé, mělo signální funkci jako svého druhu prototyp přesídlovací politiky ve střední Evropě. Zřetelně se nyní ukázalo, že tato metoda není použitelná pouze v Orientu.[38]

Očividně se zdálo, že od té doby se k řešení konfliktů spojených s minoritními problémy velmi dobře nabízí alternativa změny hranic nebo výměny obyvatelstva anebo kombinace obou metod. Ukázalo se to tehdy, když se bezprostředně po sudetské krizi na britském ministerstvu zahraničí (Foreign Office) zvažovalo, zda pro maďarsko-rumunský konflikt doporučit jedno, anebo druhé řešení.[39]

Největší možný krizový moment, hrozící válečný konflikt mezi Německem a Polskem, prokázal při své bezprostřední předehře, že tato myšlenka už visí ve vzduchu, že se stala nakažlivou: Ve druhé polovině srpna vyvinula britská diplomacie značné úsilí, aby v oblastech Hitlerem vyhrocené krize (v Koridoru, v Horním Slezsku) byly menšinové problémy odstraněny nikoli změnami hranic, nýbrž cestou *exchange of populations* zhruba podle jihotyrolského modelu. Taková výměna se do okamžiku vypuknutí války už jak známo neuskutečnila.[40]

O všeobecném přijímání myšlenky „vyvázání" svědčí, že také ještě během druhé světové války zaznívala argumentace pro výměnu obyvatelstva v podivuhodné shodě na obou válčících stranách. V Hitlerově projevu v Říšském sněmu 6. října 1939,

---

37 Už v mnichovské dohodě byla ovšem stanovena pravidla pro „výměnu skupin obyvatelstva" (německou a českou zbytkovou menšinu po nové úpravě hranic): *Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik 1915 1938*, série D, sv. 2, Baden Baden 1950, dokument č. 675.

38 K tomu srv. STEURER, Leopold: *Südtirol zwischen Rom und Berlin 1919–1939*. Wien – München – Zürich 1980; *Option – Heimat – Opzioni: Eine Geschichte Südtirols. Una storia dell 'Alto Adige. Katalog zur Ausstelung des Tiroler Geschichtsvereins*. Bozen 1989.

39 Sir Reginald Hoare 30.9.1938: „Jestli se bezpečně vynoříme z českého lesa, předpokládám, že se za chvilku ocitneme v lese maďarském..." („If we emerge safely out of the Czech forest we shall, I suppose, presently find ourselves in the Hungarian wood...") *Public Record Office*, London, *Foreign Office* (dále *FO*) 371/22454 R 7970/153/37. Britský vyslanec v Bukurešti, sir Michael Palairet, k tomu 3.11.1938 napsal: „Přikláním se k názoru, že některé rumunské problémy může vyřešit spíše výměna populace než revize hranic." („I am inclined to believe that an exchange of population, rather than a revision of frontiers, might solve some of Romania's troubles.") „Hrozný příklad" Československa má prý Rumunsko učinit přístupnější radám. E. M. B. Ingram odpověděl 18.11.1938 v tom smyslu, že není rozhodnut, zda jedno, nebo druhé; až přijede král Karel do Londýna, měly by se mu přednést obě možnosti. *FO*, 371/22455 R 8959/135/37.

40 Doklady pro to viz LEMBERG, H.: „Ethnische Säuberung", s. 30 n.

v němž ohlašoval přesídlování na Východě, se kromě rasové ideologie objevuje důvěrně známá motivace: Přesídlení má prý z celé východní Evropy vyčlenit „zlomky německého národa", a tím odstranit zdroje konfliktů; výsledkem mají nakonec být „lepší dělicí linie" než dosud[41] – což jinými slovy znamená, že státní hranice by měly vymezovat a zahrnovat pokud možno homogenní národní státy. Tento Hitlerův projev tvořil zcela vědomě propagandistickou předehru k nové lavině přesídlování skupin německého obyvatelstva ze sousedních východoevropských zemí na základě přesídlovacích smluv, pod heslem *heim ins Reich*, zpátky do říše.[42]

To byl však zřejmě jeden z posledních kroků nacistického vedení směřující k etnické homogenizaci Velkoněmecké říše. Působí symptomaticky, že 7. října 1939 dokončené memorandum k polské problematice, v němž se mladý Theodor Scheider pokoušel uvést vymezení hranic do souladu s národní homogenitou obyvatelstva a vydatně přitom operoval s nástrojem transferu obyvatelstva, nevedlo k žádným výsledkům, protože už v polovině téhož měsíce bylo považováno za zastaralé, a tudíž „nebylo již ani postoupeno rozhodujícím místům", jelikož „stav věcí se příliš proměnil".[43]

Mezitím totiž, den po citovaném Hitlerově projevu, převzala pod heslem „upevňování německé národnosti" režii celého přesídlování do svých rukou SS.[44] Napříště, po zbývající roky nacistického panství hrály hranice roli už jen utopickou anebo vůbec žádnou – jejich stanovení bylo odsunuto na poválečnou dobu; jejich význam čím dál více klesal na funkci vnitřních hranic velkoněmeckého, velkogermánského mocenského prostoru, potenciálně neomezeného především směrem na východ. Tento prostor ovšem podle všeho čekaly problémy nejtěžšího kalibru, například jak naplnit německým „tělem národním", jež nechtělo dost rychle dorůstat, do přílišné velikosti nafouknutý kabát říše; v tom smyslu existoval nyní spíš „prostor bez národa" než „národ bez prostoru". Tak také nebyla například od roku 1943 do německých školních atlasů vkládána národnostní mapa střední Evropy – v dřívějších vydáních téhož atlasu byly takové mapy vždy nutně přítomny, a to s významnými výchovně-vzdělávacími aspiracemi.[45] Ale žákům z roku 1943 se už nemělo příliš zdůrazňovat, že v té vychvalované Velkoněmecké říši zdaleka ne všude žijí Němci.

---

41 *Der großdeutsche Freiheitskampf: Reden Adolf Hitlers vom 1. September 1939 bis 10 März 1940*. München 1942, s. 67–100, zde s. 82 n.

42 HECKER, Hellmuth: *Die Umsiedlungsverträge des Deutschen Reiches während des Zweiten Weltkrieges*. Hamburg 1971 (Werkhefte der Forschungsstelle für Völkerrecht und ausländisches öffentliches Recht der Universität Hamburg, sv. 17). Viz k tomu i německou propagandistickou mapu *Volksbund für das Deutschtum im Ausland*, Berlín 1940; pod titulem „Die Umsiedlungen des Führers" otištěno in: *Föhn*, č. 6–7, Innsbruck 1980, s. 167.

43 Vorläufer des „Generalplans Ost": Eine Dokumentation über Theodor Schieders Polendenkschrift vom 7. Oktober 1939. Úvod a komentář Angelika Ebbinghausová a Karl Heinz Roth. In: *Zeitschrift für Sozialgeschichte des 20. und 21. Jahrhunderts*, roč. 1 (1992), s. 62–94. Citát pochází z dopisu Alberta Brackmanna a Wolfganga Kohtcho zaslaného Hermannu Aubinovi ze 16.10.1939. Tamtéž, s. 93 n.

44 KOEHL, R. L.: *German Resettlement and Population Policy 1939–1945: A history of the Reich Commission for the Strengthening of Germandom*. Cambridge 1957.

45 *Sydow-Wagners methodischer Schul-Atlas*. Zprac. Hermann Haack a Hermann Lautensach, 22. vyd. Gotha – Liberec 1943. V předmluvě datované v září 1943 se upozorňuje na to, že „mapy

Zanedlouho po začátku války se ve sféře konfliktních zájmů, vymezené dvěma póly – teritoriální hranicí na jedné straně, etnickou příslušností obyvatelstva na druhé straně – patrně objevila nová kvalita: ve vzájemně si konkurujících štábech zabývajících se přesídlovacím komplexem z aspektů „populačněvědeckých", válečněhospodářských, byrokratických, ve stranických ústředích i v plánovacích centrálách SS paralelně i protichůdně působily nejrůznější impulzy rasové politiky, agrárněekonomické restrukturace, prostorového (územního) uspořádání, „germanizace půdy", vysídlení (a likvidace) „nežádoucích elementů"; zcela zřetelně to prokazují předběžné práce na „generálním plánu Východ", respektive na „generálním osídlovacím plánu".[46] Národněstátní homogenizace Velkoněmecké říše se přitom do značné míry ztratila ze zřetele; „politika územní, přesídlovací a likvidační postupovaly ruku v ruce".[47]

Hranice a „population transfer" v protihitlerovské koalici

Spojenecké plánování poválečné doby s ohledem na žádoucí homogenizaci národních států vyhlíželo naproti tomu spíše tradičně, i když bylo možno postřehnout nové modifikace. Vyplývaly zaprvé ze zkušeností s postupem německé okupační moci nejenom na východě Evropy; zadruhé z pokusu uvést do souladu plány, jak v budoucnu odvrátit válku, spolu se stále hlouběji se zakořeňující myšlenkou zabránit Německu v tom, aby znovu zmohutnělo, a konečně také s myšlenkou kolektivního potrestání Němců za válečné zločiny nacistického vedení.

Z hlediska našeho problému (hranice a menšiny) to znamenalo, že od samého počátku – ještě v době, kdy Velká Británie nesla na svých bedrech celou tíhu války proti Hitlerovi – se koncepty a potom hotové plány poválečného uspořádání vztahovaly jednak na změny hranic (přinejmenším anulování změn provedených po roce 1938 nebo 1939, velmi brzy poté – především od poloviny roku 1941, kdy bylo nutno začít brát ohled na sovětského spojence – i okleštění říšského území na Východě), jednak zároveň se změnami hranic na *exchanges of populations*. Toto vzájemné sepětí (*Junktim*) se zakládalo na hluboce zakořeněném přesvědčení, že po válce je třeba bezpodmínečně zamezit existenci národnostních menšin, protože ty nutně brání vnitřní stabilitě států a míru mezi nimi.

---

národů, ras a jazyků" byly „z nového vydání podle úředních směrnic vypuštěny" (s. IX). Tyto mapy se objevují naposled ve vydání z roku 1942 téhož atlasu (laskavá informace Dr. Roberta Maiera, Georg-Eckert-Institut, Braunschweig).

46 *Vom Generalplan Ost zum Generalsiedlungsplan*. Ed. Czesław Madajczyk ad. München 1994.

47 MÜLLER, Rolf-Dieter: *Hitlers Ostkrieg und die deutsche Siedlungspolitik: Die Zusammenarbeit von Wehrmacht, Wirtschaft und SS*. Frankfurt/M. 1991; ESCH, Michael G.: *„Gesunde Verhältnisse": Deutsche und polnische Bevölkerungspolitik in Ostmitteleuropa 1939–1950*. Marburg 1998 (Materialien und Studien zur Ostmitteleuropa-Forschung, sv. 2). K souvislosti přesídlování a holocaustu srv. ALY, Götz: *„Endlösung": Völkerverschiebung und Mord an den europäischen Juden*. Frankfurt/M. 1995.

Velmi názorně to ilustruje úkol, jejž britský Foreign Office zadal instituci Foreign Research and Press Service (v únoru 1942 byl k tomu předložen příslušný dokument). Nejprve se v něm kladla otázka budoucích hranic ve středovýchodní a jihovýchodní Evropě, tedy hranic německo-polských, německo-českých a italsko-německo-jugoslávských. Nemělo se přitom sice brát mnoho ohledů na etnologické zřetele, „ale pokud to povede k obhajování výměny obyvatelstva, bude žádoucí připravit další dokument. (...) Bylo by dobré vzít si ponaučení z minulých výměn obyvatelstva..."[48]

Navzdory upozornění, aby se opomíjely etnologické zřetele, byly už v hlavní části tohoto memoranda, jež můžeme dnes označit téměř za klasické, neustále brány v potaz „etnografické" problémy, a velmi detailně se tedy diskutoval i transfer německých (a nejen německých) menšin, s nímž se v souvislosti se změnami hranic počítalo takřka jako s normálním jevem; v příloze k druhé otázce se pak probírala především poučení, jež vyplývala z precedenčních případů.

Stejné grémium vypracovalo podobné memorandum už dříve, v květnu 1940. Úvahy o transferu figurovaly tehdy v pořadí dokonce na předním místě, a to s výslovnými odkazy na zmíněný Hitlerův projev a na *transfers* před smlouvou z Lausanne i po ní, v jižním Tyrolsku a v Pobaltí, respektive v oblastech obsazených německým wehrmachtem. Dále se zde přihlíželo k momentu, jejž dosavadní bádání v této souvislosti příliš neuvádělo – k přesídlovacím plánům sionistů vztahujícím se na palestinské Araby.[49] Otázka hranic v memorandu z roku 1940 následovala až poté, a to do velkých podrobností.[50]

Bylo by možno vést spojnici od těchto memorand dál až po stále konkrétnější plány na změny hranic, jež usilovaly o to, aby tyto změny s sebou přinášely etnickou homogenizaci nově uspořádaných státních území prostřednictvím přesídlování – v německo-polské oblasti pokaždé až po právě aktuální stav plánů na vedení západních polských hranic.[51] Oddělení Východního Pruska od říše a vysídlení tam-

---

48 „...but, in so far as this leads to advocating exchange of populations, it will be well to prepare a second paper on. (...) Lessons to be learnt from past exchanges of populations..." F.R.P.S.: Memoranda on Frontiers of European Confederations and the Transfer of German Populations (20.2.1942). *FO*, 371/30930 – C 2167/241/18.

49 K tomu viz MASALHA, Nur: *Expulsion of the Palestinians: The Concept of „Transfer" in Zionist Political Thought, 1882–1948*. Washington D.C., Institute for Palestine Studies 1992; SIMONS, Chaim: *International Proposals to transfer Arabs from Palestine 1895–1947*. Hoboken, N.J. 1988; SHALIAK, Israel: A History of the Concept of Transfer in Zionism. In: *Journal of Palestine Studies*, roč. 17 (1989), s. 22–37.

50 RYCHLÍK, Jan: Memorandum Britského královského institutu mezinárodních vztahů o transferu národnostních menšin z r. 1940. In: *Český časopis historický*, roč. 91, č. 4 (1993), s. 612–631.

51 Mapa s alternativními záznamy plánovaného vedení hranic jako vodítko pro stanovování počtu Němců, kteří měli být přesídleni: *FO*, 371/39139 C 9093/2750/18. Mapa je v černo-bílém provedení přetištěna in: BRANDES, Detlef: Die britische Regierung kommt zu einem Zwischenergebnis: Die Empfehlungen des britischen Interdepartmental Committee on the Transfer of German Population vom Mai 1944. In: *Occursus – Setkání – Begegnung: Sborník k poctě 65. narozenin prof. dr. Jana Křena*. Ed. Zdeněk Pousta, Pavel Seifter, Jiří Pešek. Praha 1996, s. 45–68, zde s. 47.

ního německého obyvatelstva tvořilo počátek plánů na přesun hranice na východě Německa, jež se s postupem války stále rozšiřovaly a v nichž důležitou roli hrála kompenzace za Sověty anektované východní Polsko. Při všech těchto variantách plánů na přemístění hranic se vlastně automaticky počítalo s transferem obyvatelstva jako s důsledkem, jenž z toho jako by nutně vyplýval.

V případě znovuobnoveného Československa se zprvu počítalo s kombinací odtržení čistě německy osídlených pohraničních územních výběžků a výměny zbývajících menšin, teprve později začal vývoj směřovat k plné restauraci starých československých hranic a k úplnému vyhnání Němců.[52]

V případě koncepce *displacement*, vypracované v relativně krátké době, tedy koncepce transferu německého obyvatelstva především z obnovovaného teritoria československého i z polského území, jež bylo v každé fázi plánování hranic posouváno stále dál na západ a na sever, docházelo k obtížně skrývaným neshodám například mezi československou exilovou vládou a britskou vládou o zdůvodnění: Benešova exilová vláda kladla čím dál tím více do popředí motiv potrestání nejprve sudetoněmeckých nacistů a všech jejich souputníků; britská vláda, na níž byly malé exilové vlády závislé, proti tomu namítala, že motiv potrestání není vhodný, protože by umožňoval setrvání zbytkové „anti-nazi" německé menšiny – a tím by menšinový problém nepřestal existovat. Britská vláda naopak sledovala na prvním místě princip etnické homogenizace s cílem zabránit budoucím konfliktům.[53]

Nikoli, státy střední a východní Evropy doby poválečné ve svých hranicích už žádné etnické menšiny přechovávat neměly. Ministr zahraničí Anthony Eden ve stručné poznámce k závěrečné zprávě výboru Interdepartmental Committee on the

---

52 STANĚK, Tomáš: *Odsun Němců z Československa 1945–1947*. Praha 1991; LEMBERG, Hans: Die Entwicklung der Pläne für die Aussiedlung der Deutschen aus Tschechoslowakei. In: *Der Weg in die Katastrophe: Deutsch-tschechoslowakische Beziehungen 1938–1947*. Ed. Detlef Brandes a Václav Kural. Essen 1994, s. 77–92 (paralelní české vydání: týž: Vývoj plánů na vysídlení Němců z Československa. In: *Cesta do katastrofy: Československo-německé vztahy. Referáty z třetí konference česko-německé historické komise, konané ve dnech 7.–9. října 1992 ve Štiříně u Prahy*. Ed. Ivona Řezanková, Václav Kural. Praha, Ústav mezinárodních vztahů 1994, s. 59–69; přetištěno in: *Mit unbestechlichem Blick...*, s. 343–360). BRANDES, Detlef: *Großbritannien und seine osteuro- päischen Alliierten 1939–1943: Die Regierungen Polens, der Tschechoslowakei und Jugoslawiens im Londoner Exil vom Kriegsausbruch bis zur Konferenz von Teheran*. München 1988 (Veröf- fentlichungen des Collegium Carolinum, sv. 59). Viz týž: *Der Weg zur Vertreibung 1938–1945: Pläne und Entscheidungen zur Vertreibung der Deutschen aus Polen und der Tschechoslowakei*. München, Oldenbourg-Verlag 2000.

53 Srv. návrh směrnic z Foreign Office, Central Department, pro návštěvu ministra v USA z 3.4.1943: Beneš prý navrhl motivovat transfer válečnými zločiny. Britská vláda „v současné době nepovažuje za žádoucí přijmout žádné podobné limitující kritérium" („do not at present consider it desirable to accept any such limited criterion"). *FO*, 371/34396 C 3655/416/62. Prvořadý význam principu oproti všem pochybnostem a variantám provedení charakterizuje věta: „Máme (...) závazky vůči principům, nikoli vůči metodám." („We are (...) committed to a principle, but not to a method.") O'Neill Troutbeckovi: Transfer of German Populations (13.11.1943), *FO*, 371/64221 C 11913/279/18; srv. BRANDES, D.: Die britische Regierung kommt zu einem Zwischenergebnis, s. 51.

Transfer of German Population z května 1945[54] vyjádřil věc takto: „Moje vlastní politika by byla taková: ...v Evropě by neměly být národnostní menšiny; kdokoli, komu by se myšlenka žít ve své vlasti za takových podmínek nelíbila [tj. bez ochrany menšin a pod maximálně silným asimilačním tlakem], by měl zmizet."[55]

Ovšem od roku 1944, tváří v tvář stále konkrétnějším plánům na velký územní přírůstek Polska na dosud německém území až po Odru a Nisu a na totální vysídlení Němců z těchto území i z ČSR, narůstaly pochybnosti Britů a vůbec Spojenců, které se tu a tam v jejich plánovacích grémiích objevovaly už i předtím.[56] Netýkaly se přitom ani tak samotného principu transferu, provázejícího posuny hranic, anebo nehumánnosti celého opatření, jež byla zjevná a ostře kritizována od samého počátku realizace a v rostoucí míře v letech 1945 a 1946, nýbrž plynuly ze snadno předvídatelných negativních důsledků pro sociální, ekonomickou a politickou stabilitu Německa, jež Spojenci měli obsadit či už obsadili.

Po druhé světové válce – staré, nebo nové principy?

Připomeňme si Montandonovu tezi. V jednom směru neměl pravdu: to, co vzniklo v roce 1919, 1938 nebo 1945, nebyly hranice „přirozené" a ani se nedaly nijak zvlášť dobře hájit. Častěji byly dokonce – *horribile dictu* – historické.[57] Montandonova slova

---

54 Tuto zprávu podrobně analyzuje Brandes, tamtéž.

55 „My own policy would be such: ...there should be no national minorities in Europe; anyone who disliked the idea of staying in his own home on such conditions would have to clear out." Tamtéž, s. 67. – Protože z nedbalosti nakladatelství nebyla v dotyčném svazku otištěna žádná z 85 poznámek zmíněného příspěvku, doplňujeme pramen (podle laskavého sdělení autora): Záznam Edena z 9.6.1944, *FO*, 371/39092 C 6391/220/18. – Nejméně jeden exemplář jednapadesátistránkového zásadního dokumentu výboru Interdepartmental Committee on the transfer of German Population byl – jaká ironie dějin – po první fázi služebního postupu (k tomu i Edenův záznam) 23.6.1944 předběžně postoupen dál s poznámkou: „Problém, kterým se zpráva zabývá, v současnosti neexistuje, ale po válce může být velmi akutní" („The Problem with which this report deals is one that does not exist at the moment, but is capable of becoming exceedingly acute after the war."); při dalším služebním postupu zjevně někde uvízl, o sedm let později však byl nalezen „mezi ostatními úředními dokumenty" („amongst some cabinet papers") v German Political Department a 7.8.1951 předán oddělení C s lítostivou poznámkou: „Na nějakou další akci je v této době už pozdě." („No further action can be taken at this late date.") Mezitím se odehrálo veškeré vyhnání a vysídlení Němců ze středovýchodní Evropy.

56 Relativně časné zvažování argumentů pro a proti transferu viz: J. D. Mabiott 1.9.1942 s odvoláním na memorandum F.R.P.S. z února 1942, *FO*, 371/31500 U 420/61/72; viz také závěrečnou zprávu Interdepartmental Committee on the Transfer of German Population, s. 5, odst. 8 a násl.; o otevřenosti britských plánovacích výborů svědčí skutečnost, že i novinový článek mimořádně skeptický vůči plánům na změny hranic a transfer v polsko-německé oblasti (Germany's Eastern Frontiers: By a Student of Europe. In: *Sunday Observer*, (27.2.1944)) od G. W. Harrisona byl komentován takto: „Velmi vyvážený článek. Citlivá veřejná diskuse o této ožehavé záležitosti neuškodí." („A well balanced article. Sensible public discussion of this thorny matter will do no harm.") (2.3.1944, *FO*, 371/39091 C 2869/220/18; C 2864/220/18.)

57 Známá mapa Columa Gilfillana: European political boundaries. In: *Political Science Quarterly*, roč. 39 (1924) s. 458–484, přetištěná mj. Alexanderem Demandtem in: *Die Grenzen in der*

se ovšem potvrdila v tom, že – od jistého okamžiku – byly nejprve vyznačeny hranice a tomuto Prokrustovu loži pak přizpůsobovány státní národy; etnicko-národnostní menšiny byly skutečně vyměněny, častěji však (protože nebylo co vyměňovat) jednostranně podrobeny transferu.

Myšlenka, že od výměny obyvatelstva lze očekávat uklidnění situace, nebyla odložena *ad acta* dokonce ani poté, co skončilo běsnění spojené s přesuny obyvatelstva za druhé světové války a po ní; svědčí o tom epizody ještě z let 1948 a 1949, kdy diplomaté (opět britští) v souvislosti s řešením naléhavých problémů v oblasti Terstu a v Makedonii diskutovali o přednostech a nevýhodách výměny obyvatelstva.[58]

Celkově se však v souvislosti s tímto modelem jednání pomalu dostavovala skepse. Až příliš jasně se ukazovalo, že příslušné skupiny obyvatel reagovaly na přesuny a přesídlování jakkoli jinak než nadšeně, a to i tehdy, když cesta vedla „domů do říše".

Dokládá to svědectví britského experta na menšinové otázky Macartneyho, jenž v dubnu 1940 informoval Foreign Office o možnostech maďarsko-rumunské výměny obyvatelstva a mimochodem poukázal na to, jak zmíněný Hitlerův projev z října 1939 s oznámeným přesídlováním „zpět do říše" vyvolal zvrat nálady mezi Němci v Maďarsku, kteří byli ještě v roce 1938 do značné míry orientováni prohitlerovsky. Během několika dnů došlo údajně dvacet tisíc žádostí o maďarizaci německých jmen, rodiny začaly pátrat po židovských předcích, dokonce v Šoproni začali Němci náhle mluvit maďarsky a na vyšší německé školy nedocházely už téměř žádné přihlášky. To všechno proto, aby se v žádném případě nedostali do skupiny těch, kdo měli být přesídleni *heim ins Reich*.[59] – I kdyby takové zprávy byly přehnané, v jádře jsou přece jen pravděpodobné.

V diskusi o smyslu či nesmyslnosti přesídlování za účelem etnické homogenizace států, která se před a po skončení války vedla v britské a americké veřejnosti,[60] zaznívaly argumenty pro i proti:

Našli se rozhodní zastánci této politiky, jako například dobře informovaný Bernard Newman, jenž ideu výměny obyvatelstva v roce 1943 velice vehementně hájil s odůvodněním, že „nepohodlí jedinců by nemělo ohrožovat bezpečnost celku" („the inconvenience of the few cannot be allowed to prejudice the safety of the many"). Některé tvrdé důsledky měly být vykoupeny dosažením prvořadého účelu uklidnění situace. Podobně se za transfer obyvatelstva jako „heroický léčebný prostředek" přimlouval rovněž americký exprezident Herbert Hoover; „tvrdost odchodu jinam" je prý sice veliká, avšak menší než „trvalé utrpení menšin a trvalé opakování válek".[61]

Geschichte Deutschlands, s. 26, je zavádějící v tom smyslu, že při „trvalosti" hranic byla brána v potaz jen jejich funkce jakožto státních hranic – nikoli však jako starých vnitřních hranic, jež se staly státními hranicemi, a naopak.

58 LEMBERG, H.: „Ethnische Säuberung", s. 36.

59 *FO*, 371/24429 C 4668/1967/21.

60 K tomu též s ohledem na obávané přesídlení Židů: VISHNYAK, Mark Venianovich: *Dos transferim bafelkerungen vi a mitl tsu farentfern di problem fun minoritetn*. New York 1942. Publikace je v jidiš.

61 LEMBERG, Hans: „Ethnische Säuberung", s. 35. Kromě toho viz: Hans Holstad (bývalý prezident turecko-řecké komise pro výměnu obyvatelstva) Malkinovi: Exchange of populations as a means

Pochopitelně bylo také velmi mnoho kritiků politiky transferu, a to už v plánovacích orgánech za války. Tak třeba Eugene Kulischer, expert na dějiny migrací, poukázal v delším článku v roce 1946 na to, že není možno racionálně zamlžovat negativní charakter masových přesídlování. A vůbec: „žádná umělá etnická segregace nemůže být trvalá" („no artificial ethnic segregation can be durable"); žádný stát nelze udržet etnicky čistý, tj. homogenní.[62]

Z odstupu půlstoletí se tato skepse jeví jako zcela oprávněná. Nejen to: prokázalo se sice, že v důsledku masového přesídlování, masových likvidací a vyhánění jsou státy středovýchodní a jihovýchodní Evropy skutečně etnicky mnohem homogennější;[63] zároveň se však dostavilo kulturní ochuzení oproti stavu smíšené existence etnik před druhou světovou válkou.

Je třeba dále konstatovat, že idea etnicky čistého národního státu byla tak účinná, že ochranu menšin, zakotvenou ještě ve Společnosti národů, OSN jako její nástupce po válce nepřevzala. Etnické menšiny považovali vedoucí politikové i po skončení války za příčinu konfliktů *per se*, kterou je nutno nejenom odstraňovat – například „integrací" do státních národů –, ale napříště raději rovnou se jí vystříhat a v žádném případě ji už neochraňovat.

V OSN namísto staré ochrany menšin byla zakotvena pravidla ochrany všeobecných lidských práv, jimž se pak dostalo důrazné podpory na dalších úrovních, jako například v Evropské unii nebo Organizaci pro bezpečnost a spolupráci v Evropě. Téma bylo tedy vyřízeno jako celek a bylo možno na ně pohlížet v historizující optice, zejména proto, že během čtyřiceti let paradoxní stability východo-západního dualismu byly etnické konflikty známy vlastně už jen z okrajových oblastí Evropy, ze Severního Irska a Baskicka, nebo z třetího světa. Měl tedy Georges Montandon přece jen pravdu? Dlouhou dobu to tak mohlo vypadat, když také výzkumy v globálním horizontu prokázaly, že po roce 1945 většina mezinárodních konfliktů vedla k pohybům obyvatelstva.[64]

Teprve zhroucení *Pax Sovietica* – zároveň s osvobozením příslušných zemí – přivodilo novou fázi nepokojů v mezinárodním systému, spolu se zánikem mnoha států a se vznikem nových.[65] A opět šlo vesměs o státy národní, a znovu v souvislosti

---

of preventing war, 21.4.1943, *FO*, 371/35318 U 1985/25/70. K odstranění problémů menšin po válce nestačí prý nově vést hranice; tam, kde menšiny zůstanou, je nutno je vyměnit; potíže s tím spojené vyjdou najevo.

62 KULISCHER, Eugene Michel: Population Transfer. In: *South Atlantic Quarterly*, roč. 45 (1946), s. 403–414; téhož roku problém hranic v souvislosti s masovými migracemi tematizoval Hans Rothfels v článku Frontiers and Mass Migration in Eastern-Central Europe. In: *Review of Politics*, roč. 8 (1946), s. 37–67. – Ostrou kritiku „vyhánění" obyvatelstva vyslovil R. H. M. Worsley v článku Mass Expulsions. In: *Nineteenth Century and after*, roč. 138 (1945), s. 270–274; roč. 139 (1946), s. 90–96.

63 *Eastern European national minorities 1919/1980: A Handbook*. Ed. Stephan M. Horak. Littleton, Colorado 1985, s. 2.

64 HAKOVIRTA, Harto: *International Politics and Migration: A preliminary Survey of the Migration. Aspects of fifty international Disputes*. Tampere, University of Tampere 1978, s. 17.

65 Srv. k tomu: Transformationen des internationalen Systems als Folge krisenhafter Veränderungen im östlichen Europa im 20. Jahrhundert. In: *Das europäische Staatensystem im Wandel.*

s (většinou tradičním) vedením hranic vystoupil na povrch problém národnostních menšin: na Kavkaze, ve střední Asii, v Pobaltí a – zvlášť úděsným způsobem, protože velmi blízko střední Evropy – v bývalé Jugoslávii.

To, co se dnes děje v chorvatsko-srbských smíšených oblastech Chorvatska nebo Srbska, především však v Bosně a Hercegovině nebo v Kosovu, lze ve své zvůli a násilnosti srovnávat spíše s chaosem před konferencí v Lausanne než s pozdější „řízenou" výměnou obyvatelstva. Snahy různých zmocněnců OSN či Evropské unie, kteří usilují o řešení konfliktu, nebo pokusy uspořádat konference o Jugoslávii v každém případě zoufale připomínají situaci z roku 1923 a její aktéry kolem Curzona a Nansena. Dnešní stav věcí se ovšem zdá být ještě obtížnější: Co dělat v této situaci? Vymezení uzavřených národních sídelních oblastí, nebo alespoň národních kantonů, v nichž by nebyly žádné menšiny, byť by to bylo provedeno sebedůmyslněji, se vzhledem ke smíšení většinou více než dvou národností na malém prostoru jeví takřka jako nemožné.

Různé strany etnické občanské války (zpočátku Srbové, Muslimové a Chorvaté, pak však také Srbové a Albánci v Kosovu) se už léta pokoušejí divokým vyháněním skupin znepřáteleného jinonárodního obyvatelstva nastolovat nezvratný stav a vytvářet regiony s „očištěným" národním charakterem. Na tomto pozadí se i ctěným kolegům historikům u nás doma začala jevit jako svůdná myšlenka konsenzuální změny hranic a sloučení etnicky „relativně kompaktních společenství – eventuálně cestou dobrovolného a řízeného přesídlování menšin".[66]

Hranice a národnostní menšiny spolu tedy i na konci 20. století velmi těsně souvisejí. Právě bosenské řešení, které bylo nalezeno v Daytonu, se tu jeví jako signifikantní: jde tu o opětovný – a znovu nesplnitelný – pokus (téměř šest desetiletí po mnichovské dohodě) vyřešit menšinové problémy etnickým vedením hranic. Jejich komplikovaný průběh a navzdory tomu přetrvávající menšiny v obou částech země, v „Republice srbské" i na chorvatsko-muslimském teritoriu, vyvolávají pochybnosti o tom, zda hraniční úpravy docílené v daytonských dohodách dokáží natrvalo zabránit dalším problémům v soužití menšin anebo jejich vytlačování znepřáteleným etnikem. Přesně opačný koncept se pokusilo mezinárodní společenství prosadit ve válce s Jugoslávií v roce 1999 a pak v Kosovu. Obyvatelstvo tu mělo být přinuceno smírně spolu vycházet bez etnické separace, respektive měly být zastaveny etnické čistky prováděné srbskou státní mocí nebo naopak organizací Kosovské osvobozenecké armády. Která z obou cest k řešení nesouladu mezi státními hranicemi a menšinami vede k cíli, anebo zda vůbec některá z nich dokáže problém vyřešit, musíme ponechat

---

Ed. Peter Krüger. München – Wien 1996 (Schriften des Historischen Kollegs, sv. 35), s. 227–238; LEMBERG, Hans: Alternativen zum internationalen System in der neuzeitlichen Geschichte Osteuropas. In: *Kontinuität und Wandel in der Staatenordnung der Neuzeit: Beiträge zur Geschichte des internationalen Systems*. Ed. Peter Krüger. Marburg 1991 (Marburger Studien zur Neueren Geschichte, sv. 1), s. 91–114.

66 Viz LEMBERG, Hans: „Ethnische Säuberung", s. 38.

stranou, dokud potenciální etnické konflikty v Kosovu a v Bosně a Hercegovině se dají potlačovat pouze díky mezinárodním mírovým sborům.[67]

A tak naděje na „Evropu bez hranic", která naplňovala nadšením generaci mladých Evropanů po druhé světové válce, byla uskutečněna jen v určitých částech kontinentu. Na jiných místech mají hranice i nadále – anebo dokonce víc než kdysi – charakter hranic národního státu a lidé, kteří nejsou příslušníky určitého státního národa, se ocitají v problematické situaci nebo jsou těmito hranicemi ohroženi. Má se i tady „etnické čištění" opět stát domnělým všelékem? Nejsou naopak pravidla ochrany menšin, například jako v éře Společnosti národů, lepší, než jaká byla a je jejich pověst? Nenabízí výhled na jisté uklidnění konfliktů spíš další rozvíjení pravidel této ochrany v rámci OSN nebo OBSE, pokud by byla důsledně prosazována?[68] Nemohly by mnohem lepšími alternativami než chiméra, že všeobecný mír lze očekávat od národních států, jen pokud budou dostatečně homogenní, skutečně být modely autonomie na způsob dnešního jižního Tyrolska, regionální spolupráce nebo federativního či konfederativního uspořádání?

Z němčiny přeložil Petr Dvořáček.

---

67 Srv. CALIC, Marie-Janine: Die Jugoslawienpolitik des Westens seit Dayton. In: *Aus Politik und Zeitgeschichte*, č. 34, 1999 (20.8.1999), s. 22–32; *Der Jugoslawien-Krieg: Handbuch zu Vorgeschichte, Verlauf und Konsequenz*. Opladen – Wiesbaden 1999.

68 Srv. HOFMANN, Rainer: Minderheitenschutz in Europa: Überblick über die völker- und staatsrechtliche Lage. In: *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht*, roč. 52, č. 1 (1992), s. 1–65; BLUMENWITZ, Dieter: *Internationale Schutzmechanismen zur Durchsetzung von Minderheiten- und Volksgruppenrechten*. Köln/R. 1997; BRUNNER, Georg: *Nationalitätenprobleme und Minderheitenkonflikte in Osteuropa*. Aktualizované a zcela přepracované vydání. Gütersloh 1996.

Anotace

České a slovenské dějiny v bibliografiích

Mezinárodní kongres historiků je platformou pro vzájemnou informovanost o stavu bádání o historických, politických, hospodářských a sociálních souvislostech v určitých časových úsecích v jednotlivých zemích a regionech, zároveň je však příležitostí pro historické instituce představit publikační potenciál historiků. Pro 19. mezinárodní kongres v Oslu, který se konal ve dnech 6. až 13. srpna 2000, byly zpracovány tři bibliografické soupisy k českým/ československým a slovenským dějinám:

Select Bibliography on Czech History: Books and Articles 1990–1999. Comp. by Václava Horčáková, Kristina Rexová and Luboš Polanský. Ed. and Introd. by Jaroslav Pánek. Prague, Institute of History 2000, 333 s.;

Slovenská historiografia 1995–1999: Výberová bibliografia. Zost. Alžbeta Sedliaková. Bratislava, Historický ústav SAV 2000, 342 s.;

Czech and Czechoslovak History, 1918–1999: A Bibliography of Select Monographs, Volumes of Essays, and Articles Published from 1990 to 1999. Comp. and ed. by Věra Břeňová and Slavěna Rohlíková. Prague, Institute of Contemporary History 2000, 472 s.

Bibliografie zpracovaná v Historickém ústavu AV ČR pod názvem *Select Bibliography on Czech History* je účelně rozdělena na několik částí. V obsáhlé předmluvě ředitel ústavu Jaroslav Pánek podává přehled o české historiografii a historicích počínaje Františkem Palackým v druhé polovině 19. století, o jejich zásadních dílech a metodách bádání, vědeckých institucích a vysokých školách na českém a moravském teritoriu. Soupis historických časopisů s obsáhlým popisem, tj. rokem založení, místem vydání a tematickým zaměřením, je doplněn ukázkami jejich titulních stránek. Samotná bibliografie se týká knih a článků publikovaných v jazyce anglickém, francouzském a španělském. Je rozčleněna do několika oddílů. První oddíl obsahuje soupis základních děl a přehledů českých a slovenských dějin vydaných doma a v zahraničí od roku 1990. Následuje seznam knih s historickou tematikou vydaných v letech 1945–1989. Teprve od pořadového čísla 125 začíná bibliografie knih a článků vydaných v letech 1990–1999 k jednotlivým úsekům českých dějin – středověku, rané moderní historii (1526–1792), časovému úseku *Long 19th Century*, který končí rokem 1918. Následující oddíl zahrnuje léta 1919–1999. Chronologii předchází oddíl pramenů, biografií a memoárů a děl zahrnujících více period

nebo témat. Poslední část tvoří soupis bibliografií k všeobecným dějinám vydaným doma a v zahraničí v letech 1952–1989. Výběrová bibliografie, která obsahuje celkem 2019 záznamů, je opatřena seznamem zkratek, rejstříkem autorů, editorů a překladatelů, názvů a osob a seznamem citovaných a excerpovaných periodik. Informativní hodnotu zvyšují citace časopisů u recenzovaných publikací nebo článků.

Historický ústav SAV vydal *Historiografii na Slovensku 1995–1999*, která navazuje na bibliografii z roku 1995 zachycující literaturu z let 1990–1994. V předmluvě ředitel ústavu Dušan Kováč upozorňuje na rozšíření této bibliografie o práce publikované v zahraničí, díky pokračující kooperaci s více zahraničními partnery. Metodický úvod zpracovatelky Sedliakové, vydaný slovensky a anglicky, stejně tak jako obsah usnadňuje uživatelům orientaci v soupise prací slovenských historiků, který je rozdělen na tři části. Všeobecná část zahrnuje teoretické a metodologické práce a práce z pomocných věd historických a příbuzných vědních oborů. Monografie, sborníky, edice pramenů, vědecké studie a odborné články jsou v nejobsáhlejším oddíle „Dějiny Slovenska" tříděny chronologicky od doby římské po současnost. V rámci jednotlivých období se používá i tematické třídění. Práce přesahující dvě chronologická období jsou řazeny na začátek tohoto oddílu dějin. Třetí část, „Světové dějiny", obsahuje nejdříve všeobecné práce tříděné chronologicky, pak publikace tříděné geograficky. Samotnému soupisu (2467 bibliografických záznamů) předchází seznam excerpovaných periodik a sborníků, seznam zkratek excerpovaných časopisů a ostatních zkratek. V závěrečné části jsou rejstříky: autorský, názvový, geografický, biografický, věcný a soupis citovaných periodik. Do soupisu jsou zařazeny i sborníky vydané mimo Slovensko, zvláště konferenční, u kterých jsou rozepsány příspěvky všech autorů.

Třetí soupis se odlišuje časovým vymezením. *Czech and Czechoslovak History* se týká jen období 1918–1999. Zachycuje monografie, sborníky a články publikované českými historiky doma a v zahraničí v rozmezí let 1990–1999. V úvodu „Czech Contemporary History after Ten Years of Freedom" první ředitel ústavu Vilém Prečan shrnul stav bádání v oboru soudobých dějin, který byl v uplynulých desetiletích ze všech oborů historických věd postižen nejvíce. Proto byla věnována velká pozornost vydávání dokumentů a pramenných edic, publikování necenzurované memoárové literatury, židovských historických studií, prací k česko-slovenským a česko-německým vztahům a k dalším tématům. Zároveň však bibliografický soupis podle Prečana ukázal dosud málo nebo vůbec nezpracované úseky soudobých dějin, absenci velkých syntetických prací. Přes intenzivní bádání stojí před historiky zejména dvě velká témata: československá zahraniční politika a dějiny Komunistické strany Československa v letech 1921–1938.

Současný ředitel ústavu Oldřich Tůma představil vědeckou, publikační a vzdělávací činnost Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR v prvních deseti letech existence tohoto nově založeného ústavu. V poznámkách ke zpracování od Věry Břeňové jsou vysvětlena kritéria pro selekci literatury a struktura třídění. Prioritním hlediskem pro zařazení záznamu je chronologie, jen záznamy o literatuře s větším časovým rozsahem jsou zahrnuty do vytipovaných tematických skupin. Pro zahraniční badatele a zájemce o soudobou českou/československou historii slouží vedle rejstříku autorského a personálního tři rejstříky názvové: českých titulů, cizojazyčných originálů, tj. odborné literatury publikované v některém světovém jazyku, a názvů překladů; překlady byly převzaty z cizojazyčných resumé nebo z obsahu periodik, ostatní české názvy byly přeloženy do angličtiny. Slavěna Rohlíková zpracovala seznam zkratek pro pochopení ustálených zvyklostí při bibliografickém zpracování. Soupis obsahuje 5698 záznamů, vybraných ze dvou kumulativních bibliografií vydaných v letech 1997 a 1999.

Lze říci, že bibliografická pracoviště historických institucí v České a Slovenské re-

publice přes finanční problémy maximálně využila mezinárodního kongresu k prezentaci stavu české a slovenské historiografie osvobozené od ideologického výkladu minulosti, omezování, cenzury a zákazu přístupu k archivním dokumentům.

Věra Břeňová

FIALA, Petr – HOLZER, Jan – MAREŠ, Miroslav – PŠEJA, Pavel: *Komunismus v České republice: Vývojové, systémové a ideové aspekty působení KSČM a dalších komunistických organizací v české politice.* Brno, Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav 1999, 315 s.

Monografie je dílčím výsledkem rozsáhlejšího výzkumu českých politických stran, jenž probíhá na katedře politologie Masarykovy univerzity v Brně. Jejím cílem je objasnit, proč je český komunismus stále „přítomen v sociálním i politickém životě české společnosti" (s. 5). Aby na tuto otázku odpověděli, považovali autoři za potřebné vysvětlit, jak k tomuto vývoji došlo. Proto se v první části věnují historii Komunistické strany Československa od jejího založení v roce 1921. Přínos tohoto přehledu vidím především v analýze KSČ v období takzvané normalizace, neboť se dosud nikdo nepokusil postihnout hlavní rysy jejího vývoje v celém tomto období. Autoři stručně – jinak to ani vzhledem k celkovému rozsahu nebylo možné – upozorňují i na postoje společnosti za „normalizace". Snad by stálo za doplnění, že důkazem „nebývalého pohybu na neoficiální scéně, a to již nikoli pouze v disidentských kruzích, nýbrž stále v širších vrstvách společnosti", nebylo ani tak vydávání samizdatových *Lidových novin* či manifestace na Škroupově náměstí, ale vedle demonstrací a petičního hnutí zejména aktivní vstup tvůrčí inteligence do veřejného života a její angažovanost proti tehdejší mocenské reprezentaci.

V druhém oddíle, nazvaném „Vývoj KSČ a KSČM", se autoři zabývají její úlohou v sametové revoluci a sledují první snahy o vyrovnání s minulostí a o prosazení orientace na reformnější kurz, který se projevil štěpením uvnitř strany. V dalších kapitolách věnují pozornost vývoji KSČM a odstředivým tendencím a analyzují výsledky voleb až do roku 1998. Toto období historie komunistického hnutí je zpracováno vůbec poprvé a autoři se nemohli proto opřít o žádnou historickou literaturu; čerpali z původních pramenů, které vyplynuly z činnosti KSČM a přidružených a odštěpených organizací. Zcela nové a přínosné jsou kapitoly, v nichž analyzují programy, organizaci, členskou základnu a složení KSČM. Pozornost věnují také s ní spřízněným organizacím, tiskovinám a nakladatelstvím a v poslední části i vývoji a charakteristice ortodoxně komunistického proudu a postkomunistických stran v ČR.

Na základě těchto rozborů charakterizují autoři postavení KSČM ve stranicko-politickém systému ČR a srovnávají je s postavením komunistických stran v dalších evropských zemích. Poslední kapitola je věnována komunismu v české společnosti, tj. názorům občanů na KSČM, místu komunismu v politicko-ideovém spektru, polistopadové legislativě ve vztahu ke komunismu a stručně také problému vyrovnání s minulostí. V závěru autoři analyzují perspektivy KSČM v rámci stranicko-politického spektra v ČR. Přílohy obsahují tabulky, které informují o volebních výsledcích, vývoji počtu členů, sociálním složení voličů atd. a vhodně tak mnohými fakty doplňují výklad v textu. Připojen je seznam literatury a pramenů.

Práce je cenným přínosem i pro historiky, kteří se zabývají soudobými dějinami, a to jak pro svůj přístup k látce, tak pro bohatou faktografii především k období po roce 1989.

Milan Otáhal

KRAMER, Alexandr: *Interview: 126 novinářských rozhovorů z let 1997–2000.* Brno, Doplněk 2000, 836 s.

126 veľkých rozhovorov Alexandra Kramera uverejnených v denníku *Právo* v období medzi 14. augustom 1997 a 1. júnom 2000 mapuje verejný život v Českej republike. Alexandr Kramer patrí k najlepším

českým novinárom, ktorí sa v súčasnej dobe venujú žánru interview. Rozhovory v *Práve* viedol nielen s politikmi, ale aj vedcami, právnikmi, hercami, športovcami, spisovateľmi, predstaviteľmi nevládnych organizácií, cirkví, odborov i zahraničnými diplomatmi a štátnikmi. Zohľadnil pritom všetky politické smery, vrátane republikánov (Vik) a strany dôchodcov (Kremlička). S niektorými politikmi rozhovory viackrát zopakoval: so Zemanom hovoril šesťkrát, s Pithartom a Špidlou štyrikrát, s Luxom, Grossom a Motejlom trikrát. Rozhovory sú autentické, to znamená, že neboli dodatočne upravované, čím sa stávajú svedectvom doby. Zastúpená je aj generácia zúčastňujúca sa verejného života už v 60. rokoch, ktorá pre svoje politické postoje musela odísť do exilu (Goldstücker, Loewy, Lichm, Pelikán) alebo pôsobila v disente (Vaculík, Battěk, Machovec, Dienstbier). Autor nezabudol ani na tých, ktorí do verejného života vstúpili už po roku 1945, ako bol Pavel Tigrid, Jakub Čermín, Jiří Horák alebo Čestmír Císař.

Na rozdiel od rozhovorov v iných novinách či časopisoch interviewovaní, vrátane hercov (Suchý, Horníček, Smoljak) alebo športovcov (Dvořák), sa vyslovujú len k otázkam verejného života a nezaoberajú sa svojimi súkromnými záležitosťami. Možno povedať, že prednosťou Kramerových rozhovorov je i partnerský spôsob, akým v nich pristupuje k svojim hosťom. Autor nezakrýva svoje politické názory, skutočnosť, že je ľavicovým novinárom, voči čomu sa i niektorí z interviewovaných ohradzujú (V. Klaus). Na mnohé aktuálne otázky (voľby 1998 a nadväzujúca koaličná zmluva, tak zvaný sarajevský atentát a kríza predchádzajúca pádu druhej Klausovej vlády, rasizmus nielen v podobe Matičnej ulice v Ústí nad Labem, alebo vojna na Balkáne) nazerá z viacerých strán, čo dodáva textu väčšiu plastičnosť. Rozhovory sú v mnohom nadčasové a prekonávajú tak bežnú životnosť denníka. To, že medzi interviewovanými mnohí patria k intelektuálnym špičkám českej spoločnosti, robí z knihy nielen dokumentárny, ale aj čitateľský zážitok. Môže byť prínosná nielen pre historikov, novinárov, študentov, politických analytikov, ale pre všetkých, ktorí sa zaujímajú o veci verejné. Kniha je doplnená 93 biografickými heslami a fotografiami. Na konci každého medailonu je uvedená strana, na ktorej sa začína rozhovor s interviewovaným, čo jej dodáva väčšiu prehľadnosť.

Vojtech Čelko

PEČÍNKA, Pavel: *Pod rudou vlajkou proti KSČ*. Brno, Doplněk 1999, 134 s.

Předmětem autorova zájmu jsou trockistické a radikálně levicové skupiny od dob první republiky, přičemž se soustředil hlavně na 60.–90. léta. V první kapitole charakterizuje levici „umírněnou", „skutečnou" a „radikální" – anarchisty, trockisty a maoisty. V další pak seznamuje čtenáře s takto zaměřenými skupinami a jejich činností v době první republiky, kdy jak svým vlivem, tak i počtem členů byly nevýznamné. Patří sem především „levá opozice", jejíž představitelé, členové KSČ vyloučení pro svou frakční činnost, kritizovali KSČ a Stalina z trockistických pozic. Nejznámější z nich byli Břetislav Hůla, Ladislav Görlich, Josef Guttmann, Záviš Kalandra. V závěru kapitoly se autor zmiňuje o Karlu Teigovi, který měl k této „levé opozici" blízko a narozdíl od Vítězslava Nezvala kritizoval moskevské procesy a sovětskou kulturní politiku.

V kapitole „Z hnědé louže pod rudý okap" se Pečínka zabývá vlivem války, jež činnost těchto skupin umrtvila, a situací po osvobození, která nebyla příznivá vytváření levicově opozičních skupin. Většina jejich předválečných členů totiž vstoupila do KSČ. Autor se zmiňuje jen o Jack London klubu. Po únoru 1948 řada „levičáků" emigrovala a Kalandra byl v procesu s Miladou Horákovou odsouzen k trestu smrti. Radikálně levicovou opozici pak v 50. letech představuje Egon Bondy (vl. jménem Zbyněk Fišer).

K rozmachu radikálně levicového hnutí došlo až pod vlivem západoevropské levice a jistého uvolnění poměrů u nás. Její aktivity jsou neodmyslitelně spojeny s Petrem

Uhlem. V této souvislosti se autor zabývá Názorovým sdružením levice, první takovouto skupinou, jež se ustavila na jaře 1968, dále studentskou krajní levicí, a především nejvýznamnější skupinou, Hnutím revoluční mládeže (HRM). Uhl se podílel i na založení Charty 77 a mnozí členové HRM ji podepsali. V té souvislosti se autor zmiňuje o úloze Jana Tesaře, který žil v exilu a v Paříži navázal kontakty s francouzskými trockisty z Výboru za rekonstrukci 4. internacionály okolo Pierra Lamberta.

V poslední části Pečínka věnuje pozornost Levé alternativě, jejím osudům po sametové revoluci, vztahům k Občanskému hnutí a KSČM. V závěru hodnotí význam trockismu, anarchismu a maoismu v československém vývoji a dospívá k názoru, že „v zápase mezi dvěma kolosy, levicí stalinsko-totalitní a levicí demokratickou, vyčlenila historie třetímu subjektu, marginální levici protistalinské (a zároveň revoluční), jen velmi skromné místo. (...) Vytvořit dlouhodobě životaschopný společenský model se jí dosud nepodařilo." (s. 120 a 121) „Levá opozice" sdružovala většinou intelektuály, a proto byla silná v teoretickém uvažování, avšak neúspěšná v praktické politice.

Přínosem autorovy práce je, že vlastně jako prvý seznamuje čtenáře s jednotlivými proudy a skupinami „levé opozice" a že blíže, byť i stručně, charakterizuje některé její významné představitele, jako Vladimíra Říhu, Egona Bondyho, Petra Uhla. Na tak malém prostoru mu však nezbylo místo, aby podrobněji analyzoval jejich názory a představy i v souvislosti s tím, jak odpovídaly dané realitě. Tak například podle mého názoru měl více pozornosti věnovat programu HRM, jehož podstatou byl samosprávný socialismus. Vzhledem k tomu, jak významným fenoménem byla Charta 77, stálo by za to zabývat se podrobněji podílem revolučních socialistů na jejím vzniku a charakteru i názory Petra Uhla v souvislosti s diskusí, která nastala po roce její existence. Totéž platí o Uhlově kritickém vztahu k programu Hnutí za občanskou svobodu.

Milan Otáhal

ŠÚTOVEC, Milan: *Semióza ako politikum alebo „Pomlčková vojna"*. Bratislava, Kalligram 1999, 360 s.

Spisovateľ, publicista, scenárista a literárny historik Milan Šútovec vstúpil do verejného života v roku 1990, keď bol kooptovaný do Snemovne ľudu Federálneho zhromaždenia a stal sa predsedom jej Výboru pre kultúru a výchovu. Po voľbách v júni 1990 bol až do konca volebného obdobia v roku 1992 predsedom Snemovne národov a podpredsedom Federálneho zhromaždenia, po rozpade hnutia Verejnosť proti násiliu (VPN), respektíve odchode časti jeho poslancov do novovytvoreného Hnutia za demokratické Slovensko, sa v roku 1991 stal aj predsedom poslaneckého klubu VPN/OĽÚ. Z tohto počtu funkcií vyplýva, že bol dôverne známy s parlamentnou politikou prvých dva a pol rokov po novembri 1989.

Jeho kniha o „pomlčkovej vojne" nie sú spomienky v klasickom zmysle slova. Kniha je rozdelená do dvoch častí. Prvá časť (obsahove asi tretina knihy) sa zaoberá históriou česko-slovenských vzťahov. Na základe rozsiahleho historického štúdia v nej približuje rôzne etapy československého štátu, ktorý sa počas svojej existencie dvakrát rozpadol: prvý krát v roku 1939 pod tlakom vonkajších okolností a druhý raz najmä v dôsledku vyhrotených vnútropolitických pomerov – lepšie povedané v dôsledku nedostatku schopností politických elít sa dohovoriť. Nomenklatúrny systém kádrov nedovoľoval normálny politický vývoj a tým aj vznik týchto elít. Ako sám autor uvádza, mnohí vzdelaní ľudia nemali takmer žiadne znalosti o štáte, v ktorom žili. Preto Milan Šútovec venuje pozornosť niektorým okolnostiam, ktoré spolupôsobili pri vzniku česko-slovenského štátu a ktoré založili tradíciu národnostných a štátoprávnych sporov. Píše, že slovenská politika vo svojich začiatkoch v rámci Československej republiky ťahala za kratší koniec a že „prevládol princíp dominancie a vedúcej úlohy silnejšieho, väčšieho, skúsenejšieho, bohatšieho, vzdelanejšieho 'staršieho' českého národa, popri ktorom slovenský národ spočiatku nebol

kvalitatívnou, iba kvantitatívnou veličinou". Autor upozorňuje na fikciu jednotného „československého národa". Táto fikcia stála na samom počiatku osudového štátoprávneho problému Československa, ktorý generoval aj značnú časť udalostí z konca 30. rokov i z rokov 1990–1992. Autor nezaprie v sebe semiotika a venuje pozornosť vytváraniu symbolov prvej Československej republiky – vlajky, štátneho znaku, štátnej pečate, prezidentskej štandardy – i v období slovenského štátu, povstania a po vojne. Podobne popisuje vývoj česko-slovenského vzťahu, rozoberá autonomistické návrhy pred vojnou, povojnové postavenie Slovenska, ústavu z roku 1960 so zakotvením vedúcej úlohy komunistickej strany, čo v tom čase nebolo ani v sovietskej ústave. Zaoberá sa vznikom myšlienky federalizácie a jej realizáciou. Pripomína i úlohu dávno do pamäti zasunutého symbolu *Alweg* z jari 1968 – nadpovrchovej dopravy, ktorú chceli vybudovať v Tatrách, a pretože „zlá Praha" na ňu nechcela uvoľniť peniaze, konala sa národná zbierka. Podľa Šútovca išlo o prvý prípad, keď sa na úspešné presadenie zásadnej politickej požiadavky súvisiacej s takzvanými národnými záujmami použila taktika neutrálnej či odťažitej témy.

V druhej časti prináša kniha podrobné spomienky na udalosti, ktorých autor bol aktívny účastník, od začiatku boja o názov štátu až po dohodu obidvoch národných reprezentácií na tomto názve. Osobné spomienky autor dopĺňuje citáciami z parlamentných dokumentov. Zobrazuje kooptáciami postupne premenenú podobu parlamentu, zaujímavé sú i jeho exkurzy do slovenskej politiky, udalostí, ktoré sa odohrávali na pôde Slovenskej národnej rady. Milan Šútovec je kritický k Alexandru Dubčekovi, ale priznáva mu, že na rozdiel od Hlinku, Husáka či Beneša nepovýšil svoj osobný problém na zásadnú politickú tému a po návrate do vysokej politiky svoje ponížení nikdy nekompenzoval na účet spoločnosti. V súvislosti s voľbou Václava Havla za prezidenta a špekuláciami o Dubčekovom záujme o tento post poznamenáva, že „existujú síce poznatky z iných zdrojov, že o tú funkciu nestál Dubček nijako extrémne silnejšie než ten, kto ju napokon získal"; len škoda, že nerozvádza viac svoje zdroje. Zároveň autor približuje i tváre iných poslancov, z ktorých mnohí sú dodnes stálicami politickej scény v obdivoch častiach niekdajšej federácie.

Kniha je doplnená prílohou dokumentov a bibliografiou k histórii česko-slovenských vzťahov. Ako je to zvykom i u iných titulov z vydavateľstva Kalligram, kniha postráda register. Časove je ukončená vyriešením sporu o názov štátu v apríli 1990. Autor bol ďalšie dva roky vo vysokej politickej funkcii a aj svedkom udalostí, ktoré dodnes ovplyvňujú náš život. Mal by časom pokračovať v doplnení svojich spomienok až do rozpadu Československa.

Vojtech Čelko

JABLONICKÝ, Jozef: *Podoby násilia*. Bratislava, Kalligram 2000, 221 s.

Významný slovenský historik dejín druhého odboja a Slovenského národného povstania venuje vo svojej knihe pozornosť politickým procesom na Slovensku po februári 1948. Kniha obsahuje šesť štúdií, z ktorých päť už bolo publikovaných v priebehu deväťdesiatych rokov, ale vždy v zborníkoch, ktoré mali obmedzený náklad a tým bola limitovaná aj ich prístupnosť. Iba štúdia „Prípad Turiec", venovaná procesu s Viliamom Žingorom, nebola ešte vydaná.

V Jablonického knihe nevystupuje anonymná Štátna bezpečnosť, ale konkrétne osoby, ktoré sú zodpovedné za kruté povojnové osudy niektorých popredných odbojárov. Keď som čítal Jablonického knihu, spomenul som si na slová Júlia Fučíka z knihy *Reportáž z pod šibenice*, kde hovorí, že „nebolo bezmenných hrdinov". Jozef Jablonický dokázal vo svojich štúdiách, že nebolo bezmenných agentov, agentov provokatérov, udavačov a vyšetrovateľov Štátnej bezpečnosti. Až na zanedbateľné prípady uvádza meno po mene. Neobchádza ani mená tých, ktorí sa v ťaž-

kých päťdesiatych rokoch vo väzení či pri vyšetrovaniach zlomili, či charakterovo zlyhali. Nie je ale sudca, neodsudzuje ich, ale tiež o nich nemlčí. Kniha je výsledok Jablonického štúdia v sprístupnených českých i slovenských archívoch po roku 1990. Získaný materiál autor konfrontuje so staršou i novšou literatúrou, s výpoveďami pamätníkov. Podarilo sa mu vytvoriť jedinečný obraz povojnovej spoločnosti, najmä pofebruárových procesov, ktoré vrcholili začiatkom päťdesiatych rokov.

Prvá štúdia je venovaná pôsobeniu chorvátskeho kňaza Tomislava Poglajena-Kolakoviča na Slovensku a okolnostiam jeho zatknutia a vyšetrovania v roku 1946. Podľa Jablonického Kolakovič bol výnimočnou postavou v časoch, keď Slovensko prechádzalo z jednej totality do druhej, a vyšetrovanie jeho prípadu bolo prvým pokusom o zorganizovanie politického procesu na Slovensku. Druhú štúdiu autor venoval kuriérovi ľudáckej emigrácie Rudolfovi Komanderovi, ktorý sa objavuje aj v tretej a štvrtej štúdii. Tie sa týkajú kriminalizácie Demokratickej strany v súvislosti s prípadom Otu Obucha, zamestnanca v sekretariáte podpredsedu vlády Jána Ursínyho. Obuch podľa scenára Štátnej bezpečnosti bol obvinený zo spojenia s ľudáckou emigráciou s cieľom vyvolať na Slovensku protištátne sprisahanie. Komanderu využili po tvrdých výsluchoch ako korunného svedka pri politickom procese proti generálnym tajomníkom Demokratickej strany Milošovi Bugárovi a Jánovi Kempnému. Je neuveriteľné, ako denne bol sledovaný po celý čas vo funkcii podpredseda vlády Ján Ursíny, aj návštevy, ktoré k nemu chodili. Jablonický sa zaoberá aj jednotlivými provokáciami, ktorými ŠtB realizovala politiku KSS po prehratých májových voľbách v roku 1946, pričom rozlišuje, kto skutočne vyvíjal protištátnu činnosť, kto bol ovplyvnený ľudáckou propagandou a pracoval v jej intenciách. V tejto súvislosti vyvracia aj tvrdenia niektorých ľudácky orientovaných historikov po roku 1990, ktorí sa pokúšajú z protičeskoslovenských agentov robiť účastníkov protikomunistického odboja. Upozorňuje aj na naivitu niektorých občianskych politikov, ako povereníka vnútra Mikuláša Ferjenčíka, ktorý uveril materiálom vyfabrikovaným komunistami. Mnohí svedkovia boli tak týraní, že sa z nich ešte pred súdnym konaním stali zlomení ľudia.

Štúdia „Prípad Turiec" sa zaoberá osudom Viliama Žingora, organizátora a veliteľa 2. partizánskej brigády M. R. Štefánika. Do vykonštruovaného procesu boli vtiahnutí aj bývalí politici Demokratickej strany, štátny tajomník Ján Lichner a poverenník Jozef Styk. V tom čase, keď prebiehali prípravy procesu proti Žingorovi, boli vyfabrikované ďalšie „protištátne" skupiny: okolo juhoslovanského konzula Šefika Kevića, okolo Jozefa Trojana, riaditeľa Baťových závodov v Partizánskom a počas SNP veliteľa partizánskej brigády Pavel. Posledná štúdia je nazvaná „Akcia Monaco" a týka sa procesu s príslušníkmi niektorých skupín občianskeho odboja v súvislosti s ich stykmi s pracovníkmi francúzskeho konzulátu.

Jablonický upozorňuje, že v tej dobe sa dostávali do mlyna represií, ktorý pomáhali roztáčať, nielen takzvaní slovenskí buržoázni nacionalisti z radov známych komunistických činiteľov (Gustáv Husák, Laco Novomeský, Daniel Okáli a ich spolupracovníci), ale aj pracovníci ŠtB, ktorí sa iniciatívne podieľali na predchádzajúcich, v knihe uvedených prípadoch. Autor uvádza aj ďalšie osudy jednotlivých aktérov, ako sa vyvíjali po ich odsúdení a po prepustení z väzenia. Jedine som postrádal, čo sa stalo s bývalým juhoslovanským konzulom v Bratislave Šefikom Kevićom po jeho prepustení z väzenia, či sa mu dostalo aspoň nejakej satisfakcie.

Jozef Jablonický napísal veľmi pútavé štúdie. Upozorňuje aj, kam by mal výskum v tomto smere ďalej pokračovať: prípady procesov s Jozefom Trojanom a ďalšími partizánmi, s cirkevnou hierarchiou, s buržoáznymi nacionalistami. Knihe by prospelo, keby mala register.

Vojtech Čelko

LETZ, Róbert: *Dejiny Slovenskej ligy na Slovensku (1920–1948)*. Martin – Bratislava, Matica slovenská 2000, 294 s.

Z pera slovenského historika mladší generace se na knihkupeckém trhu objevila zajímavá monografie věnovaná činnosti Slovenské ligy na Slovensku v letech 1920–1948. Opírá se o archivní prameny uložené ve Slovenském národním archivu v Bratislavě (především fond Slovenská liga), Archivu literatury a umění Matice slovenské v Martině, Archivu města Bratislavy, Archivu Krajanského muzea Matice slovenské v Bratislavě a Archivu Kanceláře prezidenta republiky v Praze, dále o dobová periodika a dosavadní odbornou literaturu. Kniha je rozdělena do šesti kapitol, které popisují okolnosti vzniku Slovenské ligy na Slovensku, její organizaci, dějiny, místo ve spolkovém životě, přínos pro rozvoj slovenské kultury a její postoj k národnostní otázce.

Vznik Slovenské ligy na Slovensku autor zasazuje správně do kontextu s činností Slovenské ligy v Americe, zejména s jejím vztahem ke Slovensku v období vzniku ČSR. Slovenská liga na Slovensku se měla stát spojkou mezi touto vrcholnou organizací amerických Slováků a Slovenskem. Slovenské lize na Slovensku se sice podařilo připravit půdu pro příchod většího počtu Slováků z Ameriky, nicméně k účinné kooperaci obou lig po celou dobu jejich existence nedošlo. Autor sleduje činnost této organizace v úzké vazbě na celospolečenské dění na Slovensku a v ČSR, především pak její práci na poli kulturního a hospodářského povznesení Slováků a Slovenska a její představy o řešení národnostní problematiky. Zvláště úspěšná byla Slovenská liga při budování slovenských škol v národnostně smíšených oblastech. Do její činnosti se zapojili také mnozí Češi působící na Slovensku i představitelé slovensky orientovaných Židů. Po druhé světové válce se liga podílela na reemigraci Slováků, zejména z Maďarska, Jugoslávie, Rumunska a Bulharska.

Zásluhou Róberta Letze se čtenářům dostává do rukou první relativně objektivní pohled na činnost Slovenské ligy na Slovensku, která přispěla k povznesení slovenského národního vědomí a k prohloubení národní identity. Lize se tak dostalo náležitého místa v novodobých slovenských národních dějinách. Český čtenář ovšem nemusí souhlasit se všemi autorovými názory, zejména v subkapitole věnované vztahu ligy k Čechům. Najít lze i některé nepřesnosti, například předsedou Československého ústavu zahraničního byl volyňský Čech Věnceslav Švihovský (ne Švihorský).

Jaroslav Vaculík

POLISZCZUK, Wiktor: *Dowody zbrodni OUN i UPA: Integralny nacjonalizm ukraiński jako odmiana faszyzmu*. Tom drugi: *Działalność ukraińskich struktur nacjonalistycznych w latach 1920–1999*. Toronto, nákladem autora 2000, 778 s.

Obsáhlé dílo kanadského politologa ukrajinského původu představuje polemiku s dosavadní ukrajinskou i polskou historiografií věnovanou působení ukrajinských nacionalistických organizací v meziválečném, válečném i poválečném období. Na základě rozboru archivního materiálu centrální (Moskva, Kyjev) i regionální (Rovno) provenience, početné korespondence s pamětníky, dobového tisku a asi čtyř set titulů polské, ukrajinské, ale i české odborné a memoárové literatury, jakož i z autopsie, dospívá autor k jednoznačnému závěru, že integrální ukrajinský nacionalismus představuje jednu z forem fašismu a lze jej zařadit do stejné kategorie s italským fašismem či německým nacismem. Podle Poliszczuka pro ukrajinské nacionalisty je národ hodnotou vyšší než člověk či Bůh. Autor upozorňuje, že žádný směr ukrajinského nacionalistického hnutí se dodnes nedistancoval od původních ideových a programových zásad, tak jak byly formulovány na 1. kongresu Organizace ukrajinských nacionalistů (OUN).

Práce je založena na chronologicko-teritoriálním principu. V první části autor sleduje vývoj ukrajinského nacionalismu

v meziválečném období, kde především přibližuje činnost OUN v letech 1929–1939 v Polsku a její vztah k Německu, Litvě a ČSR. Ve druhé kapitole popisuje období od září 1939 do června 1941, a to odděleně události v Generálním gouvernementu a na sovětské západní Ukrajině. Ve třetí a čtvrté části zkoumá činnost ukrajinských nacionalistických struktur na Volyni a v Haliči v době nacistické okupace. V páté kapitole se autor zaměřil na úsilí sovětských policejních a vojenských orgánů o likvidaci OUN po přechodu fronty v roce 1944. V šesté části pak objasňuje činnost OUN ve východních oblastech dnešního Polska, tj. na západ od Curzonovy linie (takzvané Zacurzoní). Poslední kapitola má hodnotící charakter, ukazuje činnost OUN na Západě i na dnešní Ukrajině, a zejména podává kritickou analýzu dosavadní historiografie. Kniha je doplněna velkým množstvím ilustrací, polským, ukrajinským a anglickým resumé, seznamem pramenů a literatury a jmenným rejstříkem.

Autor především poukazuje na skutečnost, že takzvaná Ukrajinská povstalecká armáda (UPA) při realizaci ideových zásad OUN přistoupila na jaře 1943 k plánovité exterminaci polského obyvatelstva Volyně a ve druhé polovině tohoto roku tuto činnost přenesla i do Haliče, což vedlo k vyvraždění více než stovky tisíc osob. Bezpečnostní služba OUN přitom likvidovala i Ukrajince, kteří se nepodřídili nebo kteří byli podezříváni z prosovětských sympatií, což způsobilo vyvraždění dalších asi čtyřiceti tisíc lidí. Podle Poliszczuka formace UPA nepředstavovaly ani hnutí odporu proti nacistické okupaci, ani nebyly partyzánským či povstaleckým hnutím, tím méně pak řádnou armádou. Autor upozorňuje, že příslušníci OUN tvořili asi jednu desetinu procenta z celkového počtu třiceti milionů Ukrajinců, a tudíž tato organizace neměla právo vystupovat jménem celého národa. Kniha představuje cenný příspěvek k poznání nejnovějších dějin Ukrajiny a také charakteru ukrajinsko-polských vztahů.

Jaroslav Vaculík

POLISZCZUK, Wiktor: *Falszowanie historii najnowszej Ukrainy: Wołyń – 1943 i jego znaczenie*. Totonto – Warszawa, nákladem autora 1996, 92 s.

Knížka kanadského politologa ukrajinského původu obsahuje dvě drobné studie věnované jednak falšování moderních dějin Ukrajiny, jednak událostem na Volyni v roce 1943. Uvedena je mottem, jež si klade otázku, zda historik, který vědomě falšuje dějiny, zůstává přesto historikem.

První studie se zabývá kritikou obsahu hesel o Ukrajině v různých světových encyklopedických příručkách, především pak těch jejich částí, které se týkají období druhé světové války. Jejich obsah je do značné míry ovlivněn produkcí ukrajinských historiků nacionalistické orientace, kteří působí především v Severní Americe. Hesla, a případně i doprovodné mapky, obsahují mnohdy i věcné chyby. Glorifikují ukrajinské nacionalistické hnutí představované Organizací ukrajinských nacionalistů (OUN) a její Ukrajinskou povstaleckou armádou (UPA) a na druhé straně pomíjejí roli Ukrajinců, kteří bojovali proti nacistickému Německu v řadách Rudé armády. Ignorují také charakter OUN jako organizace fašistického typu, která od svého vzniku nacházela spojence především v Německu. Nehovoří o zločinech UPA, na jejímž kontě je na sto tisíc civilních obětí, a to ve jménu etnické očisty Ukrajiny.

Druhá úvaha je věnována událostem v západní části Volyně v roce 1943, kdy zde podle ukrajinských nacionalistických historiků vyvrcholil konflikt mezi UPA a polskou armádou (*Armia Krajowa*). UPA podle nich bojovala na západní Ukrajině zároveň proti bolševikům i nacistům. Ve skutečnosti, píše autor, ve srovnání s Rudou armádou a wehrmachtem početně slabá UPA svým bojem proti bolševikům objektivně napomáhala nacistům a opačně bojem s nacisty zase bolševikům. Podle Wiktora Poliszczuka není pochyb o tom, že v roce 1943 na Volyni došlo k etnické čistce ze strany UPA proti polskému civilnímu obyvatelstvu. Nacionalistická idea nezávislého ukrajinského státu na etnicky čis-

tém teritoriu byla diametrálně odlišná od ukrajinského politického myšlení na přelomu 19. a 20. století, které usilovalo o vytvoření demokratického ukrajinského státu a jehož reálným naplněním se stala Ukrajinská lidová republika, jejímiž tvůrci byli Mychajlo Hruševskyj a Volodymyr Vynnyčenko. Poliszczukova práce přináší řadu podnětů k přemýšlení o úloze nacionalistických hnutí ve 20. století.

Jaroslav Vaculík

Studie k desátému výročí revolučních událostí ve střední Evropě

1989 und die Folgen. (*Transit: Neue europäische Revue*, č. 18 (Winter 1999/2000), 205 s.)

Pád komunismu je považován za jednu z klíčových událostí v moderních dějinách; podle Timothyho Gartona Ashe lze rok 1989 „jako milník světové historie postavit naroveň datu 1789". Stal se proto předmětem mnoha studií a také časopis *Transit*, který vydává Institut für die Wissenschaften vom Menschen ve Vídni, mu věnoval zvláštní číslo s názvem *1989 und die Folgen*. Obsahuje devět studií, záznam dvou besed a soubor deseti barevných fotografií Josefa Weise. Všimněme si především textů, které se vztahují přímo k roku 1989.

Úvodní stať „Ten Years After" napsal Timothy Garton Ash. (Původně vyšla v *The New York Review of Books*, roč. 46, č. 18 (19.11.1999); česky v *Soudobých dějinách*, roč. 6, č. 4 (1999), s. 572–579.) Podle jeho závěrů představuje rok 1989 počátek systémových změn ve východní Evropě a konec studené války, prohloubil dále krizi identity „levice" a silně otřásl iluzemi o „třetí cestě". Autor nás seznamuje s interpretacemi roku 1989 (F. Fukuyama, B. Ackermann, J. Habermas, G. Weigel) a upozorňuje na charakteristické rysy této revoluce, tj. že nepřinesla nové ideje (což považuje za typické pro „nerevoluční revoluci") a že je kombinací nenásilí s intenzivním využitím masové občanské neposlušnosti. Současně tak nově řeší otázku cílů a prostředků.

Druhou studii napsal János Kis, přední maďarský disident a nyní profesor politické filozofie. Autor nejdříve odlišuje disidenty od reformistů a „vnitřních emigrantů", upozorňuje na světonázorovou odlišnost disidentů, která ale podstatně neovlivnila jejich jednání. Přesto však, jak zdůrazňuje, nelze popřít, že jednotliví vůdčí východoevropští disidenti – a pod vlivem jejich prohlášení a spisů i světové společenství – posuzovali praxi demokratické opozice odlišně. Demonstruje to na Adamu Michnikovi a jeho spise *Nový evolucionismus* a na Václavu Havlovi a jeho eseji *Moc bezmocných*. V této souvislosti si Kis všímá také rozdílů mezi polskou a maďarskou opozicí. Těžiště jeho statě spočívá v analýze klíčového významu obhajoby občanských práv v politice opozice, která jednak donutila mocenské reprezentace převzít tento slovník a jednat o těchto požadavcích s opozicí, jednak přispěla ke změně vztahů mezi Východem a Západem; mezinárodní dohody totiž umožnily „legální" podporu opozice. V další části se zabývá morálním a politickým rozměrem opozice a dochází k závěru, že disidenti nebyli shromážděním apolitických idealistů, že sice sledovali morální cíle, nicméně byli veskrze političní.

Problematice vyrovnání s minulostí a usmíření ve východní Evropě po roce 1989 jsou věnovány dvě statě. Alexander Smolar ve studii „Vergangenheitspolitik nach 1989: Eine Vergleichende Zwischenbilanz" podává stručnou historii „dekomunizace" v zemích střední Evropy se zvláštním ohledem na Rusko. Upozorňuje na odlišnost „dekomunizace" od procesů vyrovnání s minulostí po druhé světové válce a v Latinské Americe. V závěru analyzuje dilema „dekomunizace", tj. otázku, zda odpustit, či zapomenout. V obecné rovině se tímto problémem zabývá článek Ch. S. Maiera „Zu einer politischen Typologie der Aussöhnung". Autor odlišuje usmíření mezi národy a uvnitř národů a rozeznává jeho tři druhy: duchovní, politické a strukturální. V další části se věnuje usmíření mezi Německem a západními mocnostmi po druhé světové válce.

Pro úplnost se zmíním o ostatních článcích, které se však již přímo netýkají historie před rokem 1989. Ralph Darendorf ve studii „Umbrüche und normale Zeiten: Braucht Politik Intelektuelle?" se zamýšlí nad úlohou intelektuálů v obdobích převratů a časech normálních a analyzuje názory Václava Havla, Adama Michnika a Timothyho Gartona Ashe na tento problém. Na otázku položenou v podtitulu pak odpovídá kladně, neboť politika potřebuje ideje a měřítka. Jacques Rupnik věnoval svou studii „Landschaft nach der Schlacht: Zur einer Typologie der postkommunistischen Übergänge" různým typům transformace od totalitních k demokratickým systémům ve východní Evropě. Úlohu žen v nových demokraciích analyzuje Vlasta Jalusicová v článku „Freiheit ohne Gleichheit: Frauen und Politik in den neuen Demokratien". Claus Offe se ve studii „Demokratie und Vertrauen" soustředil na rozdíly mezi „starými" a „novými" demokraciemi a řeší otázku důvěry. Paul Gillespie věnoval problematice Irska svou studii „Optimismus des Verstandes, Pessimismus des Willens: Irland, Europa und 1989".

V závěru tohoto čísla časopisu *Transit* jsou publikovány záznamy dvou besed. První, pod titulem „Was bleibt von 1989", se zúčastnili Václav Havel, Viktor Klima, Adam Michnik a V. Orbán. Havel ve svém příspěvku zdůraznil nejen české, ale i obecné aspekty. Podle jeho názoru je dědictvím roku 1989 skutečnost, že má cenu se pro dobrou věc angažovat, i když výsledek není jistý, že je možné porazit i takovou moc, jakou představoval totalitarismus, že nikdo nemá patent na interpretaci dějin; nakonec upozornil na význam existenciálních zkušeností z období komunismu. Orbán, jak se ukázalo v dalším průběhu besedy, formuloval kontroverzní tezi interpretace roku 1989. Podle jeho názoru jej jedni považují za první rok svobody, druzí pak za poslední rok diktatury; první teze spočívá na strategii kontinuity, druhá na strategii změn. Proti tomuto tvrzení vystoupil především Michnik, který obhajoval řešení spočívající na kompromisu, jehož cílem bylo rozmnožit přívržence, nikoli odpůrce transformace. V diskusi byl dále mimo jiné zmíněn problém vytváření nových elit, skutečnost, že revoluce 1989 nepřinesla nové ideje, rozdělování na politickou levici a pravici (což Michnik odmítá a přiklání se k dělení na přívržence otevřené a uzavřené společnosti). Bývalý kancléř Rakouské republiky Klima se ve svém diskusním příspěvku zaměřil na vliv roku 1989 na Západ.

Druhé besedy se zúčastnili Giovanni Napolitano, přední činitel italské komunistické strany a později Strany demokratické levice, a polský prezident Alexandr Kwaśniewski. Napolitano odpovídal mimo jiné na otázku, zda komunismus prošel změnami či zda je mrtvý. Kwaśniewski se zabýval některými problémy spojenými s transformací Polska.

Milan Otáhal

1989: November a Slovensko. Chronológia a dokumenty (1985–1990). Ed. Jozef Žatkuliak. Bratislava, Nadácia Milana Šimečku a Historický ústav SAV v spolupráci s Politologickým kabinetom a Parlamentným inštitútom Kancelárie NR SR 1999, 622 s.

Editor v historickém úvodu stručně načrtává vývoj poslední fáze komunistického režimu a charakterizuje význam 17. listopadu, který otevřel cestu k demokracii. Dále odůvodňuje periodizaci, v níž se přidržuje obecných kritérií, nicméně přihlíží i k vnitřním mezníkům ve vývoji Slovenska v listopadových dnech. Ve druhé části seznamuje čtenáře s prameny, které byly využity při záznamech událostí a z nichž pocházejí publikované dokumenty. Záznamy, které (jak editor zdůraznil) mají různou vypovídací hodnotu, „obsahují však väčšinu oblastí spoločenského života na Slovensku so zohľadnením súvislosti v celom Československu" (s. 12). Bližší kritéria, proč byla ta či ona událost vybrána, však nejsou uvedena. Není proto zcela jasné, proč bylo zaznamenáno prohlášení Demokratické iniciativy k dvacátému výročí

21. srpna 1968 (s. 37), a nikoli již prohlášení Hnutí za občanskou svobodu, Demokratické iniciativy a Sdružení TGM k výročí.

Události jsou řazeny chronologicky, ale tato zásada je v některých případech porušena a jsou mezi ně zařazeny tematické celky; například o aktivitách církve na Slovensku v roce 1987 (s. 23), občanské opozici na Slovensku v roce 1988 (s. 41).

Pomůckou pro uživatele je propojení chronologie s dokumenty, které je vyjádřeno uvedením čísla dokumentu v závorce. Editoři odkazují nejen na dokumenty, k nimž se událost přímo vztahuje, ale i na takové, které s tématem souvisejí volně. Někdy je však tato souvislost nejasná; například u rozhovoru Alexandra Dubčeka s italským listem *L'Unità* (s. 32) je uveden dokument č. 32, který obsahuje prohlášení Demokratické iniciativy k dvacátému výročí vstupu vojsk Varšavské smlouvy do Československa. Podobně u události z 15. října 1988, kdy bylo založeno Hnutí za občanskou svobodu, jsou odkazy na dokumenty, které se vztahují k přípravě ústavy, a to i po listopadu 1989; viz například dokument č. 122 (s. 448).

Editor v úvodu zdůraznil, že edice má vědecko-populární formu; ale i v tomto případě by měla být dodržena základní pravidla pro vydávání pramenů k nejnovějším dějinám, dokumenty by například měly být uvedeny regestem obsahujícím všechny potřebné údaje.

Edici doplňují přílohy, v nichž čtenář nalezne tabulky vztahující se mimo jiné k ekonomickému vývoji Slovenska, k úrovni vzdělání, k soudním a trestním postihům, ale také nápisy, které se objevily v bratislavských ulicích v listopadových dnech roku 1989, dále výsledky voleb do Slovenské národní rady v roce 1990 podle krajů a hodnocení jednotlivých období a osobností slovenských dějin občany před a po listopadu 1989. Tabulky přinášejí cenné údaje o vývoji na Slovensku i o smýšlení obyvatelstva a doplňují tak vhodně předchozí dva oddíly. Editoři připojili podrobnou bibliografii, která je cennou pomůckou pro badatele zabývající se tímto obdobím.

Vydání této chronologie a dokumentů je přes některé výhrady přínosem zejména pro české nebo zahraniční badatele, kteří nemají možnost studovat ve slovenských archivech, ale i pro publicisty a širší vrstvy inteligence, které se o toto dějinné období zajímají.

Milan Otáhal

Bibliografie k soudobým dějinám

Bibliografický přehled zachycuje články ze zahraničních (západních) odborných časopisů a sborníků vydaných v letech 1998–2000.

Jmenné záznamy jsou tříděny v prvé řadě do skupin I.–III. Do I.E jsou zařazeny jen tituly vztahující se ke střední/východní Evropě. V oddílech IV. a V., které přinášejí informace o sekundární literatuře, je prvotním hlediskem členění chronologické. Jednotlivé tituly jsou zařazeny do sedmi časových období. Práce, které svým časovým záběrem přesahují vymezené periody, jsou pak zařazeny do sedmi tematických skupin v oddíle V. anebo, pokud jde o práce obecnější, do podskupiny IV.H. Pro uživatele uvádíme odkazy v oddílech IV. a V., které propojují chronologické a tematické podskupiny, ale také informují o relevantních titulech uvedených v oddílech I.–III.

Bibliografie má výběrový charakter. Počítačová databáze knih a článků je přístupná ve studovně Ústavu pro soudobé dějiny.

Zpracovala Věra Břeňová ve spolupráci s Oldřichem Tůmou.

Schéma:

I. Historiografie
I.A Obecné problémy historiografie, historici
I.B Archivy, vědecké společnosti, organizace vědecké práce, sborníky z konferencí s historickou tematikou, katalogy výstav
I.C Bibliografie
I.D Encyklopedická literatura, slovníky, příručky
I.E Světové / evropské dějiny

II. Společenské vědy, publicistika
II.A Ekonomie
II.B Filozofie, politologie, publicistika
II.C Sociologie, demografie, urbanismus
II.D Právo
II.E Ekologie

III. Prameny
III.A Projevy, stati
III.B Dokumenty, fotografie
III.C Memoáry, deníky, svědectví
III.D Rozhovory
III.E Korespondence

IV. Chronologická část
IV.A 1918–1939
IV.B 1939–1945
IV.C 1945–1948
IV.D 1948–1967
IV.E 1968–1970
IV.F 1970–1989
IV.G 1990–2000
IV.H Více období
(mimo tituly uvedené pod V.A – G)

V. Tematická část
V.A Střední / východní Evropa
V.B České / československé vztahy se zahraničím
(mimo tituly uvedené pod V.C a D)
V.C Slovensko, česko-slovenské vztahy
V.D Česko / československo-německé vztahy
V.E Židé v Československu
V.F Osobnosti, biografie
V.G Kultura, umění, literatura

I. Historiografie

I.A Obecné problémy historiografie

HARNA, Josef 1
Die Erste Tschechoslowakische Republik in der tschechischen Historiographie [Historians' differing views on Czech democracy]. - In: Bohemia. - Roč. 40, č. 1 (1999), s. 129-145. - Res. angl., franc.

KOCKA, Jürgen 2
Das östliche Mitteleuropa als Herausforderung für eine vergleichende Geschichte Europas. - In: Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung. - Roč. 49, č. 2 (2000), s. 159-174.

SCHMIDT, Christoph 3
Zur Kritik historischer Relevanz : Am Beispiel der Geschichte Osteuropas. - In: Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. - Roč. N.F. 48, č. 4 (2000), s. 552-568.

Viz též 23

I.B Archivy, vědecké společnosti, organizace vědecké práce

BAMBERGER-STEMMANN, Sabine 4
Die tschechoslowakische Frage in der Deutschen und internationalen Politik 1918 bis 1948. - In: Bohemia. - Roč. 40, č. 2 (1999), s. 492-498. - Akce: Die tschechoslowakische Frage in der Deutschen und internationalen Politik 1918 bis 1948 [Tagung der Deutsch-Tschechischen und Deutsch-Slowakischen Historikerkommission]. Hamburg. 17.3.1999-21.3.1999.

BEYER, Achim 5
Anfang und Ende der DDR : Eine Tagung in Tutzing. - In: Deutschland Archiv. - Roč. 32, č. 4 (1999), s. 665-668. - Akce: Machtokkupation und Systemimplosion - Anfang und Ende der DDR [Seminář]. Tutzing. 29.3.1999-1.4.1999.

BODEN, Doris 6
Wortende. - In: Bohemia. - Roč. 41, č. 1 (2000), s. 171-172. - Akce: Wortende : Intellektuelle im 21. Jahrhundert? Vergleichende Überlegungen kurz vor Ende des intellektuellen Jahrhunderts [Tagung]. Leipzig. 25.11.1999-28.11.1999.

BRENNER, Christiane 7
VIII. Kongress der tschechischen Historiker. - In: Bohemia. - Roč. 40, č. 2 (1999), s. 507-510. - Akce: 8. sjezd českých historiků . Hradec Králové. 10.9.1999-12.9.1999.

BRENNER, Christiane 8
Die Industriearbeiterschaft in der Tschechoslowakei, der DDR und in Polen 1945-1990 : Soziale Lage, soziale Verhaltensweisen, politische und soziale Konflikte. - In: Bohemia. - Roč. 41, č. 1 (2000), s. 194-197. - Akce: Die Industriearbeiterschaft in der Tschechoslowakei, der DDR und in Polen 1945-1990 [Workshop]. Praha. 27.4.2000-28.4.2000.

BUGGE, Peter 9
1999 National Convention American Association for the Advancement of Slavic Studies. - In: Bohemia. - Roč. 41, č. 1 (2000), s. 167-171. - Akce: 1999 National Convention American Association for the Advancement of Slavic Studies [31. kongres]. St. Louis. 18.11.1999-21.11.1999.

DOLEZEL, Heidrun 10
Religion und Gesellschaft in den böhmischen Ländern. - In: Bohemia. - Roč. 41, č. 1 (2000), s. 162-166. - Akce: Religion und Gesellschaft in den böhmischen Ländern [Jahrestagung]. Bad Wiessee. 18.11.1999-21.11.1999.

FEIN, Elke 11
[„Totalitarismus" und „Politische Religionen"]. - In: Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. - Roč. N.F. 47, č. 4 (1999), s. 580-581. - Rec. na : „Totalitarismus" und „Politische Religionen" : Konzepte des Diktaturvergleichs. Bd. 1.A, Referate und Diskussionsbeiträge der internationalen Arbeitstagung. Bd. 1.B, Beiträge der Forschung ; Bd. 2.A, Referate und Diskussionsbeiträge der internationalen Arbeitstagung. Bd. 2.B, Beiträge der Forschung / Hrsg. Hans Maier. - Paderborn : F. Schöningh, 1997. - 442 s. ; 372 s. - Akce: Totalitarismus und Politische Religionen [Mezinárodní pracovní setkání]. München. 26.9.1994-29.9.1994 ; Totalitarismus und Politische Religionen [Mezinárodní pracovní setkání]. München. 25.3.1996-26.3.1996.

FRANZEN, K. Erik 12
Nationalsozialistische Herrschaftssysteme im Reichsgau Sudetenland, im Protektorat und in der Slowakei. - In: Bohemia. - Roč. 41, č. 1 (2000), s. 188-191. - Akce: Nationalsozialistische Herrschaftssysteme im Reichsgau Sudetenland, im Protektorat und in der Slowakei [Tagung der Deutsch-Tschechischen und Deutsch-Slowakischen Historikerkommission]. Bratislava. 15.3.2000-18.3.2000.

GANZENMÜLLER, Jörg - ZÜCKERT, Martin 13
Tschechische, jüdische und deutsche Professoren in Prag 1938 bis 1948. - In: Bohemia. - Roč. 40, č. 1 (1999), s. 200-204. - Akce: Tschechische, jüdische und deutsche Professoren in Prag 1938 bis 1948 [Tagung]. Freiburg. 21.9.1998-24.9.1998.

HERBST, Andreas 14
Aufstieg und Ende des Kommunismus : Arbeitstagung des „Jahrbuchs für Historische Kommunismusforschung". - In: Deutschland Archiv. - Roč. 32, č. 6 (1999), s. 992-993. - Akce: Jahrbuch für Historische Kommunismusforschung [Pracovní setkání]. Mannheim. 2.10.1999-3.10.1999.

HEUMOS, Peter 15
Industriearbeiterschaft in der Tschechoslowakei in den fünfziger und sechziger Jahren : Forschungsprobleme, Methoden, Vergleichsperspektiven. - In: Bohemia. - Roč. 40, č. 2 (1999), s. 505-507. - Akce: Industriearbeiterschaft in der Tschechoslowakei in den fünfziger und sechziger Jahren [Workshop]. München. 3.7.1999-4.7.1999.

HEUMOS, Peter 16
Sozialgeschichte, soziale Strukturen und Arbeiterbewegung in den böhmischen Ländern und in der Slowakei im 19. und 20. Jahrhundert. - In: Bohemia. - Roč. 40, č. 1 (1999), s. 197-199. - Akce: Sozialgeschichte, soziale Strukturen und Arbeiterbewegung in den böhmischen Ländern und in der Slowakei im 19. und 20. Jahrhundert [Tagung]. München. 16.10.1998-17.10.1998.

HEUMOS, Peter 17
Tschechoslowakische Sozialgeschichte 1948-1989 : Industriearbeiterschaft und Genossenschaftsbauern : Ein Forschungsprojekt des Collegium Carolinum. - In: Bohemia. - Roč. 40, č. 1 (1999), s. 213-217.

LEMBERG, Hans 18
Zeitgeschichte Ostmitteleuropa : Stand und Perspektiven. - In: Bohemia. - Roč. 40, č. 2 (1999), s. 503-505. - Akce: Zeitgeschichte Ostmitteleuropa : Stand und Perspektiven [Kolokvium]. Potsdam. 1.6.1999-2.6.1999.

LUFT, Robert 19
Ist die deutschsprachige Bohemistik auf dem Weg zu einem Fach „Bohemian Studies"? - In: Bohemia. - Roč. 40, č. 2 (1999), s. 472-483. - Res. čes.

LUFT, Robert 20
Die 7. deutsch-tschechische Schulbuchkonferenz. - In: Bohemia. - Roč. 41, č. 1 (2000), s. 153-156. - Akce: Endlich in nationaler Ruhelage? Tschechen, Deutsche und Slowaken reflektieren über ihr Verhältnis zum Nationalstaat [Konference]. Praha. 20.10.1999-23.10.1999.

LUFT, Robert 21
Tätigkeitsbericht des Collegium Carolinum für 1998. - In: Bohemia. - Roč. 40, č. 1 (1999), s. 146-197.

LUFT, Robert 22
Tätigkeitsbericht des Collegium Carolinum [1999]. - In: Bohemia. - Roč. 41, č. 1 (2000), s. 113-152.

LUFT, Robert 23
Widerstreitende Historiographien. - In: Bohemia. - Roč. 41, č. 1 (2000), s. 198-201. - Akce: Widerstreitende Historiographien : Ostmitteleuropas Konfliktgeschichte und die Geschichtsschreibung im 20. Jahrhundert [Mezinárodní konference]. Marburg a.d. Lahn. 27.4.2000-30.4.2000.

LUKEŠ, Igor 24
[Sto let Masarykovy České otázky]. - In: Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung. - Roč. 48, č. 3 (1999), s. 443-444. - Rec. na : Sto let Masarykovy České otázky : Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference. - Praha : Ústav T. G. Masaryka, 1997. - 376 s. - Akce: Sto let Masarykovy České otázky [Mezinárodní vědecká konference]. Brno. 26.9.1995-28.9.1995.

MAREK, Michaela 25
Kulturelle Pluralität, nationale Identität und Modernisierung in ostmitteleuropäischen Metropolen 1900-1930. - In: Bohemia. - Roč. 40, č. 1 (1999), s. 207-210. - Akce: Kulturelle Pluralität, nationale Identität und Modernisierung in ostmitteleuropäischen Metropolen 1900-1930 [Workshop]. Leipzig. 1998.

MARTIENSSEN, Ludwig 26
Atheismus in der DDR und in Osteuropa. - In: Deutschland Archiv. - Roč. 33, č. 1 (2000), s. 107-110. - Akce: Sozialistische Staaten Europas und der Atheismus : Ursachen und Folgen des Entkirchlichungs- und Entchristlichungsprozesses [Kolokvium]. Berlin. 25.10.1999-26.10.1999.

MÜLLER, Dorothea 27
Okzidentbilder - Konstruktionen und Wahrnehmungen. - In: Bohemia. - Roč. 40, č. 1 (1999), s. 210-213. - Akce: Okzidentbilder - Konstruktionen und Wahrnehmungen [Tagung]. Leipzig. 27.11.1998-29.11.1998.

NEUBERT, Cornelia 28
Das 4. Münchner Bohemisten-Treffen. - In: Bohemia. - Roč. 41, č. 1 (2000), s. 183-188. - Akce: Das 4. Münchner Bohemisten-Treffen. München. 3.30.2000.

SCHOLL, Sarah 29
Das Bohemicum Regensburg. - In: Bohemia. - Roč. 41, č. 1 (2000), s. 156-158.

SCHRAMM, Gottfried 30
Ein Rundgespräch über „Ostmitteleuropa" : Vom sinnvollen Umgang mit einem Konzept für unsere Zunft. - In: Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. - Roč. N.F. 48, č. 1 (2000), s. 119-122. - Akce: Ostmitteleuropa [Gesprächsrund]. Freiburg i.Br. 8.5.1999.

SCHULZE WESSEL, Martin 31
Loyalitäten im polyethnischen, multikonfessionelen Nationalstaat : Die Erste Tschechoslowakische Republik : Eine Zwischenbilanz. - In: Bohemia. - Roč. 40, č. 2 (1999), s. 484-486. - Akce: Loyalität in der Ersten Tschechoslowakischen Republik [Tagung der Historischen Kommission der Sudetenländer] 4.1998 ; 4.1999.

SCHWARZ, Siegfried 32
Deutsch-polnisch-tschechische Zusammenarbeit. - In: Deutschland Archiv. - Roč. 33, č. 3 (2000), s. 510-511. - Rec. na : Deutschland, Polen, Tschechien - auf dem Weg zu guten Nachbarschaft / Hrsg. Theodor Schweisfurth, Walter Poeggel, Andrzej Sakson. - Berlin : Springer, 1999. - 300 s. - Akce: Deutschland, Polen, Tschechien - auf dem Weg zur guten Nachbarschaft [Konference]. Frankfurt/ Oder. 9.1997.

SCHWARZ, Siegfried 33
Potsdamer Kolloquium zum 9. November 1989. - In: Deutschland Archiv. - Roč. 32, č. 6 (1999), s. 989-990. - Akce: 9. November 1989 [Kolokvium]. Potsdam. 29.10.1999.

SCHWERIN, Andreas 34
Was war der Kommunismus? : 18. Tagung des Veldensteiner Kreises. - In: Deutschland Archiv. - Roč. 32, č. 4 (1999), s. 661-663. - Akce: 18. Veldensteiner Kreis zur Geschichte und Gegenwart. Wendgräben. 7.5.1999-9.5.1999.

SMETANA, Vít 35
Zehn Jahre „Samtene Revolution". - In: Bohemia. - Roč. 41, č. 1 (2000), s. 159-162. - Akce: Demokratická revoluce v Československu 1989 [Mezinárodní konference]. Praha. 14.10.1999-16.10.1999.

STEINFÜHRER, Annett 36
Stadt und Öffentlichkeit in Ostmitteleuropa 1900-1939. - In: Bohemia. - Roč. 41, č. 1 (2000), s. 180-183. - Akce: Stadt und Öffentlichkeit in Ostmitteleuropa 1900-1939 [Tagung]. Leipzig. 19.1.2000-21.1.2000.

TÖNSMEYER, Tatjana 37
Workshop „Osteuropa-Konstruktionen". - In: Bohemia. - Roč. 41, č. 1 (2000), s. 173-175. - Akce: Osteuropa-Konstruktionen : Politik-, sozial- und kulturgeschichtliche Zugänge zu einem historischen Raum [Workshop]. Berlin. 3.12.1999.

WALLAS, Armin 38
Forschungsstelle für „Jüdische Literatur in Mitteleuropa" am Institut für Germanistik der Universität Klagenfurt. - In: Aschkenas. - Roč. 9, č. 2 (1999), s. 589-590.

WEGER, Tobias 39
Interkulturelle Kommunikation im deutsch-tschechischen Beziehungsgeflecht. - In: Bohemia. - Roč. 40, č. 1 (1999), s. 204-207. - Akce: Interkulturelle Kommunikation im deutsch-tschechischen Beziehungsgeflecht [Jagrestagung]. Regensburg. 1998.

WEISS, Stephanie 40
Der Weg der jungen Demokratien nach Europa : Revolution - Transformation - Integration. - In: Bohemia. - Roč. 41, č. 1 (2000), s. 191-194. - Akce: Der Weg der jungen Demokratien nach Europa [Mezinárodní konference]. Berlin. 16.3.2000-18.3.2000.

WETTIG, Gerhard 41
Zum Stand der Geschichtsschreibung über die Zeit des Kalten Krieges : Eine internationale Konferenz in Moskau. - In: Deutschland Archiv. - Roč. 33, č. 5 (2000), s. 819-820. - Akce: Die neue Geschichte des Kalten Krieges : Theorie, Methodologie und Historiographie [Mezinárodní konference]. Moskva. 8.6.2000- 9.6.2000.

WINKLER, Martina 42
[Evropa očima Čechů]. - In: Bohemia. - Roč. 40, č. 2 (1999), s. 522-524. - Rec. na : Evropa očima Čechů : Sborník ze sympozia / Hrsg. Eva Hahn. - Praha : Nakl. F. Kafky, 1997. - 211 s. - Akce: Evropa očima Čechů [Sympozium]. Praha. 22.10.1996-23.10.1996.

I.D Encyklopedická literatura, slovníky, příručky

PICOT DE PECCADUC, Johanna 43
[Almanach českých šlechtických rodů]. - In: Bohemia. - Roč. 41, č. 1 (2000), s. 205-207. - Rec. na : Almanach českých šlechtických rodů. - Praha : Martin, 1999. - 413 s.

I.E Světové / evropské dějiny

GARTHOFF, Raymond L. 44
Intelligence Aspects of Early Cold War Summitry (1959-60). - In: Intelligence and National Security. - Roč. 14, č. 3 (1999), s. 1-22.

KUNZ, Diane B. 45
The American Consequences of 1968. - In: 1968 / Ed. Fink Carole. - Washington, 1998. - 490 s. - S. 83-110 - Akce: 1968 [Konference]. Berlin. 23.05.1996-25.05.1996.

O'SULLIVAN, Donal 46
[The Cold War ; Stalin and the Soviet Union]. - In: Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. - Roč. N.F. 48, č. 4 (2000), s. 622-623. - Rec. na : The Cold War / Bradley Lightbody. - London : Routledge, 1999. - ix, 125 s. ; Stalin and the Soviet Union / Stephen J. Lee. - London : Routledge, 1999. - ix, 142 s.

STEPHAN, Gerd-Rüdiger 47
Hintergründiges und Umstrittenes zehn Jahre danach. - In: Deutschland Archiv. - Roč. 33, č. 3 (2000), s. 473-477. - Rec. na : Herbst '89 / Egon Krenz. - Berlin : Neues Leben, 1999. - 416 s. ; Wie es war : Die deutsche Wiedervereinigung / Michail Gorbačov. - Berlin : Ullstein, 1999. - 222 s.

WERNICKE, Günter 48
Verbündete oder Rivalen? : Einige Anmerkungen zur Diskussion über die Friedensbewegungen im Kalten Krieg. - In: Beiträge zur Geschichte der Arbeiterbewegung. - Roč. 41, č. 3 (1999), s. 62-77.

Viz též 41, 113

II. Společenské vědy, publicistika

II.A Ekonomie

Viz 75, 76, 77, 78, 79, 83, 84, 85, 86, 89, 90, 91, 95, 96, 120, 137, 139, 189, 190

II.B Filozofie, politologie, publicistika

ACKERMAN, Bruce 49
The Future of Liberal Revolution. - In: The Revolutions of 1989 / Ed. Vladimir Tismaneanu. - London, 1999. - 270 s. - S. 205-212.

EISENSTADT, S. N. 50
The Breakdown of Communist Regimes. - In: The Revolutions of 1989 / Ed. Vladimir Tismaneanu. - London, 1999. - 270 s. - S. 89-107.

ENGLER, Wolfgang 51
Menschenwürde oder Standortlogik? : Die liberale Demokratie am Scheideweg. - In: Zwischen Triumph und Krise / Hrsg. Richard Saage aj. - Opladen, 1998. - 484 s. - S. 39-48. - Akce: Zwischen Triumph und Krise [Sympozium]. Halle. 28.11.1996-1.12.1996.

HOBSBAWM, Eric 52
Die Arbeiterbewegung - ein gescheitertes Projekt der Moderne? - In: Beiträge zur Geschichte der Arbeiterbewegung. - Roč. 42, č. 1 (2000), s. 3-10.

ŁOBKOWICZ, Nikolaus 53
Die Europäische Union als Erbin der Traditionen Europas. - In: Der Donauraum. - Roč. 39, č. 1/2 (1999), s. 11-13.

MICHEL, Patrick 54
Religion, nation et pluralisme : Une reflexion fin-de-siècle. - In: Critique internationale. - Roč. 3, (1999), s. 79-97.

REESE-SCHÄFER, Walter 55
Clash of Paradigms : Kulturtheorie oder Modernisierungstheorie als Deutungsmuster politischer Konfliktlinien. - In: Zwischen Triumph und Krise / Hrsg. Richard Saage aj. - Opladen, 1998. - 484 s. - S. 151-165. - Akce: Zwischen Triumph und Krise [Sympozium]. Halle. 28.11.1996-1.12.1996.

ROTH, Roland 56
Globalisierung, Nationalstaat und Bürgerstatus : Einige Anmerkungen zu den Beiträgen von Helmut Willke, Helmut Dubiel und Wolf-Dieter Narr. - In: Zwischen Triumph und Krise / Hrsg. Richard Saage aj. - Opladen, 1998. - 484 s. - S. 189-199. - Akce: Zwischen Triumph und Krise [Sympozium]. Halle. 28.11.1996-1.12.1996.

SAAGE, Richard 57
Liberale Demokratie : Zur aktuellen Bedeutung eines politischen Begriffs. - In: Zwischen Triumph und Krise / Hrsg. Richard Saage aj. - Opladen, 1998. - 484 s. - S. 21-30. - Akce: Zwischen Triumph und Krise [Sympozium]. Halle. 28.11.1996-1.12.1996.

SEIBT, Ferdinand 58
[Co jsou Češi?]. - In: Bohemia. - Roč. 40, č. 1 (1999), s. 253-255. - Rec. na : Co jsou Češi? : Malý přehled fakt a pokus o vysvětlení / Jan Patočka. - Praha : Panorama, 1992. - 240 s.

SCHERER, Eugen 59
„Zurück nach Europa - Wie geht es weiter?". - In: Der Donauraum. - Roč. 39, č. 1/2 (1999), s. 27-32.

STADELMANN, Matthias 60
[Das Rotbuch der kommunistischen Ideologie. - In: Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. - Roč. N.F. 48, č. 4 (2000), s. 626-627. - Rec. na : Das Rotbuch der kommunistischen Ideologie : Marx & Engels : Die Väter des Terrors / Konrad Löw ; Mit einem Vorwort Stéphane Courtois. - München : Langen Müller, 1999. - 336 s.

VERDERY, Katherine 61
What was Socialism, and why did it Fall? - In: The Revolutions of 1989 / Ed. Vladimir Tismaneanu. - London, 1999. - 270 s. - S. 63-85.

ŽELEV, Želju 62
Is Communism Returning? / Zhelyu Zhelev. - In: The Revolutions of 1989 / Ed. Vladimir Tismaneanu. - London, 1999. - 270 s. - S. 258-262.

Viz též 11, 34, 141, 172, 191

II.C Sociologie, demografie, urbanismus

BERDING, Helmut 63
Antisemitismus in der modernen Gesellschaft: Kontinuität und Diskontinuität? - In: Verfolgung in Deutschland, Österreich-Ungarn, den Böhmischen Ländern und in der Slowakei / Hrsg. Jörg K. Hoensch. - Essen, 1999. - 261 s. - S. 85-99.

HOFFMANN, Stanley 64
On Ethnic Conflicts and Their Resolution. - In: Irreconcilable Differences? / Ed. Michael Kraus aj. - Lanham ; Boulder, 2000. - 346 s. - S. 287-297.

Viz též 17, 25, 121, 169, 175, 193, 201

II.D Právo

Viz 100, 132, 155, 195

III. Prameny

III.B Dokumenty, fotografie

HLAWITSCHKA, Eduard 65
[Deutsche Sonderschulen und deutsche sozialpädagogische Einrichtungen in Böhmen, Mähren-Schlesien und der Slowakei bis 1945]. - In: Bohemia. - Roč. 41, č. 1 (2000), s. 218-219. - Rec. na : Deutsche Sonderschulen und deutsche sozialpädagogische Einrichtungen in Böhmen, Mähren-Schlesien und der Slowakei bis 1945 : Eine Dokumentation / Herwig Baier. - Frankfurt/M : P. Lang, 1998. - 178 s.

SCHULZE WESSEL, Martin 66
[R. W. Seton-Watson and His Relations with the Czechs and Slovaks]. - In: Bohemia. - Roč. 40, č. 2 (1999), s. 540-542. - Rec. na : R. W. Seton-Watson and His Relations with the Czechs and Slovaks : Documents 1906-1951 / Eds. Jan Rychlík aj. - Praha : Ústav T. G. Masaryka, 1995-1996. - 648 s. ; 241 s.

WEGER, Tobias 67
[Trpký úděl]. - In: Bohemia. - Roč. 40, č. 2 (1999), s. 560-561. - Rec. na : Trpký úděl : Výběr dokumentů k dějinám německé sociální demokracie v ČSR v letech 1937-1948 / Hana Mejdrová. - Praha : Ústav mezinárodních vztahů, 1997. - 260 s.

ZIMMERMANN, Volker 68
[Intolerance = Intoleranz]. - In: Bohemia. - Roč. 40, č. 2 (1999), s. 550-552. - Rec. na : Intolerance = Intoleranz : Češi, Němci a Židé na Ústecku 1938-1948 / K vyd. připr. Vladimír Kaiser. - Ústí n.L. : Albis international, 1998. - 159 s.

III.C Memoáry, deníky, svědectví

BOYER, Christoph 69
[Vzpomínky diplomata]. - In: Bohemia. - Roč. 41, č. 1 (2000), s. 223-224. - Rec. na : Vzpomínky diplomata : Ze vzpomínek a dokumentů československého vyslance / Vojtěch Mastný ; Red. Eduard Kubů aj. - Praha : Karolinum, 1997. - 271 s.

BRANDES, Detlef 70
[Josef Pfitzner a protektorátní Praha v letech 1939-1945]. - In: Bohemia. - Roč. 41, č. 1 (2000), s. 224-227. - Rec. na : Josef Pfitzner a protektorátní Praha v letech 1939-1945 : Sv. 1, Deník Josefa Pfitznera. Úřední korespondence Josefa Pfitznera s Karlem Hermannem Frankem / Alena Míšková, Vojtěch Šustek. - Praha : Skriptorium, 2000. - 654 s.

IGGERS, Wilma A. 71
[Poslední rok v československém Bruntále]. - In: Bohemia. - Roč. 40, č. 1 (1999), s. 248-249. - Rec. na : Poslední rok v československém Bruntále : Události roku 1938 ve vzpomínkách bruntálského okresního hejtmana / Jan Brothánek. - Bruntál : Český spisovatel, 1997. - 107 s.

WEGER, Tobias 72
[„Totaleinsatz"]. - In: Bohemia. - Roč. 40, č. 2 (1999), s. 555-556. - Rec. na : „Totaleinsatz" : Zwangsarbeit in Berlin 1943-1945 ; Tschechische ZeitzeugInnen erinnern sich : Briefdokumentation der Projektgruppe „Vergessene Lager - vergessene Opfer / ZwangsarbeiterInnen in Berlin 1939-1945". - Berlin : Berliner Geschichtswerkstatt, 1998. - 69 s.

IV. Chronologická část

IV.A 1918–1939

ABRAMS, Brad 73
[In Search of the Nation]. - In: Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung. - Roč. 49, č. 2 (2000), s. 289-290. - Rec. na : In Search of the Nation : The New Generation of Hungarian Youth in Czechoslovakia 1925-1934 / Deborah S. Cornelius. - New York : Columbia University Press, 1998. - 413 s.

ALEXANDER, Manfred 74
[Die Sowjetunion und die Verteidigung der Tschechoslowakei 1934-1938]. - In: Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung. - Roč. 48, č. 2 (1999), s. 293-295. - Rec. na : Die Sowjetunion und die Verteidigung der Tschechoslowakei 1934-1938 : Versuch der Revision einer Legende / Ivan Pfaff. - Köln : Böhlau, 1996. - 510 s.

BOYER, Christoph 75
[Banka ve znamení zeleného čtyřlístku]. - In: Bohemia. - Roč. 40, č. 2 (1999), s. 546-547. - Rec. na : Banka ve znamení zeleného čtyřlístku : Agrární banka 1911-1938 (1948) / Jiří Novotný, Jiří Šouša. - Praha : Karolinum, 1996. - 419 s.

BOYER, Christoph 76
Industrieorganisation und Nationalität : Konflikt und Kooperation zwischen Tschechen und Deutschen in den Industrieverbänden der Ersten Republik. - In: Konkurrenzpartnerschaft / Hrsg. Boris Barth. - Essen, 1999. - 262 s. - S. 168-183 - Akce: Německé a československé hospodářství v meziválečném období [Mezinárodní konference]. Praha. 11.4.1997-13.4.1997.

BUDRASS, Lutz 77
Die deutsche Luftrüstung und die böhmischen Länder 1938/39. - In: Konkurrenzpartnerschaft / Hrsg. Boris Barth. - Essen, 1999. - 262 s. - S. 246-257 - Akce: Německé a československé hospodářství v meziválečném období [Mezinárodní konference]. Praha. 11.4.1997-13.4.1997.

FALTUS, Jozef 78
Die Stellung der slowakischen Wirtschaft im Rahmen der tschechoslowakischen Volkswirtschaft und ihre Teilnahme an den deutsch-tschechoslowakischen Wirtschaftsbeziehungen in der Zwischenkriegszeit. - In: Konkurrenzpartnerschaft / Hrsg. Boris Barth. - Essen, 1999. - 262 s. - S. 32-42. - Akce: Německé a československé hospodářství v meziválečném období [Mezinárodní konference]. Praha. 11.4.1997-13.4.1997.

HALLON, Ludovít 79
Die Konzeption der systematischen Elektrifizierung in Deutschland und in der Tschechoslowakei in den Jahren 1918-1938. - In: Konkurrenzpartnerschaft / Hrsg. Boris Barth. - Essen, 1999. - 262 s. - S. 58-74 - Akce: Německé a československé hospodářství v meziválečném období [Mezinárodní konference]. Praha. 11.4.1997-13.4.1997.

HOENSCH, Jörg K. 80
[Die Politik des deutschen Aktivismus in der Tschechoslowakei 1920-1938]. - In: Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung. - Roč. 49, č. 1 (2000), s. 125-126. - Rec. na : Die Politik des deutschen Aktivismus in der Tschechoslowakei 1920-1938 / Jörg Kracik. - Frankfurt/Main : P. Lang, 1999. - 462 s.

HOENSCH, Jörg K. 81
[Minderheiten im Nationalstaat]. - In: Bohemia. - Roč. 40, č. 2 (1999), s. 543-546. - Rec. na : Minderheiten im Nationalstaat : Die Sprachenfrage in den tschechisch-deutschen Beziehungen 1918-1938 / Jaroslav Kučera. - München : R. Oldenbourg, 1999. - 328 s.

IGGERS, Wilma A. 82
Die Emigration der deutschen und österreichischen Juden in die Tschechoslowakei. - In: Verfolgung in Deutschland, Österreich-Ungarn, den Böhmischen Ländern und in der Slowakei / Hrsg. Jörg K. Hoensch. - Essen, 1999. - 261 s. - S. 143-154.

JANČÍK, Drahomír 83
Deutsch-tschechoslowakische Wirtschaftskonkurrenz im Spielraum des Balkans in den 30er Jahren am Beispiel von Jugoslawien und Rumänien. - In: Konkurrenzpartnerschaft / Hrsg. Boris Barth. - Essen, 1999. - 262 s. - S. 145-167. - Akce: Německé a československé hospodářství v meziválečném období [Mezinárodní konference]. Praha. 11.4.1997- 13.4.1997.

KOPPER, Christopher 84
Die „Arisierung" der deutsch-böhmischen Aktienbanken. - In: Konkurrenzpartnerschaft / Hrsg. Boris Barth. - Essen, 1999. - 262 s. - S. 236-245 - Akce: Německé a československé hospodářství v meziválečném období [Mezinárodní konference]. Praha. 11.4.1997-13.4.1997.

KUBŮ, Eduard 85
Der Wirtschaftskonflikt zwischen der Tschechoslowakei und Deutschland im März 1933 : Zur Geschichte des tschechoslowakisch-deutschen Clearings. - In: Konkurrenzpartnerschaft / Hrsg. Boris Barth. - Essen, 1999. - 262 s. - S. 216-235. - Akce: Německé a československé hospodářství v meziválečném období [Mezinárodní konference]. Praha. 11.4.1997-13.4.1997.

LACINA, Vlastislav 86
Nostrifizierung und Möglichkeit der Sequestration des reichsdeutschen Vermögens in der Tschechoslowakei nach dem Ersten Weltkrieg. - In: Konkurrenzpartnerschaft / Hrsg. Boris Barth. - Essen, 1999. - 262 s. - S. 20-31. - Akce: Německé a československé hospodářství v meziválečném období [Mezinárodní konference]. Praha. 11.4.1997-13.4.1997.

LOEWENSTEIN, Bedřich 87
[O autoritativní národní stát]. - In: Bohemia. - Roč. 40, č. 1 (1999), s. 241-243. - Rec. na : O autoritativní národní stát : Ideologické proměny české politiky v druhé republice 1938-1939 / Jan Rataj. - Praha : Karolinum, 1997. - 251 s.

MÍŠKOVÁ, Alena 88
Die Lage der Juden an der Prager Deutschen Universität. - In: Verfolgung in Deutschland, Österreich-Ungarn, den Böhmischen Ländern und in der Slowakei / Hrsg. Jörg K. Hoensch. - Essen, 1999. - 261 s. - S. 117-129.

NOVOTNÝ, Jiří - ŠOUŠA, Jiří 89
Unternehmensaktivitäten tschechischer mittelgrosser und kleiner Banken in Deutschland in den Jahren 1918-1938. - In: Konkurrenzpartnerschaft / Hrsg. Boris Barth. - Essen, 1999. - 262 s. - S. 184-201. - Akce: Německé a československé hospodářství v meziválečném období [Mezinárodní konference]. Praha. 11.4.1997-13.4.1997.

PETZINA, Dietmar 90
Wirtschaftspolitische Strategien in der Weltwirtschaftskrise : Deutschland und Tschechoslowakei im Vergleich. - In: Konkurrenzpartnerschaft / Hrsg. Boris Barth. - Essen, 1999. - 262 s. - S. 132-144. - Akce: Německé a československé hospodářství v meziválečném období [Mezinárodní konference]. Praha. 11.4.1997-13.4.1997.

REICH, Andreas 91
[Nationale Kontrahenten oder Partner?]. - In: Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung. - Roč. 49, č. 3 (2000), s. 441. - Rec. na : Nationale Kontrahenten oder Partner? : Studien zu den Beziehungen zwischen Tschechen und Deutschen in der Wirtschaft der ČSR (1918-1938) / Christoph Boyer. - München : R. Oldenbourg, 1999. - viii, 441 s.

SEWERING-WOLLANEK, Marlis 92
[Anpassung ohne Erfolg]. - In: Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung. - Roč. 49, č. 2 (2000), s. 290-291. - Rec. na : Anpassung ohne Erfolg : Die sudetendeutsche Arbeiterbewegung und der Aufstieg Hitlers und Henleins 1930-1938 / Klaus Sator. - Darmstadt : Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1996. - viii, 390 s.

SCHULZE WESSEL, Martin 93
[Boj o hrad. Sv. 1-2]. - In: Bohemia. - Roč. 41, č. 1 (2000), s. 221-223. - Rec. na : Boj o hrad. Sv. 1-2 / Antonín Klimek. - Praha : Panevropa, 1996-1998. - 432 s. ; 591 s.

TÖNSMEYER, Tatjana 94
[Doomed to Failure?]. - In: Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung. - Roč. 49, č. 2 (2000), s. 288-289. - Rec. na : Doomed to Failure? : The Czechoslovak Nation Project and the Slovak Autonomist Reaction, 1918-1938 / Elisabeth Bakke. - Oslo : University of Oslo, 1998. - 556 s.

ULRICH, Keith 95
Internationale Bankennetzwerke und die Finanzierung der Habsburger Nachfolgestaaten : Die deutsch-tschechoslowakischen Kapitalbeziehungen in der Weimarer Republik. - In: Konkurrenzpartnerschaft / Hrsg. Boris Barth. - Essen, 1999. - 262 s. - S. 202-215. - Akce: Německé a československé hospodářství v meziválečném období [Mezinárodní konference]. Praha. 11.4.1997-13.4.1997.

WESSEL, Horst A. 96
Mannesmann und die tschechoslowakische Röhrenindustrie in der Zwischenkriegszeit. - In: Konkurrenzpartnerschaft / Hrsg. Boris Barth. - Essen, 1999. - 262 s. - S. 75-93. - Akce: Německé a československé hospodářství v meziválečném období [Mezinárodní konference]. Praha. 11.4.1997-13.4.1997.

WINKLER, Martina 97
[Česká politická pravice]. - In: Bohemia. - Roč. 41, č. 1 (2000), s. 219-221. - Rec. na : Česká politická pravice : Mezi převratem a krizí / Jana Čechurová. - Praha : NLN, 1999. - 124 s.

WOLF, Andreas 98
Das Egerland in der Tschechoslowakei : Politik und kollektive Erinnerung in einer ehemaligen Reichspfandschaft. - In: Bohemia. - Roč. 41, č. 1 (2000), s. 34-58. - Res. angl.

ZIMMERMANN, Volker 99
[Kristalnacht in Karlsbad = Křišťálová noc v Karlových Varech]. - In: Bohemia. - Roč. 40, č. 2 (1999), s. 548-550. - Rec. na : Kristalnacht in Karlsbad = Křišťálová noc v Karlových Varech / Karl Josef Hahn. - Praha : Vitalis, 1998. - 108 s.

Viz též 1, 31, 65, 67, 70, 71, 156, 158

IV.B 1939–1945

ANDERS-BAUDISCH, Freia 100
Aus der „Rechts"-Praxis nationalsozialistischer Sondergerichte im „Reichsgau Sudetenland" 1940-1945. - In: Bohemia. - Roč. 40, č. 2 (1999), s. 331-366. - Res. čes.

BRANDES, Detlef 101
[Vlastenci proti okupaci]. - In: Bohemia. - Roč. 40, č. 2 (1999), s. 552-555. - Rec. na : Vlastenci proti okupaci : Ústřední vedení odboje domácího 1940-1943 / Václav Kural. - Praha : Ústav mezinárodních vztahů, 1997. - 261 s.

BRAUN, Karl 102
Die Bibliothek in Theresienstadt 1942-1945 : Zur Rolle einer Leseinstitution in der „Endlösung der Judenfrage". - In: Bohemia. - Roč. 40, č. 2 (1999), s. 367-386. - Res. čes.

KAMENEC, Ivan 103
Die jüdische Frage in der Slowakei während des Zweiten Weltkrieges. - In: Verfolgung in Deutschland, Österreich-Ungarn, den Böhmischen Ländern und in der Slowakei / Hrsg. Jörg K. Hoensch. - Essen, 1999. - 261 s. - S. 165-173.

KREJČOVÁ, Helena 104
Spezifische Voraussetzungen des Antisemitismus und antijüdische Aktivitäten im Protektorat Böhmen und Mähren. - In: Verfolgung in Deutschland, Österreich-Ungarn, den Böhmischen Ländern und in der Slowakei / Hrsg. Jörg K. Hoensch. - Essen, 1999. - 261 s. - S. 175-194.

LAUBE, Stefan 105
Technik, Arbeit und Zerstörung : Die Organisation Todt in Prag (1944-1945). - In: Bohemia. - Roč. 40, č. 2 (1999), s. 387-416. - Res. čes.

LILLA, Joachim 106
Die Vertretung des „Reichsgaus Sudetenland" und des „Protektorats Böhmen und Mähren" im Grossdeutschen Reichstag. - In: Bohemia. - Roč. 40, č. 2 (1999), s. 436-471. - Res. čes.

TRAPP, Gerhard - HEUMOS, Peter 107
Antibarbaros : Johannes Urzidils publizistische Tätigkeit in Medien der tschechoslowakischen Exilregierung 1940-1945. - In: Bohemia. - Roč. 40, č. 2 (1999), s. 417-435. - Res. čes.

Viz též 12, 65, 67, 68, 72, 183, 213

IV.C 1945–1948

ALTE, Rüdiger 108
[An der Bruchlinie = Na rozhraní světů. - In: Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung. - Roč. 49, č. 3 (2000), s. 441-442. - Rec. na : An der Bruchlinie = Na rozhraní světů : Österreich und die Tschechoslowakei nach 1945 = Rakousko a Československo po 1945 / Hrsg. Gernot Heiss aj. - Innsbruck : Studienverl., 1998. - 480 s.

BOYER, Christoph 109
[Konec česko-německého soužití v ústecké oblasti 1945-1948]. - In: Bohemia. - Roč. 41, č. 1 (2000), s. 228-230. - Rec. na : Konec česko-německého soužití v ústecké oblasti 1945-1948 / Zdeněk Radvanovský. - Ústí n.L. : UJEP, 1997. - 204 s.

FRANZEN, K. Erik 110
[Bayerns vierter Stamm]. - In: Bohemia. - Roč. 41, č. 1 (2000), s. 230-232. - Rec. na : Bayerns vierter Stamm : Die Integration der Flüchtlinge und Heimatvertriebenen nach 1945 / Hrsg. Rudolf Endres. - Küln : Böhlau, 1998. - 264 s.

Viz též 67, 68, 162, 166, 183

IV.D 1948–1967

FRANZEN, K. Erik 111
[Die Anfänge der Emigration aus der Tschechoslowakei nach der kommunistischen Machtergreifung vom Februar 1948 und die provisorische Aufnahme der Flüchtlinge in der Amerikanischen Besatzungszone Deutschlands]. - In: Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung. - Roč. 48, č. 2 (1999), s. 295-296. - Rec. na : Die Anfänge der Emigration aus der Tschechoslowakei nach der kommunistischen Machtergreifung vom Februar 1948 und die provisorische Aufnahme der Flüchtlinge in der Amerikanischen Besatzungszone Deutschlands / Rolad J. Hoffmann. - Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1996. - 150 s.

Viz též 15, 44, 217

IV.E 1967–1970

CONGDON, Lee 112
Prague Spring and the Impulses of National Identity. - In: East European Politics and Societies. - Roč. 14, č. 1 (2000), s. 203-210. - Rec. na : The Prague Spring 1968 : A National Security Archive Documents Reader / Eds. Jaromír Navrátil aj. - Budapest : Central European University Press, 1998. - xxxix, 596 s. ; Prague Spring - Prague Fall : Blank Spots of 1968 / Miklós Kun. - Budapest : Akadémiai Kiadó, 1999. - xiii, 252 s.

HORN, Gerd-Rainer 113
The Changing Nature of the European Working Class : The Rise and Fall of the „New Working Class" (France, Italy, Spain, Czechoslovakia). - In: 1968 / Ed. Carole Fink. - Washington, 1998. - 490 s. - S. 351-371. - Akce: 1968 [Konference]. Berlin. 23.5.1996-25.5.1996.

KRAMER, Mark 114
The Czechoslovak Crisis and the Brezhnev Doctrine. - In: 1968 / Ed. Carole Fink. - Washington, 1998. - 490 s. - S. 111-171. - Akce: 1968 [Konference]. Berlin. 23.5.1996-25.5.1996.

ŠEBEK, Jaroslav 115
[Církevní politika KSČ a státu v letech 1969-1972]. - In: Bohemia. - Roč. 41, č. 1 (2000), s. 239-241. - Rec. na : Církevní politika KSČ a státu v letech 1969-1972 / Jaroslav Cuhra. - Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1999. - 107 s.

WINTERS, Stanley B. 116
The American Connection : Hugh Seton-Watson's Lecture on Czechoslovakia at Oxford in 1968. - In: East European Politics and Societies. - Roč. 14, č. 1 (2000), s. 97-118.

Viz též 15, 45, 160, 161, 171, 182

IV.F 1970–1989

STEINMETZ, Daniel 117
[Velký převrat či snad revoluce sametová?]. - In: Bohemia. - Roč. 41, č. 1 (2000), s. 241-243. - Rec. na : Velký převrat či snad revoluce sametová? : Několik informací, poznámek a komentářů o naší takřečené něžné revoluci a jejích osudech 1989-1992 / Jan Měchýř. - Praha : Progetto, 1999. - 359 s.

Viz též 33, 35, 47, 115, 163, 164, 170, 171, 173, 178, 217

IV.G 1990–2000

BOCK, Ivo 118
Die tschechische Literatur- und Filmproduktion der neunziger Jahre im Urteil der Kritik : Kanonbildung und Wertzuschreibung. - In: Recht und Kultur in Ostmitteleuropa. - Bremen, 1999. - 506 s. - S. 96-170.

ČARNOGURSKÝ, Ján 119
A Retrospective Look at the Dissolution of Czecho-Slovakia. - In: Irreconcilable Differences? / Ed. Michael Kraus aj. - Lanham ; Boulder, 2000. - 346 s. - S. 221-225.

HÖHNE, Steffen 120
[Vom Kombinat zum Kleinbetrieb]. - In: Bohemia. - Roč. 41, č. 1 (2000), s. 243-244. - Rec. na : Vom Kombinat zum Kleinbetrieb : Die Entstehung einer mittelständischen Industrie : Ein deutsch-tschechischer Vergleich / Hermann Kotthoff, Ingrid Matthäi. - Berlin : Sigma, 1999. - 309 s.

HORÁKOVÁ, Milada 121
Labour migration development in the Czech Republic. - In: Der Donauraum. - Roč. 40, č. 1/2 (2000), s. 59-62.

JOHNSON, Owen V. 122
Failing Democracy : Journalists, the Mass Media, and the Dissolution of Czechoslovakia. - In: Irreconcilable Differences? / Ed. Michael Kraus aj. - Lanham ; Boulder, 2000. - 346 s. - S. 163-182.

KOPECKÝ, Petr 123
From „Velvet Revolution" to „Velvet Split" : Consociational Institutions and the Disintegration of Czechoslovakia. - In: Irreconcilable Differences? / Ed. Michael Kraus aj. - Lanham ; Boulder, 2000. - 346 s. - S. 69-86.

KRAUS, Michael - STANGER, Allison 124
Contending Views of Czechoslovakia's Demise. - In: Irreconcilable Differences? / Ed. Michael Kraus aj. - Lanham ; Boulder, 2000. - 346 s. - S. 7-25.

KRAUS, Michael 125
The End of Czechoslovakia : International Forces and Factors. - In: Irreconcilable Differences? / Ed. Michael Kraus aj. - Lanham ; Boulder, 2000. - 346 s. - S. 199-218.

KRAUS, Michael - STANGER, Allison 126
Lessons from the Breakup of Czechoslovakia. - In: Irreconcilable Differences? / Ed. Michael Kraus aj. - Lanham ; Boulder, 2000. - 346 s. - S. 299-306.

KRAUS, Michael - STANGER, Allison 127
The Past as Prologue. - In: Irreconcilable Differences? / Ed. Michael Kraus aj. - Lanham ; Boulder, 2000. - 346 s. - S. 1-6.

KROUPA, Daniel 128
A Comment on Čarnogurský and Pithart. - In: Irreconcilable Differences? / Ed. Michael Kraus aj. - Lanham ; Boulder, 2000. - 346 s. - S. 235-239.

MACEK, Miroslav 129
Fragments from the Dividing of Czechoslovakia. - In: Irreconcilable Differences? / Ed. Michael Kraus aj. - Lanham ; Boulder, 2000. - 346 s. - S. 241-246.

MARÈS, Antoine 130
L'affaire Haider vue de Prague : Un révélateur du malaise tchèque. - In: Critique internationale. - Roč. 8, (2000), s. 13-20.

NARRATIVE 131
Narrative Chronology of the Czech-Slovak Conflict, 1990-1992. - In: Irreconcilable Differences? / Ed. Michael Kraus aj. - Lanham ; Boulder, 2000. - 346 s. - S. 307-332.

PAUER, Jan 132
Vom Gebrauch des Rechts : Die Tschechische Republik auf dem Weg zum Rechtsstaat. - In: Recht und Kultur in Ostmitteleuropa. - Bremen, 1999. - 506 s. - S. 296-446.

PITHART, Petr 133
The Division / Dissolution of Czechoslovakia : Old Sins and New Forms of Selfishness. - In: Irreconcilable Differences? / Ed. Michael Kraus aj. - Lanham ; Boulder, 2000. - 346 s. - S. 227-233.

RUPNIK, Jacques 134
Un bilan du divorce tchéco-slovaque : Transition démocratique et construction d'États-nations. - In: Critique internationale. - Roč. 2, (1999), s. 91-115.

RYCHLÍK, Jan 135
The Possibilities for Czech-Slovak Compromise, 1989-1992. - In: Irreconcilable Differences? / Ed. Michael Kraus aj. - Lanham ; Boulder, 2000. - 346 s. - S. 49-66.

SCHEU, Harald Christian 136
Der schwierige Weg zu einer Volksanwaltschaft in der Tschechischen Republik. - In: Der Donauraum. - Roč. 38, č. 4 (1998), s. 49-52.

SLAPNICKA, Helmut 137
[Verfassungsumwandlung, Privatisierung und Privatrechtskodifikation in der Tschechischen Republik]. - In: Bohemia. - Roč. 40, č. 1 (1999), s. 250-251. - Rec. na : Verfassungsumwandlung, Privatisierung und Privatrechtskodifikation in der Tschechischen Republik / Robert Daubner. - Berlin : A. Spitz, 1997. - 414 s.

STANGER, Allison 138
The Price of Velvet : Constitutional Politics and the Demise of the Czechoslovak Federation. - In: Irreconcilable Differences? / Ed. Michael Kraus aj. - Lanham ; Boulder, 2000. - 346 s. - S. 137-159.

ŠVEJNAR, Jan 139
Explaining Czechoslovakia's Dissolution : Assessing Economic Performance before and after the Breakup. - In: Irreconcilable Differences? / Ed. Michael Kraus aj. - Lanham ; Boulder, 2000. - 346 s. - S. 183-197.

TURNOVEC, František 140
Electoral Rules and the Fate of Nations : Czechoslovakia's Last Parliamentary Election. - In: Irreconcilable Differences? / Ed. Michael Kraus aj. - Lanham ; Boulder, 2000. - 346 s. - S. 107-136.

VADAS, Martin 141
Notes on the Role of Television in Czechoslovakia's Dissolution. - In: Irreconcilable Differences? / Ed. Michael Kraus aj. - Lanham ; Boulder, 2000. - 346 s. - S. 269-283.

VAVREČKOVÁ, Jana 142
Auswirkungen des EU-Beitrittes der Tschechischen Republik auf die Beziehungen zu Österreich in Hinblick auf die Bereiche Beschäftigung, Arbeitsmarkt, Migration der Arbeitskräfte und der Bevölkerung. - In: Der Donauraum. - Roč. 40, č. 1/2 (2000), s. 57-58.

WOLCHIK, Sharon 143
The Impact of Institutional Factors on the Breakup of the Czechoslovak Federation. - In: Irreconcilable Differences? / Ed. Michael Kraus aj. - Lanham ; Boulder, 2000. - 346 s. - S. 87-105.

ZAJAC, Peter 144
Czechoslovakia after 1989 : The Reasons for the Division. - In: Irreconcilable Differences? / Ed. Michael Kraus aj. - Lanham ; Boulder, 2000. - 346 s. - S. 259-268.

ZEMKO, Milan 145
Domestic and International Aspects of the Czechoslovak State's Crisis and End. - In: Irreconcilable Differences? / Ed. Michael Kraus aj. - Lanham ; Boulder, 2000. - 346 s. - S. 247-257.

Viz též 32, 117, 181, 185, 187, 194, 195

IV.H Více období (mimo tituly uvedené pod V.A–G)

BOLLINGER, Stefan 146
[Czechosłowacja]. - In: Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung. - Roč. 48, č. 2 (1999), s. 289-290. - Rec. na : Czechosłowacja / Jerzy Tomaszewski. - Warszawa : Trio, 1997. - 308 s.

BOYER, Christoph 147
[Bohemia in History]. - In: Bohemia. - Roč. 40, č. 2 (1999), s. 516-517. - Rec. na : Bohemia in History / Hrsg. Mikuláš Teich. - Cambridge : Cambridge University Press, 1998. - xiv, 389 s.

HADLER, Frank 148
[Bohemia in History]. - In: Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung. - Roč. 49, č. 2 (2000), s. 286-288. - Rec. na : Bohemia in History / Ed. Mikuláš Teich. - Cambridge : Cambridge University Press, 1998. - xiv, 389 s.

HÖHNE, Steffen 149
[The Coasts of Bohemia]. - In: Bohemia. - Roč. 40, č. 2 (1999), s. 519-522. - Rec. na : The Coasts of Bohemia : A Czech History / Derek Sayer. - Princeton : Princeton University Press, 1998. - xv, 442 s.

KŘEN, Jan 150
[Finis mundi - Endzeiten und Weltenden im östlichen Europa ; Mit unbestechlichem Blick...]. - In: Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung. - Roč. 48, č. 3 (1999), s. 405-406. - Rec. na : Finis mundi - Endzeiten und Weltenden im östlichen Europa : Festschrift für Hans Lemberg zum 65. Geburtstag / Hrsg. Joachim Hösler, Wolfgang Kessler. - Stuttgart : F. Steiner, 1998. - 288 s. ; Mit unbestechlichem Blick... : Studien von Hans Lemberg zur Geschichte der böhmischen Länder und der Tschechoslowakei : Festgabe zu seinem 65. ; Geburtstag / Hrsg. Ferdinand Seibt aj. - München : R. Oldenbourg, 1998. - xiii, 419 s.

SEIBT, Ferdinand 151
[The Coasts of Bohemia]. - In: Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung. - Roč. 49, č. 1 (2000), s. 121-122. - Rec. na : The Coasts of Bohemia : A Czech History / Derek Sayer. - Princeton : Princeton University Press, 1998. - xv, 442 s.

SEIBT, Ferdinand 152
[Histoire de Prague]. - In: Bohemia. - Roč. 40, č. 2 (1999), s. 528-529. - Rec. na : Histoire de Prague / Bernard Michel. - Paris : Librairie A. Fayard, 1998. - 448 s.

SEMOTANOVÁ, Eva 153
[Atlas církevních dějin českých zemí 1919-1999]. - In: Bohemia. - Roč. 41, č. 1 (2000), s. 217-218. - Rec. na : Atlas církevních dějin českých zemí 1919-1999 / Zdeněk Boháč. - Kostelní Vydří : Karmelitské nakl., 1999. - 63 s.

SLAPNICKA, Helmut 154
[Právnická fakulta Univerzity Karlovy 1348-1998]. - In: Bohemia. - Roč. 41, č. 1 (2000), s. 207-208. - Rec. na : Právnická fakulta Univerzity Karlovy 1348-1998 : Jubilejní sborník / Red. Karel V. Malý. - Praha : Právnická fak. UK, 1998. - 326 s.

V. Tematická část

V.A Střední / východní Evropa

ANDERS-BAUDISCH, Freia 155
[Recht im Sozialismus ; Normdurchsetzung in osteuropäischen Nachkriegsgesellschaften (1944-1989)]. - In: Bohemia. - Roč. 41, č. 1 (2000), s. 233-237. - Rec. na : Recht im Sozialismus : Analysen zur Normdurchsetzung in osteuropäischen Nachkriegsgesellschaften (1944/45-1989). Bd. 1-3 / Hrsg. Gerd Bender, Ulrich Falk. - Frankfurt/Main : V. Klostermann, 1999. - 317 s. ; 506 s. ; 395 s. ; Normdurchsetzung in osteuropäischen Nachkriegsgesellschaften (1944-1989) : Einführung in die Rechtsentwicklung mit Quellendokumentation. Bd. 4, Tschechoslowakei / Hrsg. Heinz Mohnhaupt, Hans-Andreas Schönfeldt. - Frankfurt/Main : V. Klostermann, 1998. - 879 s.

BARTH, Boris 156
Mitteleuropakonzepte und die deutsche Exportwirtschaft in der Weimarer Republik. - In: Konkurrenzpartnerschaft / Hrsg. Boris Barth. - Essen, 1999. - 262 s. - S. 112-131. - Akce: Německé a československé hospodářství v meziválečném období [Mezinárodní konference]. Praha. 11.4.1997-13.4.1997.

BÖMELBURG, Hans-Jürgen 157
[Vergangenheitsbewältigung am Ende des zwanzigsten Jahrhunderts ; Die Rückkehr der Geschichte]. - In: Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung. - Roč. 49, č. 2 (2000), s. 263-264. - Rec. na : Vergangenheitsbewältigung am Ende des zwanzigsten Jahrhunderts / Hrsg. Helmut König aj. - Opladen : Westdeutscher Verl., 1998. - 455 s. ; Die Rückkehr der Geschichte : Osteuropa auf der Suche nach Kontinuität / Hrsg. Leonid Luks, Donal O'Sullivan. - Köln : Böhlau, 1999. - 160 s.

BRÜGGEMANN, Karsten 158
[Ostmitteleuropa zwischen den beiden Weltkriegen (1918-1939)]. - In: Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. - Roč. N.F. 47, č. 3 (1999), s. 416-417. - Rec. na : Ostmitteleuropa zwischen den beiden Weltkriegen (1918-1939) : Stärke und Schwäche der neuen Staaten, nationale Mindeheiten / Hrsg. Hans Lemberg. - Marburg : Herder-Institut, 1997. - xi, 342 s.

DUBIEL, Helmut 159
Privilegierte Fremde? : Überlegungen zur europäischen Staatsbürgerschaft. - In: Zwischen Triumph und Krise / Hrsg. Richard Saage aj. - Opladen, 1998. - 484 s. - S. 141-150. - Akce: Zwischen Triumph und Krise [Sympozium]. Halle. 28.11.1996-1.12.1996.

EISLER, Jerzy 160
March 1968 in Poland. - In: 1968 / Ed. Carole Fink. - Washington, 1998. - 490 s. - S. 237-251. - Akce: 1968 [Konference]. Berlin. 23.5.1996-25.5.1996.

FINK, Carole - 161
GASSERT, Philipp - JUNKER, Detlef
Introduction. - In: 1968 / Ed. Carole Fink. - Washington, 1998. - 490 s. - S. 1-27. - Akce: 1968 [Konference]. Berlin. 23.5.1996-25.5.1996.

FRANZEN, K. Erik 162
[Die Flüchtlingsfrage in der deutschen Nachkriegsgesellschaft]. - In: Bohemia. - Roč. 40, č. 1 (1999), s. 243-246. - Rec. na : Die Flüchtlingsfrage in der deutschen Nachkriegsgesellschaft / Hrsg. Thomas Grosser, Sylvia Schraut. - Mannheim : Palatium, 1996. - 423 s.

GARTON ASH, Timothy 163
The Year of Truth. - In: The Revolutions of 1989 / Ed. Vladimir Tismaneanu. - London, 1999. - 270 s. - S. 108-124.

GIBAS, Christel 164
„Mit der Distanz wächst die Einsicht..." : Eine Diskussion zu den Herbstereignissen des Jahres 1989 in der DDR. - In: Beiträge zur Geschichte der Arbeiterbewegung. - Roč. 42, č. 1 (2000), s. 115-117.

HEPPNER, Harald 165
[A History of Eastern Europe]. - In: Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. - Roč. N.F. 48, č. 1 (2000), s. 125-126. - Rec. na : A History of Eastern Europe : Crisis and Change / Robert Bideleux, Ian Heffries. - London : Routledge, 1998. - xiii, 685 s.

HEUBERGER, Valeria 166
[Bevölkerungstransfer und Systemwandel]. - In: Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. - Roč. N.F. 48, č. 4 (2000), s. 602-603. - Rec. na : Bevölkerungstransfer und Systemwandel : Ostmitteleuropäische Grenzen nach dem Zweiten Weltkrieg / Hrsg. Helga Schultz. - Berlin : Berlin Verl., 1999. - 371 s.

HINTERMANN, Christiane 167
Migrationspotenzial Ostmitteleuropa. - In: Der Donauraum. - Roč. 40, č. 1/2 (2000), s. 11-15.

CHALOUPEK, Günther 168
10 Jahre Transformationsprozess in Mittel- und Osteuropa : Ergebnisse und Aufgaben. - In: Der Donauraum. - Roč. 39, č. 1/2 (1999), s. 7-10.

CHIROT, Daniel 169
What happened in Eastern Europe in 1989? - In: The Revolutions of 1989 / Ed. Vladimir Tismaneanu. - London, 1999. - 270 s. - S. 19-50.

ISAAC, Jeffrey C. 170
The Meaning of 1989. - In: The Revolutions of 1989 / Ed. Vladimir Tismaneanu. - London, 1999. - 270 s. - S. 125-164.

JARAUSCH, Konrad H. 171
1968 and 1989 : Caesuras, Comparisons, and Connections. - In: 1968 / Ed. Carole Fink. - Washington, 1998. - 490 s. - S. 461-477. - Akce: 1968 [Konference]. Berlin. 23.5.1996-25.5.1996.

JOWITT, Ken 172
The Leninist Legacy. - In: The Revolutions of 1989 / Ed. Vladimir Tismaneanu. - London, 1999. - 270 s. - S. 213-230.

JUDT, Tony 173
Nineteen Eighty-Nine : The End of Which European Era? - In: The Revolutions of 1989 / Ed. Vladimir Tismaneanu. - London, 1999. - 270 s. - S. 165-180.

KARNER, Stefan 174
Integration und Desintegration in Ostmitteleuropa. - In: Der Donauraum. - Roč. 39, č. 1/2 (1999), s. 45-49.

KESSLER, Wolfgang 175
[Białoruś, Czechosłowacja, Litwa, Polska, Ukraina. - In: Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung. - Roč. 48, č. 4 (1999), s. 600-602. - Rec. na : Białoruś, Czechosłowacja, Litwa, Polska, Ukraina : Mniejszości w świetle spisów statystycznych XIX-XX w. : Liczebność i rozmieszczenie - Stosunki narodowościowe - Polityka narodowościowa / Ed. Jan Skarbek. - Lublin : Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, 1996. - 149 s. - Akce: Samoidentifikacja narodowa i religijna a sprawa mniejszości narodowych i religijnych w Europie Środkowo-Wschodniej [Mezinárodní konference]. Lublin. 19.10.1996-21.10.1996.

KISS, Endre 176
Geschriebene und ungeschriebene Demokratie in der postsozialistischen Transformation. - In: Zwischen Triumph und Krise / Hrsg. Richard Saage aj. - Opladen, 1998. - 484 s. - S. 77-84. - Akce: Zwischen Triumph und Krise [Sympozium]. Halle. 28.11.1996-1.12.1996.

KOLAKOWSKI, Leszek 177
Amidst Moving Ruins. - In: The Revolutions of 1989 / Ed. Vladimir Tismaneanu. - London, 1999. - 270 s. - S. 51-62.

KURON, Jacek 178
Overcoming Totalitarianism. - In: The Revolutions of 1989 / Ed. Vladimir Tismaneanu. - London, 1999. - 270 s. - S. 198-201.

MASTNÝ, Vojtěch 179
The Historical Experience of Federalism in East Central Europe. - In: East European Politics and Societies. - Roč. 14, č. 1 (2000), s. 64-96.

MIHAIES, Mircea 180
The Neighbors of Kafka : Intelectual's Note from the Underground. - In: The Revolutions of 1989 / Ed. Vladimir Tismaneanu. - London, 1999. - 270 s. - S. 252-257.

MICHNIK, Adam 181
The Velvet Restoration. - In: The Revolutions of 1989 / Ed. Vladimir Tismaneanu. - London, 1999. - 270 s. - S. 244-251.

NIEDHART, Gottfried 182
Ostpolitik : The Role of the Federal Republic of Germany in the Process of Détente. - In: 1968 / Ed. Carole Fink. - Washington, 1998. - 490 s. - S. 173-192. - Akce: 1968 [Konference]. Berlin. 23.05.1996-25.05.1996.

O'SULLIVAN, Donal 183
[Cholodnaja vojna i social'-demokratija v vostočnoj Jevrope 1944-1948 gg.]. - In: Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. - Roč. N.F. 48, č. 4 (2000), s. 606-607. - Rec. na : Cholodnaja vojna i social'-demokratija v vostočnoj Jevrope 1944-1948 gg. / T. V. Volokitina.

O'SULLIVAN, Donal 184
[A Radiant Future]. - In: Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. - Roč. N.F. 48, č. 4 (2000), s. 607-608. - Rec. na : A Radiant Future : The French Communist Party and Eastern Europe 1944-1956 / Richard Sacker. - Bern : P. Lang, 1999. - 344 s.

RUPNIK, Jacques 185
The Post-Totalitarian Blues. - In: The Revolutions of 1989 / Ed. Vladimir Tismaneanu. - London, 1999. - 270 s. - S. 231-243.

SCHNARRER, Johannes Michael 186
Kirche in Mittel- und Osteuropa „auf dem Weg nach Europa". - In: Der Donauraum. - Roč. 38, č. 4 (1998), s. 25-32.

SKALNIK LEFF, Carol 187
Elite Transformation in Post-Communist Eastern Europe : The Case of the Disappearing Dissidents. - In: Struggling with the Communist Legacy / Ed. Patricia Vawter Klein. - Boulder, 1998. - 256 s. - S. 191-221.

STABOVÁ, Daniela 188
The operational and research activities of IOM [International Organization for Migration] in the region of Central and Eastern Europe. - In: Der Donauraum. - Roč. 40, č. 1/2 (2000), s. 32-36.

STANKOVSKY, Jan 189
Insolvenzrecht in Osteuropa. - In: Der Donauraum. - Roč. 39, č. 1/2 (1999), s. 37-44.

SZTUMSKI, Janusz 190
Zwischen katastrophaler Kapitalisierung und kapitaler Katastrophe : Bemerkungen zu den Transformationsprozessen in Osteuropa. - In: Zwischen Triumph und Krise / Hrsg. Richard Saage aj. - Opladen, 1998. - 484 s. - S. 71-76. - Akce: Zwischen Triumph und Krise [Sympozium]. Halle. 28.11.1996-01.12.1996.

TAMÁS, G. M. 191
The Legacy of Dissent. - In: The Revolutions of 1989 / Ed. Vladimir Tismaneanu. - London, 1999. - 270 s. - S. 181-197.

TREPTE, Hans-Christian 192
[Das Bild vom Anderen]. - In: Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung. - Roč. 48, č. 3 (1999), s. 407-408. - Rec. na : Das Bild vom Anderen : Identiäten, Mentalitäten, Mythen und Stereotypen in multiethnischen europäischen Regionen / Hrsg. Valeria Heuberger aj. - Frankfurt/Main : P. Lang, 1998. - 261 s.

Viz též 2, 3, 5, 6, 8, 14, 18, 23, 25, 26, 27, 30, 32, 33, 36, 37, 38, 40, 42, 47, 59, 113, 114, 150

V.B České / československé vztahy se zahraničím (mimo tituly uvedené pod V.C a D)

SCHROLL-MACHL, Sylvia 193
Handlungswirksamkeit zentraler Kulturstandards in der Interaktion zwischen Österreichern, Deutschen und Tschechen. - In: Der Donauraum. - Roč. 40, č. 3/4 (2000), s. 88-121.

Viz též 66, 74, 108, 114, 116, 130, 142

V.C Slovensko, česko-slovenské vztahy

CHROBÁKOVÁ, Stanislava 194
Die gespaltene Kultur. - In: Recht und Kultur in Ostmitteleuropa. - Bremen, 1999. - 506 s. - S. 171-220.

MIHÁLIKOVÁ, Silvia - 195
MESEŽNIKOV, Grigorij
Autoritäre Tendenzen kontra Rechtsstaat in der Slowakei. - In: Recht und Kultur in Ostmitteleuropa. - Bremen, 1999. - 506 s. - S. 447-498.

SCHULZE WESSEL, Martin 196
[Češi a Slováci ve 20. století]. - In: Bohemia. - Roč. 40, č. 2 (1999), s. 542-543. - Rec. na : Češi a Slováci ve 20. století : Česko-slovenské vztahy 1914-1945 / Jan Rychlík. - Bratislava : Academic Electronic Press, 1997. - 360 s.

SKALNIK LEFF, Carol 197
Inevitability, Probability, Possibility : The Legacies of the Czech-Slovak Relationship, 1918-1989, and the Disintegration of the State. - In: Irreconcilable Differences? / Ed. Michael Kraus aj. - Lanham ; Boulder, 2000. - 346 s. - S. 29-48.

Viz též 64, 78, 94, 103, 119, 122, 123, 124, 125, 126, 128, 129, 131, 133, 134, 135, 138, 139, 140, 141, 143, 144, 145, 207

V.D Česko / československo-německé vztahy

FUCHS, Gerhard 198
[Der deutsche Hegemonialanspruch]. - In: Beiträge zur Geschichte der Arbeiterbewegung. - Roč. 42, č. 2 (2000), s. 130-134. - Rec. na : Der deutsche Hegemonialanspruch : Gefahr für Mitteleuropa : Thesen zur Entwicklung der (sudeten) deutsch-tschechischen Beziehungen : Ein historisches Lesebuch / Hunno Hochberger, Emil Hruška. - Stuttgart : GHH Verl., 1998. - 255 s.

GEBEL, Ralf 199
[Studie o sudetoněmecké otázce]. - In: Bohemia. - Roč. 40, č. 2 (1999), s. 556-559. - Rec. na : Studie o sudetoněmecké otázce / Václav Kural aj. - Praha : Ústav mezinárodních vztahů, 1996. - 231 s.

JOHNSON, Owen V. 200
[Im geteilten Europa]. - In: Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. - Roč. N.F. 48, č. 2 (2000), s. 291. - Rec. na : Im geteilten Europa : Tschechen, Slowaken und Deutsche und ihre Staaten 1948-1989 / Hrsg. Hans Lemberg, Jan Křen, Dušan Kováč. - Essen : Klartext, 1998. - 268 s.

LOEWENSTEIN, Bedřich 201
[Reflexe sudetoněmecké otázky a postoje obyvatelstva českého pohraničí k Německu]. - In: Bohemia. - Roč. 40, č. 1 (1999), s. 255-256. - Rec. na : Reflexe sudetoněmecké otázky a postoje obyvatelstva českého pohraničí k Německu / Václav Houžvička aj. - Praha : Sociologický ústav AV ČR, 1997. - 94 s.

POLIŠENSKÝ, Josef 202
Späte Glossen zur tschechisch-deutschen Frage. - In: Bohemia. - Roč. 41, č. 1 (2000), s. 97-101. - Res. angl.

SCHEER, Udo 203
Tschechische und ostdeutsche Dissidenten. - In: Deutschland Archiv. - Roč. 32, č. 4 (1999), s. 703-704. - Rec. na : Dissidenten, Präsidenten und Gemüsehändler : Tschechische und ostdeutsche Dissidenten 1968-1989 / Hrsg. Doris Liebermann, Jürgen Fuchs, Vlasta Wallat. - Essen : Klartext, 1998. - 296 s.

VIERHAUS, Rudolf 204
„Historisierung" als Gegenwartsbewältigung : Das Deutsch-tschechische Verhältnis 1918-1989. - In: Judenemanzipation - Antisemitismus - Verfolgung in Deutschland, Österreich-Ungarn, den Böhmischen Ländern und in der Slowakei / Hrsg. Jörg K. Hoensch. - Essen, 1999. - 261 s. - S. 11-19.

WEGER, Tobias 205
[Deutschland und Tschechien]. - In: Bohemia. - Roč. 41, č. 1 (2000), s. 202-203. - Rec. na : Deutschland und Tschechien : Für eine gemeinsame Zukunft in Europa / Hrsg. Günther Rüther. - Wesseling : Köllen Verl., 1998. - 153 s.

Viz též 4, 28, 39, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 83, 84, 85, 86, 89, 90, 91, 92, 95, 96, 98, 99, 107, 109, 110, 208

V.E Židé v Československu

BROD, Petr 206
Die Juden in der Nachkriegstschechoslowakei. - In: Verfolgung in Deutschland, Österreich-Ungarn, den Böhmischen Ländern und in der Slowakei / Hrsg. Jörg K. Hoensch. - Essen, 1999. - 261 s. - S. 211-228.

HRADSKÁ, Katarína 207
Die Lage der Juden in der Slowakei. - In: Verfolgung in Deutschland, Österreich-Ungarn, den Böhmischen Ländern und in der Slowakei / Hrsg. Jörg K. Hoensch. - Essen, 1999. - 261 s. - S. 155-164.

KUDĚLA, Jiří 208
Die historischen Wurzeln des Rassenantisemitismus in den Böhmischen Ländern : Juden zwischen Tschechen und Deutschen (1780-1870/1918). - In: Verfolgung in Deutschland, Österreich-Ungarn, den Böhmischen Ländern und in der Slowakei / Hrsg. Jörg K. Hoensch. - Essen, 1999. - 261 s. - S. 33-54.

KÜPPER, René 209
[Judenemanzipation - Antisemitismus - Verfolgung in Deutschland, Österreich-Ungarn, den Böhmischen Ländern und in der Slowakei]. - In: Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung. - Roč. 49, č. 3 (2000), s. 414-415. - Rec. na : Judenemanzipation - Antisemitismus - Verfolgung in Deutschland, Österreich-Ungarn, den Böhmischen Ländern und in der Slowakei / Hrsg. Jörg K. Hoensch aj. - Essen : Klartext, 1999. - 261 s.

SVOBODOVÁ, Jana 210
Erscheinungsformen des Antisemitismus in den Böhmischen Ländern 1948-1992. - In: Verfolgung in Deutschland, Österreich-Ungarn, den Böhmischen Ländern und in der Slowakei / Hrsg. Jörg K. Hoensch. - Essen, 1999. - 261 s. - S. 229-248.

Viz též 38, 82, 84, 88, 102, 103, 104, 214

V.F Osobnosti, biografie

HADLER, Frank 211
[The Life of Edvard Benes 1884-1948]. - In: Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung. - Roč. 49, č. 1 (2000), s. 126-129. - Rec. na : The Life of Edvard Benes 1884-1948 : Czechoslovakia in Peace and War / Zbyněk Zeman, Antonín Klimek. - Oxford : Clarendon Press, 1997. - x, 293 s.

HOENSCH, Jörg K. 212
[The Life of Edvard Benes 1884-1948]. - In: Bohemia. - Roč. 40, č. 1 (1999), s. 238-241. - Rec. na : The Life of Edvard Benes 1884-1948 : Czechoslovakia in Peace and War / Zbyněk Zeman, Antonín Klimek. - Oxford : Clarandon Press, 1997. - x, 293 s.

SEIBT, Ferdinand 213
[Heydrichs Professor]. - In: Bohemia. - Roč. 41, č. 1 (2000), s. 227-228. - Rec. na : Heydrichs Professor : Historiographie des „Volkstum" und der Massenvernichtung : Der Fall Hans Joachim Beyer / Karl Heinz Roth // In: Geschichtsschreibung als Legitimationswissenschaft 1918-1945 / Hrsg. Peter Schöttler. Frankfurt/Main, Suhrkamp, 1997, s. 262-342.

STRÖHL, Andreas 214
Hommage an Vilém Flusser. - In: Bohemia. - Roč. 41, č. 1 (2000), s. 102-112. - Res. angl.

Viz též 69

V.G Kultura, umění, literatura

NOVOTNÝ, Jan 215
[Česká moderní kultura]. - In: Bohemia. - Roč. 40, č. 2 (1999), s. 524-527. - Rec. na : Česká moderní kultura / Jaroslav Marek. - Praha : Mladá fronta, 1998. - 336 s.

REINIGER, Rike 216
„Heute und täglich Wunder" : Geschichte(n) des tschechischen Puppentheaters. - In: Bohemia. - Roč. 41, č. 1 (2000), s. 59-84. - Res. angl.

UHLE, Dorothea 217
[Totaler Realismus und Peinliche Poesie ; Underground]. - In: Bohemia. - Roč. 41, č. 1 (2000), s. 237-239. - Rec. na : Totaler Realismus und Peinliche Poesie : Tschechische Untergrundliteratur 1948-1953 / Gertraude Zand. - Frankfurt/Main : P. Lang, 1998. - 229 s. ; Underground : Kapitoly o českém literárním undergroundu / Martin Pilař. - Brno : Host, 1999. - 175 s.

Viz též 118, 194

Jmenný rejstřík

ABRAMS, Brad 73
ACKERMAN, Bruce 49
ALEXANDER, Manfred 74
ALTE, Rüdiger 108
ANDERS-BAUDISCH, Freia 100, 155
BAMBERGER-STEMMANN, Sabine 4
BARTH, Boris 156
BENEŠ, Edvard 211, 212
BERDING, Helmut 63
BEYER, Achim 5
BEYER, Hans Joachim 213
BOCK, Ivo 118
BODEN, Doris 6
BOLLINGER, Stefan 146
BÖMELBURG, Hans-Jürgen 157
BOYER, Christoph 69, 75, 76, 109, 147
BRANDES, Detlef 70, 101
BRAUN, Karl 102
BRENNER, Christiane 7, 8
BROD, Petr 206
BRÜGGEMANN, Karsten 158
BUDRASS, Lutz 77
BUGGE, Peter 9
CONGDON, Lee 112
ČARNOGURSKÝ, Ján 119, 128
DOLEZEL, Heidrun 10
DUBIEL, Helmut 56, 159
EISENSTADT, S. N. 50
EISLER, Jerzy 160
ENGELS, Bedřich 60
ENGLER, Wolfgang 51
FALTUS, Jozef 78
FEIN, Elke 11
FINK, Carole 161
FLUSSER, Vilém 214
FRANK, Karl Hermann 70
FRANZEN, K. Erik 12, 110, 111, 162
FUCHS, Gerhard 198
GANZENMÜLLER, Jörg 13
GARTHOFF, Raymond L. 44
GARTON ASH, Timothy 163
GASSERT, Philipp 161
GEBEL, Ralf 199
GIBAS, Christel 164
HADLER, Frank 148, 211
HAIDER, Jörg 130
HALLON, Ľudovít 79
HARNA, Josef 1
HENLEIN, Konrad 92
HEPPNER, Harald 165
HERBST, Andreas 14
HEUBERGER, Valeria 166
HEUMOS, Peter 15, 16, 17, 107
HEYDRICH, Reinhard 213
HINTERMANN, Christiane 167
HITLER, Adolf 92
HLAWITSCHKA, Eduard 65
HOBSBAWM, Eric 52
HOENSCH, Jörg K. 80, 81, 212
HOFFMANN, Stanley 64
HÖHNE, Steffen 120, 149
HORÁKOVÁ, Milada 121
HORN, Gerd-Rainer 113
HRADSKÁ, Katarína 207
CHALOUPEK, Günther 168
CHIROT, Daniel 169
CHROBÁKOVÁ, Stanislava 194
IGGERS, Wilma A. 71, 82
ISAAC, Jeffrey C. 170
JANČÍK, Drahomír 83
JARAUSCH, Konrad H. 171
JOHNSON, Owen V. 122, 200
JOWITT, Ken 172
JUDT, Tony 173
JUNKER, Detlef 161
KAFKA, Franz 180
KAMENEC, Ivan 103
KARNER, Stefan 174
KESSLER, Wolfgang 175
KISS, Endre 176
KOCKA, Jürgen 2
KOLAKOWSKI, Leszek 177
KOPECKÝ, Petr 123
KOPPER, Christopher 84
KRAMER, Mark 114
KRAUS, Michael 124, 125, 126, 127
KREJČOVÁ, Helena 104
KROUPA, Daniel 128
KŘEN, Jan 150
KUBŮ, Eduard 85
KUDĚLA, Jiří 208
KUNZ, Diane B. 45
KÜPPER, René 209
KUROŃ, Jacek 178
LACINA, Vlastislav 86
LAUBE, Stefan 105
LEMBERG, Hans 18, 150
LILLA, Joachim 106
LOBKOWICZ, Nikolaus 53

LOEWENSTEIN, Bedřich 87, 201
LUFT, Robert 19, 20, 21, 22, 23
LUKEŠ, Igor 24
MACEK, Miroslav 129
MANNESMANN, Max 96
MANNESMANN, Reinhard 96
MAREK, Michaela 25
MARÈS, Antoine 130
MARTIENSSEN, Ludwig 26
MARX, Karel 60
MASARYK, Tomáš Garrigue 24
MASTNÝ, Vojtěch 179
MESEŽNIKOV, Grigorij 195
MIHAIES, Mircea 180
MIHÁLIKOVÁ, Silvia 195
MICHEL, Patrick 54
MICHNIK, Adam 181
MÍŠKOVÁ, Alena 88
MÜLLER, Dorothea 27
NARR, Wolf-Dieter 56
NEUBERT, Cornelia 28
NIEDHART, Gottfried 182
NOVOTNÝ, Jan 215
NOVOTNÝ, Jiří 89
O'SULLIVAN, Donal 46, 183, 184
PAUER, Jan 132
PETZINA, Dietmar 90
PFITZNER, Josef 70
PICOT DE PECCADUC, Johanna 43
PITHART, Petr 128, 133
POLIŠENSKÝ, Josef 202
REESE-SCHÄFER, Walter 55
REICH, Andreas 91
REINIGER, Rike 216
ROTH, Roland 56
RUPNIK, Jacques 134, 185
RYCHLÍK, Jan 135
SAAGE, Richard 57
SEIBT, Ferdinand 58, 151, 152, 213
SEMOTANOVÁ, Eva 153
SETON-WATSON, Hugh 116
SETON-WATSON, R. W. 66
SEWERING-WOLLANEK, Marlis 92
SCHEER, Udo 203
SCHERER, Eugen 59
SCHEU, Harald Christian 136
SCHMIDT, Christoph 3
SCHNARRER, Johannes Michael 186
SCHOLL, Sarah 29
SCHRAMM, Gottfried 30
SCHROLL-MACHL, Sylvia 193
SCHULZE WESSEL, Martin 31, 66, 93, 196
SCHWARZ, Siegfried 32, 33
SCHWERIN, Andreas 34
SKALNIK LEFF, Carol 187, 197
SLAPNICKA, Helmut 137, 154
SMETANA, Vít 35
STABOVÁ, Daniela 188
STADELMANN, Matthias 60
STALIN, Josif Vissarionovič 46
STANGER, Allison 124, 126, 127, 138
STANKOVSKY, Jan 189
STEINFÜHRER, Annett 36
STEINMETZ, Daniel 117
STEPHAN, Gerd-Rüdiger 47
STRÖHL, Andreas 214
SVOBODOVÁ, Jana 210
SZTUMSKI, Janusz 190
ŠEBEK, Jaroslav 115
ŠOUŠA, Jiří 89
ŠVEJNAR, Jan 139
TAMÁS, G. M. 191
TÖNSMEYER, Tatjana 37, 94
TRAPP, Gerhard 107
TREPTE, Hans-Christian 192
TURNOVEC, František 140
UHLE, Dorothea 217
ULRICH, Keith 95
URZIDIL, Johannes 107
VADAS, Martin 141
VAVREČKOVÁ, Jana 142
VERDERY, Katherine 61
VIERHAUS, Rudolf 204
WALLAS, Armin 38
WEGER, Tobias 39, 67, 72, 205
WEISS, Stephanie 40
WERNICKE, Günter 48
WESSEL, Horst A. 96
WETTIG, Gerhard 41
WILLKE, Helmut 56
WINKLER, Martina 42, 97
WINTERS, Stanley B. 116
WOLF, Andreas 98
WOLCHIK, Sharon 143
ZAJAC, Peter 144
ZEMKO, Milan 145
ZIMMERMANN, Volker 68, 99
ZÜCKERT, Martin 13
ŽELEV, Želju 62

Názvový rejstřík

VIII. Kongress der tschechischen... 7
L'affaire Haider vue de Prague 130
Almanach českých šlechtických rodů 43
The American Connection 116
The American Consequences of 1968 45
Amidst Moving Ruins 177
Anfang und Ende der DDR 5
Die Anfänge der Emigration aus... 111
Anpassung ohne Erfolg 92
Antibarbaros 107
Antisemitismus in der modernen... 63
Die Arbeiterbewegung - ein... 52
Die „Arisierung" der... 84
Atheismus in der DDR und... 26
Atlas církevních dějin českých... 153
Aufstieg und Ende des Kommunismus 14
Aus der „Rechts"-Praxis... 100
Auswirkungen des EU-Beitrittes... 142
Autoritäre Tendenzen kontra... 195
Banka ve znamení zeleného čtyřlístku 75
Bayerns vierter Stamm 110
Bevölkerungstransfer und... 166
Białoruś, Czechosłowacja, Litwa,... 175
Die Bibliothek in Theresienstadt... 102
Un bilan du divorce tchéco-slovaque 134
Das Bild vom Anderen 192
Bohemia in History 147, 148
Das Bohemicum Regensburg 29
Boj o hrad 93
The Breakdown of Communist Regimes 50
Církevní politika KSČ a státu... 115
Clash of Paradigms 55
Co jsou Češi? 58
The Coasts of Bohemia 149, 151
The Cold War 46
A Comment on Čarnogurský and Pithart 128
Contending Views... 124
The Czechoslovak Crisis and the... 114
Czechoslovakia after 1989 144
Czechosłowacja 146
Česká moderní kultura 215
Česká politická pravice 97
Češi a Slováci ve 20. století 196
Deutsch-polnisch-tschechische... 32
Deutsch-tschechoslowakische... 83
Der deutsche Hegemonialanspruch 198
Die deutsche Luftrüstung und die... 77
Deutsche Sonderschulen und... 65
Deutschland und Tschechien 205
Deutschland, Polen, Tschechien... 32
Dissidenten, Präsidenten und... 203
The Division / Dissolution... 133
Domestic and International... 145
Doomed to Failure? 94
Das Egerland in der Tschechoslowakei 98
Electoral Rules and the Fate... 140
Elite Transformation... 187
Die Emigration der deutschen und... 82
The End of Czechoslovakia 125
Erscheinungsformen des... 210
Die Erste Tschechoslowakische... 1
Die Europäische Union als Erbin... 53
Evropa očima Čechů 42
Explaining Czechoslovakia's... 139
Failing Democracy 122
Finis mundi - Endzeiten und... 150
Die Flüchtlingsfrage in der... 162
Forschungsstelle für „Jüdische..." 38
Fragments from the Dividing... 129
From „Velvet Revolution"... 123
The Future of Liberal Revolution 49
Geschriebene und ungeschriebene... 176
Die gespaltene Kultur 194
Globalisierung, Nationalstaat und... 56
Handlungswirksamkeit zentraler... 193
Herbst '89 47
„Heute und täglich Wunder" 216
Heydrichs Professor 213
Hintergründiges und Umstrittenes... 47
Histoire de Prague 152
The Historical Experience... 179
Die historischen Wurzeln des... 208
„Historisierung" als... 204
A History of Eastern Europe 165
Hommage an Vilém Flusser 214
The Changing Nature of the... 113
Cholodnaja vojna... 183
Im geteilten Europa 200
The Impact of Institutional... 143
In Search of the Nation 73
Industriearbeiterschaft in der... 15
Die Industriearbeiterschaft... 8
Industrieorganisation und... 76
Inevitability, Probability,... 197
Insolvenzrecht in Osteuropa 189
Integration und Desintegration... 174
Intelligence Aspects of Early... 44
Interkulturelle Kommunikation... 39
Internationale Bankennetzwerke... 95

Intolerance = Intoleranz 68
Introduction 161
Is Communism Returning? 62
Ist die deutschsprachige... 19
Josef Pfitzner a protektorátní... 70
Die Juden in der... 206
Judenemanzipation... 209
Die jüdische Frage in der... 103
Kirche in Mittel- und Osteuropa... 186
Konec česko-německého soužití... 109
Die Konzeption der systematischen... 79
Kristalnacht in Karlsbad... 99
Kulturelle Pluralität, nationale... 25
Labour migration development... 121
Die Lage der Juden an der Prager... 88
Die Lage der Juden in der Slowakei 207
The Legacy of Dissent 191
The Leninist Legacy 172
Lessons from the Breakup... 126
Liberale Demokratie 57
The Life of Edvard Benes... 211, 212
Loyalitäten im polyethnischen,... 31
Mannesmann und die... 96
March 1968 in Poland 160
The Meaning of 1989 170
Menschenwürde oder Standortlogik? 51
Migrationspotenzial Ostmitteleuropa 167
Minderheiten im Nationalstaat 81
„Mit der Distanz wächst die..." 164
Mit unbestechlichem Blick... 150
Mitteleuropakonzepte und die... 156
An der Bruchlinie 108
Narrative Chronology of the... 131
Nationale Kontrahenten oder Partner? 91
Nationalsozialistische... 12
The Neighbors of Kafka 180
Nineteen Eighty-Nine 173
1968 and 1989 171
1999 National Convention American... 9
Normdurchsetzung... 155
Nostrifizierung und Möglichkeit... 86
Notes on the Role of Television... 141
O autoritativní národní stát 87
Okzidentbilder - Konstruktionen... 27
On Ethnic Conflicts and Their... 64
The operational and research... 188
Das östliche Mitteleuropa als... 2
Ostmitteleuropa zwischen den... 158
Ostpolitik 182
Overcoming Totalitarianism 178
The Past as Prologue 127
Die Politik des deutschen... 80
Poslední rok v československém... 71
The Possibilities for... 135
The Post-Totalitarian Blues 185
Potsdamer Kolloquium zum... 33
Prague Spring - Prague Fall 112
Prague Spring and the Impulses... 112
The Prague Spring 1968 112
Právnická fakulta Univerzity... 154
The Price of Velvet 138
Privilegierte Fremde? 159
R. W. Seton-Watson and His... 66
A Radiant Future 184
Reflexe sudetoněmecké otázky... 201
Recht im Sozialismus 155
Religion und Gesellschaft in den... 10
Religion, nation et pluralisme 54
A Retrospective Look at the... 119
Das Rotbuch der kommunistischen... 60
Die Rückkehr der Geschichte 157
Ein Rundgespräch über... 30
Der schwierige Weg zu einer... 136
Die 7. deutsch-tschechische... 20
Die Sowjetunion und die... 74
Sozialgeschichte, soziale... 16
Späte Glossen zur... 202
Spezifische Voraussetzungen des... 104
Stadt und Öffentlichkeit... 36
Stalin and the Soviet Union 46
Die Stellung der slowakischen... 78
Sto let Masarykovy České otázky 24
Studie o sudetoněmecké otázce 199
Tätigkeitsbericht des Collegium... 21, 22
Technik, Arbeit und Zerstörung 105
„Totaleinsatz" 72
Totaler Realismus und Peinliche... 217
„Totalitarismus" und „Politische..." 11
Trpký úděl 67
Die tschechische Literatur- und... 118
Tschechische, jüdische und... 13
Tschechische und ostdeutsche... 203
Die tschechoslowakische Frage... 4
Tschechoslowakische... 17
Underground 217
Unternehmensaktivitäten... 89
Velký převrat či snad revoluce... 117
The Velvet Restoration 181
Verbündete oder Rivalen? 48
Verfassungsumwandlung,... 137
Vergangenheitsbewältigung am Ende... 157
Die Vertretung des „Reichsgaus..." 106

Das 4. Münchner Bohemisten-Treffen 28
Vlastenci proti okupaci 101
Vom Gebrauch des Rechts 132
Vom Kombinat zum Kleinbetrieb 120
Vzpomínky diplomata 69
Was war der Kommunismus? 34
Der Weg der jungen Demokratien... 40
What happened in Eastern Europe... 169
What was Socialism, and why did... 61
Widerstreitende Historiographien 23
Wie es war 47
Der Wirtschaftskonflikt zwischen... 85
Wirtschaftspolitische Strategien... 90
Workshop „Osteuropa-Konstruktionen" 37
Wortende 6
The Year of Truth 163
Zehn Jahre „Samtene Revolution" 35
10 Jahre Transformationsprozess... 168
Zeitgeschichte Ostmitteleuropa 18
Zum Stand der... 41
Zur Kritik historischer Relevanz 3
„Zurück nach Europa - Wie geht..." 59
Zwischen katastrophaler... 190

Soupis excerpovaných časopisů a sborníků

Annales (FR) - 54, č. 2-6 (1999), 55, č. 1-6 (2000)

Aschkenas (DE) - 9, č. 1-2 (1999), 10, č. 1 (2000)

Beiträge zur Geschichte der Arbeiterbewegung (DE) - 41, č. 3-4 (1999), 42, č. 1-2 (2000)

Bohemia (DE) - 40, č. 1-2 (1999), 41, č. 1 (2000)

Critique internationale (FR) - 1 (1998), 2-5 (1999), 6-9 (2000)

Deutschland Archiv (DE) - 32, č. 4-6 (1999), 33, č. 1-6 (2000)

Diplomacy & Statecraft (GB) - 10, č. 1 (1999), 11, č. 1 (2000)

Der Donauraum (AT) - 38, č. 4 (1998), 39, č. 1-4 (1999), 40, č. 1-4 (2000)

East European Politics and Societies (US) - 14, č. 1 (2000)

Guerres mondiales et conflits (FR) - 193-195 (1999)

Intelligence and National Security (GB) - 14, č. 2-4 (1999), 15, č. 1-3 (2000)

Irreconcilable Differences? (Lanham ; Boulder 2000)

Jahrbücher für Geschichte Osteuropas (DE) - N.F. 47, č. 3-4 (1999), 48, č. 1-4 (2000)

Judenemanzipation - Antisemitismus - Verfolgung in Deutschland, Österreich-Ungarn, den Böhmischen Ländern und in der Slowakei (Essen 1999)

KAS / Auslands-Informationen (DE) - 16, č. 1-10 (2000)

Konkurrenzpartnerschaft (Essen 1999)

1968 (Washington 1998)

Recht und Kultur in Ostmitteleuropa (Bremen 1999)

The Revolutions of 1989 (London 1999)

Struggling with the Communist Legacy (Boulder 1998)

Verfolgung in Deutschland, Österreich-Ungarn, den Böhmischen Ländern und in der Slowakei (Essen 1999)

Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung (DE) - 48, č. 2-4 (1999), 49, č. 1-3 (2000)

ARCHIV
SOUDOBÝCH DĚJIN

SOUDOBÉ DĚJINY VII / 4 – PŘÍLOHA

Jugoslávie a okupace Československa v srpnu 1968

Pět dokumentů k srpnovým událostem

Jan Pelikán

V uplynulém desetiletí uveřejnili naši i zahraniční badatelé velkou část klíčových dokumentů, které se vztahují k mezinárodním souvislostem československého vývoje v roce 1968. Nepřístupné prozatím zůstávají mimo jiné některé písemnosti uložené v sovětských archivech. Publikován však doposud nebyl ani jediný dokument jugoslávské provenience.

Bezprostředně po roce 1990, kdy se připravovaly edice dokumentů o československém vývoji v závěru šedesátých let, se jugoslávská federace rozpadala v krvavých křečích. Za tehdejší politické situace bělehradské úřady odmítaly učinit výjimku a zpřístupnit dokumenty mladší třiceti let. V roce 1998 však tato lhůta uplynula. Mnohé z klíčových písemností uložených v ústředních bělehradských archivech, které se vztahují k potlačení československého reformního hnutí, byly zpřístupněny. Nikdo z početné skupiny českých badatelů specializujících se na nejnovější československé dějiny však nabízející se možnosti studia nevyužil.

V roce 1998 se především uvolnil přístup k dokumentům shromážděným v dřívějším Archivu Ústředního výboru Svazu komunistů Jugoslávie. Tyto materiály dnes spravuje jako zvláštní fond *Arhiv Jugoslavije*. Nedostupné zůstávají materiály z bývalého archivu prezidentské kanceláře. Ty do poloviny devadesátých let příslušely pod správu Memoriálního centra Josipa Broze Tita (*Memorialni Centar Josipa Broze Tita*) a poté je převzal *Arhiv Jugoslavije*, který připravoval jejich zpřístupnění. V roce 1999 však tyto fondy zůstaly pohřbeny pod jednou z budov rozbombardovaných v době leteckých útoků na Jugoslávii a jejich osud není dodnes jasný.

Počátkem druhé poloviny šedesátých let se vztahy mezi Jugoslávií a východním blokem relativně konsolidovaly. Chruščovův pád ani odstranění jednoho z nejbližších Titových spolupracovníků Aleksandara Rankoviće, tradičně považovaného za zastánce spolupráce s Moskvou, kontakty mezi Kremlem a Bělehradem nijak výrazně

nepoznamenaly. Po šestidenní válce se Tito ztotožnil se sovětským přístupem k arabsko-izraelskému konfliktu. Poprvé od roztržky se Stalinem se v roce 1967 zúčastnil multilaterální schůzky představitelů států sovětské zájmové sféry, na které bylo rozhodnuto o společném protiizraelském postupu.

V těchto letech se rozšířila i hospodářská spolupráce Bělehradu se Sovětským svazem a jeho spojenci. Jugoslávské firmy, které těžko hledaly odbytiště pro své výrobky na Západě, začaly zvyšovat export do států RVHP. Jugoslávie ve stále větší míře dovážela ze Sovětského svazu strategické suroviny a také zbraně. Postupně se změnila i jugoslávská obranná doktrína. Titovo vedení začalo podceňovat hrozbu agrese z Východu a připravovalo se takřka výhradně na útok armád států NATO.

Určitý obrat nastal v souvislosti s vývojem v Československu po lednu 1968 a rostoucím nátlakem Moskvy a jejích satelitů na pražské reformní vedení. Vládnoucí skupinu v Bělehradu znepokojovaly hrozby, které Brežněvovo vedení adresovalo do Prahy. K první otevřené konfrontaci se sovětskou politikou došlo při Titově jednání v Moskvě, kde se jugoslávský vůdce na Brežněvovu žádost zastavil koncem dubna při zpáteční cestě ze státních návštěv Japonska, Mongolska a Íránu. Během rozhovorů s jugoslávskou delegací Brežněv ostře kritizoval politiku Dubčekovy skupiny a nepřímo se snažil Tita odradit od případných pokusů o vytvoření bližších vazeb s Prahou. Sáhl přitom i k výhrůžkám a s despektem se vyjádřil o vnitropolitické situaci v Jugoslávii. Brežněv však zároveň jugoslávského vůdce požádal, aby Dubčekovi pomohl při stabilizaci situace v Československu. Josip Broz Tito sovětským politikům oponoval a odmítl jejich výhrady k jugoslávské politice. Současně však přislíbil, že se bude snažit přispět k upevnění socialistického režimu v Československu.

Postoje jugoslávského vedení v roce 1968 ovlivnily první symptomy destabilizace vnitropolitické situace ve vlastní zemi. Nejvýznamnějšími příznaky byly studentské bouře, které se odehrály v závěru letního semestru v Bělehradu a v menší míře i v Záhřebu a Lublani. Studenti neměli jasný program. Kromě banálních žádostí o zlepšení ubytování a stravování volali především po očistě socialistické společnosti od kariéristů a zbohatlíků. Titovi se pomocí slibů podařilo revoltu brzy usměrnit. Studentské stávky však považoval za nebezpečnou hrozbu a byl připraven proti jejich případné repríze nekompromisně zakročit. Počínající vnitropolitickou krizi, která v roce 1971 vyvrcholila v Chorvatsku takzvaným masovým hnutím, signalizovalo i zhoršování mezietnických vztahů, spojené s propagací nacionalistických stanovisek (prohlášení o takzvaném chorvatském spisovném jazyku, protialbánské vystoupení Dobrici Ćosiće a Jovana Marjanoviće na zasedání Ústředního výboru Svazu komunistů Srbska, vyostřování národnostních vztahů v Kosovu).

Vývoj v Československu na jaře 1968 Tito přivítal. Sympatický mu byl především proto, že směřoval k oslabení sovětské dominance ve východním bloku. Reformní úsilí chápal jako dovršení kurzu nastoupeného po 20. sjezdu KSSS. Pozitivně hodnotil i snahu inspirovat se v „obrodném procesu" jugoslávským příkladem. Byl přesvědčen, že se Dubčekově skupině podaří situaci v Československu zvládnout a eliminovat proudy, které požadovaly změny překračující meze reformního procesu. Doufal tedy, že by Československo mohlo jít jugoslávskou cestou. V tomto duchu

také vystupoval během jednání s československými představiteli při své návštěvě Prahy ve dnech 9.–11. srpna 1968.

Okupace Československa Titovo vedení zjevně zaskočila. Bezprostředně po invazi ani v následujících dnech se Bělehrad nepokusil poskytnout Československu reálnou pomoc. Tito a jeho spolupracovníci příliš nelitovali, že došlo k zastavení reforem. Zajímaly je mezinárodní souvislosti vojenské intervence, a především dopad, který by mohla mít okupace Československa na bezpečnost a stabilitu jugoslávského státu.

Vládnoucí oligarchie v Bělehradu neprojevovala přehnanou sentimentalitu ani k příslušníkům Dubčekova vedení. Československým představitelům, které 21. srpen zastihl v Bělehradu (Jiří Hájek, Ota Šik, František Vlasák aj.), sice poskytla nezbytnou pomoc a umožnila jim politickou aktivitu, včetně publikace prohlášení k okupaci, které vydali jménem vlády ČSSR. Na zasedání nejvyššího stranického vedení počátkem září však již ministr obrany Ivan Gošnjak, který tlumočil Titovy postoje, varoval před udělováním azylu odstraněným československým politikům a před formováním organizované československé emigrace v Jugoslávii.

Po okupaci Československa se Tito začal obávat o osud vlastní země. Bezprostředně po 21. srpnu přitom viděl hlavní nebezpečí na Západě. Domníval se, že by se Itálie se souhlasem svých západních spojenců mohla pokusit využít destabilizace mezinárodních vztahů a zaútočit na SFRJ. Tito ovšem nevylučoval, že by se sovětská expanze mohla rozšířit i na Jugoslávii. V případě napadení byl rozhodnut svoji zemi bránit, a proto připravoval i nekompromisní zásah proti domácím oponentům. Přitom zřejmě počítal i s obnovením internačních táborů, v nichž by byli vězněni – tak jako v letech 1948–1956 – sympatizanti Moskvy. Možnost bezprostředního sovětského útoku na Jugoslávii však nepovažoval za příliš pravděpodobnou.

Jugoslávský vůdce veřejně, na uzavřených zasedáních i v rozhovoru se sovětským velvyslancem v Bělehradě ostře odsuzoval postup Brežněvova režimu. Současně se však od 21. srpna energicky zasazoval za zmírnění napětí s Moskvou, varoval před jeho dalším zostřováním, hledal cesty, které by vedly ke stabilizaci sovětsko-jugoslávských vztahů. Masové pouliční protesty proti vpádu sovětských vojsk zorganizovalo bělehradské vedení až poté, co se podobná, orgány totalitního státu řízená demonstrace uskutečnila v Bukurešti. Tito přitom nepřipustil, aby se mu protesty vymkly z rukou. V tomto směru je příznačný jeho pokyn k personálním změnám v redakci deníku *Borba*, která podle jeho názoru zašla v protisovětských útocích příliš daleko.

Tito nechtěl poskytovat zbytečné záminky, kterých by Moskva mohla využít k odůvodnění případné agrese proti SFRJ. Vedle toho se obával, že Sovětský svaz začne Jugoslávii ekonomicky vydírat. O možnostech ekonomického rozvoje své země hovořil na veřejnosti i se sovětským velvyslancem s nabubřelou sebechválou. Velmi dobře však věděl, jak křehký a nezdravý základ má dlouholetá hospodářská prosperita SFRJ a jaký úder by jí způsobily obchodní sankce vyhlášené východním blokem.

Podobně motivován byl i přístup jugoslávské vlády k Rumunsku. Ostrá Ceaușeskova reakce na vpád sovětských vojsk do Československa Bělehrad zaskočila. Tito radil svému bukurešťskému partnerovi, aby Moskvu zbytečně neprovokoval. Dal mu také zřetelně najevo, že Jugoslávie nehodlá svému východnímu sousedovi v případě

sovětského útoku poskytnout žádnou efektivnější pomoc a eventuálně odzbrojí rumunská vojska, která by se stáhla na jugoslávské teritorium.

V roce 1968 Jugoslávie již dvacet let nepatřila do sovětské zájmové sféry. Srpnová krize však ukázala, že se Titův režim v koncepční a ideologické rovině za tuto dlouhou dobu od Moskvy příliš nevzdálil. Tito doufal, že se stane průkopníkem komunistického (tedy stalinského) hnutí ve státech třetího světa, a tak nepřímo exponentem sovětské politiky v rozvojových zemích. Byl upřímně pobouřen, když Sovětský svaz vpádem do Československa podkopal jeho úsilí.

Tito i v roce 1968 jednoznačně určoval jugoslávskou politiku. V průběhu diskusí o situaci vzniklé po sovětské vojenské intervenci část liberálněji orientovaných členů širšího vedení (například Koča Popović, ministr zahraničí Marko Nikezić) opatrně kritizovala dosavadní zahraničněpolitickou a bezpečnostní doktrínu a požadovala korekce v mezinárodní orientaci Jugoslávie. Bělehradský vůdce však tyto pokusy ostře odmítl. Dal najevo, že ochlazení vztahů se Sovětským svazem nemůže být důvodem k vnitropolitické liberalizaci.

Následující edice obsahuje vybrané dokumenty, které odrážejí politiku jugoslávského vedení bezprostředně po okupaci Československa i některé další mezinárodní souvislosti této události. Všechny dokumenty pocházejí z krátkého období necelých dvou týdnů mezi 21. srpnem a 2. zářím 1968. Výběr zahrnuje podstatné části úvodních projevů a diskusních vystoupení Josipa Broze Tita, které v této době pronesl na uzavřených zasedáních nejvyšších stranických orgánů. Jugoslávský vůdce v nich komentoval aktuální dění, vracel se však i do nedávné minulosti, zejména ke svým jednáním v Moskvě v dubnu 1968. Do edice jsem dále zařadil záznam rozhovoru Josipa Broze Tita se sovětským velvyslancem Ivanem Benediktovem a tu část interní informace o setkání Tita s Ceaușescem 24. srpna 1968, která odráží rumunské stanovisko.

Dokumenty jsou publikovány ve zkrácené podobě. Vynechal jsem především pasáže, které se v jednotlivých dokumentech opakují. Při překladech Titových vystoupení jsem se maximálně snažil zachovat autentičnost stenografického záznamu. To byl mnohdy velmi obtížný úkol. Jugoslávský prezident totiž pronášel své projevy spatra a někdy velmi kostrbatě formuloval myšlenky, vynechával slova, nedokončoval věty.

Publikované materiály jsou výsledkem první sondáže provedené v bohatém archivním materiálu. Nejsou a za daných podmínek ani nemohou být komplexní edicí všech klíčových dokumentů shromážděných v *Arhivu Jugoslavije*, které se týkají československé krize v roce 1968.

1

Stenografický záznam úvodního a závěrečného projevu Josipa Broze Tita na 11. společné schůzi předsednictva a výkonného výboru Ústředního výboru Svazu komunistů Jugoslávie konané 21. srpna 1968[1]

Došli jsme k závěru, že vzhledem k převratnému vývoji událostí je bezpodmínečně nutné uskutečnit schůzi předsednictva a výkonného výboru [SKJ] a pozítří svolat plénum ÚV SKJ. Z tohoto důvodu budeme muset připravit dokumentaci a přijmout rozhodnutí, která by přesně vyjádřila postoje nejen Svazu komunistů Jugoslávie, ale celé naší země.

Právě nyní – po zprávě, že se uskutečnilo shromáždění v Rumunsku[2] – soudím, že i my budeme muset pravděpodobně svolat podobný mítink. V opačném případě by se mohlo zdát, že se takového mítinku bojíme z toho důvodu, že bychom mohli něco pokazit. Na celou věc jsem změnil názor. Na počátku jsem se domníval, že se shromáždění uskuteční pouze v továrnách. Nyní jsem však přesvědčen, že je nezbytné svolat shromáždění, na němž vystoupí některý z našich vedoucích představitelů. Toto shromáždění by se mělo uskutečnit v Bělehradu.[3]

Nyní několik slov k otázce vstupu sovětské armády a jednotek satelitních států na území ČSSR.

Víte, že mě současné československé vedení pozvalo spolu s delegací SKJ na návštěvu Prahy. Nabídlo nám, že nám objasní situaci v Československu.

Během našeho pobytu v Praze jsme registrovali velmi klidnou situaci.[4] Náš příjezd vyvolal ohromné nadšení. Lid Československa nás vítal stejně jako v roce 1946, kdy nám – jak víte – připravil grandiózní uvítání.[5] Všichni říkají, že nikdy nepanovalo takové nadšení. To říkají i zahraniční zpravodajové.

---

1 Schůze začala ve 20 hodin 35 minut.

2 Shromáždění, kterého se zúčastnilo 100 tisíc lidí, se odehrálo v Bukurešti. Z balkonu sídla Ústředního výboru Rumunské komunistické strany na něm promluvil Nicolae Ceaușescu. K tomu srv.: TEJCHMAN, Miroslav: Rumunsko a „pražské jaro" 1968. In: *Slovanský přehled*, roč. 84, č. 4 (1998), s. 377; HOPPE, Jiří: Od nedůvěry ke spojenectví a zpět: Československo-rumunské vztahy v letech 1967–1970. In: *Soudobé dějiny*, roč. 6, č. 4 (1999), s. 455.

3 Masový mítink se konal v Bělehradu 22.8.1968. Podle oficiální zprávy se ho zúčastnilo 250 tisíc lidí. S projevem na něm vystoupil tajemník výkonného výboru ÚV SKJ Mijalko Todorović. Již 21.8.1968 proběhly menší spontánní demonstrace před československým velvyslanectvím v Bělehradu.

4 Jugoslávská stranická delegace vedená Josipem Brozem Titem navštívila Prahu ve dnech 9.–11.8.1968. Původně bylo plánováno, že se rozhovory uskuteční již 31. července. Vzhledem ke schůzce v Čierné nad Tisou bylo jednání o necelé dva týdny odloženo. K průběhu návštěvy srv.: *Prameny k dějinám československé krize 1967–1970*, díl 4, sv. 2: VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír: *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970: Červenec–srpen*. Praha – Brno, Doplněk – ÚSD AV ČR 1996, s. 169–172: dokument č. 129: Zpráva o návštěvě stranické delegace SKJ v čele s J. Brozem-Titem v Československu ve dnech 9.–11. srpna 1968.

5 Tito podnikl státní návštěvu Československa jako předseda jugoslávské vlády v březnu 1946. Během pobytu vedl mimo jiné jednání o spojenecké smlouvě.

Domnívám se, že naše přijetí nenadchlo ty, kteří byli v Bratislavě, tu pětku, respektive ty, kteří se tam sešli, aby rozhodnutí přijatá v Čierné definitivně potvrdili v Bratislavě.[6]

Dnes je ještě poněkud obtížné posoudit význam schůzek v Čierné a v Bratislavě. Je především otázkou, zda bylo něco narychlo přijato, co následně odsoudilo nejvyšší sovětské vedení, a [zda] potom byla přijata nová rozhodnutí, jejichž cílem bylo energicky donutit ČSSR, aby se pokořila diktátu, se kterým pětka začala již ve Varšavě.[7]

Během návštěvy Prahy jsme nabyli dojmu, že československé vedení zastává naprosto správná stanoviska ke všem otázkám vnitropolitického rozvoje a demokratizace a je pevně rozhodnuto zabránit aktivitě různých živlů, která by mohla zhoršit situaci, respektive posloužit jako záminka k dalšímu nátlaku ze strany členů pětky, která ve Varšavě přijala zmíněná rozhodnutí. Podle našeho hlubokého přesvědčení nebyl nejmenší důvod k obavám, že jsou ohroženy hranice. Z čistě vojenského pohledu je odůvodnění okupace Československa tím, že vojska pěti zemí chtěla zabránit ohrožení československých hranic, zcela absurdní. Československá armáda je velmi dobře vyzbrojena. Českoslovenští soudruzi mi říkali, že jsou schopni zabránit jakémukoliv pokusu zvenčí, tedy ze Západu, který by ohrozil nezávislost jejich státu.

Jsme přesvědčeni, že vůbec nejde o ochranu československých hranic. Z vojenského hlediska je hranice velmi lehké ubránit i v případě agrese ze Západu nebo při přípravě takového útoku. Za dvě hodiny jsou sovětská a všechna ostatní vojska spolu s československou armádou na hranicích, a i československé sbory mohou samy dosti dlouho bránit své hranice.

Tedy pro intervenci neexistovaly vojenské důvody, podmínila ji politicko-ideologická kalkulace. Západní Německo se pro ně najednou nestalo tak strašně nebezpečné. Vyděsila je demokratizace vnitřního života v Československu. Nebezpečnými se stali představitelé, kteří se pevně rozhodli, že zlikvidují zbytky dogmatických a jiných sil ve vnitropolitickém životě a upustí od metod, které byly v Československu aplikovány v dlouhém období po skončení války. V tom je podstata věci. To se ukazuje

---

6 Schůzka v Bratislavě se konala 2. a 3. srpna 1968 za účasti šesti zemí sovětského bloku (ČSSR, SSSR, Polsko, NDR, Bulharsko, Maďarsko). Na schůzce bylo přijato „Prohlášení komunistických a dělnických stran socialistických zemí", jež obsahovalo i následující formulaci, později vydávanou za tezi legitimizující vojenskou intervenci: „...podpora, ochrana a upevnění těchto vymožeností, které dosáhly národy svým hrdinským úsilím, občtavou prací lidu každé země, jsou společnou internacionální povinností všech socialistických zemí". Viz NAVRÁTIL, Jaromír: Vyvrcholení vnitřní a vnější krize. In: *Československo roku 1968*, 1. díl: *Obrodný proces*. Praha, Parta 1993, s. 138.

7 Ve Varšavě se 14. a 15. července sešli hlavní představitelé pěti zemí sovětského bloku, tzv. pětka (SSSR, Polsko, NDR, Maďarsko, Bulharsko), aby projednali situaci v Československu. V závěru odeslali do Prahy společný dopis adresovaný ÚV KSČ, ve kterém nabádali čs. komunisty, aby mocensky potlačili nezávislé aktivity občanské společnosti a obnovili komunistický mocenský monopol. Čs. komunisté to odmítli, naopak zveřejnili tento společný dopis i s přiměřeně sebevědomou odpovědí. Tím došlo k otevřené roztržce mezi ČSSR a ostatními státy bloku.

i dnes, po okupaci země. Kde se brání československé hranice? Ne, nebrání se hranice, ale vojska působí ve vnitrozemí. To je ten nový kurz. V první řadě je jeho cílem plně izolovat vedení ČSSR, zabránit jeho členům, aby vykonávali své funkce. To můžeme vidět v Praze i v dalších krajích. Jednou větou: Sovětský svaz se snaží znemožnit Československu, aby se vydalo svým vlastním kurzem směřujícím k demokratizaci, rozvoji vnitropolitického života a socialistických vztahů v podobě, jakou vyžaduje situace v mnoha zemích.

Soudružky a soudruzi, musím zdůraznit, že osud Československa se nás bezprostředně dotýká.

My jsme protagonisté celé kauzy, neboť i my jsme se dříve dostali do rozporu se Sovětským svazem kvůli našemu vnitřnímu vývoji a kvůli tomu, že jsme zabránili vměšování do našich vnitřních záležitostí.

Hned po napadení Československa začali narušovat naše vzájemné vztahy. Změnil se například přístup k našemu velvyslanci v Moskvě, kterému brání cestovat, zesílili policejní kontrolu, sledování atd. Musíme si uvědomit, že nemůžeme klidně spát.

O vývoji situace jsme již dnes diskutovali[8] a přijali jsme příslušná opatření, a to i vojenského charakteru.

Máme mnoho hranic. Imperialisté jsou na dosah ruky. I oni vyčkávají na chvíli, až budou moci uskutečnit své záměry. Mám na mysli Italy.

Bulhaři dlouhé měsíce – ve skutečnosti již dlouhou dobu – v propagandě útočí proti Jugoslávii, respektive proti Makedonii. Jejich přístup je součástí dalekosáhlého, promyšleného plánu. Jsem přesvědčen, že Bulharsko může takto postupovat jen proto, že má dobře krytá záda. Je to známý, předem specifikovaný plán. Z tohoto důvodu musíme vůči Bulharsku postupovat krajně rozhodně. Ve vztahu k němu musíme zabezpečit svoji pozici stejně pečlivě jako vůči Řecku a Itálii.

Dále jsme hovořili o tom, že musíme učinit patřičná vnitropolitická opatření, abychom nebyli nemile překvapeni.

Tedy, co musíme nyní podniknout? Jaké úkoly před námi stojí?

Zaprvé, jednali jsme o tom, že je třeba mobilizovat celý stranický aktiv, všechny stranické organizace.

Zadruhé, musíme okamžitě provést sondáž veřejného mínění, zjistit, co si myslí členové SKJ i obyčejní lidé o událostech v ČSSR. Jsem přesvědčen, že v tomto směru musíme mít zcela jasno.

Dále se domnívám, že musíme podniknout i příslušná opatření proti vnitřním nepřátelům, kteří nás ohrožují zleva i zprava. Jsou tady jak imperialistické, prozápadní živly, které organizovaly excesy na univerzitě,[9] tak i tzv. dogmatici v čele s Rankovićem.[10] Domnívám se, že se nám budou snažit působit potíže a pokusí [se] o nějakou akci.

---

8 Na schůzi byra předsednictva ÚV SKJ, bližší informace o ní nejsou k dispozici.

9 Bouřlivé studentské demonstrace, které jugoslávské komunistické vedení zaskočily, proběhly v Bělehradu počátkem června 1968.

10 V polovině roku 1966 se Josip Broz Tito rozhodl provést zásadní personální změny na nejvyšších stranických a státních místech. Za dramatických okolností byl zcela nečekaně zbaven všech

Z těchto důvodů musíme býti jednotni v názoru, že vůči jedněm i druhým musíme postupovat velmi energicky, i kdybychom je museli zatknout. V každém případě musíme znemožnit aktivitu prozápadních živlů, jejichž vystupování by nám mohlo uškodit.

Stejně energicky musíme vystupovat proti těm, kteří by se mohli stát těmi „zdravými silami", které by pozvaly cizí vojska, aby „stabilizovala" situaci u nás.

To jsou úkoly, se kterými se musíme vypořádat.

Dnes na této schůzi uvidíme, zda souhlasíte s mým prohlášením.[11] Podle mého názoru to byl první krok. Nyní je třeba zvážit, zda vydáme nějaké zvláštní, obšírnější prohlášení. Nesmíme přitom prejudikovat závěry, které přijme plénum ÚV SKJ. Musíme uvážit, zda je třeba mé dnešní prohlášení rozšířit.

Závěrečné slovo Josipa Broze Tita v diskusi

Chtěl bych se zde ještě zmínit o jedné velmi vážné věci. Zaprvé, musíme udržet nervy na uzdě, musíme být chladnokrevní. Nejenže nesmíme vyvolávat paniku, ale [musíme] zabránit i tomu, aby někdo paniku nebo neklid vyvolával. Současně musíme postupovat tak, aby ti, kteří vůči nám vznášejí požadavky – a my víme, kdo to je – pochopili, že budeme bojovat, a aby si nedělali iluze, že bychom snad neodpověděli na výstřel proti naší zemi stejným způsobem. Je třeba, aby toto bylo jasné i naší armádě, neboť jde o nezávislost naší země, kterou musíme bránit proti jakémukoliv vetřelci. Je třeba, aby to, co jsem teď řekl, bylo leitmotivem naší aktivity. Je absolutně nesprávné vznášet jakékoliv pochybnosti o naší armádě na základě toho, že naši důstojníci byli v Sovětském svazu na specializaci atd. Nakoupili jsme nejmodernější vojenskou techniku. Tuto nejmodernější techniku se důstojníci nemohli naučit ovládat zde, ale museli jít tam. Je nesmyslné dále se ptát, proč tam jezdili atd. Soudruh Gošnjak[12] řekl, že jsme nikde nemohli získat moderní vojenskou výzbroj, dokonce ani starší typy. Američané nám v poslední době nechtěli prodávat ani náhradní díly. Je zbytečné o této otázce dále diskutovat.

Je nezbytné, abychom armádě zcela důvěřovali. Je vychována k obraně vlasti, je to lidová armáda. Z toho důvodu jsou zbytečné všechny pochybnosti, jak se zachová.

---

funkcí dosavadní viceprezident a – spolu s Edvardem Kardeljem – skoro po tři desetiletí nejbližší Titův spolupracovník Aleksandar Ranković. Ranković (1909–1983) byl po svém pádu – částečně právem, částečně účelově – kritizován za to, že prosazoval dogmatické protireformní postoje a srbská nacionalistická stanoviska. Po vyloučení z mocenské elity se stáhl do ústraní a nepokoušel se o návrat na politickou scénu. V roce 1968 nevyvíjel žádnou aktivitu. Tito vědomě lhal, když ho v projevu označil za hlavního představitele dogmatiků.

11 Tito vydal krátké prohlášení ve formě odpovědí na tři otázky ředitele agentury TANJUG. Popřel, že by v ČSSR hrozilo nebezpečí protisocialistického zvratu, a prohlásil, že jugoslávské vedení nedopustí demonstrace v Jugoslávii, jejichž účastníci by protestovali proti okupaci Československa. (*Borba*, 22.8.1968)

12 Ivan Gošnjak (1909–1980), jugoslávský komunistický funkcionář chorvatského původu. V letech 1953–1967 svazový tajemník (ministr) obrany. V roce 1968 člen předsednictva ÚV SKJ.

V armádě budeme postupovat stejně jako v civilní sféře. Ty, kteří se postaví na opačnou stranu, uvězníme a nebudeme s tímto opatřením nijak otálet. Stejně bez váhání udeříme i na nepřátele v civilním sektoru. Vypořádáme se s nimi tak, až z nich „bude peří létat". Jedinou správnou cestou je ukázat naši rozhodnost. Ale ta může být účinná jen tehdy, pokud budeme jednotni. S naší jednotou – a v tom se shoduji s Gošnjakem – to však není nejlepší. Ve chvíli, kdy jsme konfrontováni s tímto velikým nebezpečím, se tato jednota musí znovu obnovit. Nesmí být o nic slabší, než tomu bylo v roce 1948. Je zřejmé, že Stalin byl mnohem chytřejší, než jsou ti dnešní. Oni mohou udělat nějakou hloupost. Jsem přesvědčen, že Stalin v posledním momentu změnil své plány. Pochopil, že by jejich realizace uškodila socialismu, Sovětskému svazu. Bez ohledu na to, co dělal, nepřestal myslet na to, co bude dále se socialismem a jak se bude ve světě vyvíjet. Tito [současní sovětští představitelé] podle mého hlubokého přesvědčení nad tím neuvažují. To je neostalinismus. Tam nepochybně zvítězil proud, který se domnívá, že získají zpět vše, co ztratili v období demokratizace, kterou vedl Chruščov.

Ale i jim je třeba dát jasně najevo, že my nejsme lidé toho typu, kteří by strpěli, aby nám po našich ulicích jezdily cizí tanky a zabíjely naše občany. Měli dostatek příležitostí přesvědčit se o naší věrnosti socialismu. Mají dostatek důkazů o tom, že jsme se snažili, abychom s nimi měli co nejlepší vztahy. Když se však překročí mez, musí se přesvědčit, že to nebudeme tolerovat. Musíme být ve své zemi svými vlastními pány.

Ještě jednu věc bych chtěl říci: před námi stojí otázka Rady bezpečnosti.[13] Bez jakýchkoliv pochyb nemůžeme neodsoudit společně s dalšími jejich čin. Přece nebudeme váhat, zda máme hlasovat. Musíme hlasovat. Od toho je Rada bezpečnosti. Když odsuzujeme jejich čin na všech fórech, proč bychom ho neodsoudili i tam. Imperialisté budou všichni hlasovat proti nim, i když si dříve zašpinili ruce stejně, jak to udělali nyní oni. Kromě toho musím konstatovat, že není nutné přespříliš sentimentálně zdůrazňovat, že škodí socialismu. Jim nejde o socialismus, ale na pořadu dne jsou velmocenské zájmy. Češi jim neposkytli žádnou záminku, neudělali jediný antisocialistický čin, neudělali nic, co by bylo namířeno proti Sovětskému svazu nebo proti jeho satelitům. Přesto však napadli Československo, a to krutě, pár dnů poté co se v Čierné a v Bratislavě dohodli na řešení sporů. Tyto dohody se realizovaly, ale oni navedli 90 dělníků automobilky v Praze, kteří požádali Sovětský svaz o pomoc.[14] Dnes je pochopitelně nemohou ostatní tolerovat, v továrně jsou kritizováni. Sovětský svaz si našel záminku a zachraňuje 90 lidí před zbytkem

---

13 Jugoslávští zástupci podpořili na půdě OSN návrh rezoluce odsuzující okupaci Československa. Při jednání Rady bezpečnosti ji však SSSR vetoval. Hlasování se zdržely Indie, Alžírsko a Pákistán.

14 Tito mínil dopis zaměstnanců Automobilových závodů Praga adresovaný „sovětskému lidu". Dopis vyšel v moskevské *Pravdě* 3.7.1968 a vyjadřoval nesouhlas s demokratizačním procesem v Československu. Sovětská propaganda jej využila k protičeskoslovenské kampani v době československo-sovětských jednání v Čierné nad Tisou.

národa. Zítra může stejně postupovat, pokud požádají [o pomoc] rankovićovci, neboť sami sebe považují za „zdravé síly". [Sovětští představitelé] nikdy neřekli, že oni nejsou zdravými silami, naopak vždy tvrdili, že jsou to zdravé síly, které jsme drakonicky likvidovali. Z tohoto důvodu nesmíme nikdy pustit tyto „zdravé síly" z dohledu a musíme jim znemožnit aktivitu.

Absolutně chybné a škodlivé by dnes s ohledem na tento sovětský krok, na tento agresivní krok – okupaci jedné nezávislé země – bylo, aby se dnes v Jugoslávii rozvíjely nějaké prozápadní tendence, poskytovala různá antisovětská prohlášení atd. Právě naopak. Je třeba zakročit proti těmto lidem, kteří zaplavili celou naši zemi svými špiony. Víte, že italská tajná služba bez přestání působí v Istrii a [Italové] dali na vědomí, že v Jugoslávii co nevidět vypukne chaos, který jim umožní během okamžiku okupovat tento region. Přijíždějí italští důstojníci v civilu, kteří vyzvídají, korumpují, poskytují dodatečné penze úředníkům a učitelům, kteří působili v jejich aparátu.[15] Tyto zprávy nejsou jimi fabrikovány. Máme je ze seriózního zdroje. Zmiňují se i o Albánii, a to v tom smyslu, že Albánie si bude vůči Jugoslávii počínat stejným způsobem. Stejnou úlohu má mít i Řecko. Bulharsko do této nepřátelské aktivity ještě nezapojili. Ale tvrdí, že se vztahy mezi Jugoslávií a Bulharskem přerušily, že je zcela pryč dřívější spojenectví, i když neexistovalo žádné smluvně zakotvené spojenectví, ale existovalo tzv. socialistické spojenectví. Západ nás sleduje jako sup, neboť rozpoznal, že se stupňuje napětí a že se ještě bude stupňovat.

Arhiv Jugoslavije, Beograd, f. 507-CK SKJ, IK CK SKJ – strojopis v srbochorvatském jazyce (latinka) – 8 stran.

15 V letech 1918–1943, kdy Istrie byla součástí Itálie.

2

Stenografický záznam projevu Josipa Broze Tita na 10. schůzi Ústředního výboru Svazu komunistů Jugoslávie konané 23. srpna 1968[1]

Jak vidíte, události v Československu dospěly k epilogu, tedy k okupaci Československa. Okupace Československa se připravovala od okamžiku, kdy sjezd, respektive ne sjezd, ale plénum Komunistické strany Československa vyměnilo staré vedení, které nechtělo likvidovat zbytky stalinistických metod a vypořádat se s celou řadou dalších negativních jevů, které v Čechách stále více nabývaly charakteru stagnace a vyvolávaly nespokojenost lidu. To se týkalo zvláště hospodářské stagnace, těžkostí v hospodářství.

Soudruzi, o těchto věcech budeme ještě jednat. Chtěl bych se nejdříve vrátit o něco nazpátek. V čem ve skutečnosti spočívá podstata tak úporné snahy dostat Československo pod kontrolu armád, vojsk Varšavské smlouvy? Hlavním, řekl bych propagandistickým zdůvodněním je obrana československých hranic před útokem německých vojsk a před rozmístěním vojsk NATO na území Československa a snaha zabránit ohrožení Sovětského svazu a jiných socialistických zemí. Nesmyslnost tohoto tvrzení je zřejmá i z toho, že se již několik měsíců diskutuje o tom, zda tam [vojska NATO] vpadnou a co je třeba podniknout. Kdyby chtěli podniknout invazi, oni by tam již dávno vpadli, nečekali by až do dnešního dne. Ale o to vůbec nejde. Podle našeho hlubokého přesvědčení nejde o vpád nepřátelských vojsk, který by ohrozil socialistické země. I když nemůžeme říci, že by takový plán [státy NATO] nevytyčily, pokud by se jim k tomu naskytla příležitost. V daném momentu vzhledem k situaci v Evropě je však něco takového nereálné. Tady jde o něco jiného, jde o to zastavit pokrokový proces v Československu, který po lednovém plénu nabral velmi silné tempo a vytvořil podmínky pro další rozvoj Československa na základě demokratizace a všech dalších prvků, které jsou spojeny s možností rychlejšího rozvoje socialistických společenských vztahů v Československu.

Pochopitelně by bylo nepopulární, kdyby [sovětští představitelé] hned prohlásili, že jsou proti demokratizaci. Ohrozila je již skutečnost, že v Československu převládla snaha demokratizovat vnitřní společenský systém, vydat se vzhledem ke vnitřním specifickým podmínkám novými cestami atd. To ohrozilo systém existující v Sovětském svazu, Polsku a v dalších zemích, který spočívá na zastaralých metodách, zastaralém rozvoji. Kdyby Československo vypadlo z tohoto kruhu a šlo by vlastní cestou, našlo by následovníky. Je zde Maďarsko. Rumunsko není již kajícník, takový člen Varšavské smlouvy, jakým bylo dříve. Později řeknu, proč Rumuni nepodnikli něco podobného. Rumunsko – a mohu to říci na tomto fóru – zase tak příliš neodskočilo od původního typu společenského rozvoje, který existoval ještě za

---

1 Z projevu otiskly jugoslávské noviny obsáhlejší výtah. V něm však byly parafrázovány pouze pasáže, v nichž Tito hovořil o tom, že odkaz na nebezpečí agrese ze Západu posloužil Moskvě jen jako průhledná záminka k intervenci. Dále byly uveřejněny upravené části vystoupení konstatující, že by vedení KSČ dokázalo vnitropolitickou situaci v ČSSR zvládnout bez cizí pomoci. (*Borba*, 25.8.1968.)

Stalinova života. Krok dopředu udělalo tím, že mnohem více rozhoduje o své ekonomice, zahraniční politice a je samostatnější i v některých dalších oblastech, kde je mu to tolerováno. Jsem přesvědčen, že pokud by Rumunsko přijalo stejná opatření jako Československo, ocitlo by se na řadě jako první. Tedy jde o to zabránit dalšímu velmi rychlému rozvoji společenských vztahů v socialistických zemích, podobnému, jaký existuje v Jugoslávii, a znovu zkrotit a dostat pod kontrolu země, které se nacházejí v tzv. lágru,[2] respektive Varšavské smlouvě.

Hlavním protagonistou aktuálních událostí není Československo, ale Jugoslávie. Jugoslávie není ve Varšavské smlouvě, ani v lágru a chvála bohu, že se nám poštěstilo, že jsme nevstoupili do tohoto kolektivu. Sovětský svaz nemá jediný důvod pochybovat o loajalitě Československa jako člena Varšavské smlouvy či lágru. Ale jakmile již je ve Varšavské smlouvě a lágru, potom nemá pochopitelně právo přizpůsobit svůj vnitřní rozvoj vnitřním specifickým podmínkám. A to jsou hlavní důvody, kvůli kterým celá situace vznikla. Ve světě je to velmi nepopulární. Proto stále zdůrazňují ten druhý problém, a to otázku obrany socialistických zemí na hranicích Československa, kam bylo nutné poslat bratrskou pomoc. Jak skutečně probíhá, je z posledních dnů jasně patrné.

V Československu pochopitelně působí i živly, které mají nepřátelský vztah k socialistickému vývoji, které jsou proti socialismu. Takové jsou ve všech zemích. Po padesáti letech od říjnové revoluce existují dokonce i v Sovětském svazu. Avšak Komunistická strana Československa, československý lid, armáda, která nyní ukázala, že je na výši, měly dostatek sil k tomu, aby mohly paralyzovat excesy, které mohly nastat, a zabránit všem, kteří chtěli narušit normální rozvoj Československa ve směru socialistických společenských vztahů, které odpovídají současným trendům ve světě.

Víte, že jsem v době návštěvy Japonska dvakrát dostal pozvání, abych se při zpáteční cestě zastavil v Moskvě a vedl zde rozhovory. První pozvání přišlo v době, kdy jsem se vracel z Japonska, druhé jsem dostal, když jsem byl v Mongolsku.[3] Okamžitě jsem věděl, o co jde, že nás pravděpodobně budou chtít přimět, abychom i my vyslovili názor, že v Československu narůstá nebezpečí kontrarevoluce, že se tam posilují kontrarevoluční živly atd. A tak tomu i bylo. Vedli jsme v Kremlu rozhovory.[4] Zúčastnilo se jich celé jejich vedení. Celá trojice nejdůležitějších a ještě někteří další. Soudruh Brežněv s notnou dávkou nervozity velmi obšírně hovořil o událostech v Československu. Tvrdil, že je tamní vedení neschopné, že se mu celá záležitost vymkla z rukou, že tam řádí různé reakční nepřátelské živly, že se hanobí Sovětský svaz, že se jim z rukou vymkl tisk i rozhlas. Tvrdil, že jsou neustále vydávána antisovětská prohlášení a další podobné nepřátelské akty, ale že to vše je jen příprava umožňující invazi západoněmeckých vojsk. O tom prý mají dostatek informací. Nebylo vůbec příjemné poslouchat jejich projevy. Lakonicky jsem na ně

---

2 Termín *lager* používali jugoslávští představitelé jako posměšnou narážku na oficiální termín sovětské propagandy *lager socialističeskich stran*.

3 Tito navštívil v dubnu 1968 Japonsko, Mongolsko a Írán.

4 Jednání proběhla ve dnech 28.–29.4.1968. Oficiální komuniké o rozhovorech se o situaci v ČSSR vůbec nezmiňovalo.

odpověděl: Poslouchejte, Češi mají silnou komunistickou stranu, Češi mají oporu ve Varšavské smlouvě, mají moderně vyzbrojenou armádu, která může ubránit hranice. Znám sílu dělnické třídy v Čechách, má velké tradice, dokáže překonat těžkosti. Po těchto slovech takřka vyskočili. Tvrdili, že oni sami [československé vedení] nic nezmůžou, nic nezvládnou. Poté jsme si vyslechli další tirádu, při níž došlo i na to, že i u nás může nastat podobná situace, že i k nám proniká kapitalismus, že jsme dali právní rámec pronikání kapitalismu, že k nám proniká cizí kapitál, různé nepřátelské živly, že jsme příliš zadluženi na Západě (miliardu a 800 tisíc dolarů), že jsou dělníci nezaměstnaní, že máme velkou nezaměstnanost, že posíláme nezaměstnané do zahraničí, že jich máme v zahraničí – v Německu a v dalších zemích – několik set tisíc. Tedy hovořili o problémech, které skutečně existují.

(Kardelj:[5] Ti jsou ale starostliví!)

Řekli, že to vědí i jejich občané, které vývoj v Jugoslávii znepokojuje, kteří se obávají, co bude s Jugoslávií. Na to jsem jim odpověděl, že od vás [sovětského vedení] dostávají nesprávné informace, a proto si dělají starosti. Hlavně se však příliš nestarejte, přenechte nám naše problémy, my je všechny vyřešíme. Potom jsem musel vysvětlit důvody našeho vnějšího zadlužení a zmínil jsem v této souvislosti rok 1948. Kdo tedy v roce 1948 zrušil všechny dohody, které jsme měli. Kvůli tomu jsme zůstali viset ve vzduchu. Neměli jsme nikde žádnou oporu. Od Západu jsme byli izolováni, neboť jsme se orientovali na vás. Věřili jsme, že nám jako socialistická země vyjdete vstříc, abychom mohli vybudovat naši zemi a vydat se cestou budování socialismu. Vy jste ale – řekl jsme jim – všechny dohody zrušili. Co nám zbývalo? Nezbývalo nic jiného než se porozhlédnout na druhé straně. Byli jsme zadluženi ještě z předválečného období. Stará Jugoslávie byla zadlužena. Museli jsme všechny tyto dluhy uznat, abychom mohli dostat nové půjčky. A potom jsme dostali úvěry za velmi těžkých podmínek, na 11 až 12 procent. Do dnešního dne jsme všechny staré dluhy vyrovnali. Neprodali jsme se však, stojíme na stejných pozicích jako dříve, a to bez ohledu na váš nátlak. Dluhy, které ještě máme, jsou nejen výsledkem válečného pustošení, ale i důsledkem toho, jak se v roce 1948 postupovalo vůči naší zemi. Ale abychom se zbytečně nehádali, vrátíme se k sumě 1 800 milionů [dolarů], kterou nám předhazujete. Tuto částku by naše země velmi rychle splatila, kdybychom řekněme na jeden rok zastavili investice a investiční výstavbu. Tak můžeme vše rychle splatit, ale můžeme, pokud to bude potřeba, si ještě brát úvěry. Nám je navíc dají, mají k nám důvěru, neboť jsme solventní, vracíme je atd. V tomto okamžiku jsme zastavili zmiňovaný silný nátlak, respektive útok na nás. Skutečně jsem se rozčilil, byl jsem rozhněván, na základě čeho nás může takhle mentorovat. Ale reagovali v tom smyslu, že i u nás může taková situace [jaká je v Československu] nastat, neboť, jak říkali, i u nás existují živly, které se přespříliš svobodně vyjadřují, svobodně se pohybují a dokonce i náš tisk je – neřekl nepřátelsky orientován – velmi často proti Sovětskému svazu atd. Já jsem na to reagoval v tom smyslu, že i jejich tisk, a nejen

---

5 Edvard Kardelj (1910–1979), jugoslávský komunistický funkcionář slovinského původu. V době srpnových událostí byl členem předsednictva ÚV SKJ a nejbližším Titovým spolupracovníkem.

jejich tisk, ale i jejich učitelé na univerzitách a v armádě hovoří o jugoslávském revizionismu a zmiňují se o Jugoslávii pouze v negativním, ale nikdy ne v pozitivním kontextu. A v tomto duchu probíhaly naše rozhovory. Na závěr jsme dospěli k názoru, že je Československu třeba pomoci. Řekl jsem, je mu třeba pomoci, i Jugoslávie pomůže. Pouze jsme vůbec nepočítali s tím, jak taková pomoc bude vypadat, mysleli jsme něco úplně jiného. Když [Brežněv] vznesl dotaz, co tedy dělat, řekl jsem, vyzkoušejme všechno, ale nic, co by vedlo ke katastrofální situaci, věci nelze řešit silou. To by nebylo dobré. S tímto naším stanoviskem jsme je tehdy seznámili a nic jsme na něm od té doby nezměnili.[6] Byli jsme proti tomu řešit tento problém vojenskou akcí. Nakonec se trochu uklidnili, když jsem jim řekl, že jim pomůžeme. Neřekl jsem, v čem jim pomůžeme, a ani oni neřekli, v čem budou chtít pomoci. Velmi přátelsky jsme se rozloučili.

Víte, jak se situace v Československu dále vyvíjela. Podle mého názoru [členové sovětského vedení] stále intenzivněji přemýšleli nad celým problémem a došli k závěru, že bude nejlepší vyřešit ho jedním rychlým tahem, vojenskou okupací. Nezamýšleli se přitom vůbec nad tím, jaký bude ohlas ve světě, jak budou reagovat komunistické strany, co si o tom budou myslet neangažované země [členské státy Hnutí nezúčastněných sil]. Nebrali v úvahu, jak tím nahrají Američanům, kteří řeknou: Nás alespoň do Vietnamu pozvala legální vláda. Vás však nepozval nikdo, a přesto jste vtrhli.

Krátce řečeno, celou akci připravili zcela špatně. Je až neuvěřitelné, jakou hloupost mohli udělat. Naše návštěva Československa se měla uskutečnit v době, kdy probíhala jednání v Čierné. Když jsem vám pozvání četl na plénu,[7] nemohli jsme vědět, že nás Čechoslováci požádají, abychom návštěvu o pár dnů odložili kvůli pokračujícím rozhovorům v Čierné a v Bratislavě. V okamžiku, kdy bylo možné návštěvu uskutečnit, vydali jsme se na cestu. Jaké jsme si z Československa odnesli dojmy?

Zaprvé, lid měl ohromnou radost z našeho pobytu. Lid se bál nejhoršího. Sledovala toto nadšení a velkolepé přijetí se sympatiemi pětka, která byla ve Varšavě a připravila ony dokumenty? Je jasné, že ne.

Zadruhé, při rozhovorech s nimi [československými představiteli] jsme nevznesli ani nejmenší kritickou narážku, která by směřovala proti Sovětskému svazu a dalším socialistickým zemím. Čechoslovákům jsme řekli, že mají právo na vlastní vnitřní vývoj a sami ho podle vlastních podmínek určovat. Vaše nezávislost musí být zabezpečená a neokleštěná. To jsou dva principy z bratislavské schůzky, které jsou pro vás nejdůležitější. Další není tak důležité. Sami říkáte, že na to [sovětské vedení] přistoupilo a že s tím souhlasilo. Ale to byl pouze manévr. Nevím, zda to byl pouze manévr, anebo rozhodnutí změnili později v důsledku vnitřních neshod sovětských vůdců, ke kterým došlo na plénu v Moskvě, které o tom [o výsledcích jednání

---

6 Analogicky popsala ve svých nedávno vydaných pamětech rozhovory v Moskvě i členka jugoslávské delegace Savka Dabčević-Kučarová (DABČEVIĆ KUČAR, Savka: *Sedamdeset i prva: Hrvatski snovi i stvarnost*, sv. 1. Zagreb 1997, s. 96–98.)

7 Plénum ÚV SKJ se konalo 16.7.1968. Pozvání podepsané Alexandrem Dubčekem mělo datum 15.7.1968.

v Čierné nad Tisou a Bratislavě] jednalo.[8] Myslím, že došlo k neshodám a že se nakonec rozhodli podniknout agresivní kroky, které se ve světě, a zvláště v naší zemi setkaly s ohromným nesouhlasem.

Z rozhovorů s československými soudruhy jsme pochopili, že mají jasnou koncepci výstavby země. Precizně nás seznámili se svými plány. Zaprvé, připravovali všechny podklady pro federaci, chtěli vytvořit federaci Čech a Slovenska. Každá součást by měla svou vládu a vedle nich by existovala federální vláda. To by bylo velmi důležité pro jednotu socialistického společenství.

V průmyslu jsou odhodláni jít cestou modernizace, přijmout mnoho opatření, neboť jejich hospodářství zaostává. To je správné, zastaral především průmysl. Musí řešit i celou řadu jiných problémů podmiňujících všestranný společenský a hospodářský rozvoj. Řekli, že proti tam těm [antisocialistickým silám] rozhodně zasáhnou, že nepřipustí vznik systému více stran, že jejich Národní fronta není koalicí stran, ale typickou Národní frontou. Krátce řečeno vše správné a v Československu reálně možné.

Neměli právo ospravedlňovat svou akci ojedinělými excesy, jakým bylo házení kamení na budovu ústředního výboru lůzou z ulice nebo nějakým článkem v jejich [československém] tisku. Nebyla žádná záminka, na jejímž základě by po Bratislavě mohli ospravedlnit omyl, který udělali.

Tedy jde o nešikovný, nevyprovokovaný útok, s nímž legální vláda a legální orgány v Československu nejen nevyslovily souhlas, ale na který se jich ani nikdo neptal. Důsledky nyní vidíme.

My dnes na plénu pochopitelně musíme vše vážně prodiskutovat. Seznámili jste se s prohlášeními předsednictva a výkonného výboru svazu komunistů.[9] Domnívám se, že by bylo vhodné přijmout obšírnější rezoluci, která by jasně vytyčila naši linii týkající se všech těch otázek, linii našeho dalšího postupu ve vnitřní politice, rezoluci, která by jasně určila naše postoje, aby nedošlo k různým výkladům událostí v Československu.

Jak jsem před chvilkou řekl, hlavním protagonistou událostí není Československo, ale Jugoslávie. Na základě našeho dlouholetého rozvoje, našich postojů došli [členové sovětského vedení] k závěru, že kdyby se tento kurz přenesl do zemí lágru, znamenalo by to definitivní krach hegemonistické politiky Sovětského svazu. To však nechtěli. Mám za to, že v Moskvě na posledním plénu, nevím, které to bylo plénum v tomto roce, byla přijata usnesení a rezoluce, která jdou proti 22. a 20. sjezdu [KSSS], vracejí se na staré pozice. Tato politická linie převládla ve vnitřní politice

---

8 Tito měl na mysli zasedání politbyra ÚV KSSS z 15.–17.8.1968, na němž došlo k definitivnímu rozhodnutí vojensky intervenovat v Československu. Blíže k tomu viz PICHOJA, Rudolf: Čechoslovakija, 1968 god.: Po dokumentam CK KPSS. In: *Novaja i novejšaja istorija*, č. 1 (1995), s. 34–48.

9 Krátké prohlášení předsednictva a výkonného výboru ÚV SKJ z 21.8.1968 odsoudilo okupaci Československa jako porušení suverenity jedné ze socialistických zemí. Vyjádřilo podporu Dubčekovu vedení a vyzvalo jugoslávský lid, aby se semkl kolem Svazu komunistů Jugoslávie. (*Borba*, 23.8.1968.)

i ve vztahu k zahraničí. Výsledkem toho je i československý případ s oním ohyzdným vysvětlením. Přitom byla celá akce realizována podle dávno připraveného plánu, který nepočítal pouze s Československem.

Soudruzi, musíme porozmýšlet, jak i dnes a jakým způsobem zajistit, abychom se [se SSSR] vzájemně respektovali. Mám za to, že je třeba uvážlivě posuzovat problémy, neboť musíme respektovat geostrategickou situaci, ale musíme být zásadoví, musíme jim i komukoliv jinému dát jasně najevo – a já jsem měl již dnes možnost něco takového udělat – že se budeme bránit, kdyby došlo k něčemu, co by ohrožovalo naši nezávislost, že budeme všemi prostředky hájit naši nezávislost, náš svobodný rozvoj, a to proti útoku z jakékoliv strany.

Musíme s něčím takovým počítat a naše země musí být připravena. Pochopitelně nesmíme zpanikařit, ale musíme být opatrní, čert ví, co se chystá. Dnes vidíme, že během jedné noci překvapili Čechy, že jsou schopni obsadit nějakou zemi a neoznamují přitom, budeme dělat to a to. Naše země se nachází ve velmi citlivém geografickém postavení. Dosud jsme se domnívali, že máme nějaké zázemí. Nyní s něčím takovým můžeme těžko počítat. Věřte mi, já jsem předpokládal, že se něco takového stane. To, co se nyní stalo, co udělali, to je strašná rána důvěře, kterou disponovali, rána všem pokrokovým silám ve světě, úder, který zasadili sami sobě, oni ztratili prestiž. Ohromnou prestiž ztratili v Africe a v Asii. Nevěřím, že by nějaké setkání nejvyšších představitelů tyto škody kompenzovalo. Sami sobě udělali medvědí službu.

Chtěl bych, abychom dnes vše klidně, chladnokrevně prodiskutovali. Neměli bychom publikovat prohlášení, která by mohla být chápána jako nepřátelský akt namířený proti Sovětskému svazu nebo proti národům dalších socialistických zemí. Musíme být zásadoví a mluvit o věcech na důstojné úrovni významné strany.

Abychom přešli k diskusi, kdo další si přeje slovo?

Včera jsem se díval na televizi, 250 tisíc lidí, viděl jsem Plavcho[10] a slyšel jsem, jak říká, že byl zneuctěn nejslavnější prapor. V roce 1948 byl také pošpiněn. My jsme však udělali dost pro to, abychom z něj tu špínu očistili. Znovu však padl na zem.[11] Je otázka, zda nyní tak lehce dosáhneme úspěchu. Nebylo to lehké a nyní to bude ještě těžší.

Nikdo se nehlásí o slovo? Vyjádřete své pocity, přece něco cítíte. Vím, že jsme všichni trochu omámení. I já jsem byl zaskočený. Musíme však hledat východisko.

Arhiv Jugoslavije, Beograd, f. 507-CK SKJ, CK SKJ – strojopis v srbochorvatském jazyce (latinka) – 12 stran.

10 Mijalko Todorović – Plavi (1913), jugoslávský komunistický funkcionář srbského původu. V roce 1968 byl tajemníkem výkonného výboru ÚV SKJ.

11 Tyto pasáže dala redakce *Borby* do titulku nad výtahem z Titova projevu.

3

Interní informace o jednání Josipa Broze Tita s Nicolaem Ceauşeskem 24.8.1968

Přísně důvěrné
Ihned vrátit na Brioni[1]

Informace o rozhovorech Tito–Ceauşescu

Setkání mezi prezidentem SFRJ a předsedou SKJ soudruhem Josipem Brozem Titem a předsedou státní rady Rumunské socialistické republiky a generálním tajemníkem Rumunské komunistické strany soudruhem Nicolaem Ceauşeskem, které se konalo v sobotu 24. srpna ve Vršci, se uskutečnilo z iniciativy soudruha Ceauşeska. Okamžitě po okupaci Československa vyjádřil přání co nejdříve se neformálně setkat se soudruhem Titem, ať již na rumunském nebo jugoslávském území.

Rumunská strana (rozhovorů se zúčastnil také Emil Bodnăraş, člen výkonného výboru stálého předsednictva ÚV RKS a místopředseda státní rady Rumunské socialistické republiky) zevrubně informovala o stanovisku Rumunska k událostem v Československu. Na plenární schůzi ÚV RKS se projevila naprostá jednota při odsouzení okupace Československa. Ukázala se také naprostá jednota v názoru na potřebu přijetí konkrétních opatření, zahrnujících i opatření zabezpečující nezávislost a územní celistvost Rumunska. Jsou na vše připraveni. Počítají i s nejhorší variantou.

Považovali za nutné svolat okamžitě po plenárním zasedání ÚV RKS Velké národní shromáždění, aby ještě zdůraznili význam stanovisek ÚV RKS a ještě jednou zdůraznili zásady, o které se musí opírat vztahy mezi socialistickými zeměmi stejně jako vztahy mezi všemi státy. Přijatá deklarace kategoricky zdůrazňuje, že přítomnost jakýchkoliv cizích vojsk na území jakékoliv země je nepřípustná, pokud k ní předtím nedal souhlas parlament dotyčné země. Zvláště akcentovali souhlas parlamentu, a nejen vlády, neboť v tomto směru existují nedobré zkušenosti z nedávné minulosti. Mají za to, že problém přítomnosti cizích vojsk je zcela nezbytné definovat ve Varšavské smlouvě.

Paralelně se zdůrazněním zmíněných principů Rumunsko opakovalo svou loajalitu jako členský stát Varšavské smlouvy.

Aby ovšem vyloučili jakékoliv eventuální nebezpečí ohrožující nezávislost Rumunska, ihned přijali opatření k posílení obranyschopnosti země. Kromě jiného obnovili dělnickou milici v továrnách a podnicích.

V zemi je dobrá atmosféra. Jsou rozhodně odhodláni jít v případě ohrožení nezávislosti Rumunska cestou nekompromisního odporu, zahrnujícího i ozbrojený odpor. Tuto orientaci široké lidové masy dobře přijímají.

Vztahy mezi Rumunskem a Sovětským svazem jsou po invazi do Československa dost napjaté. Sovětské vedoucí představitele rozzuřilo, že Rumunsko odsoudilo agresi.

Skutečnost, že interventi nedokázali zformovat vládu, je přinutila vést rozhovory s prezidentem Svobodou. Tyto rozhovory hodnotí kladně. Již samy o sobě představují porážku interventů. Ukázalo se, že na počátku vůbec nechtěli jednat. Chtěli

---

1 Na souostroví Brioni v Jaderském moři se nacházela letní rezidence jugoslávského prezidenta.

dovést k moci Antonína Novotného. Avšak odhodlání československého lidu je překvapilo a vyvedlo z míry.

Okupace Československa ukázala, že sovětští vůdci postupují naprosto nerozumně a neberou v úvahu zájmy socialismu. De facto postupují i proti zájmům obrany SSSR a členských států Varšavské smlouvy. Nyní ztratili československé divize. Pokud by rozhodli o agresi proti Rumunsku, ztratili by i rumunské divize. Kromě toho by museli své divize, které jsou nyní na hranicích se západními zeměmi, přemístit do Rumunska. Je třeba mít na zřeteli, že musí zachovat rozmístění sovětských divizí v Maďarsku. Je těžké pochopit logiku obranných zájmů SSSR, když rozmělňují síly SSSR a staví do rozporu jednotlivé socialistické země. Je jasné, že se kapitalistické státy pokusí maximálně využít situace vyvolané nerozumnou politikou sovětských vůdců.

Je jasné, že důvod okupace Československa nespočíval v tom, že by Československu hrozilo ze Západu bezprostřední nebezpečí. Intervence se uskutečnila kvůli demokratizaci v Československu. Právě konsolidace vnitřních poměrů v Československu, kterou dokázala zajistit KSČ, iritovala signatáře varšavského dopisu. Vadila jim perspektiva sjezdu KSČ.[2]

V současné situaci by bylo dobré navrhnout svolání konference komunistických a dělnických stran Evropy. Na ní by se společně diskutovalo o problémech, které vyvolala okupace Československa.

Rumunské vedení se snaží najít cestu k rozhovorům se Sovětským svazem, Bulharskem a Maďarskem. Obrátilo se na velvyslanectví zmíněných zemí s návrhem zahájit bilaterální jednání. Nejde o multilaterální jednání, ale o rozhovory s každou zemí zvlášť. Dosud ještě žádnou odpověď nedostali.

Zprávy o pohybu vojsk směrem k rumunským hranicím jsou přesné. Prozatím však tyto přesuny nemají větší rozsah. O tom chtějí diskutovat s představiteli Sovětského svazu, Bulharska a Maďarska.

Rumunsko chce udělat vše pro to, aby nedošlo k nejhoršímu. Avšak po zkušenosti s Československem musí vážně počítat s nebezpečím agrese, jinak by mohli být překvapeni. Okupace Československa ukázala, že sovětští vůdci postupují zcela nerozumně a vůbec neberou v úvahu zájmy socialismu.

Okupace Československa vypovídá o tom, že se současné sovětské vedení vydalo avanturistickou cestou. Avšak je možné, že si nyní vzalo ze situace v Československu určité ponaučení. Viditelně nepočítalo s takovou jednotou lidu. Rumunsko doufá, že existuje – byť i jen malá – naděje na zlepšení vztahů se SSSR.

Rumunské vedení se domnívá, že je potřebná těsnější spolupráce s vedoucími jugoslávskými představiteli. Počítá s pomocí a podporou socialistické Jugoslávie. Počítá také s aktivní podporou ze strany Číny.

(...)[3]

Arhiv Jugoslavije, Beograd, f. 507-CK SKJ, IK CK SKJ – strojopis v srbochorvatském jazyce (latinka) – 6 stran.

---

2 Mimořádný 14. sjezd KSČ se měl sejít 9. září 1968 a měl do základu změnit složení nejvyšších komunistických orgánů v neprospěch promoskevského křídla.

3 Další část informace obsahovala jugoslávské stanovisko k srpnovým událostem. Opakovaly se v ní hlavní teze, s nimiž Tito vystoupil na uzavřených schůzích nejvyšších stranických orgánů.

4

Záznam rozhovoru Josipa Broze Tita se sovětským velvyslancem v Jugoslávii Ivanem Benediktovem z 30.8.1968

Nejvyšší stupeň utajení
Po použití vrátit ihned sekretariátu v předsednictvu

Záznam o přijetí sovětského velvyslance prezidentem Titem

Prezident republiky Josip Broz Tito přijal v pátek 30. srpna 1968 ve 14,30 hodin ve [vile] Vanga[1] mimořádného a zplnomocněného velvyslance SSSR v SFRJ Ivana Benediktova.[2] O neprodlené přijetí u prezidenta republiky požádal sovětský velvyslanec. Přijetí se zúčastnil tajemník výkonného výboru ÚV SKJ Mijalko Todorović. Rozhovor probíhal od 14,30 hod. do 15,25 hod.

Sovětský velvyslanec *začal ihned číst ze svého notýsku následující*:[3] V souvislosti s nesoudružskou a antisovětskou propagandistickou kampaní v jugoslávském tisku ÚV KSSS a vláda SSSR považují za nutné upozornit na následující fakta:

Jak známo, vlády SSSR, Bulharské lidové republiky, Maďarské lidové republiky, Německé demokratické republiky a Polské lidové republiky, které vycházejí z principu upřímné spolupráce, vzájemné pomoci a proletářského internacionalismu a plní závazky pomoci světovému socialismu, poskytly pomoc socialistickému společenskému zřízení v ČSSR.

Prezident Tito *přerušil sovětského velvyslance*: Oni poskytli pomoc? Jaká pomoc!

Sovětský velvyslanec *pokračoval ve čtení*: V Československu probíhala kontrarevoluce. Byly ohroženy základy socialistického společenského zřízení. Sovětská armáda a armády členských zemí Varšavské smlouvy přišly Československé socialistické republice na pomoc s cílem zabránit kontrarevoluci v Československu. Vyžadovalo to přátelství a proletářský internacionalismus. Všichni, kterým leží na srdci zájmy socialismu a míru ve světě, musí podpořit internacionální krok členských států Varšavské smlouvy. Pokud by tento krok neučinily, došlo by k událostem, které by posloužily mezinárodní reakci. Vytvořila by se situace namířená proti socialismu a proti zájmům komunistických stran. Imperialisté a jejich agenti se, jak známo, snažili Československo oddělit od rodiny socialistických zemí. Podporovali intriky antisocialistických sil v Československu. Šlo o veliké spiknutí proti socialismu v Československu a proti socialismu jako takovému.

Jsme rozhořčeni, že Jugoslávie vyslovila solidaritu antisocialistickým silám...

Prezident Tito *přerušil sovětského velvyslance*: To není pravda! To je obyčejná lež!

---

1 Titova rezidence na Brioni.

2 Ivan Alexandrovič Benediktov (1902–?), sovětský státní a stranický činitel, v roce 1968 sovětský velvyslanec v Bělehradu a člen ÚV KSSS.

3 Kurzivou označuji ty pasáže dokumentu, které jsou popisem setkání nebo parafrázují proslovy jeho aktérů.

Sovětský velvyslanec *pokračoval ve čtení*: Jsme rozhořčeni, že Jugoslávie vyslovila solidaritu antisocialistickým silám při jejich pokusu přinést ohromné škody socialismu. Jugoslávští vedoucí představitelé svými prohlášeními poskytli a poskytují podporu antisocialistickým silám v Československu.

Prezident Tito *přerušil sovětského velvyslance*: To je lež! Poskytli jsme podporu Komunistické straně Československa a dělnické třídě Československa. Poskytli jsme podporu těm československým osobnostem, se kterými jste vedli rozhovory v Moskvě.

Sovětský velvyslanec *pokračoval ve čtení*: Sovětský svaz a ostatní členské státy Varšavské smlouvy podnikly rozhodné kroky v Československu a přišly na pomoc bratrskému československému lidu a neměly a nemají přitom žádný jiný zájem než ochranu socialismu a svobody. Jakmile v Československu zmizí nebezpečí ohrožení socialismu, sovětská armáda a armády členských států Varšavské smlouvy se stáhnou z československého území. Pouze část jednotek zůstane na hranicích se západním Německem a Rakouskem, aby chránily společenství socialistických zemí před nebezpečím ze Západu. Avšak někteří jugoslávští vedoucí představitelé prohlásili, že cílem Sovětského svazu je zabránit pokrokovému vývoji v ČSSR. O tom se hovořilo na 10. plenárním zasedání ÚV SKJ. Kromě toho Jugoslávie umožnila činnost takovým osobám, jako jsou Šik, Vlasek[4] a Hájek, a poskytla jim pomoc při jejich činnosti.

Prezident Tito *přerušil sovětského velvyslance*: Byli v Jugoslávii na dovolené. Když bylo Československo okupováno, nacházeli se tady.

Sovětský velvyslanec *pokračoval ve čtení*: V Jugoslávii vyvíjeli antisocialistickou a antisovětskou činnost.

Prezident Tito *přerušil sovětského velvyslance*: To nebyla antisocialistická a antisovětská činnost. Nikdy bychom nikomu nedovolili, aby na našem území prováděl antisocialistickou a antisovětskou činnost.

Sovětský velvyslanec *pokračoval ve čtení*: Jugoslávská tisková agentura Tanjug přinášela různá antisovětská prohlášení a hesla. Zpravodaj Tanjugu ve svých zprávách podporoval ilegální takzvaný mimořádný sjezd KSČ.[5] Jugoslávský delegát se v Organizaci spojených národů zapojil do antisovětské propagandistické kampaně, kterou ve Spojených národech rozpoutaly imperialistické a reakční síly. V Bělehradě byl 23. srpna zorganizován antisovětský mítink, kterého se zúčastnily vedoucí jugoslávské osobnosti. Na mítinku se objevila nepřátelská hesla přímo namířená proti Sovětskému svazu a dalším socialistickým zemím. Antisovětská kampaň je vedena i v dalších oblastech. Organizují se schůze s antisovětským zaměřením. Bělehradský rozhlas šíří v ruskojazyčném vysílání dezinformace o událostech v Československu a vede antisovětskou kampaň. Jugoslávie zcela nepřesně hodnotí a popisuje politiku Sovětského svazu a dalších socialistických zemí. Popisuje ji tónem, z nějž vyplývá, jakoby SSSR a ostatní socialistické země měly nějaké zvláštní zájmy. V této souvis-

---

4 Zřejmě chyba stenografa. Správně Vlasák.

5 Mimořádný sjezd KSČ se sešel v konspirativních podmínkách v Praze 22. srpna a zvolil nové předsednictvo ÚV KSČ bez zástupců prosovětského směru. Moskevským protokolem však byl anulován.

losti je třeba ještě jednou zdůraznit, že bylo zcela nevyhnutelné podniknout energická opatření k zabránění kontrarevoluce v Československu a znemožnění spiknutí imperialistických mocností. Nová fakta dokumentují, že spiknutí proti Československu bylo komplexně a dobře zorganizované. V Československu bylo objeveno mnoho tajných skrýší zbraní. Byly připraveny tajné ozbrojené skupiny. V Československu existovala celá síť radiostanic propojená s reakčními a imperialistickými mocnostmi. Pokud by Sovětský svaz a další členské státy Varšavské smlouvy nepostupovaly energicky, pokud by nepodnikly energická opatření, vytvořila by se krajně nebezpečná situace s nepředvídatelnými důsledky pro socialismus, mezinárodní dělnické hnutí a zájmy světového míru.

Sovětský svaz nemá žádné zvláštní zájmy. Jeho jednotky nepřišly do Československa s cílem vykořisťovat je nebo něco podobného. Přišly pouze s jediným cílem: pomoci československému lidu a ochránit socialismus v Československu.

Kroky Sovětského svazu a dalších členských států Varšavské smlouvy jsou v plné shodě se sovětsko-československou smlouvou a závěry schůzky v Čierné a schůzky v Bratislavě. Nebylo učiněno nic, co by bylo v rozporu s těmito závěry. V prohlášení ze setkání v Bratislavě, které podepsali i představitelé KSČ, se konstatuje, že socialistické země si budou vzájemně pomáhat a podporovat se, což vyplývá z internacionalistických závazků socialistických států. Akce Sovětského svazu a dalších členů Varšavské smlouvy představuje realizaci internacionalistických závazků, které vyplývají ze zásad proletářského internacionalismu.

Vedoucí představitelé Jugoslávie však poskytli jiný typ pomoci. Podporovali antisocialistické síly a vystupovali proti akci SSSR a ostatních socialistických zemí. Postoj Jugoslávie nemá nic společného se zájmy socialismu, s ideologií marxismu-leninismu, nemá nic společného se solidaritou socialistických zemí a dělnických stran. Jugoslávie se kvůli své antisovětské kampani objektivně ocitla na stejných pozicích jako imperialistické síly, které vedou válku proti vietnamskému lidu.

Prezident Tito *přerušil sovětského velvyslance*: Jak si dovolujete číst přede mnou takové pomluvy! Jak si dovolujete opakovat takové bohapusté lži! Jen pomlouváte stanovisko Jugoslávie. Je naprosto fascinující, že zde čtete takové nechutnosti o Jugoslávii.

Sovětský velvyslanec *řekl, že dostal od ÚV KSSS a vlády SSSR za úkol toto přečíst prezidentu Titovi. Řekl, že je skoro na konci textu, a pokračoval ve čtení*: Odpovědnost za důsledky této – ze strany SSSR nijak nevyprovokované – kampaně, která se v Jugoslávii vede proti Sovětskému svazu, padá na jugoslávskou stranu. Taková kampaň musí nepříznivě ovlivnit sovětsko-jugoslávské vztahy i věc socialismu v Jugoslávii.

Sovětský velvyslanec potom řekl, že přečetl to, co mu bylo přikázáno vládou SSSR a ÚV KSSS.

Prezident Tito *řekl, že mu je líto, že mu vláda SSSR a ÚV KSSS poslaly takové lživé prohlášení.*

Prezident Tito zdůraznil, že již v průběhu rozhovorů v Moskvě jasně řekl vedoucím sovětským představitelům, že každé jiné opatření kromě politických kroků představuje katastrofální chybu. Použití násilí, a zvláště ozbrojeného násilí při řešení situace

v Československu by představovalo agresi proti Československu. Prezident Tito to jasně řekl vedoucím sovětským představitelům v Moskvě a toto stanovisko nezměnil.

Vedoucí sovětští představitelé prosili v průběhu rozhovorů v Moskvě prezidenta Tita o pomoc. Řekl, že pomůže, a pomohl vedení KSČ a dělnické třídě Československa. Již v Moskvě jasně řekl, že je přesvědčen, že dělnická třída Československa a Komunistická strana Československa jsou dostatečně silné a dostatečně schopné, aby samy čelily jakémukoliv nebezpečí, které by ohrožovalo socialistické zřízení v Československu. Jsou schopny samy se vypořádat s problémy své země. V rozhovorech s nejvyššími sovětskými představiteli zdůrazňoval, že pokud chtějí pomoci socialismu v Československu, potom musí poskytnout podporu a pomoc vedení KSČ v čele se soudruhem Dubčekem. Svaz komunistů Jugoslávie poskytl právě takovou pomoc.

Avšak představitelé pěti zemí, kteří ve Varšavě podepsali onen famózní dopis, poskytli naprosto jinou „pomoc", takovou, která v žádném případě nemá nic společného se zájmy socialismu, která naopak přináší ohromnou škodu věci socialismu a mezinárodního dělnického hnutí. Dopis pěti, který byl přijat ve Varšavě, byl velkou chybou. To byl krok, který předznamenával, že se půjde cestou, která bude mít pro socialismus těžké následky.

Po schůzkách v Čierné a Bratislavě soudruh prezident navštívil v čele delegace SKJ na pozvání československého vedení Prahu. Pomáhal československému vedení v čele s Dubčekem. Radil československým soudruhům, aby se energicky vypořádali se všemi antisocialistickými tendencemi. Přesvědčil se, že vedení KSČ je pevně rozhodnuto jít touto cestou. Radil jim, aby v tom energicky vytrvali. V průběhu návštěvy Prahy a rozhovorů s nejvýznamnějšími československými představiteli se přesvědčil, že Československo je schopno samo se vypořádat se svými problémy.

Avšak pouze několik dnů poté se uskutečnila nevyprovokovaná ozbrojená intervence a okupace Československa. To byla absolutně nevyprovokovaná intervence. Nikdo z československých odpovědných činitelů nežádal o zásah.

Skutečnost – *pokračoval prezident Tito* –, že vojska socialistických států okupují jiný socialistický stát, je zarážející. To je strašné. Je prostě těžké pochopit, pokud má člověk zdravý rozum, jak se mohlo stát, že se armády SSSR a dalších členských států Varšavské smlouvy rozhodly okupovat socialistický stát a líčí to jako bratrskou pomoc a plnění závazků vycházejících ze zásad proletářského internacionalismu.

V důsledku tohoto násilného činu – *pokračoval prezident Tito* – utrpěly zájmy socialismu, mezinárodního dělnického hnutí a zájmy míru strašnou ránu. Je to voda na mlýn nejreakčnějším silám ve světě.

Všechny velké komunistické strany v západoevropských zemích odsuzují tento čin. Nemohou s ním v žádném případě souhlasit. Znají své závazky k zájmům socialismu.

V komentáři oficiální sovětské tiskové agentury TASS[6] se tvrdí, že SKJ jako jediná z komunistických stran podporuje antisocialistické síly v Československu. Zaprvé tvrzení, že SKJ podporoval antisocialistické síly v ČSSR, je nehoráznou lží. SKJ podporoval dělnickou třídu a Komunistickou stranu Československa. A zadruhé SKJ není jedinou stranou, která odsuzuje okupaci Československa. Velmi jasně ji odsoudilo mnoho stran, jako například Komunistická strana Itálie, Komunistická strana

6 Tento komentář podepsaný Viktorem Kudrjavcevem uveřejnil deník *Izvestija* 24.8.1968.

Francie, Komunistická strana Velké Británie, Komunistická strana Španělska a mnoho dalších. Tyto strany dobře vědí, že pokud by souhlasily s okupací Československa, katastrofálním způsobem by uškodily sobě i dělnickému hnutí ve svých zemích.

Člověk, který má zdravý rozum – *pokračoval prezident Tito* – prostě nemůže pochopit, jak se někdo mohl rozhodnout k takovému strašnému kroku, který představuje přímý útok proti zájmům socialismu. Bude to mít dalekosáhlé negativní důsledky.

Vy tvrdíte – *pokračoval prezident Tito obraceje se na sovětského velvyslance* – respektive dostal jste za úkol přečíst tvrzení, podle nějž my v Jugoslávii vedeme antisovětskou kampaň. To je obyčejná lež. V dokumentech ÚV SKJ a v dalších dokumentech jsme zdůraznili, že nedovolíme jakoukoliv kampaň proti Sovětskému svazu, jakýkoliv antisovětismus, nedovolíme žádné provokace proti Sovětskému svazu. Avšak stejně tak jsme velmi jasně prohlásili, že nám nikdo nemůže zabránit, abychom zaujali naše vlastní principiální stanovisko. Velmi jasně jsme zdůraznili, že nás nikdo nemůže zastavit v naší samosprávné socialistické cestě.

Uběhlo dvacet let od Stalinova útoku proti KSJ a Jugoslávii. V roce 1948 a v následujících letech jsme byli obětí Stalinovy kampaně. Avšak nyní, dvacet let poté, po všech zkušenostech se odehrávají tytéž, v jistém smyslu ještě horší věci. To je prostě ohromující.

Zdá se, že vedoucí sovětští představitelé mají podivné rádce. Naslouchají radám takových osob, jakými jsou Ulbricht a Živkov, které mají své zvláštní zájmy. To jsou pochybní rádci. Sovětské vedení se však neřídilo radou prezidenta Tita, který upozorňoval, že v přístupu k situaci v Československu se v žádném případě nesmí použít násilných prostředků, ale právě naopak, že se problémy musí řešit politickými prostředky a musí se československému vedení poskytnout pomoc.

Národy Jugoslávie hrdinně bojovaly proti fašismu. Jugoslávie měla milion sedm set tisíc obětí. K obětem jsme připraveni i dnes, pokud bude ohrožena naše nezávislost a naše nezávislá cesta výstavby socialismu. Pokud by Jugoslávie byla ohrožena, ať z Východu nebo ze Západu, bude odhodlaně bojovat. Pokud Jugoslávie bude napadena, ať ze Západu nebo z Východu, bude rozhodně bránit svou nezávislost. O tom nelze mít jakékoliv pochybnosti.

Prezident Tito se vrátil ke komentáři agentury TASS o Jugoslávii a zdůraznil, že je naprosto nepravdivé tvrzení, že v Jugoslávii probíhá antisovětská kampaň. Dodal, že nesouhlasí s každým článkem v jugoslávském tisku. Avšak politika SKJ je velmi jasná: v žádném případě nepřilévat olej do ohně. Nedovolíme útoky na moskevskou dohodu, bez ohledu na to, za jakých podmínek byla uzavřena. A je všeobecně známo, jaké to byly podmínky. Náš postoj k moskevské dohodě je jasně vyložen v komentáři Tanjugu.

Mezi naším lidem vládne ohromné rozhořčení. Můžeme bránit pracovním kolektivům, aby na schůzích v továrnách vyjadřovaly své oprávněné rozhořčení? Ne, nemůžeme!

Soudruh Todorović *poznamenal, že se lid chtěl vydat do ulic a že jsme mu v tom museli zabránit. Lid je rozhořčen.*

Prezident Tito *pokračoval*: Je nutné se zamyslet, kam směřuje politický kurz nastoupený okupací Československa. Sovětský velvyslanec zde četl zcela nepodlo-

žená obvinění, podle nichž v Jugoslávii probíhala antisovětská kampaň. Podívejte se, co píše bulharský tisk o Jugoslávii, zvláště o Makedonii. To jsou nepřátelské články, v nichž se odrážejí teritoriální nároky vůči Jugoslávii. Útoky proti Svazové republice Makedonii jsou útoky proti celé SFRJ. *Pochybuje o tom, že by bulharský tisk tak postupoval, pokud by neměl něčí podporu.*

Je zřejmé, že jde o dlouhodobý a dalekosáhlý plán. Byli bychom naivní, pokud bychom si to neuvědomovali.

Jsem dlouho komunistou – *pokračoval soudruh Tito* – a dobře vím, co jsou to zájmy socialismu a dělnického hnutí. U nás nejde vše hladce, ale máme také úspěchy. Mě jako komunistu nikdo nikdy nepřesvědčí, že to, co SSSR a některé další členské státy Varšavské smlouvy udělaly v Československu, bylo správné. Problémy bylo možné řešit jiným způsobem. Problémy bylo nutné řešit politickými prostředky. Cožpak KSČ nemohla vyřešit problémy Československa? V průběhu rozhovorů v Praze jsme se přesvědčili, že vedení KSČ má jasně stanovený kurz, že bylo rozhodnuto likvidovat všechny antisocialistické tendence a síly. Vedle toho vedení KSČ dělalo vše možné, aby zabránilo provokacím. Snažilo se zlepšit vztahy se Sovětským svazem a dalšími členskými zeměmi Varšavské smlouvy. Představitelé Československa, nejvyšší představitelé, jasně konstatovali, že půjdou rozhodně touto cestou. Přesto došlo k intervenci a okupaci. Je opravdu smutné, že k něčemu takovému mohlo dojít.

Byl jsem v Jugoslávii první, kdo prosazoval odstranění nedůvěry vůči Sovětskému svazu, která existovala jako důsledek politiky SSSR po roce 1948. S veškerou svou prestiží a autoritou, kterou mám mezi lidem, jsem dokazoval, že Sovětský svaz podporuje rovnoprávné vztahy mezi národy, velkými a malými. Pouze díky skutečnosti, že národy Jugoslávie mají ke mně velkou důvěru, nekritizují mě dnes za to, že jsem se tolik angažoval při odstranění nedůvěry k SSSR, která se vytvořila po roce 1948.

(...)

Prezident Tito řekl sovětskému velvyslanci, ať si nemyslí, že mluví nervózně. Hovoří klidně a rozvážně. Faktem však je, že se v něm pod vlivem nedávných událostí nakupilo mnoho hořkosti. Pokud by zde namísto velvyslance byli Brežněv, Kosygin a Podgornyj, řekl by jim svůj názor ještě ostřeji. Neboť velvyslanec sem přišel jen kvůli tomu, aby přečetl, co dostal za úkol přečíst.

Potom prezident Tito řekl, že nyní může být spokojen Johnson.[7] *Imperialistické síly vysoce profitovaly. Okupace Československa je vodou na mlýn nejreakčnějších sil ve světě.*

Prezident Tito ještě jednou zdůraznil, že bylo nutné řešit problémy spjaté s Československem jinými prostředky a metodami, politickými prostředky, a nikoliv použitím síly.

Sovětský velvyslanec *na to řekl, že byly použity i jiné metody.* Uskutečnilo se několik porad. Uskutečnila se schůzka v Čierné a setkání v Bratislavě. Avšak československé vedení nebylo schopno realizovat závěry přijaté na těchto poradách. V Československu se stále zvyšovalo nebezpečí kontrarevoluce. Co by se stalo, kdyby došlo v Československu k převratu?

---

7 Lyndon Baines Johnson (1908–1973), prezident Spojených států amerických v letech 1963–1969.

Prezident Tito *zdůraznil, že takové nebezpečí neexistovalo.*

Sovětský velvyslanec *řekl, že jejich hodnocení je jiné.* Sovětská armáda a armády dalších států Varšavské smlouvy přišly včas do Československa a zabránily převratu. Co by se stalo, pokud by tak neučinily? Cožpak není lepší, když včasný vstup vojsk zabránil převratu v Československu?

Prezident Tito *řekl, že právě vstup vojsk do Československa byl tím nejhorším, co se mohlo stát.* Socialismu by přineslo méně škody dokonce i to, kdyby Československo bylo odepsáno jako socialistická země, než to, že vojska socialistických zemí vpadla na území socialistické země. A kromě toho je faktem, že neexistovalo nebezpečí, že by ČSSR mohla být odepsána jako socialistická země.

Potom prezident Tito poukázal na chování sovětských jednotek v Československu. Uvedl příklad dívky, kterou v ulicích Prahy přejely sovětské tanky. To je přece strašné.

Sovětský velvyslanec *řekl, že se sovětská vojska vyhýbala incidentům.* Avšak v Československu byly dokonce děti dovedeny na ulice a silnice, aby se tak zabránilo v jízdě sovětským tankům. Tak došlo k nepříjemným incidentům. Kromě toho je známo, že v Československu byli sovětští dopisovatelé vystaveni skutečnému teroru.

Sovětský velvyslanec potom řekl, že jiná cesta než vstup vojsk Varšavské smlouvy do Československa neexistovala. Jistě to nebylo ideální východisko. Avšak jiné východisko neexistovalo. Každé jiné řešení bylo horší. O tom se vedení dlouho radilo.

Prezident Tito *zopakoval, že to, co se stalo, je nejhorší varianta. Zeptal se, jak se může mluvit o pomoci československému lidu.* Nikdo nežádal vstup cizích vojsk.

Sovětský velvyslanec *řekl, že o to bylo žádáno z Československa.*

Prezident Tito *řekl, ať uvede jména lidí, kteří žádali intervenci a pozvali cizí vojska.*

Sovětský velvyslanec *odpověděl, že v Československu byly síly, které žádaly příchod vojsk. Nemůže zabíhat do detailů.*

Soudruh Todorović *se sovětského velvyslance zeptal, zda československá vláda, československý parlament či ÚV KSČ požádaly vojska Varšavské smlouvy o intervenci.*

Sovětský velvyslanec *se vyhnul odpovědi a řekl, že na plénu ÚV KSČ se hovořilo o nebezpečí nástupu antisocialistických sil.*[8]

Prezident Tito *poznamenal, že jedna věc je zmínka o nebezpečí nástupu antisocialistických sil a druhá věc je otázka vstupu cizích vojsk. Faktem je, že žádný stranický orgán a ani žádná ústavní instituce v Československu nežádaly o příchod cizích vojsk.*

Prezident Tito potom řekl, že ve světě je tento krok odsuzován a že se i mnozí lidé v socialistických zemích ptají, zda byl potřebný a správný. Vojenská intervence, a to intervence socialistických zemí proti jiné socialistické zemi, se musí odsoudit.

Sovětský velvyslanec *potom řekl, že jugoslávský tisk používá nepřátelské výrazy, jako například že to, co se stalo v Československu, je intervence, agrese a podobně.*

Prezident Tito *poznamenal, že se jedná o intervenci. Nemůže se to jinak označit.*

---

8 O „nebezpečí nástupu antisocialistických sil" mluvila většina vyšších komunistických funkcionářů včetně Alexandra Dubčeka celkem pravidelně od květnového pléna ÚV KSČ (29.5–1.6.1968).

Sovětský velvyslanec *řekl, že vstup vojsk členských států Varšavské smlouvy na území Československa není namířen proti lidu Československa.* Přišli jsme jako přátelé, abychom pomohli...

Prezident Tito *zdůraznil, že vstup cizích vojsk bez pozvání ústavních a volených institucí příslušné země představuje nepřípustnou vojenskou intervenci. Byla tím učiněna ohromná chyba. Nyní je velká otázka, jak se těm, kteří ji udělali, podaří dostat z kaše, do které se sami dostali.*

Prezident Tito vyjádřil naději, že nyní alespoň nedojde k dalšímu zostření situace a budou respektovány závěry moskevské dohody o stažení vojsk a nevměšování do vnitřních záležitostí Československa.

Sovětský velvyslanec *řekl, že jednotky Varšavské smlouvy naštěstí přišly do Československa v pravou chvíli a tím zabránily kontrarevolučnímu převratu. Sovětský svaz přitom nemá žádné jiné cíle než ochránit zájmy socialismu.*

Prezident Tito *k tomu poznamenal, že nás o tom nepřesvědčí. Opakoval, že nás o tom nepřesvědčí.*

Vojenská okupace Československa způsobila strašnou ránu socialismu. Je naprosto nepochopitelné, že se něco takového mohlo udělat. To je opravdu hrůzné.

Sovětský velvyslanec *řekl, že vstup jednotek Varšavské smlouvy posílí socialismus v Československu a Komunistickou stranu Československa.*

Prezident Tito: Ne!

Sovětský velvyslanec *řekl, že 23 komunistických stran podpořilo Sovětský svaz. I ty strany, jako například Komunistická strana Itálie a Komunistická strana Francie, které zpočátku váhaly, nyní podporují moskevskou dohodu.*

Prezident Tito *řekl, že podpora moskevské dohody je něco naprosto jiného. To je podpora směřující k tomu, aby nedošlo k dalšímu zostření a zhoršení situace.*

Sovětský velvyslanec *řekl, že jugoslávský tisk píše, jako by se k moskevské dohodě dospělo ve stínu tanků a jako by rozhovory v Moskvě byly nerovnoprávné.*

Prezident Tito *poznamenal, že nyní nemá smysl o tom diskutovat. Uvidíme, co se dále bude dít. Již na schůzkách v Čierné a v Bratislavě bylo řečeno, že celá záležitost je vyřešena nejlepším možným způsobem, přesto došlo k vojenské intervenci. Uvidíme, co nyní bude po dohodě, která byla podepsána v Moskvě.*

Soudruh Todorović *zdůraznil, že nyní je nutné co nejrychlejší ukončení okupace, co možná nejrychlejší stažení jednotek Varšavské smlouvy z Československa.*

Prezident Tito *zdůraznil, že jsme přesvědčeni, že Češi a Slováci mají dostatek sil a že jsou dostatečně schopni, aby sami vyřešili své problémy a sami čelili nebezpečí hrozícímu od všech antisocialistických tendencí.*

Sovětský velvyslanec *řekl, že i Jugoslávie se potýká s těžkostmi.* Nejde vše tak, jak si vedení přeje. Avšak v Jugoslávii existuje velká osobní autorita prezidenta Tita. A tento faktor – osobní autorita soudruha Tita – hraje velkou roli. Jugoslávie je v tomto ohledu v jiné situaci než vedení v Československu. Přesto, bez ohledu na velikou autoritu soudruha Tita v Jugoslávii, docházelo k útokům na diktaturu proletariátu.

Prezident Tito *odpověděl, že jsme se rychle vypořádali s takovými útoky. Po určitou dobu umožňujeme jednotlivcům, aby vystupovali s takovými představami, ale tehdy, když vyhodnotíme, že je pravý okamžik, ostře proti nim vystoupíme.*

Prezident Tito zdůraznil, že je třeba naslouchat hlasu lidu. Mezi postoji jugoslávských národů a politikou SKJ neexistuje rozdíl.

Sovětský velvyslanec *řekl, že neexistuje rozdíl ani mezi postoji sovětského lidu a politikou KSSS.*

Prezident Tito *zdůraznil, že by sovětský velvyslanec měl jako velvyslanec usilovat o dobré vztahy mezi SSSR a Jugoslávií.*

Sovětský velvyslanec *řekl, že tak postupuje.*

Prezident Tito *zdůraznil, že by bylo třeba rozvíjet takové rovnoprávné vzájemné vztahy, ve kterých se rovnoprávným způsobem naslouchá myšlení jednoho i druhého.* Socialistická Jugoslávie není ve Varšavské smlouvě ani v lágru. Má však právo vyjádřit svůj názor na problémy socialistických zemí. Neboť nám není lhostejné, co se děje.

Sovětský velvyslanec *podotkl*: Je však nutné respektovat i náš názor.

Prezident Tito *zdůraznil, že se neřídíme pouze zájmy socialistické Jugoslávie, ale přemýšlíme a bereme v úvahu i socialismus ve světě a mezinárodní dělnické hnutí a zájmy světového míru. Na svých cestách po asijských a afrických zemích vždy hovořil o tom, že je třeba Sovětskému svazu důvěřovat, že SSSR je přítelem asijských a afrických zemí. Jak to nyní bude vypadat v afrických a asijských zemích? Okupace Československa vyvolala v asijských a afrických zemích velké rozhořčení. SSSR promarnil důvěru, která se postupně v těchto zemích vytvářela.*

Sovětský velvyslanec *poznamenal*: Existují zřetelné rozdíly v hodnocení situace v Československu.

Prezident Tito *připomněl, že již v průběhu rozhovorů v Moskvě s nejvyššími sovětskými představiteli zdůrazňoval, že není přesné tvrzení, že KSČ a její vedení nemohou ochránit výdobytky socialismu. V Československu je silná dělnická třída, která má dlouhou tradici. Existují zde dělnické milice.*

Sovětský velvyslanec: Byla slabá, v poslední době stále slabší.

Prezident Tito: Lid v Československu byl jednotný. Lidu je třeba důvěřovat. Není možné si počínat tak, jak při jedné příležitosti řekl Molotov: „Lid? Co je to lid? Dej mu brambory a všechno bude v pořádku."

Sovětský velvyslanec: To je pochopitelně primitivní přístup.

Prezident Tito *zdůraznil, že sovětské vedení nechtělo naslouchat radám jugoslávského vedení.* Naslouchalo však radám takových lidí, jako jsou Ulbricht a Živkov. To jsou špatní rádci, kteří kvůli svým zvláštním zájmům dávají sovětskému vedení špatné rady. Existují jiní, jako například my, kteří nehájíme pouze zájmy naší země, ale zájmy socialismu ve světě.

Sovětský velvyslanec *řekl, že i ÚV KSSS má na zřeteli zájmy socialismu ve světě. Sovětský svaz nemá žádné zvláštní zájmy.*

Prezident Tito *zdůraznil, že si přejeme rozvíjet se Sovětským svazem normální mezistátní vztahy.* Mezi námi může probíhat ideologický boj, ale to nesmí mít vliv na mezistátní vztahy. Avšak objevují se náznaky, že Sovětský svaz směřuje k zostření vztahů s Jugoslávií. V tomto duchu byl napsán komentář agentury TASS. V sovětském tisku se objevily nepřátelské články o Jugoslávii. Objevují se náznaky, že Sovětský svaz odkládá realizaci některých dohod. Byla například zrušena návštěva několika jugoslávských novinářů. Byly odloženy rozhovory o obchodní dohodě [výměně

zboží], které měly začít 2. září. Byla odložena návštěva ředitele Jugoslávské investiční banky.

Sovětský velvyslanec *řekl, že o tom slyší poprvé. To možná budou pouze nějaké technické důvody, kvůli nimž k odkladu došlo. Jako velvyslanec se bude, jak bude moci, zasazovat o rozvoj vztahů.*

Prezident Tito *zdůraznil, že jsme pro spolupráci. Chceme dobré hospodářské a jiné vztahy se SSSR.*

Prezident Tito potom vyzdvihl, že budeme rozhodně a vytrvale bránit své pozice. Každá země má své specifické podmínky. Problémy, které ve svém socialistickém rozvoji máme v naší zemi, jsou naší věcí. Sami je řešíme a nepřipustíme, aby se někdo zvenčí vměšoval do našich záležitostí.

Brežněv v průběhu rozhovorů v Moskvě hovořil o tom, že Jugoslávie je na Západě zadlužená, a vyjádřil pochybnost, zda bude schopna dluhy splácet. Takové obavy jsou neopodstatněné. Zadluženost nepředstavuje pro Jugoslávii problém, který by nebyla schopna vyřešit. Říká se, že proniká cizí kapitál. Ale vy dobře víte, že žádný cizí kapitál do Jugoslávie nepřišel. Sovětský svaz uzavírá dohody s Fiatem, ale na nás útočíte kvůli cizímu kapitálu. To je prostě směšné.

Náš lid v minulosti mnoho trpěl. Je to hrdý lid, který si váží své nezávislosti. Nikomu nedovolí, aby se vměšoval do jeho záležitostí. Své problémy si vyřeší sám. Přejeme si dobré vztahy se všemi socialistickými zeměmi, a zvláště se Sovětským svazem. V žádném případě si nepřejeme, aby se naše vztahy zhoršily. Nedovolíme žádné útoky proti Sovětskému svazu jako státu a jeho lidu. Nedovolíme žádné provokace. Ale vy nesmíte považovat každý článek za causus belli.

Je nám líto, co se všechno stalo. Celý život jsem pracoval na rozvoji dobrých vztahů se Sovětským svazem. Avšak okupace Československa nyní porušila principy vztahů mezi socialistickými zeměmi. Ten krok je největší chybou. Je to strašná chyba.

Sovětský velvyslanec: Je zřejmé, že máme různé názory.

Prezident Tito *zdůraznil, že se takové chyby nesmějí opakovat.*

Tím rozhovor skončil.

Záznam zapsal Jože Smole.[9]

Brioni, 31. srpna 1968

Arhiv Jugoslavije, Beograd, f. 507-CK SKJ, IK CK SKJ – strojopis v srbochorvatském jazyce (latinka) – 21 stran.

9 Jože Smole (1927–1996), jugoslávský novinář a komunistický funkcionář slovinského původu. V roce 1968 byl osobním tajemníkem a vedoucím kanceláře Josipa Broze Tita.

5

Stenografický záznam projevů Josipa Broze Tita na 12. společné schůzi předsednictva a výkonného výboru Ústředního výboru Svazu komunistů Jugoslávie konané 2. září 1968[1]

Ohlásil se sovětský velvyslanec a požádal o přijetí. Seznámili jste se s dialogem, který jsem s ním vedl. Nepřinesl s sebou tištěný dokument, četl ze svého notesu. Četl velmi slavnostním tónem. Sem tam jsem ho musel přerušit, neboť jsem toho měl – přiznám se – až po krk. Nemohl jsem zachovat potřebné dekorum, neboť to, co četl, by každého člověka vyvedlo z míry. V nótě jsou většinou lži, nepravdy a velmi málo pravdy.

On se nedal vyvést z míry. Byl velmi klidný. Vyčkal, když jsem ho přerušil, a potom pokračoval ve čtení. Řekl, to jsem dostal shora, není to můj text. Řekl jsem, vím, že jste to nepsal. Musím říci, že neodešel deprimován. Naopak, rozloučili jsme se důstojně, tak, jak se lidé mají loučit. Nic ho neznervóznilo, zdá se, že má dobré nervy.

Tu nótu, jejíž oficiální znění má zřejmě DSIP.[2]

Marko Nikezić:[3] Nemáme.

Domnívám se, že o té nótě bychom měli diskutovat. Musíme odpovědět na ty věci, ale zvolit přitom formu, která je v takovém případě možná. Tento dokument, můj rozhovor s ním, nemůžeme veřejně publikovat. Jedna věc je to, co mu řeknu mezi čtyřma očima, aby to dumočil svému vedení, jiná věc by nastala, kdyby se to veřejně publikovalo. Z toho by jistě vznikly velké komplikace. Proto prosím na závěr dokument vrátit. V integrální podobě to nemůžeme publikovat. Uvidíme, co z toho můžeme poskytnout veřejnosti. Z toho důvodu musíme vypracovat zvláštní politickou informaci. Nóta následovala pochopitelně po sovětské nótě Rumunsku. Nemáme ještě přesné údaje, o co v Bukurešti šlo, ale jistě se jednalo o něco podobného jako tady: výčitky o psaní tisku, obvinění, že jsou to antisovětské postoje, atd. My jsme v sovětské nótě postaveni do jedné řady s Bonnem, se všemi možnými advokáty kontrarevoluce atd. To nás velmi uráží. Musím konstatovat: každý komunista na to musí reagovat s největším rozhořčením. Musel jsem říci, co si o tom myslím.

Rumuni se zachovali dobře. (Později vám řeknu o rozhovorech, které jsme s nimi vedli.) Musím však zdůraznit, že je to první oficiální akt přímého nátlaku na nás. Řekl jsem sovětskému velvyslanci, že se náš tisk velmi často dopouští chyb a otiskne něco, co není v pořádku, a že je pro nás obtížné něčemu takovému zabránit. Konstatoval jsem však současně, že se sovětskou interpretací jugoslávského tisku nesouhlasím. Řekl jsem – měli jste v těchto dnech příležitost vidět v televizi, co Tanjug publikoval (komentář k moskevským dohodám). To je naše stanovisko k těmto událostem, nikoliv to, co bylo v článku v *Borbě*. Koneckonců *Borba* nám dělá

---

1 Schůze se konala na Brioni. Začala v 9,00 hod.

2 Státní sekretariát ministerstva zahraničí – ministerstvo zahraničí SFRJ.

3 Marko Nikezić (1921–1991), jugoslávský komunistický funkcionář srbského původu, v srpnu 1968 člen předsednictva ÚV SKJ a ministr zahraničí. Ještě v témže roce zvolen předsedou ÚV Svazu komunistů Srbska.

nejvíce starostí. Nevíme, jak s *Borbou*, respektive s těmi, kteří pracují v její redakci, naložit. Budeme muset v této záležitosti něco podniknout. Kromě toho, neuděláme nic, co by mělo ráz protisovětské provokace či charakter nepřátelského postoje vůči Sovětskému svazu jako zemi, proti sovětskému lidu. Nemůžeme však mlčet, když jde o zásadní věci. Musíme bránit socialismus před všemi možnými úchylkami. Těchto principů se za žádných okolností nevzdáme.

Viděli jste, že jsme o tom hovořili, budeme o tom hovořit, respektive psát, ale nepřipustíme propagandu proti Sovětskému svazu.

Existuje řada faktorů (jsou patrné z materiálu, který jste obdrželi), které musíme brát v úvahu. To je otázka ekonomického nátlaku, který proti nám SSSR pravděpodobně uplatní. V některých okrajových věcech již něco podnikli, ale zásadní věci ještě běží. Realizuje se obchodní výměna atd.

Chtěl bych nyní v celé záležitosti, která se týká Československa (a o ní bylo mnohé u nás řečeno), poukázat na jeden moment. Vydejme se cestou zklidňování nálad u nás, nepřipusťme další rozdmychávání vášní. Beztak je velké rozhořčení. Budeme-li klidnit vášně, v žádném případě to neznamená, že schvalujeme jejich činy. Ty jsou strašné. To, co se nyní děje v Československu, je strašné.

(...)[4]

Vidíte soudruzi, nesmíme kolísat a vždy, když již něco budeme psát a hovořit o tom, co tam [sovětští představitelé] udělali, ale ne o tom, co tajně udělali (sic!). Krátce řečeno nesmíme dovolit, aby to vypadalo, že jsme proti československým vedoucím představitelům, kteří na tuto tzv. dohodu přistoupili. Tím bychom jim ztížili situaci v Československu. To je můj názor, a nyní je třeba, abyste se i vy k tomu vyjádřili.

Dnes je nutné seriózně prodiskutovat to, co nás zajímá z hlediska našich vztahů se Sovětským svazem, ekonomických a dalších. Co může vést k jejich zhoršení a jaké z toho mohou vyplývat důsledky. Jak to může poškodit naše některé velké továrny a podniky. Tedy, nesmíme pustit ze zřetele, že sice musíme hájit naše základní principy, ale současně nesmíme učinit nic, čím bychom jim dali záminku, aby znovu nastala situace podobná té, která se vytvořila v roce 1948, tedy aby zrušili všechny ekonomické dohody atd. Očekávám, že něco zruší. Ale musíme se dívat na situaci v celé její šíři a hloubce a rozeznávat, jaké obtíže by nám mohli způsobit.

V roce 1948 jsme se hospodářsky okamžitě obrátili na Západ. Dost nás to stálo a reorientace trvala dlouho. Nyní je pochopitelně naše situace mnohem lepší, než byla tehdy. Ale naše výstavba je v takovém rozmachu a my máme tolik potřeb, že by bylo velmi obtížné řešit situaci, která by mohla nastat.

Je jasné, že souhlasím s názorem, že nesmíme umožnit, aby tento tlak vyústil v naši kapitulaci. Pokud jde o principy a naše stanoviska, potom není prostor k ústupkům. Ale to, co pro nás není důležité, co nemá žádný zvláštní význam a pouze je může iritovat a dávat jim do rukou záminky, od toho musíme dát ruce

---

4 Ve vynechané pasáži Tito informoval o tom, jak sovětské úřady zacházely se zadrženými nejvyššími československými představiteli.

pryč. I když se to v zahraničí nekomentuje pozitivně. Musím konstatovat, že se nyní dost stáhli i Rumuni. Musím však podotknout, že se stáhli po našem doporučení, nikoliv na základě toho, co řekl sovětský velvyslanec Ceauşeskovi. Rumuni teď postupují tak, jak jsme jim radili. A nyní se ukázalo, že je pro ně výhodné, když akceptovali naše rady. Ale zároveň vystupují sebevědomě a nejednají podle toho, co jim řekl sovětský velvyslanec.

To by bylo soudruzi téma pro dnešní diskusi. Je třeba, abyste se k tomu všemu dnes vyslovili.

Já jsem jednal se sovětským velvyslancem tak ostře, neboť jsem se ocitl v pro mě osobně velmi nepříjemné situaci. To, co se stalo, je pro mě velmi urážlivé. Víte, že když jsem byl v Sovětském svazu, slibovali mi, že pomohou vedení KSČ, a žádali mě, abych to učinil i já. Vedení KSČ jsem pomohl, zatímco oni dělali něco zcela jiného. (...)

Josip Broz Tito: Soudruzi, chtěl bych na chvilku vstoupit do diskuse. Z průběhu dosavadní diskuse mám dojem, že se jí prolíná evokace našich dřívějších politických postojů jak k Východu, tak k Západu. V diskusi se projevily rozpory, respektive názorové neshody.[5] Nejdříve se musím zmínit o tom, že jsem se nejvíce podivil, když někteří soudruzi v debatě o otázce tzv. stabilizace prokázali, že ve skutečnosti nevědí, co tato stabilizace znamená. Hovořil jsem o stabilizaci jako první, neboť se domnívám, že je to velmi vážná otázka. Pochopitelně žádná stabilizace, a v tom si nesmíme dělat iluze, nezlepší politiku Sovětského svazu, který má dalekosáhlé plány. V tomto směru se nás však netýká, co si Sovětský svaz myslí a jak bude naši politiku hodnotit. Zajímá nás, jak bude naše úsilí o stabilizaci hodnotit mezinárodní dělnické hnutí, revoluční hnutí, naši přátelé, pokrokové síly ve světě, tedy všichni, kteří se obávají nového válečného konfliktu a kteří mají o Jugoslávii strach. Ať chceme nebo nechceme, Jugoslávie se v mezinárodním měřítku stala jediným faktorem, kterému mnozí věří a který má nyní klíčovou roli při obraně pokrokových zásad, s nimiž se

---

5 Rozpory se projevily především v diskusních příspěvcích Ivana Gošnjaka a Koči Popoviće. Ivan Gošnjak plně podpořil Titova stanoviska směřující k postupné stabilizaci vztahů s Moskvou. Navrhl, aby se jugoslávský prezident setkal s vedoucími sovětskými činiteli. Tito s jeho podnětem nepřímo souhlasil. Vstoupil Gošnjakovi do řeči a konstatoval, že ovšem nepřipadá v úvahu, aby jugoslávská delegace odjela k takovému jednání do Moskvy. Gošnjak dále kritizoval přespříliš razantní vystupování SFRJ na půdě OSN při jednáních o okupaci Československa. Prosazoval zachování dosavadního zahraničněpolitického kurzu. Varoval také před poskytnutím azylu československým představitelům, kteří byli po okupaci zbaveni funkcí. Gošnjak konstatoval: „Za velmi choulostivou otázku, která nás může dovést do velmi delikátního postavení, také považuji problém s eventuálními československými emigranty, kteří – zdá se – počítají, že u nás najdou útočiště. Nepomůže nám ani nějaká zástěrka, pokud by k nám například přijeli jako stipendisté. Je jasné, kdo přijede. Přijedou významní činitelé a forma jejich pobytu jeho podstatu nijak zásadněji neovlivní. Vytvoření politické emigrace z Československa, byť by si to přálo i současné československé vedení, na věci nic nemění. To může být velmi delikátní a pro nás komplikované." Jugoslávský komunistický funkcionář srbského původu Koča Popović (1908–1992) velmi obezřetně, nepřímo, ale zcela jasně kritizoval předcházející Titovy pokusy o sblížení se Sovětským svazem. Požadoval změnu zahraniční politiky Jugoslávie, včetně revize dosavadního odmítavého přístupu k Číně a k Albánii.

dnes ve světě již ztotožnil nejen velký počet lidí, ale i států, jejichž politika vychází z těchto zásad. Je to o to důležitější v daném momentu, kdy Sovětský svaz zasadil tak těžkou ránu dalšímu rozvoji mezinárodního revolučního hnutí, tedy socialismu ve světě. Zřekl se toho, co dříve hlásal, a dnes socialistickými hesly a socialistickým slovníkem maskuje velmocenské ambice. Mám na zřeteli i to, jak budeme situaci vysvětlovat našim pracujícím. Budeme toho muset mnoho vysvětlovat. Máme samosprávu [podniků] a kolektivy pracujících se dnes obávají, co se stane, pokud Sovětský svaz zruší ekonomické dohody. Takové obavy se již v některých podnicích objevily, a objeví v mnoha dalších podnicích. Co s nimi zítra bude, pokud Sovětský svaz zruší dohody? Lidé nyní, zvláště v těchto kolektivech, velmi pozorně sledují, co píše náš tisk, zda nepřilévá olej do ohně a zda Svaz komunistů Jugoslávie schvaluje takový způsob psaní nebo neschvaluje. Mám za to, že je nutné zabránit takovému přilévání oleje do ohně. Musíme před těmito kolektivy přesně předestřít vše, co by se mohlo stát, přestože si nepřejeme, aby došlo ke konfrontaci, tedy k dalšímu zhoršení vztahů se Sovětským svazem. Nesmíme se zbavit zodpovědnosti za další vývoj. Musíme se před naším lidem, před našimi kolektivy a před celým pokrokovým světem zavázat, že podnikneme taková opatření, že zaujmeme taková principiální stanoviska, která budou dominantním rysem naší zahraniční politiky. Nemůžeme se tomu vyhnout, nemůžeme to podcenit. Musíme jasně našim pracujícím vysvětlit, jaká je současná situace, jaká může být zítra, co čeká naše kolektivy, pokud by dnes či zítra postihlo naši zemi něco podobného, co se stalo v Československu či se může stát v dalších zemích – v Polsku, Maďarsku i Rumunsku. Všude, kam by Sovětský svaz vtáhl, vzal by věci brutálně do svých rukou a svou velikou vojenskou silou by zcela zlomil jakýkoliv odpor. Náš systém samosprávy pracujících by v takovém případě nečekalo nic dobrého. Je nutné jasně zdůraznit, že se v sázce ocitá naše vnitřní zřízení, systém samosprávy pracujících, systém našeho socialistického rozvoje. Musíme to všestranně objasnit dělníkům a všem našim pracujícím.

Nikdo ze soudruhů, ani Gošnjak a další, kteří se vyslovovali pro stabilizaci situace, nenavrhoval, abychom v něčem ustoupili ze svých zásad. Ani já bych takový postup nepovažoval za otupování napětí. Když jsem hovořil o stabilizaci situace, měl jsem na mysli nutnost zodpovědného postupu, aby si lidé uvědomili, co píší, a ne aby každý psal, co se mu zlíbí. Vezmete – jaké chcete – naše noviny. Všude se doširoka rozepisují. Je pravda, že to, co se děje v Československu, jsou tragické události. Je pravda, že je těžké porozumět tomu, jak může takto postupovat země, která tvrdí, že vybudovala socialistický systém. Když jsem hovořil o potřebě stabilizace, chtěl jsem, abychom se vyvarovali publikování senzačních zpráv, ale abychom se orientovali ve směru principiální obrany našich postojů. V každém případě musíme důstojně reagovat na pomluvy a na všechno, čím nám škodí. Nesmíme mlčky přecházet to, co oni říkají v jejich tisku, rozhlasu, televizi atd. Mám za to, že náš tisk nedostatečně reflektuje tato naše stanoviska. To jsem měl na mysli, když jsem hovořil o stabilizaci situace, aby se psalo zodpovědně, a v žádném případě nezodpovědně. To je stabilizace. Ale její charakter je jiný, než pochopili někteří diskutující. Soudruzi, říkám to z toho důvodu, že musím přiznat, že dnešní diskusi sleduji s velkým znepokojením. Taková diskuse neodpovídá závažnosti situace, s níž jsme konfrontováni. Ukazuje

se, že nejsme jednotni. Když jsem předtím říkal, že je to výrazem našich dřívějších politických neshod, říkal jsem to pro ilustraci a nekonkretizoval jsem to. Existují lidé, kteří hovoří o tom, zda jsme správně postupovali, když jsme se vydali cestou spolupráce se Sovětským svazem. Kritizují, že jsme byli vůči Sovětskému svazu příliš pozorní. Kritizují, že jsme za žádnou cenu nechtěli poškodit naše vztahy atd. Myslím, že se tito lidé dopouštějí chyb, že se dopouštějí závažných chyb. To by se stávat nemělo. Neboť my jsme takovým přístupem k Sovětskému svazu, tím, že jsme ho hájili v zahraničí, že jsme ho hájili v Africe, všude, kde jsme byli, hájili jsme ho jako socialistickou zemi, jako zemi, která vede mírovou politiku, tím jsme si v těchto zemích vytvořili ohromný kapitál. I kvůli tomu nám budou v budoucnosti věřit. Sovětský svaz podvedl (může se říci podvedl) naše naděje, že bude [ve své politice] stabilní, důsledný, že bude nejsilnější socialistickou zemí, i vojensky, ve všech směrech, že bude důsledným bojovníkem proti různým záměrům imperialistů. Nechali jsme se podvést, ale neztratili jsme tím naši prestiž. Naopak jsme ji ve světě posílili, a to tím, že jsme jasně a nekompromisně prezentovali náš názor týkající se jejich akce v Československu a jejich další záměrů.

Teď před námi vyvstává otázka, zda můžeme měnit naši zahraniční politiku a co je na ní třeba změnit. Není to jasné, ani jedné ani druhé straně, neboť každý myslí změnou zahraniční politiky něco jiného. Na jedné straně se zahraniční politika mění kvůli tomu, že jsme se zklamali, a kvůli tomu, že jsme zaujali nekompromisní postoj vůči postupu Sovětského svazu, který již nemůžeme hájit. Nemůžeme tvrdit, že jeho politika je správná, že Sovětský svaz nemá ty či ony záměry. Na druhé straně se jiní domnívají, že by bylo nyní možné více se přiblížit k Západu, více se opřít o Západ. To by byla chybná politika, neboť v takovém případě bychom ztratili naše spojence. Ztratili bychom je v zemích, kterým hrozí nebezpečí. Neboť nyní se ocitli v ohrožení všechny malé země. Co můžeme zítra očekávat, že učiní Amerika, které se nyní otevřela možnost postupovat stejně jako Sovětský svaz. Minule jsem řekl, že pokud Američané napadli Vietnam, respektive pokud se zde vměšují, pozvala je legální vláda, a zde [v Československu] je nikdo nepozval. Zde postupovali ještě hůře než Američané. Nemůžeme Američanům nikdy odpustit, že útočí na nezávislou zemi, kterou je severní Vietnam, že ji bombardují, devastují. Naše stanovisko musí být konsekventní. Musíme rozhodně odsuzovat americkou agresi ve Vietnamu. Ale nemůžeme být indiferentní ani vůči postupu Sovětského svazu v Československu. Dostali jsme se, abych tak řekl, do pěkné kaše. Na jedné straně musíme udělat vše, co můžeme, pro rozvoj našich kolektivů pracujících, zachovat možnost jejich dalšího rozvoje, zabránit tomu, aby v ekonomických vztazích s východoevropskými zeměmi došlo k větším komplikacím. Bohužel tyto obtíže nastanou a musíme býti připraveni našim kolektivům objasnit, že obtíže nesouvisejí s tím, že jsme zaujali zásadový a správný postoj, ale že oni s námi zhoršují ekonomické vztahy, protože se nezřekli stalinistické praxe, kterou uplatňovali v roce 1948. Musíme přesvědčit pracující, aby pochopili příčiny nátlaku a očekávali, že pravděpodobně přijde chvíle, kdy si bude třeba ještě více utáhnout opasek. Musíme je však přesvědčit, že i v takové situaci stojí za to žít a bojovat za principy socialismu, které svými stanovisky hájíme. Stojí za to bojovat, neboť je to v zájmu dalšího rozvoje socialismu v celém světě. To je

velký úkol. Každému z nás musí být jasné, že musí vynaložit všechny své síly a schopnosti pro to, aby to naši pracující pochopili. Pokud to neuděláme, pokud tomu naši pracující nebudou rozumět, pokud se budou zajímat pouze o své vlastní ekonomické zájmy, potom by se tím narušila naše jednota. To by vytvořilo úrodnou půdu pro činnost všech možných cizích služeb, především sovětských služeb, aby vyprovokovaly vnitřní spory, tedy aby mohly rozbíjet naši zemi zevnitř, tedy naši jednotu. Posílení naší jednoty nikdy nebylo důležitější než dnes. Naše jednota měla v roce 1948 ještě – abych tak řekl – zánovní charakter, opírala se o základ vytvořený ještě za války a spojený společně prolitou krví. To nás spojovalo, to tmelilo naši jednotu. Po válce, v průběhu procesu výstavby naší země došlo k celé řadě různých konfliktů atd., objevily se různé názory. V tomto směru jsme se chovali příliš blahovolně. Předpokládali jsme, že nastoupilo období věčného míru, že Jugoslávii nikdo neohrožuje, že existuje v jistém smyslu permanentní nebezpečí ze Západu, ale že za námi stojí Sovětský svaz.

Naše dnešní postavení, naše situace je velmi těžká. Ale na druhé straně platí, že Jugoslávie má ohromnou možnost rozvíjet svou aktivitu ve světě. Nesmíme zapomínat, že celý svět sleduje, jak si budeme počínat. Nikdo ve světě by nás nechápal, pokud bychom se kvůli vlastnímu prospěchu zřekli našich zásad, kdybychom se snažili vyklouznout, kdybychom strkali hlavu do písku. Současně však musíme hájit naši nezávislost a náš systém tak, abychom jim neposkytovali záminky k útokům a aby nás jednoho dne nenapadli i jinými prostředky než propagandistickými. Nikdo by nám to nemohl odpustit. Považují nás za zemi, která doposud ve světě hájila své principy a názory, která v celém předcházejícím období kvůli těmto principiálním stanoviskům a názorům mnoho obětovala a musela se kvůli tomu zříci i mnoha svých potřeb atd. Kdybychom se dnes především snažili proklouznout, potom bychom všechno prohráli. A přitom bychom na druhé straně nic nezískali. Nesdílím názory, které vyslovili někteří soudruzi, že nemůžeme nic dělat ve vztahu ke zmíněným socialistickým zemím. Tedy nesouhlasím se stanoviskem, že je vše hotovo, že vše skončilo. Naopak, dívám se na celou situaci jako na počátek vnitřních procesů. Neříkám, že si máme dělat iluze, že tyto procesy v Sovětském svazu nyní náhle zesílí, že zesílí vliv pokrokových sil, respektive těch, které byly aktivní v antistalinistické linii zvláště po XX. sjezdu KSSS atd. Nevěřím, že by to mohlo jít tak rychle. Ale faktem je, že tyto síly existují.

(...)

Krátce řečeno, musíme zde nyní tyto otázky podrobit hluboké analýze, a nikoliv se předhánět v debatách, kdo měl pravdu v minulosti a kdo ne. Nemohu říci, že jsem nebyl zklamán. Zklamal jsem se. Nemůže mi však nikdo vyčítat, že jsem neudělal vše pro zlepšení vztahů mezi Jugoslávií a Sovětským svazem. Stejně tak jsem se snažil, aby se nezhoršily naše vztahy se západními zeměmi, neboť naše politika aktivní mírové koexistence je známa po celém světě. To je politika rovnoprávné spolupráce se všemi státy a národy. Náš postoj nikdy nebyl provokativní. Důsledně jsme vedli boj proti akcím imperialistů, zvláště amerických ve Vietnamu. Pouze musím říci, že v našich vztazích s Amerikou byli Američané více tolerantní vůči našim útokům na jejich imperialistické akce, neboť Američané cítili, že v jistém smyslu

nemají v tomto směru morální právo nám něco vyčítat. Nedávno jsem řekl americkému velvyslanci, když jsem vyhověl jeho žádosti o přijetí – kromě toho, co jsem sdělil již vám – že se Amerika nesmí domnívat, že se jí nyní otevřel prostor, aby postupovala tak, jako postupuje Sovětský svaz. Tedy aby se nyní vydala rdousit a okupovat malé země. Myslel jsem přitom především na Kubu, ačkoliv jsem se o ní přímo nezmínil. Řekl jsem americkému velvyslanci, že by naopak nyní měli korigovat svou politiku, neboť nyní se jim nabídla příležitost k jisté korekci politiky. V opačném případě by to ještě zhoršilo atmosféru ve světové politice a Američané by si – pokud by pokračovali dosavadní cestou – ještě zhoršili reputaci. To jsem jednoznačně řekl americkému velvyslanci. On o tom všem nepochybně informoval americkou vládu.

Ještě jednou se vracím k otázce našeho vnitřního rozvoje, k opatřením, která musíme udělat. Zda opatření, která jsme doposud podnikli ve vojenské a bezpečnostní sféře, byla potřebná či nikoliv. Domnívám se, že tato opatření byla nezbytná a že musíme i dále tímto způsobem postupovat. Mám za to, že si nesmíme dělat iluze, že jsme [se Sovětským svazem] v přibližné rovnováze sil. Ani zdánlivě. Avšak pokud bychom zavřeli oči a pouze mžourajíce čekali, zda nás napadnou či ne, to by bylo navýsost hloupé. Musíme podniknout všechna opatření. Otevřeně jsem to řekl sovětskému velvyslanci. Řekl jsem mu, že budeme rozhodně bránit naši nezávislost, a to proti každé straně, proti každému, kdo by se nás pokusil ohrozit.

Napadení naší země je docela možné. Je možná pravděpodobné. Pokud budou natolik zaslepení, pokud se dají unést svými velmocenskými ambicemi, pokusí se ovládnout prostor, na kterém se již v Jaltě dohodli – a možná ještě více než to. V takovém případě není útok na naše území vyloučen. Avšak oni říkají, a tak to slyšíme z různých stran, že Jugoslávie není Československo, že jugoslávští vedoucí představitelé nejsou českoslovenští vedoucí představitelé, že by Jugoslávie byla příliš tvrdým oříškem atd. Je však otázkou, zda na to budou brát ohled či ne. Nevěřím, že by hrozilo nebezpečí bezprostředního přímého útoku, ale musíme si být dobře vědomi, že možnost útoku existuje. To říkám i z toho důvodu, že jim nesmíme dát zbytečnými provokacemi záminku. Musíme před celým světem ukázat a dokázat, že jsme to byli my, kteří udělali vše pro zabránění zostření napětí, ale přesto jsme museli nakonec vstoupit do konfliktu bez ohledu na možné ztráty.

Jsem přesvědčen, že v takovém případě bude celý svět stát na naší straně. Nepotřebujeme imperialisty jako spojence. Nepožadujeme, aby byli našimi spojenci. Oni by byli našimi spojenci proti naší vůli a sledovali by přitom jen vlastní zájmy. I to musíme mít na mysli. Nevím, na čem všem se dvě supervelmoci domluvily, ale musíme být připraveni i na to, že mezi nimi existují alespoň dílčí dohody o tom, kam až se jedna z mocností může rozšířit a tak podobně. To je možné. S tím musíme počítat. V takovém případě budeme muset bojovat na dvě strany. Všechny tyto možnosti existují. Nemyslím však, že by mohli tímto způsobem okamžitě postupovat. Ale s tímto, se všemi aspekty těchto nebezpečí musíme počítat.

Jsme konfrontováni se všemi těmito nebezpečími, která na nás číhají. Vyvstává proto otázka, co musíme nyní dělat? Musíme koordinovat naše postoje, jednotně hodnotit nebezpečí, která nám hrozí, jednotně hodnotit naši úlohu ve světě, úlohu

socialistické země, která jako jediná důsledně zůstala na cestě správné interpretace[6] a důsledného, pevného prosazování rovnoprávné, všestranné a soudružské spolupráce se všemi pokrokovými silami.

Dále si myslím, že budeme muset ještě diskutovat, mnohokrát diskutovat. Na této schůzi nemůžeme dokončit vše, co jsme si dali za úkol. Musíme všechno, soudruzi, dobře promyslet. Prostudujte všechny otázky a znovu se setkáme, neboť musíme vypracovat konkrétní plány. Nyní má svůj vojenský plán pouze Jugoslávská lidová armáda. Avšak nemáme vypracován komplexní plán, který by zahrnoval celou naši zemi, aby celá země byla vojenským terénem nebo vojenským táborem, aby celá Jugoslávie byla pro nepřítele horkým kamenem, aby byla horkým kamenem v každém městě a v každé vesnici, v každém koutku naší země. To musíme udělat. Naše lidi na to musíme již nyní připravovat. Neboť to nám pomůže. Bude to v každém směru prospěšné. Kolektivům budeme snáze vysvětlovat všechny problémy. Naše kolektivy přitom nemohou stát stranou těchto příprav. Když potenciální nepřítel zjistí, že se celý národ připravuje k obraně, a to k obraně za každou cenu, když se přesvědčí, že své za nic nedáme, ještě dobře zváží, než se rozhodne k útoku.

Nechtěl bych nyní podrobně hovořit o všech myšlenkách, kterými se trápím. Mám za to, že se budou snažit jít i parciálně proti nám. Je jasné – a někteří soudruzi to již řekli – že jsme to my, a ne Rumunsko, kdo jim leží v žaludku. Tvrdil jsem to od prvního dne. Rumunsko má systém, který je podobný systému v Sovětském svazu. Nezahájili kampaň proti Rumunsku kvůli systému v Rumunsku. My jsme ti, které by rádi porazili a zaokrouhlili tak ten tzv. socialistický lágr. Jsou k tomu strašně nuceni kvůli našemu společensko-politickému systému a mezinárodnímu postavení.

Musím zdůraznit, že musíme být obezřetní ve vztahu k agenturním sítím, které u nás působí. V žádném případě se nesmíme unášet iluzemi, že tyto agenturní sítě nejsou nebezpečné. Jsem přesvědčen, že musíme předem vědět, komu musíme předem zabránit v aktivitě, aby naši nepřátelé nemohli počítat s těmito lidmi, respektive vědět, jak bychom ve správném okamžiku zabránili, aby se mohli o tyto agenturní sítě opřít. V roce 1948 jsme bez jakékoliv sentimentality zabránili agenturním sítím v činnosti. Tehdy, v roce 1948 a ani později jsme nebrali ohled na Stalinovu moc a autoritu, kterou tehdy měl. Dělali jsme si své. Myslím, že jsme dobře a efektivně postupovali. Někteří z bývalých informbyrovců,[7] kteří jsou proti naší politice, dnes již zvedli hlavu. My však klidně sledujeme, co dělají. Každému, kdo se nyní znovu projeví jako protivník našeho společensko-politického systému, jako protivník samosprávy, jako protivník naší nezávislosti, musíme okamžitě zabránit v činnosti. Nesmíme v této záležitosti sklouzávat k jakékoliv sentimentalitě. Naopak musíme postupovat velmi ostře. Jsem pochopitelně proti tomu, abychom v této záležitosti zahájili nějakou kampaň. Jsem proti tomu, abychom najednou zahájili kampaň. Ještě jsme se nedostali do takové situace. Je možné, že i taková situace

---

6 Chybí slovo. Zřejmě *marxismu-leninismu*.

7 Jako informbyrovci byli označováni jugoslávští občané, kteří se v roce 1948 odmítli ztotožnit s odmítavým postojem vedení KSJ k tzv. 1. rezoluci Informačního byra komunistických a dělnických stran. Později byl tento termín rozšířen na všechny Titovy domácí odpůrce „zleva".

může nastat. Ale prozatím ještě není. Současně je načase, abychom zakročili proti těm, kteří vystupují proti naší politice a zaštiťují se přitom hesly, že i pro ně platí demokracie. Lid sleduje, jak proti takovým lidem postupujeme. Nesmíme jim dovolit, aby intrikovali proti našim zájmům, jak se jim zlíbí. A již vůbec nesmíme připustit, aby v naší armádě působili jednotlivci, kteří by projevovali názory, jež se liší od stanovisek, která zastáváme my, na kterých se shodly naše politické orgány. Důstojníci v armádě nemohou mít protichůdné názory, nemohou například diskutovat o tom, zda jsme správně postupovali, když jsme se nyní pohádali s Rusy atd. Tyto důstojníky nesmíme tolerovat. Nesmíme připustit, aby takoví důstojníci velili našim vojákům, které jsme jim svěřili. Ale naštěstí je takových jevů velmi málo. Jugoslávská lidová armáda je při komplexní podpoře naší politiky monolitní.

Vstoupil jsem do diskuse. Zdůrazňuji: Sjednoťme lépe naše stanoviska ke všem aktuálním problémům.

Koča Popović: Diskuse musí probíhat tak, aby při ní zůstalo právo „bouchnout do stolu". Vyhrazuji si pro sebe toto právo, pokud se to, co bylo řečeno, vztahuje na mě. Jinak to být nemůže! Nemůžeme dospět ke společnému stanovisku, pokud nebudeme diskutovat. Není dobré, pokud to označuješ za žvanění.

Josip Broz Tito: Je to žvanění.

Koča Popović: Prostřednictvím svobodné diskuse podle schopností každého účastníka.

Josip Broz Tito: Takový přepych si dnes nemůžeme dovolit.

Koča Popović: To není přepych, naše diskuse je potřebná a nezbytná.

Josip Broz Tito: Doufám, že se bude méně debatovat a že budeme střízlivěji hodnotit situaci a lépe pracovat. To jsem chtěl říci.

(...)[8]

Josip Broz Tito: Chtěl bych krátce informovat o našich rozhovorech s Ceaușeskem. Rumuni a osobně Ceaușescu žádali, aby se s námi setkali, aby s námi diskutovali. Bylo dohodnuto, že se setkáme tady na Brioni. Byl jsem v Bělehradu, ale řekl jsem, že se setkáme na Brioni, aby schůzka zůstala utajena. Ve stejný den dopoledne bylo potvrzeno, že přijedou na Brioni. Byl jsem připraven odletět na Brioni. V pět odpoledne jsem měl v Pule očekávat Ceaușeska. Avšak dvě hodiny předtím, než bylo třeba odcestovat, oznámili, že nemohou odjet na Brioni, ale že by si přáli, aby se setkání uskutečnilo někde na hranici. Navrhovali Turnu Severin. Odpověděli jsme, že se můžeme setkat ve Vršci. Odpověděli pozitivně. Tedy měli jsme dohromady hodinu na to, abychom se připravili a odjeli do Vršce.

V pět hodin jsme se setkali ve Vršci. Rumuni se jako první ujali slova. Ceaușescu mluvil o tom, co všechno v Rumunsku podnikli, a zvláště jak hodnotí současnou situaci. Řekl, že vědí, že se proti Rumunsku shromažďují vojska. Mají o tom zprávy z mnoha zdrojů. Z jejich vystoupení bylo patrné, že k celé záležitosti přistupují seriózněji než na počátku, kdy Ceaușescu ostře vystupoval, nechával se unést. Nyní zaujali poměrně dobrý postoj. Velké národní shromáždění Rumunska přijalo rozhod-

8 Po čtvrthodinové přestávce.

nutí o obraně země, tedy že budou bránit svou suverenitu a nezávislost. Současně však, jak vysvětlil Ceaușescu, jsou názoru, že musí podniknout opatření, která by poněkud změkčila jejich původní postoj. Tedy nebudou měnit jeho základní principy, ale zformulují jej jinak, z taktického hlediska mírněji. S tím vším jste seznámeni, neboť jste dostali písemnou informaci o rozhovorech ve Vršci. Proto se ve svém vystoupení omezím pouze na to, co zmíněná písemná informace neobsahovala.

Nejdříve vznesli otázku, a to formou prosby, zda bychom mohli otevřít naši hranici s nimi, neboť to je jediný úsek hranice, který je nyní pro ně velmi důležitý. Tedy aby pro ně zůstala otevřena, aby odtud mohli eventuálně v případě potřeby dostávat pomoc, zbraně atd.

Odpověděl jsem, že jsme názoru, že jejich požadavek je oprávněný. Hranici s nimi neuzavřeme a budeme se jim snažit poskytnout pomoc, jakou budeme moci. Ptali se, co se stane, pokud vojska Varšavské smlouvy vstoupí na naše území, v jejich týlu je oddělí a izolují. Odpověděl jsem, že na naše teritorium nesmí vstoupit žádná cizí vojska. V takovém případě bychom museli bojovat i my. V takovém případě nebudeme klidně přihlížet, že někdo přechází přes naše území. V tomto směru mohou být Rumuni zcela klidní.

Dále jsme diskutovali o jejich případném boji a jejich ústupu. Pokud by se rumunská vojska stáhla za naši hranici, museli bychom je podle mezinárodního práva odzbrojit. To stanoví mezinárodní právo pro případ, že nejsi účastníkem války. Tuto informaci nepřijali lehce. Tedy odzbrojili bychom je ne v tom smyslu, že bychom Rumunům konfiskovali zbraně, pouze bychom jim je zadrželi. Zbraně by zůstaly i nadále rumunské, pouze by byly pod naší kontrolou. Konstatovali, že v případě útoku na Rumunsko by došlo i k útoku na Jugoslávii. Řekl jsem, že to by byla jiná věc. My se však musíme řídit mezinárodním právem. V případě, že nejsme ve válce, musíme ty zbraně odebrat. Nemohou po nás chtít, aby, pokud budou zahnáni za naše hranice, pokračovali v boji i na našem území. V takovém případě bychom před mezinárodním veřejným míněním vypadali jako provokatéři.

Pro ně to byla těžká rána. Přesvědčovali nás: Nezůstanete mimo, vás stejně napadnou atd. Řekl jsem: Dobře, pokud nás napadnou, nastane jiná situace. Nemůžeme však nerespektovat zásady mezinárodního práva. Tedy celá věc se točila kolem toho.

Nakonec se Ceaușescu zeptal: Poraďte nám, soudruhu Tito, co bychom měli nyní dělat. Odpověděl jsem, buďte více, abych tak řekl, flexibilnější, nedávejte svými vystoupeními důvod k záminkám, neprovokujte atd. Zaměřte se na uklidnění situace, neboť je důležité, jak svět bude hodnotit situaci, pokud dojde k útoku. Zda se bude říkat, že i vy jste k tomu přispěli, anebo jde o ryzí invazi proti vaší zemi, k níž jste neposkytli žádnou záminku.

To s díky akceptovali a potom také tak postupovali. Tak se vytvořil jejich flexibilnější postoj, který se nyní odráží v jejich projevech, které pronášejí v Rumunsku. Sblížili se nyní s lidem, zdá se mi, že velmi úzce. Pronášejí řeči. Nikde neprovokují. Hovoří klidně, ale neopustili koncepci obrany země, pokud bude nezbytná. Tedy důvodem jejich flexibilnějšího postoje nebyly hrozby ze sovětského velvyslanectví. Myslím, že jednali podle našich rad. Nejsou bojácní. Nedají se zastrašit. Hrozby Sovětského svazu je nezastrašily.

Domnívám se, že Rumuni jsou pevně odhodláni bránit svou nezávislost. Všestranně se na to připravili. Znovu aktivovali ozbrojené dělnické oddíly, které dříve přestaly působit. Znovu jim dali zbraně. Celou zemi připravují k odporu. Krátce řečeno, vědí, že jejich síly nebudou natolik efektivní a tolik účinné, aby mohli čelit útoku, který by přišel ze tří stran, Maďarska, Rumunska[9] a Bulharska. Přesto mají za to, že bude lepší bránit se než odevzdat zbraně, respektive než se nechat okupovat, jak se nechalo Československo. Jsou si vědomi, co by je potom čekalo.

To je v zásadě všechno, o čem jsme diskutovali. Vedli jsme tedy rozhovory o politických, taktických i strategických aspektech. Jednání se zúčastnil Bodnăraş, který byl jednu dobu velitelem rumunské armády.

Rumuni prohlásili, že učiní vše pro to, aby jim neposkytli záminku k agresi.

Prohlásil jsem, že předpokládám, že se za vším skrývá dalekosáhlý plán. Pravděpodobně Rumunsko nyní nenapadnou. Avšak pokud ho napadnou, pak jde o součást realizace dlouhodobého plánu, který mají již předem rozpracován. Prohlásil jsem, že v Rumunsku musí brát ohled na to, že my jsme ze všech stran také obklíčeni, i když přímo nehraničíme s Rusy. Máme však západní hranice. Nevím, o čem tam přemýšlejí, jaké mají styky, na čem se [Sověti] dohodli s Američany. Musíme mít naše síly rozmístěny na všech frontách, na všech hranicích, a v tomto smyslu musí chápat náš postoj k jejich požadavku, abychom přijali jejich armádu.

Domnívám se, že to, co nám Rumuni říkali o svém odhodlání k odporu, realizují. U nich je dosti silný nacionální moment. Celý národ bude pravděpodobně klást odpor. Rumunské vedení ho na něj připravuje.

Řekl jsem, že podle naší analýzy by prvním objektem útoku byla Jugoslávie, neboť my jsme ti, se kterými Rusové mají od roku 1948 neustálé konflikty. Neustále nás kritizují, neustále nesouhlasí s naším vnitřním systémem. Prohlásil jsem, ve vašem případě nebudou moci přijít pod záminkou ochrany hranic Sovětského svazu. Nesousedíte ani s jednou imperialistickou zemí. Máte hranice pouze s Jugoslávií. Jugoslávie je však socialistická země. Pokud nenapadnou Jugoslávii, pravděpodobně nenapadnou ani vás. Na druhé straně musíte však počítat i s tím, že právě kvůli tomu, aby ještě více ohrozili Jugoslávii, může dojít i k dalšímu zvýšení nátlaku na Rumunsko. To bylo v zásadě vše. Nechtěl bych zbytečně prodlužovat své vystoupení. Existuje zápis. To je vše. Byl jsem tam já, Kardelj, Plavi a Veljko.[10]

Ceauşescu přivedl jen Bodnăraşe.

Arhiv Jugoslavije, Beograd, f. 507-CK SKJ, IK CK SKJ – strojopis v srbochorvatském jazyce (latinka) – 24 stran.

Článek vyšel v rámci výzkumného záměru „Vývoj společnosti českých zemí v kontextu evropských a světových dějin".
(CEZ: I 13/98: 112100004)

---

9 Přeřeknutí; správně *Sovětského svazu*.

10 Veljko Vlahović (1914–1976), jugoslávský komunistický funkcionář černohorského původu. V roce 1968 člen předsednictva a tajemník výkonného výboru ÚV SKJ.

Summaries

Conflicts and Rivalry in the Soviet Leadership after World War II: Soviet History in Recent Publications by Russian Authors
Michal Reiman

The author bases his article on many works of literature recently published on the topic. This is not, however, merely a review essay. It also provides a picture of events at the top-level of the Soviet leadership as they appear from these new works. On a number of points this picture is fundamentally different from the usual descriptions of the topic.

The conflicts in the Soviet leadership after World War II, according to the author, grew out of the power ambitions of its members. But because they took place against the background of complicated international politics and the situation at home, they were also influenced by material and ideological factors. The main actors in these conflicts were not rival groups of Stalin's potential successors. Rather, it was Stalin who initiated the changes in personnel and the politically motivated secret-police terror. The relationship between him and other members of the Soviet leadership, and, above all, the members of the middle generation, was marked by great differences in experience, influence, and authority and also the nature and symbolism of the régime, which placed a single highly lauded leader at its head. One particular source of continuous tension consisted in the relations between Stalin and Molotov. Since Stalin saw him as his potential rival and successor, he tried to squeeze him out of key positions and even to eliminate him from politics altogether.

The relations between Stalin and the top members of the middle generation of the Party experienced a serious rift just after World War II. That was largely the result of Stalin's support of Zhdanov and his political circle; that support had made possible the grouping of the apparat of the 'Russian party', which was trying to achieve dominance in the leadership. Consequently, a successor leadership began to form 'behind Stalin's back'; its main figures were Molotov and Zhdanov. Stalin reacted by undermining Molotov's power position and construing what is known as the 'Leningrad Affair', in which he had a number of important representatives of the middle generation executed. He thereby weakened and destablized the Soviet

leadership and caused a lasting trauma in the Soviet apparat class. After originally being outside the core of the successor group, the Malenkov-Beria duo made their way to the fore. These two men had great organizational and management experience but were lacking a broader base among the apparatchiks and the public. Not one of them, though for different reasons, had the prerequisites to become the leading figure in the Soviet Union. They conformed to Stalin's policy, which was marked by advanced geriatric schizophrenia and dementia, yet developed a set of critical views, which made possible a transition to positive solutions and changes in foreign and domestic policy.

The conflict between Stalin and the middle generation of the Party, argues the author, came to a head at the 19th Congress of the CPSU in October 1952 and was caused by Stalin's attempt to change the composition of the Soviet political leadership; further escalation was eventually marked by the antisemitic 'doctors affair', which Stalin evidently wanted to use to bring about changes in the leadership. The resistance to Stalin's plans came mainly from Beria and Malenkov, who took power after Stalin's death, and introduced a set of measures that constituted the beginning of de-Stalinization. Both men were 'outsiders' to the Soviet political élite but they were not the principal 'baddies'. While they bore clear responsibility for the crimes of the Stalin régime, that was essentially the same responsibility as held by other members of the middle generation of the leadership – they had carried out the crimes, but had not been the originators of them. The author believes that complicity for the Stalin-era crimes did not prevent Beria and Malenkov, in their 'hundred days' between March and June 1953, from influencing post-Stalinist Soviet politics profoundly and for years to come. The doing away with the 'cult of the personality', the breaking up of the Stalinist system of mass repression, the introduction of legal and political rehabilitation, steps for a basic détente between East and West, the re-orientation of the economy towards satisfaction of consumer wants of the population, the suppression of attempts by Russians for dominance in the Soviet Union, and proposals for the relaxation of tensions between the Soviet Union and its satellites – all that, though often only in nascent form, comes from the intellectual arsenal of Beria and Malenkov and was the starting point for Khrushchev's policy. Good and evil are not divided by a distinct line in history; in totalitarian régimes their relationship is distorted by the nature of the system, its ideology, and mentality. When studying contemporary history, the author concludes, there is no greater offence than to adopt tendentious ideological and political constructs of the time under examination.

Czechoslovak in 1956:
Concerning the History of De-Stalinization in Czechoslovakia
Jiří Pernes

Political relaxation in the Soviet Union and certain other countries of the Soviet bloc, which began immediately after Stalin's death, appeared more markedly in 1956,

after the 20th Congress of the CPSU. Some members of the Czechoslovak Communist Party (CPCz) were increasingly demanding that the Party abandon the dogmatic legacy of Stalin. More than two hundred basic organizations of the CPCz came forth with a demand for an extraordinary Party congress where a new 'general line for the building of socialism' could be laid down. The CPCz leadership balked at the demand, fearing an extraordinary congress where rank-and-file Party members could use complex procedure to interfere with the composition of the Party leadership and sweep it from office. Consequently, instead of an extraordinary congress they successfully pushed for a state-wide CPCz conference of select members of the District Committees of the Party. These members had no interest in fundamental change, and only confirmed the mandate of the existing Party leadership and expressed support for the existing political course. They did, however, pay lip-service to condemning the 'mistakes and errors' of the preceding period, and rejected the 'cult of Stalin'. Alexej Čepička, a CPCz Politburo member and Minister of National Defence, became the sacrificial lamb, and was consequently stripped of all his Party and state functions in April 1956.

Part of society did not agree with this sort of approach, and said as much at the second Congress of the Czechoslovak Writers' Union in April 1956 and in spontaneous student demonstrations during the 'majáles' festivities in various places throughout Czechoslovakia in April and May. In both cases demands were made for increased democratization of public life and for individual freedom. The state leadership tried to calm the stormy situation with a number of extraordinary measures, particularly in the social sphere, which sought to achieve an increased standard of living for the whole population. Retail prices were twice reduced, some categories of employees were given wage increases, and new legislation was passed guaranteeing other important advantages in the social sphere.

The situation in Czechoslovakia was also influenced by developments in neighbouring countries, particularly in Poland and Hungary. Though first accepted with evident sympathy, the Hungarian anti-Communist revolution in October and November 1956, which involved much violence, put a damper on the mood for reform among more active groups of Czechoslovak society, particularly among the intellectuals, students, and some rank-and-file members of the CPCz. Many of those who had in the spring of 1956 called for political change, changed their position in the autumn of that year, under the influence of Hungarian events, and were now expressing support for the CPCz leadership. That circumstance, together with extraordinary measures, eventually calmed the situation in Czechoslovakia and buttressed the position of the Party. In the following years those who had most actively tried to achieve political reform, were persecuted.

Reviews

The Life of Václav Havel in Fifty-five Vignettes by the British Political Scientist John Keane

Jiří Suk

John Keane, *Václav Havel: Politická tragedie v šesti dějstvích*. Trans. from the English by Jiří Vaněk. Prague: Volvox Globator, 1999, 432 pp.

The review has two parts. The first is a critical assessment of the biography, the second adds factual information concerning the December 1989 agreement between Václav Havel and Alexander Dubček on who would get which of the two top-level state offices. Keane's large book on the life of the Czech writer, dissident, and politician Václav Havel is a text that, with its controversial content, virtually begs for a critical reaction. The reviewer argues that various shortcomings in the book dominate some the contributions Keane's research and interpretations make to our understanding of Havel. These shortcomings are in the areas of historical fact, historical critique, and presentation. The description of Havel's life up to the mid-1980s is a true contribution and is at times inspirational (one thinks in particular of where Keane discusses Havel's entry into literary and public life). The case is quite the opposite, however, in the passages dedicated to Havel's activity before the collapse of the Communist régime, in the period of what is known as the 'Velvet Revolution', and, later, Havel's terms in office as President. In these cases Keane abandons critical work with primary sources and neglects the facts, expresses events imprecisely, and sometimes severely misinterprets events. Above all Keane has failed to emphasize what is essential about Havel's activity in the 1980s; in the last two chapters Keane falls victim to his a priori scheme of a President obsessed with power (and in several places it would even be fair to say that the author's ability to criticize was not at all in evidence.) In general one would be right in saying that Keane has tried to create an effective and comprehensive picture of Havel's life as a 'tragedy' in the dramatic sense of the word (including his epilogue of the fictive death of the hero) at the expense of undertaking the less rewarding, minute work that such fresh material demands. A separate matter for review is the language Keane uses in his attempt to appeal to readers not educated in history or political science; in many places the result is banal, elsewhere it is merely pompous.

Central Europe in the 1990s: Law and Culture in the Czech Republic, Slovakia, and Poland

Alexej Kusák

Wolfgang Eichwede (ed.), *Recht und Kultur in Ostmitteleuropa: Analysen zur Kultur und Gesellschaft im östlichen Europa*, vol. 8. Bremen: Edition Temmen (Forschungstelle Osteuropa an der Universität Bremen), 1999, 506 pp.

Eight authors, who were brought together by the Bremen University Centre for Research on Eastern Europe, recapitulate the development of culture and law in Poland, the Czech Republic, and Slovakia in the 1990s. The individual contributions are concerned with the institutional changes and also the changes in the consciousness of the populations of these countries. Some of the articles include statistics or analysis of the culture and legal cases in the individual countries. The reviewer praises the contributions mainly by authors living in the countries about whose events they are able to write with great background knowledge, particularly knowledge of many of the subtleties, but he considers the whole large volume to be an important work that ought to be read by everybody interested in recent cultural and political developments in central Europe.

Another Report on the So-called 'Beneš Decrees'
Jan Měchýř

Jindřich Dejmek, Jan Kuklík, and Jan Němeček, *Kauza: tzv. Benešovy dekrety: Historické kořeny a souvislosti. (Tři české hlasy v diskusi)*, Prague: Institute of History, Academy of Sciences, 1999, 104 pp.

The volume comprises five articles by three authors, which are supplemented with a section of documents. The articles discuss the historical roots of the 'Sudeten German problem' in the Bohemian Lands, German policy in the Protectorate of Bohemia and Moravia, the Czech resistance, disputes over the validity of the Munich Agreement, relations between Czechoslovakia (or the Bohemian Lands) and the German-speaking countries, and does so against the background of the Sudeten-German Question. The reviewer pays particular attention to the fifth article, in which Kuklík objectively, in a matter-of-fact way analyzes the historical and legal context of what are often called the 'Beneš decrees', legislation that continues to evoke polemics from historians and especially political commentators.

Useful Information about Trade Unions and Other Topics in the Czech Republic
Jan Měchýř

Jana Kašparová and Jaroslav Jarkovský (eds), *Cesty, křižovatky, střety nových odborů: 10 let hájíme práva a zájmy lidí práce*, Prague: ČMKOS and Sondy, 2000, 151 pp. and 35 photographs.

Though the volume under review was published by the Confederation of Bohemian and Moravian Trade Unions in collaboration with the weekly newspaper *Sondy*, it is not a piece of propaganda. Rather it is a factual and serious contribution to the history of Czechoslovak trade unions and Czech society after the fall of the Commu-

nist régime. Current and former employees of the Confederation contribute here to describe, without emotion, the birth and subsequent work of the most important central trade-union organization in the country. Some of the chapters, the reviewer feels, could have been included in a text book on contemporary history, others constitute a source of great importance.

Could the World Have Been Spared Communism? A New Work on the Alternative Represented by the Conflict between the Czechoslovak Legionnaires and the Bolsheviks in 1918

Geoffrey Swain

Victor M. Fic, *The Rise of a Constitutional Alternative to Soviet Rule in 1918: Provisional Governments of Siberia and All-Russia. Their Quest for Allied Intervention*. Boulder CO.: East European Monographs, 1998, 481 pp.

This work represents the culmination of twenty years of research by Victor M. Fic for the 'Czechoslovakia and the Russian Question, 1914–18' project, for which Fic has already published three books. The reviewer emphasizes Fic's depiction of the history of the Czechoslovak Legionnaires in Russia in the international context and their conflict with the Bolsheviks, Fic's description of the creation of constitutional alternatives to the revolutionary régime in 1918, and, above all, his novel interpretation of the war plans of the USA in connection with considerations of American support for the anti-Bolshevik intervention in Russia. If Wilson's resistance to the Bolshevik revolution had been surmounted, Fic argues, the revolution would have been but an episode in the history of the twentieth century.

Horizon

Frontiers and Minorities in Eastern Europe: Their Genesis and Correlations

Hans Lemberg

The article, by a professor of modern history at Marburg, was developed from his lectures during the *Tagung zur Ostmitteleuropa-Forschung*, held in Marburg in 1995, and was first published in German in Hans Lemberg (ed.), *Grenzen in Ostmitteleuropa im 19. und 20. Jahrhundert: Aktuelle Forschungsproblem*. Marburg: Herder Institute, 2000.

The author is concerned here with changes in the perception and function of borders in relation to the forms of political sovereignty and its legitimization and also the formation of ethnic minorities. He places particular emphasis on the dramatic developments in central and Eastern Europe in the twentieth century. According to the author no borders or even ethnic minorities in today's sense of those two terms existed in the Middle Ages. Minorities were born together with the way

the modern nation-states were formed and how the social relations in them (founded on traditional privileges) were replaced with the abstract principle of democratic equality before the law and the principle, derived from that, of government by the majority. In justifying the geographical boundaries of political formations during the Enlightenment, arguments about natural rights dominated over claims based on historical rights. The view of Montesquieu was put forth that every state has its *limites naturelles*, mainly rivers and mountain ranges, which often corresponded to the ethnic composition of the population and to actual possibilities for defending these frontiers. With the awakening nationalism in the nineteenth century a number of utopian national maps were drawn up on this basis, and were presented as the right of one nation or another to its 'native' land. From there it was not far, the author argues, to the idea of the nation-state and ultimately the implementation of the nation-state under the slogan 'ein Volk, ein Reich', just to mention one of many examples.

The nation-state idea experienced an enormous boom after the Great War, particularly in the form of the principle of the 'self-determination of nations', which was being promoted by the American President Woodrow Wilson and also by Lenin. As early as 1915 the Swiss anthropologist Georges Montandon formulated the terrifyingly prophetic thesis that a condition for lasting peace comprises 'natural' borders of nation-states, fixed by the 'mass resettlement' of members of other nations beyond them. The principle of ethnic homogenization of a state was first applied shortly after the war in the population transfers between Greece and Turkey. After the failure to achieve an ethnic synthesis or at least co-existence within the countries of central and Eastern Europe, a number of forms of homogenization developed before the middle of the century, which are now described with terms such as 'transfer' (*odsun*), 'expulsion' (*vysídlení*), 'Home in the Reich' (*heim ins Reich*), or 'ethnic cleansing'.

In another analysis the author traces these means of solving ethnic problems in connection with the break-down of the Versailles system, the propaganda and military aggression of the Great German Reich, and the plans of the anti-Hitler coalition for the post-war organization of Europe. Though other factors were at work in the processes the author is examining, the red thread running through all of them is the idea of the beneficial nature of matching territorial and ethnic frontiers to guarantee the solution of political conflicts. This is evident, for example, in the wartime records of the British Foreign Office.

After the war there was a gradual disillusion with this means of solving ethnic problems. Nevertheless the international community chose it again in the 1990s in an attempt to end the war in Bosnia and Herzegovina on the basis of the Dayton Accords. In Kosovo several years later it set great store by the attempt to maintain ethnic pluralism on the basis of tolerance imposed by an international protectorate. Whether this or that approach will provide a lasting satisfactory solution has yet to be seen. The vision of a Europe without frontiers has so far become a reality only in part of the Continent; elsewhere, frontiers are a painful reality, the author adds. He concludes by asking whether it would not be better to return to the international

policy of protecting minorities as is enshrined in the principles of the United Nations, on the condition, however, that a precise legal framework is provided together with the internationally declared will to apply this protection consistently.

Archive of Contemporary History

Yugoslavia and the Soviet Occupation of Czechoslovakia: Five Documents on the Events of August 1968

Jan Pelikán

This volume includes documents from the Yugoslav Archive, Belgrade (record group 507-CK SKJ). The documents reflect the policy of the Yugoslav leadership immediately after the Soviet occupation of Czechoslovakia and some of the international contexts of this event. They originated in the few days between 21 August and 2 September 1968. The selection contains a substantial part of President Tito's speeches, which he made behind closed doors at meetings of the top-level state organs. In them the Yugoslav leader comments on current events, but also returns to the recent past, particularly to his talks in Moscow in April 1968. The volume also contains a record of talks between Tito and the Soviet Ambassador to Belgrade, Ivan Benediktov, and part of confidential information about a meeting between Tito and Ceauşescu on 24 August 1968.

Tito welcomed the developments in Czechoslovakia, which began in January 1968. The main reason was that they aimed to weaken Soviet dominance in the East bloc. The reform efforts, he believed, were the culmination of the course begun after the 20th Congress of the CPSU. Tito was clearly taken by surprise by the Soviet occupation. Neither immediately after the Warsaw Pact intervention nor in the following days did Belgrade attempt to provide Czechoslovakia with real help. Tito and his colleagues did not particularly regret that reform there had been halted. They were interested in the international aspects of the military intervention and, in particular, the impact that the Soviet occupation of Czechoslovakia could have for the security and stability of Yugoslavia.

Contributors

Alexej Kusák (1929) took a degree in journalism and Czech at Charles University and did postgraduate work in aesthetics and art history. Till 1968 he worked for a number of arts and culture journals, and in 1969 became Senior Researcher at Munich and Saarbrücken. He has also worked with Radio Free Europe and was curator of galleries in Düsseldorf and Hamburg. Among his recent work is *Kultura a politika v Československu 1945–1956* (Prague, 1998).

Hans Lemberg (1933) is Professor of East European history at Philipps University, Marburg. From 1997 till the present he has been Chairman of the German Section of the Czech-German Commission of Historians. He is concerned with the history of the relations between Germany and the nations of Eastern Europe and the history of the Bohemian Lands and Czechoslovakia in the nineteenth and twentieth centuries. A festschrift of his studies in Czech translation was recently published to mark his sixty-fifth birthday – *Porozumění: Češi – Němci – východní Evropa* (Prague, 1999).

Jan Měchýř (1930) is Docent of History in the Institute of Economic and Social History, Faculty of Arts, Charles University. His chief area of research is Czechoslovakia after World War II. His most recent work is on the fall of the Czechoslovak Communist régime, *Velký převrat či snad revoluce sametová* (Prague, 1999).

Jan Pelikán (1959) is a Researcher in the Institute of World History, Faculty of Arts, Charles University. He specializes in the modern history of the Balkans, particularly the Yugoslav area. He is the author of *Dějiny jihoslovanských zemí* (Prague, 1998) and *Národnostní otázka ve Svazové republice Jugoslávie: Geneze – vývoj – perspektivy* (Prague, 1997).

Jiří Pernes (1948) is a Senior Researcher in the Institute of Contemporary History, Prague, where he is concerned mainly with the crisis of the Communist system in Czechoslovakia in 1953–7. His many publications on nineteenth and twentieth century Czech and European history include *Habsburkové bez trůnu* (Prague, 1995) and *Až na dno zrady: Emanuel Moravec* (Prague, 1997).

Michal Reiman (1930) is emeritus Professor Political Science and Modern East European History at the Freie Universität Berlin. He is now in the Institute of International Studies, at the Faculty of Social Sciences, Charles University. His area is world history and the history of the Soviet Union. His most recent publication is *O komunistickém totalitarismu a o tom, co s ním souvisí* (Prague, 2000).

Geoffrey Swain (1950) is Professor of History at the University of West England, Bristol. His main area of interest is Russia and Eastern Europe, the Russian Revolution, and Soviet-Yugoslav relations during WW II. He is currently working on Latvian history in the period 1940–7. His recent publications include *Eastern Europe since 1945* (1992; 2nd edition 1998) and *The Origins of the Russian Civil War* (1996).

Jiří Suk (1966) is a Senior Researcher in the Institute of Contemporary, Prague. He read history and archival sciences at Charles University and is now in charge of the Documentation Department in the Institute. His professional interests include Czechoslovak developments in the years 1969–89.

Contents

Michal Reiman — Conflicts and Rivalry in the Soviet Leadership after World War II: Soviet History in Recent Publications by Russian Authors 547

Jiří Pernes — Czechoslovak in 1956: Concerning the History of De-Stalinization in Czechoslovakia 594

Reviews

Jiří Suk — The Life of Václav Havel in Fifty-five Vignettes by the British Political Scientist John Keane 619

Alexej Kusák — Central Europe in the 1990s: Law and Culture in the Czech Republic, Slovakia, and Poland 641

Jan Měchýř — Another Report on the So-called 'Beneš Decrees' 645

Jan Měchýř — Useful Information about Trade Unions and Other Topics in the Czech Republic 647

Geoffrey Swain — Could the World Have Been Spared Communism? A New Work on the Alternative Represented by the Conflict between the Czechoslovak Legionnaires and the Bolsheviks in 1918 651

Horizon

Hans Lemberg — Frontiers and Minorities in Eastern Europe: Their Genesis and Correlations 654

Annotations 674

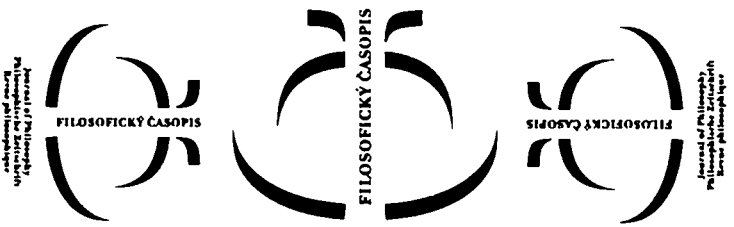
Bibliography on Contemporary History

Articles from Western scholarly journals and edited volumes published in 1998–2000 686

Archive of Contemporary History

Jan Pelikán — Yugoslavia and the Soviet Occupation of Czechoslovakia: Five Documents on the Events of August 1968 711

Summaries 751

vědecká revue
otevřená pluralitě filosofických názorů

nabízí svým čtenářům

v čísle **6/2000**
mimo jiné tyto stati

M. Bednář: *Pohyb, svár a zdroj*
J. Hroch: *Filosofické myšlení českého strukturalismu*
K. Hlavoň: *Upomenutí na Nicolaie Hartmanna jakožto axiologa a etika*
H. Buchstein: *Kyberobčané a teorie demokracie*

v čísle **1/2001**
mimo jiné tyto stati

V. Slavík: *K otázce viny*
M. Löwy: *„Theologia negativa" a „utopia negativa": Franz Kafka*
K. Pstružina: *Je kuhnovské paradigma v krizi?*

V každém čísle pak samozřejmě najdete pravidelné rubriky, recenze, zprávy a anotace.

Internetová stránka: http://www.flu.cas.cz/filcasop/index.htm
Cena jednotlivého čísla 44,- Kč, celoroční předplatné 220,- Kč
Redakce: Jilská 1, Praha 1; tel. 2222 1752; e-mail: filcas@lorien.site.cas.cz

Ústav pro soudobé dějiny AV ČR
vydává edici

Svědectví o době a lidech

Sv. 1 ANASTÁZ OPASEK: *Dvanáct zastavení: Vzpomínky opata břevnovského kláštera*. K vydání připravila Marie Jirásková. Praha, Torst – ÚSD 1992. 300 s., 200 Kč.

Sv. 3 JAROMÍR MACHULA: *Vatikán a Československo (1938–1948). Paměti*. Praha, ÚSD 1998. 200 s., 50 Kč.

Sv. 4 PŘEMYSL JANÝR: *Neznámá kapitola roku 1968: Zápas o obnovení Československé sociální demokracie*. Praha, ÚSD 1998. 109 s., 50 Kč.

Sv. 5 DUŠAN HAVLÍČEK: *Jaro na krku: Zážitky ze zákulisí sekretariátu ÚV KSČ od června do prosince 1968*. Praha, ÚSD 1998. 229 s., 80 Kč.

Sv. 6 HEDA KAUFMANNOVÁ: *Léta 1938–1945. Válečné vzpomínky*. Praha, ÚSD 1999. 256 s., 100 Kč.

Sv. 7 ZDISLAV ŠULC: *Psáno inkognito. Doba v zrcadle samizdatu 1968–1989*. Praha, ÚSD 2000. 290 s., 110 Kč.

Uvedené svazky si lze zakoupit/objednat na adrese:

ÚSD AV ČR, Vlašská 9, 118 40 Praha 1

Tel: (02) 575 33 036
(02) 575 31 122
Fax: (02) 575 31 121
E-mail: dvorak@usd.cas.cz

Informace pro autory

Časopis *Soudobé dějiny* vychází čtyřikrát do roka. Redakce přijímá výhradně původní práce, které jsou výsledkem vlastní badatelské činnosti autora. Mohou být psány česky nebo slovensky, případně v hlavních evropských jazycích. Články, vzpomínky, edice dokumentů dodržují zpravidla rozsah jednoho až dvou autorských archů (16–32 stran).

K úpravě rukopisu:

1. Rukopis napsaný na počítači nebo stroji (ob řádek po jedné straně normalizovaného formátu A4) odevzdejte na disketě (WP nebo Word) spolu s jedním otiskem textu, případně ve třech exemplářích textu.
2. Celý rukopis průběžně stránkujte.
3. Pokud vyžadujete zvýraznění některých slov nebo pasáží zvláštní sazbou, podtrhněte je. Požadavek na sazbu petitem označte svislou čarou na okraji příslušné pasáže s poznámkou „petit".
4. Poznámkový aparát připojte pokud možno na stránkách pod čarou, nikoli souhrnně za celým textem.
   a) V odkazech na archivní fondy a sbírky dodržujte toto pořadí údajů: název archivu nebo jeho vžitá zkratka, název nebo značka fondu (sbírky), signatura, název nebo popis dokumentu.
   b) V odkazech na literární prameny dodržujte toto pořadí údajů: **Monografie**: Jméno autora (v pořadí: PŘÍJMENÍ [verzálkami], křestní jméno [nebo iniciály] – spoluautoři (maximálně dva): Název (kurzivou): Podnázev. Místo vydání, nakladatel rok vydání, rozmezí stran. **Pro recenzi, anotaci apod.**: uveďte ještě další údaje o původcích (překladatel, editor, autor úvodu, doslovu, ilustrátor ap.) a o publikaci (např. vydavatel, liší-li se od nakladatele; edici, rejstříky, bibliografie ap.) **Stať ze sborníku**: Autor stati (viz výše; maximálně 3 autoři): Název: Podnázev. In: Název sborníku (kurzivou). Místo vydání, nakladatel rok vydání, rozmezí stran. **Stať z časopisu a dalších periodik**: Autor stati (viz výše; maximálně 3 autoři): Název. In: Název časopisu (kurzivou), ročník, číslo (rok), rozmezí stran.
5. Vyžaduje-li povaha vašeho článku použití obrazových příloh, grafů apod., očíslujte je a jejich čísla uveďte červenou tužkou také v textu.
6. Připojte **resumé** v rozsahu 15–30 řádek pro překlad do angličtiny. Navrhněte zkrácený název článku pro živé záhlaví. Pro poznámky o autorech uveďte: rok narození, stručné sdělení o své odborné činnosti (působiště, nejdůležitější práce, na čem právě pracujete).

Soudobé dějiny
budou s potěšením publikovat anotace nejnovější knižní a časopisecké produkce domácí i zahraniční a předem za ně děkují.

Redakce

USD